TINGSTEN.

Tyranniet begär förtroende

Inledning och urval:
Per Ahlmark

RATIO

TINGSTEN.

Tyranniet begär förtroende

RATIO

TINGSTEN.

Tyranniet begär förtroende

TINGSTEN.

Tyranniet begär förtroende

RATIO

Per Ahlmark stod Herbert Tingsten nära under dennes tio sista år. I sin inledning, *Att tiga om Tingsten*, analyserar Ahlmark Sveriges hållning till diktaturerna efter andra världskriget. Han belyser också Dagens Nyheters försök det senaste kvartsseklet att förvanska bilden av tidningens legendariske chefredaktör åren 1946—59.

På uppdrag av Ratios vetenskapliga råd har Ahlmark åter läst Tingstens böcker och drygt tusen artiklar, och valt ut ett 70-tal av Tingstens viktigaste inlägg om förtryck och totalitära stater.

Per Ahlmark (född 1939) har varit bl a riksdagsman, partiledare, arbetsmarknadsminister och vice statsminister. De senaste tio åren har han utgivit tre diktsamlingar, en roman och två brevväxlingar (med Lars Gustafsson resp Georg Klein). Han är medarbetare i Expressen.

Tyranniet begär förtroende

RATIO

Förlaget Ratio grundades 1978. Ratios syfte är att främja ökade inslag i den offentliga debatten av fakta, logik och kunskapssökande för att gagna individers självständighet, enskild företagsamhet, fri forskning och teknisk utveckling. Ratios verksamhet styrs av ett vetenskapligt råd som består av
professor **Erik Dahmén**, ordförande
professor **Tor Ragnar Gerholm**
professor **David Magnusson**
professor **Stig Strömholm**
professor **Hans L Zetterberg**
fil dr **Carl-Johan Westholm**, verkställande ledamot
Professor **Torgny T Segerstedt** är hedersordförande

Ratio är en del av **AB Timbro**, som ägs av **Näringslivets Fond**.

HERBERT TINGSTEN.

Tyranniet begär förtroende

Inledning och urval:
Per Ahlmark

RATIO

© Herbert Tingstens dödsbo, Per Ahlmark och AB Timbro 1992
Sättning: Melanders Fotosätteri
Tryck: Graphic Systems, Göteborg 1992
Omslagsteckning: Martin Lamm
Foto omslagets baksida: Lütfi Özkök

ISBN 91-7568-029-7

INNEHÅLL

Per Ahlmark:
Att tiga om Tingsten *9*

VÄGAR TILL DESPOTI
Frihetens despoti *35*
Myternas frammarsch och reträtt *45*
Kritisk och okritisk tro *56*
Realisterna i Cliveden *62*
Idéer och utrikespolitik *71*
Att tiga *75*
Romantiken kring våldet *78*
Demokrati och revolt *82*

SOVJET: MAKTEN UTAN MÅL
Kommunisterna och demokratin *87*
  Lögnens renässans *87*
  Nazism och kommunism *89*
  Revolutionens arvtagare *92*
  Nazism och kommunism i svensk opinion *95*
"Kommunistskräck" *98*
Kommunismens metoder *100*
Stalin *103*
  Själarnas ingenjör *103*
  Stalins storhet *105*
Stater utan mål *108*
Makten utan mål *111*
Varför Ryssland styrs av förrädare *114*
Från vision till verklighet *117*
Rädslan och krisen *124*

FRED OCH MOTSTÅND
Hajarna och sillen *131*
Det eviga som alibi *134*
Den goda viljan i historien *138*
Historiens dom *141*
Freden eller döden *144*
Fria och förtryckta inför fred och krig *149*
Ockupation och undergång *152*
Tyranniets fredspropaganda *155*
Kommunism och pacifism i Ryssland *166*
Kommunism och pacifism i Sverige *169*
Frälsning och ansvar *172*
Tyranniet begär förtroende *175*

FÖRTRYCKETS ANSIKTEN
Hitler *181*
Joe McCarthy *185*
  Porträtt av en skurk *185*
  McCarthy som glåpord *191*
Problemet Sydafrika *196*
Sydafrikanska unionen 50 år *201*
Rasföreställningarnas historia *204*
Den spanska tragedin *209*
Svenska flottan i Riga *212*
Estnisk bemärkelsedag *215*
Totalitär rättslöshet fulländad i Kina *218*
Korea och världen *221*
Skrytets international *224*
General Boulanger *227*
Socialism och antisemitism *233*
Israels rätt att leva *238*
Gemenhet om Israel *247*

FÖRRÄDERI
Idealister och förrädare *255*
Segerns lockelse *258*
Att vara förrädare *264*

MEDLÖPARE
Charles Maurras *273*
Sven Hedin i Tyskland *278*
Fredrik Böök och nazismen *283*
På jakt efter alibin *283*
Den trägne alibisten *286*
Per Engdahl: förljuget martyrskap *289*
Nazistsympatier på tronen *292*
Vougt och Myrdal *295*
Östen Undén *299*
En studie i grått *299*
Moral och utrikespolitik *302*
Mannen utan nåd *304*
Medlöpare i Morgon-Tidningen (s) *307*
Halvkommunismen i regeringsorganet *307*
Förföljda kulturskribenter *309*

TREDJE STÅNDPUNKTEN — EN ORIMLIGHET
Tredje ståndpunkten *313*
Tredje ståndpunkten och USA *317*
Socialdemokratisk kommunistpropaganda *320*
Tredje ståndpunkten och det inre livet *323*

FYRA TAL
En fast hållning (1940) *329*
Den nya terrorn (1948) *337*
Boningar i förnekelsens hus (1954) *345*
Det krossade Ungern (1956) *351*

Fakta om Herbert Tingsten *355*

Att tiga om Tingsten

DEMOKRATINS PROBLEM OCH FIENDER kom tidigt att dominera Herbert Tingstens arbete. Under mer än fyra årtionden stod idékampen mellan folkstyre och totalitära läror i centrum för hans tänkande. Som statsvetare förenade Tingsten ofta den idéhistoriska analysen med aktuell opinionsbildning. Han visste mer än någon annan i Sverige om de ideologier och politiska system som kom att förslava större delen av Europa. Hans avsky för dem hade passionens styrka.

Som chefredaktör i Dagens Nyheter 1946—59 lyfte Herbert Tingsten svensk politisk journalistik till nivåer där den tidigare aldrig hade befunnit sig. Hans förening av stor lärdom, logisk argumentationskonst, lidelse och stilistisk briljans är utan motstycke i vårt lands historia, "den mest explosiva talangutveckling som någonsin skett i nordisk press" (Sigurd Hoel). Tingstens DN-tid blev en ständigt pågående kampanj mot diktaturer av olika politisk färg, främst det sovjetiska imperiet. Det är till några av de texterna som denna bok, *Tyranniet begär förtroende*[1], vill återvända.

Det borde ha varit onödigt. Ett antal av de artiklar, som här åter publiceras, är klassiker. Men för en stor del av svenska folket är de helt okända, främst för dem som i dag är under 50 år. Varför har inte Herbert Tingstens sista förlag — Norstedts — sett till att också nya generationer fått möta dem i bokhandeln? Och varför har inte tidningen själv, Dagens Nyheter, lyft fram dem med stolthet? I stället har DN under mer än ett kvarts sekel förtigit, förvrängt eller förlöjligat Tingstens insatser.

Svaret på de frågorna har att göra med den utgångspunkt som var

[1] Rubriken på Herbert Tingstens sista ledare i Dagens Nyheter, 31/12 1959. Den återfinns på sidorna 175—177 i denna bok.

Herbert Tingstens; den var och är starkt omstridd i Sverige. Han såg demokratin — styrelse genom allmän och lika rösträtt under politisk frihet — som en *överideologi*. Inom dess ramar kunde man sedan vara konservativ, liberal, socialist eller något annat. Också i utrikespolitiken och i bedömningen av internationella konflikter borde, och detta är det kontroversiella, stödet för demokratiska idéer och regimer vara avgörande inslag. Tingsten avskydde neutralitet inför eller tystnad om diktaturer. Politiker och skribenter, som uttalade förståelse eller sympati för totalitära stater, såg han som sina motståndare.

Tingstens tro på folkstyret blev inte övertro. Han var starkt kritisk mot det han betraktade som svagheter i demokratierna: de vulgära inslagen i debatten, valrörelsernas överdrifter och slagord, bristen på jämlikhet.

Hans försvar för demokratin byggde i stället på insikt om alternativens förfärlighet. Nazism, fascism, kommunism, apartheid, feodal- eller kolonialvälde, enpartisystem av annat slag och militärregering är styrelseformer som nästan alltid leder till förnekande av människans värdighet. Tingsten studerade dem systematiskt; om några av dessa läror hade han skrivit inträngande böcker under sin tid som först docent och sedan professor i statskunskap. Förtryck av människor med "fel" åsikt, religion, ras eller etnisk tillhörighet var Tingsten förhatligt; ett svagare ord vore att förfalska. Terror, hets, likriktad propaganda, politiska fångar, våld — så blir det när en grupp människor tror sig ha rätt att behärska andra.

Tingstens avsky för förtryck gällde därmed ALLA diktaturer, oberoende av deras ideologiska etikett, geografiska läge och eventuella alliansanknytning. De antinazister, som hade uppträtt med heder under kriget men sedan började buga mot Kreml, gjorde honom förvånad — såg de inte likheterna? Och han kände föga sympati för de konservativa antikommunister, som fällde domar över förföljelsen i Sovjet och dess satellitstater men var förstående eller likgiltiga för Franco, Salazar och andra "högerdiktaturer".

Denna hållning förde Herbert Tingsten till permanent opposition mot den svenska utrikeslinjen. Hade han fått leva längre skulle hans motstånd mot den officiella politiken med säkerhet ha fullföljts och troligen skärpts under delar av 1970- och 80-talen.

Ty Sverige är landet där *selektiv* diktaturkritik varit dominerande.

De två ledande utrikespolitikerna i vårt land efter andra världskriget är Östen Undén och Olof Palme. Hos båda finner vi visserligen klara avståndstaganden från kommunistregimerna, särskilt vid de öppna katastroferna; främst Ungernrevolten 1956 och invasionen av Tjeckoslovakien 1968. Ett par oväntat fräna uttalanden — till exempel "diktaturens kreatur" av Palme om Husak-regimen i Prag — brukar citeras för att belägga upphovsmannens klarsyn.

Men långt vanligare än fördömanden har varit avmätta uttalanden, som genom sin så kallade balans bidragit till en djupgående svensk förljugenhet.

Som utrikesminister efter andra världskriget värnade Undén inte bara om neutralitetspolitiken utan också om en exceptionell försiktighet i kritiken av de totalitära staterna i vår närhet. Han hade en romantisk syn på ryska revolutionen och vägrade medge att den blivit ett skräckvälde. Ambassadör Ingemar Hägglöf har kallat Undéns bild av Stalins Sovjet för "blåögd, rosenröd, världsfrämmande".[2]

Däremot kände Undén ovilja inför Förenta Staterna och talade ofta om "den så kallade fria världen". Han visade stor förståelse för en ideologisk tredje ståndpunkt mellan stormakterna: vi står "främmande för borgerlig storkapitalism och för kommunism". Enligt Undén borde man i stället utgå från att Sovjet var ett "rättssamhälle". Han ansåg det löjeväckande att "moralisera" över Sovjet och blev upprörd över Churchills berömda Fultontal 1946 som myntade uttrycket "järnridån". Undén gav sitt stöd åt den ryska ockupationen av de baltiska staterna. "Den politiska mogenheten hos dessa folk", förklarade utrikesministern i riksdagen, var inte "särskilt markerad".

Ofta angrep han politiker från folkpartiet och högern för deras "extrema" uttalanden om Sovjet. Undén fördömde deras "hatkänslor" och anklagade några av dem för "måttlösa angrepp" på Sovjet. Beryktad är också Undéns ilskna fråga till Raoul Wallenbergs familj och vänner vid en uppvaktning något år efter att Wallenberg försvunnit: "Tror ni att Vysjinskij ljuger?" De svarade naturligtvis ja på den frågan och Undén utbrast: "Men det är ju oerhört." (Senare med-

[2] Se Yngve Möllers bok *Östen Undén, En biografi* (1986).

gav till och med dåvarande utrikesministern Gromyko att Vysjinskij — åklagaren i Moskvarättegångarna på 1930-talet — hade ljugit för Sverige).[3]

Undéns ställning i regeringen var mycket stark. Hans attityd till Sovjetimperiet kom att dominera det socialdemokratiska partiets och A-pressens syn på världspolitiken. Det var alltså under Stalins skräckvälde som Undén avvisade den hårda kritiken mot det kommunistiska systemet. Därmed grundlade han en tradition, som bestämde socialdemokratins hållning ännu 30—35 år efter den sovjetiske envåldshärskarens död, ja ända fram till (eller till och med förbi) revolutionerna i Östeuropa 1989.

Östen Undén var utrikesminister 17 år av efterkrigstiden, Olof Palme var senare partiledare i 17 år. Palmes utrikespolitik skilde sig på åtskilliga punkter från Undéns. Den var mer aktivistisk och mindre legalistisk, mer inriktad på tredje världen och tog ställning i fler internationella konflikter i fränare ordalag. Men vad gäller synen på de kommunistiska diktaturerna finns flera likheter.

Gång på gång angrep Palme de politiker — främst Carl Bildt — som uttryckte stark kritik mot det ryska systemet. Teckna inte "djävulsbilder", sade han, bedriv inte "hets mot Sovjet". "Vi sysslar inte med anti-sovjetism", sammanfattade statsministern inför sin partikongress 1984.[4]

[3] Se Yngve Möllers bok *Östen Undén. En biografi* (1986) och Tingstens DN-ledare "Mannen utan nåd" (11/2 1957), som återfinns på sidorna 304—306 i denna bok.

[4] Att misstänkliggöra borgerliga partiledare, som fördömde Sovjet-diktaturen, har varit en tradition för socialdemokratiska regeringar. När dåvarande högerledaren Jarl Hjalmarson i slutet på 50-talet uteslöts av Tage Erlander ur Sveriges FN-delegation var det ett försök att göra honom omöjlig som utrikespolitiker. Knappt tio år senare prövade dåvarande utrikesminister Torsten Nilsson ett liknande grepp mot dåvarande folkpartiledaren Sven Wedén, som hade uttryckt stark oro för Sovjets avsikter mot Dubcek-regimens "'Prag-vår". I den svenska valrörelsen 1968, efter Sovjets ockupation av Tjeckoslovakien, utsattes Wedén för en kampanj av misstänkliggöranden som om han i någon mening var delansvarig för den katastrof som han hade varnat för.

När hans utrikespolitiska exposéer tog avstånd från kommunismen skedde det i regel ytterst kortfattat, medan samma tal utförligt fördömde icke-kommunistiska länder. Palme-retoriken tycktes ofta jämställa öst och väst. Vi vill inte ha "vare sig antiamerikanism eller antisovjetism", sade Palme. "Kommunism eller kapitalism representerar inte längre någon dröm om frihet för Europas folk", och så vidare. I Havanna prisade Palme diktatorn och blev irriterad när han fick frågor om de politiska fångarna på Kuba.

Uttalanden från både folkpartiet och moderaterna har belyst sambandet mellan fred och folkstyre. Olof Palme tycktes däremot avvisa påståendet att freden i Europa på ett avgörande sätt skulle stärkas om Östeuropa demokratiserades; han angrep de borgerliga politiker som trodde det.

Moderaterna hemfaller åt "den korstågsanda i syfte att befria Östeuropa som härskade på konservativt håll i väst under det kalla kriget", sade han i riksdagen 1983. Vi ska inte "äntra något slags korståg av den typ som reaktionens krafter alltid står redo att organisera". Sådana fraser återkom ständigt i Palmes anföranden.

Detta skapade ett speciellt klimat inom socialdemokratin och bland tjänstvilliga journalister och diplomater. De som inte böjde sig för liturgin skulle göras politiskt omöjliga. I januari 1986 konstaterade Bengt Westerberg att han inte kände till något enda fall då två demokratier gått i krig mot varandra och att det största bidraget till freden vore ett demokratiserat Sovjet.

Genast rycker då ambassadören och f d kabinettssekreteraren Sverker Åström ut för att återställa ordningen — "än en gång har visslingen från ovan fått honom att springa litet för ivrigt och litet för långt", för att låna Tingstens ord om Allan Vougt (se sidan 296). Åström fördömer Westerbergs tal: det strider mot Helsingfors-avtalet, påstår han. I den kontrovers som följer backas Åström naturligtvis upp av kabinettssekreteraren Pierre Schori. Åströms misstag här belyser den anda som Undén och Palme skapade. Klarspråk om diktaturerna i Europa och självklara påpekanden om samspelet mellan fred och frihet skulle jagas ut ur debatten.

Efter regeringsskiftet i Sverige 1982 lanserade den nye utrikesministern Lennart Bodström några principer, som han trodde skulle tillfredsställa statsministern. Den så kallade Bodström-doktrinen

gjorde skillnad mellan ett lands "politiska konstruktion", som vi *inte* bör kritisera, och "enskilda händelser", som vi har rätt att fördöma. Att "enskilda händelser", till exempel skjutande mot oppositionen på gator och torg, ofta följer på diktaturernas "politiska konstruktion", bortsåg utrikesministern från. Bodström-doktrinen blev i stället en motivering för varför Sverige bör tiga om den ständigt pågående terrorn i totalitära stater. Upphovsmannen förklarade själv sin inställning i Svenska Dagbladet (7/11 1982):

> "Sverige bör inte kritisera andra länder på grund av deras politiska konstruktion. Vi har att uppfatta staterna som de är. Det måste vara deras sak att bestämma sina egna förhållanden. Någon allmän värdering av andra stater bör Sverige inte göra."

De "djävulsbilder" av det förflutna, som i dag tecknas i Östeuropa och Ryssland, skulle ha lett till blodstörtning på UD och i statsrådsberedningen om någon svensk hade sagt så före revolutionerna. Herbert Tingsten gjorde något liknande under sina år på Dagens Nyheter och blev mer smutskastad än någon annan skribent under efterkrigstiden.[5]

Visst har Sverige konsekvent kritiserat diktaturer, nämligen fem stycken. Tjeckoslovakien ("diktaturens kreatur"), Franco-Spanien ("satans mördare"), grekjuntan, Sydafrika och Chile. Detta är (eller var) utmärkt och naturligt. Fyra av de länderna är nu fria. I Sydafrika ser vi början på förhandlingar, som kanske kan föra bort från rasförtrycket.

Men det intressanta är att det just varit dessa fem diktaturer som man fördömt, medan man varit tyst om länder med liknande system, eller med lika hårt förtryck. Det finns mängder av regeringar, som vilar eller vilade på sin förmåga att utöva våld eller skrämma folk och som Sverige nästan alltid har tigit om, eller hyllat.

[5] Professor Ingemar Hedenius belyser i sin bok *Herbert Tingsten — människan och demokraten* (1974) nivån på inläggen från två flitiga Tingsten-kritiker: Karl Vennberg och Artur Lundkvist. En av Lundkvists specialiteter var att på 60-talet håna Tingsten för den blindhet, som då drabbade honom.

Logiken i att angripa vissa diktaturer och prisa andra har knappast varit uppenbar. De som fördömt Pinochet-regimen i Chile — varför har de samtidigt beundrat Castro-väldet på Kuba? Många tog avstånd från Franco i Spanien men var desto mer diskreta om Sveriges EFTA-samverkan med Salazar i Portugal. Förtrycket i Tjeckoslovakien lyftes ofta fram av dem som var påtagligt undflyende när det gällde till exempel Östtyskland eller Sovjetimperiet självt.

Arabvärlden har ett 20-tal diktaturer. Har någon svensk socialdemokrat kallat Syriens ledare för "satans mördare" när Assad-regimen till exempel under en vecka 1982 i Hama sköt ihjäl omkring 20 000 människor ur sitt eget folk för att slå ner ett uppror? Sten Andersson hade bara ljusa ord i Damaskus 1988 när han som svensk utrikesminister kom ut från ett möte med de syriska ledare, som förföljer sina egna medborgare, har uppmuntrat flera former av internationell terrorism och länge utgjort ett stort eller till och med avgörande hinder för en fredlig utveckling i Mellersta Östern.

Tyrannierna i den muslimska världen utsätts sällan eller aldrig för kritiska analyser från ledande socialdemokrater. I Iran har man under vissa perioder avrättat och torterat ett stort antal människor, varje dag. Palme sade då om Khomeinis land att det "med pedantisk noggrannhet försöker bygga upp sina demokratiska institutioner".

Nationer där islam dominerar brukar alltså gå fria från svensk kritik trots att många av dem bygger på terror. Det enda land i Mellersta Östern, som man oavbrutet fördömer, råkar vara den enda demokratin i området, Israel. Olof Palme jämställde till och med Israel med Nazi-Tyskland: de judiska barnen i Hitlers koncentrationsläger och de palestinska barnen i Libanon är "precis på samma sätt förföljda. Men denna gång är det Israel som står bakom dåden" (TCO-kongressen 1/7 1982).

Detta oerhörda uttalande innebär både en demonisering av israelerna och en trivialisering av Förintelsen, vid sidan av den förfalskning av historien som parallellen utgör. Att jämställa israeler och nazister hade då i många år varit en huvudlinje i den officiella, sovjetiska, antisemitiska propagandan. Palmes ord belyser Sveriges besynnerliga ovana att diskret tassa förbi diktaturerna medan man angriper demokratin i kränkande ordalag.

Först Palmes och sedan Sten Anderssons fixering vid PLO bekräf-

tar deras aversion mot den judiska staten, oberoende av om den styrts av Arbetarpartiet, Likud eller en samlingsregering. Att Arafat i åratal har gett sitt stöd till världens värsta terror och tyranner (Ceausescu, Honecker, Husak, massakern i Kina etc) har inte hindrat den svenska utrikesledningen från att hylla honom i de mest devota former.

I det svarta Afrika finns (eller har funnits) många länder med politiska fångar, ständiga avrättningar, systematisk tortyr, människor som bara försvinner. Läs Amnestys rapporter om Afrika! När kritiserades den rättslösheten av UD? Och Kina: när Den himmelska fridens torg dränktes i blod 1989 protesterade Sverige. Annars är våra diplomater och politiker tysta som möss om terrorn i världens största land. Det kylslagna mottagandet av Dalai Lama i Stockholm 1988 visar rädslan att stöta sig med härskarna i Peking.

Det är som om de politiker, vilka har formats av Undén-Palmelinjen, anser att när svarta dödar svarta, när araber massmördar andra araber och när kineser skjuter kineser med nackskott så är det vad man kan vänta sig av sådant folk. Det här blir ett slags omvänd rasism. De rättigheter, som är självklara för oss, kräver vi inte för andra nationer och raser när de förtrycks av "sina egna". Förståelsen är granne med fördomen.

När Ortega hade avsatts av Nicaraguas väljare kan vi föreställa oss hur nervös Pierre Schori blev över Fidel Castros framtid. Denne regerar i dag över en av de hårdaste diktaturerna i världen. Hur många gånger har inte Palme och Schori omfamnat Castro och betygat honom sin obrutna vänskap medan Kubas egna socialdemokrater ruttnat bort i landets fängelser?

Ännu 1986 beskrevs Castro av Pierre Schori som en sorts övermänniska (Sydsvenska Dagbladet 20/7 1986):

> "Han är en av de största i samtidshistorien. Någon har sagt att han är för stor för sin ö. Castro ser allt i ett mycket långt perspektiv. Han är en encyklopedist och har närmast en renässansfurstes drag."

Språket här är extatiskt. Denna hänryckning inför Kubas diktator är intressant: Pierre Schori hade ju som kabinettssekreterare under nio år ett mycket stort inflytande över svensk utrikespolitik.

Andan i Undén-Palme-linjen dominerade i flera decennier svensk utrikespolitik. Sten Anderssons och Schoris variant av den präglades av slarv, arrogans och traditionsbevarande. Det var ingen slump att utrikesministern 1989 förnekade att Baltikum var ockuperat och drog en parallell mellan Sovjets tryck på Litauen och USA:s ingripande i Panama. Naturligtvis var det förnedrande att Sverige, mitt i en tragisk konflikt mellan den starkaste diktaturen i mänsklighetens historia och tre små grannländer till oss, jämförde den demokratiskt valde presidenten Landsbergis med knarkdiktatorn Noriega.

Det senaste exemplet på vart ett sådant utrikespolitiskt arv kan föra en svensk regering var vårt lands hållning under Irak-konflikten 1990—91. Formellt anslöt sig Sverige till säkerhetsrådets resolutioner mot Irak; reellt markerade statsministern ständigt sitt avstånd till USA och de FN-allierade. I ett insmickrande brev till Saddam Hussein i november 1990 underlät Ingvar Carlsson att fördöma Iraks ockupation av Kuwait. Han förklarade i stället att "den grundläggande konflikten i regionen är den palestinska frågan" — som om Saddam annekterade Kuwait och hotade övriga Gulfstater för att hjälpa palestinierna!

Carlsson talade senare om "parterna" som vore de likvärdiga och vägrade envist att uttrycka stöd för de allierade under markkriget i februari 1991. Sverige var den europeiska demokrati, som framstod som mest kritisk mot alliansens insatser för att befria Kuwait, reducera den irakiska krigsmakten och försöka slå ut Saddam-regimens möjligheter att skaffa kärnvapen.

Inte ens årtionden av svensk retorik om behovet av ett handlingsdugligt FN fick den svenska regeringen att uttrycka glädje när FN äntligen lyckades samla sig till ett gemensamt och effektivt motstånd mot en diktator, som startade anfallskrig mot sina grannar. Ingvar Carlssons misstag under Irak-kriget förklaras av att han som politiker har fostrats under Undén-Palme-åren.[6]

Bara under vissa perioder har folkpartiet och/eller moderaterna bedrivit envis och effektiv opposition mot socialdemokratins utri-

[6] För en mer utförlig analys av den svenska debatten om Gulf-kriget hänvisar jag till min uppsats "Irak-kriget och vänstern" i boken *Vänsterns moraliska skuld* (1991).

kessyn. Under borgerliga regeringsår har förnyelsen av utrikespolitiken hämmats av att centerpartiet i stor utsträckning anpassat sig till de värderingar som varit och är socialdemokratins.

Herbert Tingsten stod alltså för värden och bedömningar, som radikalt skilde sig från den svenska utrikeslinjen. När han hävdade solidariteten med demokratier utmanade han neutralismen. Genom att analysera och förbanna diktaturerna fick han den officiella linjen att framstå som likgiltig för faror som hotade också oss. Tingstens kunskaper och pespektiv kom hans motståndare att verka obildade; hans lidelse och moralism var motsatsen till deras ljumhet. Det bländande språket blev kontrast till den förnumstighet som i regel dominerat svensk utrikesdebatt, och hans humor avslöjade tomheten bakom de allvarsminer, som varit tjänstemask för UD-politiker i vårt land.

Den socialistiska vänsterns rutingrepp har länge varit att utmåla sina motståndare som "höger". Men Dagens Nyheters dåvarande chefredaktör hade tillhört socialdemokratin, som han övergivit på grund av sin ökade misstro mot förstatligande och planhushållning. Han var anhängare av välfärdsstat, sociala reformer och ökad jämlikhet. Monarki och statskyrka angrep han. Han lämnade Dagens Nyheter främst på grund av sin förståelse för socialdemokratins hållning i ATP-frågan. Tingsten avskydde alla former av rasism. Och han hade tidigt och med stor lärdom avslöjat den tomhet och gemenhet, som präglade fascismens och nationalsocialismens idéer.

Herbert Tingsten arbetade i en kulturradikal anda, där avskyn för förtryck smälte samman med upprördhet över fattigdom och överklasshögfärd. Andra stora namn i den traditionen är, kring och efter andra världskriget, Eyvind Johnson, Vilhelm Moberg och Ingemar Hedenius. Vi som alltid ansett oss tillhöra det som man brukade kalla den "borgerliga vänstern" blir lika förbluffade varje gång som socialister betecknar oss som delar av ett "högerblock". Sådana karikatyrer av det politiska landskapet avvisades av Tingsten och många andra i pressen, inte minst av *Expressen*. Och försöken att definiera bort socialliberalismen bekämpades i partipolitiken av Bertil Ohlin och dennes lärjungar.

Det är inte underligt att det utrikespolitiska etablissemanget kände lättnad när Herbert Tingsten lämnade chefskapet för Sveriges

största morgontidning. Det är också begripligt att Tingstens motståndare, efter hans död, har förtigit hans insatser eller avfärdat dem med några glåpord. Ty Herbert Tingstens böcker och artiklar bekräftar att det finns ett *alternativ* till Undén-Palme-linjen. Det är inte nödvändigt för en alliansfri nation att lovorda diktatorer, och det är inte naturligt för en demokrati att låtsas ställa sig ideologiskt neutral mellan kommunism och västmakter. Och ingenting, annat än upphovsmännens karaktär och fördomar, kan förklara den extremt selektiva diktaturkritik, som blivit en svensk specialitet.

Herbert Tingsten visade att det finns ETT ANNAT SVERIGE. Hans namn har förblivit symbolen för det konsekventa motståndet mot de idéer och regimer som förordar eller bygger på människornas underkastelse.

*

UPPSEENDEVÄCKANDE är däremot den förträngning av Herbert Tingstens gärning, som hans egen tidning genomfört sedan mitten av 1960-talet. När Olof Lagercrantz blev en av Dagens Nyheters chefredaktörer öste han lovord över Tingsten. I en artikel om Tingstens första memoarbok beskrev han företrädaren på detta sätt (20/8 1961):

> "Han har under sin tid som chefredaktör i Dagens Nyheter höjt nivån på den intellektuella debatten i vårt land. Han har öppnat fönster ut mot världen och varit en helvetesugn för konventionalismen och det slappa vanetänkandet."

Ännu i sin anmälan av den tredje memoarvolymen prisade Lagercrantz författaren under rubriken "Herbert Tingsten — tidningsmannen"(19/8 1963):

> "Tingsten skrev i tecknet av en vision: det egna förnuftets primat, en fri mans plikt att i varje ögonblick och av vem som helst kräva besked i detta förnufts namn. Enligt min mening nådde pressen i vårt land tack vare denna Tingstens egenskap för första gången en full mognad."

Och Lagercrantz sammanfattade Tingstens insats på detta sätt:

"Genom att han aldrig kunde tiga i vilka uråldriga traditioner än dumheten draperade sig, i vilken purpur- och akademiglans än fåfängan uppträdde och hos vilka massuppbåd den falska andligheten än sökte stöd förändrade han det andliga klimatet i vårt land och gjorde en rad grumliga tankegångar och attityder för lång tid omöjliga."

Men året efter, i recensionen av den fjärde memoardelen, kastade Lagercrantz om och gick till så våldsamt angrepp mot Tingsten att denne fann det nödvändigt att bryta kontakten med tidningen. Tingsten var maktlysten och ytlig, skrev Lagercrantz, besatt av att vinna debatter men ointresserad av *saken*, han ägnade sig mer åt dueller på exercisplatsen än åt kamp på slagfältet, "han förde ingenting eller litet framåt", "han får så lätt att röra sig i tankens värld därför att han begagnar så få tankar" etc (24/8 1964).

Så har det låtit sedan dess, år efter år. Senast i boken *Ett år på sextiotalet* (1990) har Lagercrantz fullföljt nedvärderingen. Tingstens intellektuella och politiska intressen var "märkligt stationära", han skrev för "statistiken mer än för läsarna", hans "tankevärld var förankrad i det förgångna . . . Framtidstankar hade han inga ty han föreställde sig, tänkte jag ibland, att världen skulle dö med honom".

Vad Lagercrantz menade med "framtidstankar" framgick av hans egna inlägg i ideologiska frågor. 1970 besökte han historiens största totalitära stat och beskrev sina intryck i två långa artikelserier om Kina. Dagens Nyheters chefredaktör kom till landet under kulturrevolutionen, en orgie i brutalitet och rättslöshet som blev en katastrof för nationens utveckling och troligen ledde till flera miljoner människors död. Låt oss se hur Lagercrantz, för att tala hans eget språk, då övergav exercisheden för slagfältet, hur han förde tankarna framåt och bröt med det stationära (10/11 1970):

"Den avgörande skillnaden mellan Kina och vår värld är att människorna . . . betyder så ofantligt mycket mer än hos oss . . . I Kina kommer människorna först . . . Människorna är Kinas största tillgång och därför blir automatiskt en människas värde högt . . . I Kina är människans roll betydelsefullare än på andra håll, och medvetandet därom smittar av sig och livar miljoner i deras vardagliga gärning."

Detta sägs således om en väldig stat byggd på terror och under en period, då beväpnade ligister som skrek Mao-citat drev miljontals människor bort från deras hem, familj och yrken, förnedrade dem, förstörde deras hälsa och liv. Utbildning, forskning och kultur föraktades av de kulturrevolutionärer, som lamslog stora delar av landet. Men Dagens Nyheters chefredaktör ville ingenting se. I sina artiklar sitter han vid rödgardisternas fötter, antecknar ivrigt deras barnsliga slagord och lögnaktiga siffror, gör ibland små blyga invändningar, som han sen skamset tar avstånd från.

De människor som tvingas ut på landsbygden drivs av sin glädje, får vi veta: "Unga människor är lyckliga att få flytta ut och leva i folkhavet och där göra sin samhälleliga insats." I den kinesiska optimismen ligger "en fredsgaranti, ty Kinas väldiga kraft är vänd inåt, mot den förvandling som förestår" (15/11 1970).

Lagercrantz möter de "barfotajournalister", som sprider Maohetsen över landet, och citerar dem. Men jag gör det inte "för att förlöjliga", tillägger resenären snabbt, och man tror honom (12/11 1970):

> "Vi i vår kultursfär har länge levat i ett tillstånd av falsk oskuld. Vi betraktar alla möjliga sysselsättningar — att odla blommor, att samla konst, att putsa vår bil, att skriva artiklar om romantiska och avlägsna ämnen, att leka med våra barn — som älskvärt oskyldiga och opolitiska, fastän allt detta i själva verket betyder att vi tar ställning, att vi avstår från att arbeta för en bättre värld."

Efter ett besök på en skola, där partiets trupper håller ideologisk uppsikt, inser Lagercrantz det storartade i kulturrevolutionen (18/11 1970):

> "Den växande klyftan mellan teori och praktik är ett av vår civilisations allvarligaste problem. I Kina försöker man på ett radikalt sätt att överbrygga denna klyfta och skapa en gemenskap mellan handens och tankens arbetare. Många har menat att detta är kulturrevolutionens viktigaste uppgift . . ."

Lagercrantz medger att han förr tyckte att detta lät abstrakt:

"Nu när jag på ett begränsat avsnitt kan studera vad som sker ter sig allt både naturligt, rimligt och vettigt."

Ibland antyder artiklarna att allt inte sker frivilligt (18/11 1970):

"Det experiment som pågår i Kina sker i hård regi, men det är, sådant jag kunnat studera det, inte ett dött laboratorieförsök, utan sker ute bland människor vilka själva får en chans att delta och förändra processen under dess utvecklings gång."

Så rullar artiklarna vidare: med häpen entusiasm skildrar Lagercrantz det Kina som hans guider tolkar och förgyller. Han tror på allt utom sina egna invändningar, som han ständigt avvisar såsom "västerländskt högmod". "Ödmjukt lyssnande synes mig mera på sin plats" (25/11 1970). Idrotten i Kina är ridderlig; människor har nära till leendet; maten är riklig, god och billig; systemet med ideologiskt motiverade "barfotaläkare", som har tre (!) månaders utbildning, är en "både klok och riktig" metod; kulturrevolutionen har ökat chanserna till fred, och de kinesiska ledarna betygar sin fredsvilja; "världen kommer säkerligen inom kort att få se häpnadsväckande resultat av den nuvarande kinesiska ekonomin . . ." (15/12 1970); Mao får sin legitimation "i kraft av sin visdom" (24/1 1971); han är både "stor skribent och beslutsam handlingsmänniska . . . den ojämförlige garanten för Kinas nationella oberoende" (31/1 1971); kommunisterna utövar demokrati inåt och riktar diktaturen enbart mot "folkets fiender"; "det är en väldig tillgång för ett land att ha Mao Tsetung som lärofader därför att han är praktisk, erfaren och fylld av levande medkänsla med det kinesiska folket" (7/2 1971); bara som fan läser Bibeln kan man nå kritiska slutsatser om Kinas ledare etc.[7]

[7] Ännu på sommaren 1991 påstod Lars-Olof Franzén (Dagens Nyheters kultursida 26/7) att kritiken på 70-talet mot Lagercrantz inte gällde dennes åsikter utan den "kraglösa kavaj" som han bar! Franzén försäkrade också att Lagercrantz inte alls var maoist utan arbetade i en "liberal tradition", där nya idéer "möts med intresse men från en frihetlig ståndpunkt: demokratin är inte förhandlingsbar". Eftersom Franzén var anställd på DN:s kulturredaktion redan under chefens många hyllningsartiklar till Kinas kulturrevolution, och naturligtvis minns dem, antar jag att han driver med oss.

Långt före Kinaresan, bara något år efter Tingstens avgång, började Lagercrantz romantisera villkoren för människor som länge levt under korrupt förtryck. I boken *Ensamheter i öst och väst* (1961) såg DN:s nye chefredaktör den gemenskap han mötte hos människor i Sovjet som en kontrast till ensamheten i USA och England. Att Sovjetmedborgarna mer än andra lever utanför historien är "förklaringen till att de verkar så oförstörda, så lite hatiska och till att man inte tycker sig märka några nevroser i Sovjet, medan just det nevrotiska faller så starkt i ögonen i länder som Tyskland och England". Han angriper kritiska besökare från väst ("de ser lopporna i björnens päls men själva björnen ser de inte") och försäkrar: "Tro inte att människorna i Sovjet är mer likriktade än vi." "Vi hänger kvar vid en mycken enhet förlegat kulturgods som man i Sovjet befriat sig från" etc.

Men vid sidan av många liknande uttalanden var Lagercrantz då också kritisk till den totalitära statens likriktning. Det skulle dröja några år innan Tingstens efterträdare hade skakat av sig den kluvenheten för att till slut, i Peking, bli en hängiven propagandist för en regim byggd på förföljelse av oliktänkande.[8]

Att jag någorlunda utförligt redovisar Lagercrantz Kina-serier beror på att de bättre än något annat förklarar Dagens Nyheters ovilja mot Herbert Tingsten under det senaste kvartsseklet. Medan Tingsten lustfyllt slet sönder diktaturernas propagandafraser lyfte Lagercrantz fram dem som visdomsord som vi alla bör lära av. För Tingsten var de mänskliga rättigheter, som ofta kallas "västerländska värden", omistliga; för Lagercrantz är de skygglappar som hindrar oss att se tredje världens kamp och behov. Tingsten avskydde de Böök- och Hedin-figurer, som med betjäntens beundran beskrev vad de trott sig se i Tyskland på 30-talet; Lagercrantz förvandlade sig själv (och sin tidning) till språkrör för Maos Kina under några av detta lands mest förnedrande år.

Det är extra motbjudande att se en uppburen västerländsk skribent, vars egen livsluft är det fria ordet, kröka rygg inför dem som

[8] För ytterligare analys och citat hänvisar jag till Kay Glans uppsats "I Österled — svenska politiska pilgrimer" i boken *Vänsterns moraliska skuld* (1991).

förtrampar de intellektuellas liv och arbete. Infantila osanningar, som skulle gå direkt i papperskorgen om de insändes i artikelform till Dagens Nyheter, refereras med nyfiken vördnad av chefredaktören när han möter maktens stormtrupper i Kanton och Hunan. Detta är åter den omvända rasismen: värden som är omistliga för oss i väst är inte till nytta eller glädje för massorna i världens största land, och efterfrågas inte heller av dem. Vi i de rika demokratierna betraktar visserligen friheten som given och skulle aldrig själva stå ut med att den begränsades av några politiska ledare. Men folk av andra raser i fattiga länder behöver inte medbestämmande utan marschorder, tycks Lagercrantz mena, de ska inte tänka själva utan skandera.[9]

Ingemar Hedenius har i sin insiktsfulla bok *Herbert Tingsten — människan och demokraten* (1974) visat vad som ligger bakom Lagercrantz glosor om Tingsten ("han förde ingenting eller mycket lite framåt" m m). "Så kan man se honom", svarar Hedenius, "men endast om man själv inte bryr sig om vad han kämpade för och ingenting känner för de mål som var hans ledstjärnor . . . Hans insatser gjordes inte på exercisplatsen utan på det slagfält, där striden om några av vår tids viktigaste idéer utkämpas".

Avståndet mellan chefredaktörerna Tingsten och Lagercrantz kan inte enbart förklaras av att den enes artiklar bars upp av en djup historisk bildning medan den andre var demonstrativt okunnig i nästan alla politiska frågor. Den känslighet och kunskapstörst, som har gjort Lagercrantz till en av århundradets stora litterära kritiker i Sverige, blåser bort i samma ögonblick han utsätter sig för den totalitära propagandan. För honom, liksom för till exempel Knut Hamsun och Pablo Neruda, eller Fredrik Böök och Artur Lundkvist, verkar skot-

[9] Lars-Olof Franzén har nyligen råkat belysa denna omvända rasism (Dagens Nyheters kultursida 24/8 1991): "När Lagercrantz reser till Sovjetunionen och Kina i en kavaj från Götrich och skildrar de främmande kulturerna som motbilder till sin egen västerländska värld, betyder det att han vill införa dessa länders system i Sverige? Naturligtvis inte." Lagercrantz *lovordar* (inte "skildrar") tyranniets kultur och menar att den passar kineserna. Han kan "naturligtvis inte" (som Franzén säger) tänka sig att systemet importeras till Sverige eller att han själv skulle kunna verka i det. Men varför ska då kineserna leva i terror?

ten vara vattentäta mellan dikt och politik. Dessa snillrika författare eller introduktörer blir som jollrande barn när de möter maktens män och anspråk.

Nog är det gåtfullt. När Lagercrantz skriver om Dante, Joyce och Nelly Sachs, eller om flera av de svenska diktarna, trollbinder han oss med sin förmåga att blottlägga det sammansatta, att skilja mellan djup och yta samt att både systematiskt och intuitivt fånga det viktiga och gripande i en bild, en tanke, en gestalt eller ett författarskap. Hur kan han ställa sig med mössan i hand när gangsters, hetsade av direktiv uppifrån, rabblar slagorden om varför samhället ska likriktas?

Hos Tingsten finns inte denna klyfta. Den kritiska oro, som ofta möter oss i hans artiklar om litteratur — till exempel om Proust, Dostojevskij, Bernanos och Simenon, eller om Joyce Cary, André Gide, Julien Green och Thomas Mann — liknar inte sällan den inlevelse som gör hans analyser av ideologier och statsledare så fängslande. Just det nakna och lyhörda i reflexionerna om existensen, litteraturen och den politiska idédebatten genomlyser inte minst hans sista verk, "tankeböckerna": *Notiser om liv och död* (1967), *När skymningen faller på* (1970) och *Flyktförsök* (1972).

På 60- och 70-talen förvandlades Tingsten för åtskilliga DN-skribenter till en obehaglig påminnelse om en helt annan livshållning än den då gängse; konflikten var minst av allt något missförstånd. Och för dem som hade frigjort sig från den legendariske chefredaktörens motstånd mot diktaturer blev det viktigt att marginalisera hans person och insatser. Dagens Nyheter gav till exempel nyligen ut en stor bok om den egna tidningens historia 1946—63: *Tingstens tid* (1989). Där förvandlades huvudpersonen till en kolerisk kuf — korridorglimtar, gruff om kontrakt och kåseriska bagateller fick ge bilden av den största publicisten i svensk historia. Ingen enda av de många artiklarna försökte seriöst beskriva eller analysera Herbert Tingstens hållning till de totalitära staterna.

En av Dagens Nyheters nuvarande chefredaktörer, Svante Nycander, sammanfattade i mitten av 70-talet Tingsten-åren i form av ett totalt fördömande (ur Nycanders recension 11/10 1976 av Ulf Brandells bok *Dagbok med DN*):

> Dagens Nyheter var 1960 "politiskt sett ett konkursbo. Tingstens alla misslyckade kampanjer och personförföljelser, alla hans övergivna eller in absurdum vidhållna ståndpunkter, alla schismer inför öppen ridå med medarbetare, ägare och politiska bundsförvanter hade berövat ledarsidan dess trovärdighet bland politiskt intresserade".

Det framgick att detta omdöme också gällde Tingstens kampanjer mot diktaturerna. "Det viktiga var stilen, stridbarheten, entydigheten, skärpan, inte budskapet", ekade Nycander — ett populärt tema hos dem som försökt begrava minnet.

Och när en annan av dagens chefredaktörer på Dagens Nyheter, Arne Ruth, 1991 skulle motivera sitt avståndstagande från USA:s och FN-alliansens militära motstånd mot Saddam förordade han en tredje ståndpunkt i konflikten genom att hänvisa till debatten fyrtio år tidigare (20/1 1991):

> "Den tredje ståndpunkten var ett försök att hävda att den rätlinjiga politiska logiken var en chimär. De som förfäktade den blev inte älskade. Herbert Tingsten och hans eftersägare kväste dem i Sverige".

Så nonchalant hänvisar man nu till Tingstens lysande inlägg om tredje ståndpunkten: de återfinns i denna bok på sidorna 313—325. Han "kväste" alltså sina motståndare — en originell omskrivning för Dagens Nyheters idéstrid med Morgon-Tidningen (s), som då var regeringsorgan. Men långt viktigare är att tiotusentals människor nu har trätt fram i Sovjetunionen och tidigare härtagna länder i Östeuropa och gett oss ungefär samma bild av Stalins samhälle som Tingsten gjorde på 40- och 50-talen. Att Herbert Tingsten "fått rätt" om tredje ståndpunkten är lika uppenbart som att fakta och kunskaper redan då var tillräckliga för att bedöma Sovjet-diktaturen.

I Dagens Nyheters ständigt pågående fadermord har tidningens utrikesredaktör Olof Santesson varit oumbärlig för att hindra ledarsidan att bli en motvikt till Lagercrantz och dennes lärjungar på kultursidan. Räddhågade och förnumstiga påminner Santessons inlägg mest om uttalanden från UD:s pressbyrå. Oförmågan att skilja mellan viktigt och oviktigt är deras främsta egenskap; tonfallet är den bekymrade neutralismens.

När till exempel Israel på sommaren 1976 lyckades frita gisslan på

Entebbes flygplats i Uganda gjorde Dagens Nyheter denna kommentar i huvudledaren (5/7 1976, signaturen "OS"):

> "Men Israel har begått en ren krigshandling mot ett annat land. Palestinskt våld har lett till israeliskt. En skamlig handling har utlöst en annan."

Att befria oskyldiga och tillfångatagna flygpassagerare är alltså lika skamligt som att kapa flygplanet och hota döda gisslan. I en enda idiotisk mening bekräftade här Santesson vad de flesta redan hade sett: det är rivet, huset som Herbert byggde.

Under Östen Undéns tid som utrikesminister skapade Dagens Nyheters motstånd en sorts balans i debatten. Men när Olof Palme var statsminister och partiledare blev Dagens Nyheter i stället en ideologiskt allierad i utrikes ärenden, och Lagercrantz brukade berömma Palme i högstämda pekoral (DN 4/4 1974):

> "Bakom honom tecknar sig alla dessa förnuftiga karlar — Gustav Vasa, Axel Oxenstierna, Arvid Horn, Gripenstedt, Hjalmar Branting — vilka lett bygget Sverige eller återställt det efter perioder av vanvård eller galenskap. Olof Palme är på gott och ont och i viss mån mot sin egen natur den landsfader vi själva skapat och röstat fram genom århundraden. Han är den i grunden alla vill ha."

Det var främst i internationella frågor, som Lagercrantz kände närhet till Palme. Denna gemenskap i utrikessyn mellan socialdemokratins ledning och den största morgontidningen (främst dess kultursida) rubbade den tidigare balansen.

Anta att Torgny Segerstedt mitt under andra världskriget hade ändrat mening om hotet från Nazi-Tyskland, och Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning därefter börjat försvara samlingsregeringen i stället för att angripa den! Det skulle ha lett till en djupgående demoralisering av utrikesdebatten i landet under dessa svåra år. När Dagens Nyheter snabbt närmade sig Palmelinjen fick det dramatiska följder för det offentliga samtalet i Sverige. Det gällde för många, med Lagercrantz egna ord, "att inte komma på efterkälken". USA:s förfärande krig i Vietnam blev bekräftelsen på att ett helt nytt ideologiskt klimat måste etableras. Allt detta påverkade även andra massmedier, inte minst radio och TV.

Denna dominans för "vänstern" kom att prägla viktiga delar av utrikesdebatten i mer än 20 år. Den förde till ensidig kritik av "väst" och "kapitalismen", till romantisering av många diktaturer och enpartistater samt till mer förståelse för än kritisk granskning av åtskilliga marxistiska/socialistiska regimer och rörelser. Att långt ifrån alla viktiga medarbetare i Dagens Nyheter var lika enögda eller likgiltiga för fakta som chefredaktören är uppenbart, och flera av dem ogillade säkert hans värderingar. Men Lagercrantz angav tonen, också åratal efter sin avgång som DN-chef. Det blev andra tidningar och deras skribenter, samt en del politiker, som här fick försöka utgöra en motvikt.

Längre fram, när historiker av skilda slag har hunnit sammanfatta utrikesdebatten under denna period, kommer många att förbluffas. Bilden är visserligen inte alls entydig. Ett envist försvar för demokrati och pluralism, avsky för alla slags diktaturer och en stark känsla för västmakterna — visst framhärdade många viktiga opinionsbildare i sina övertygelser. De fick ibland ett starkt gensvar, inte minst i allmänna val. Men det sensationella var hur starka de andra krafterna hann bli. En stor del av en generation fick då sin utrikessyn förvriden, och tusentals människor i Sverige skäms nu i efterhand för de slagord, som fördummade deras ungdom.

Jan Myrdal representerar naturligtvis inte någonting med sina pompösa hyllningar till flera av 1900-talets värsta förtryckare och massmördare. Men han har varit sin tids skrattspegel, som visat oss epokens uslaste egenskaper i parodisk förstoring. När Olof Lagercrantz i *Ett år på sextiotalet* böjer knä för denne skojare och samtidigt viftar undan Tingsten hjälper han oss att se förfallet.

Först revolutionerna i Europa 1989 började ändra den snedbalans, som Pierre Schori och andra skrytsamt har kallat för socialdemokratins "hegemoni" i utrikesfrågor. Snabbt har debatt och opinion i Sverige fört oss till ny närhet till demokratierna, till ökad insikt om att också tredje världens folk behöver fri debatt och fria val, till sympati för både marknadsekonomin och den europeiska integrationen och till vrede och sorg inför det oändliga lidande för flera hundra miljoner människor, som varit Sovjetväldets följder.

Under Palme-Lagercrantz-perioden blev alltså Herbert Tingsten förtigen. Många såg honom som en skugga från det kalla kriget. Vi

som fortsatte att lära av Tingsten och öppet beundra honom avfärdades ofta som fossiler av dem som hade "tidsandan" till riktkarl. När jag nu under några år har omläst nästan alla Tingstens ledare och kulturartiklar i Dagens Nyheter, och hälften av hans böcker, är det rikedomen i dem som åter slagit mig. Man behöver sannerligen inte dela alla Tingstens åsikter — min egen argumentering för till exempel Israels rätt är delvis en annan än hans — för att gripas av denna vilja till klarhet, strävan att föra kunskaper vidare, oron inför hoten, moralen, det glada ursinnet i polemiken, civilkuraget.

Artiklarna förenar lätthet med energi. I många av dem är författaren så intensivt närvarande i språket att jag gång på gång hör hans röst och tilltal. Lyckan att läsa Tingsten påminner om glädjen att vara hans vän, vilket Jan Olof Olsson (Jolo) har beskrivit som "idel minnen av trevnad, skoj, festliga saker, glansfulla utläggningar av historiska karaktärer, infernaliskt roliga definitioner av sig själv och andra, promenader, vardagsgemyt och mycket omtänksamhet och vanlig snällhet" (Röster i Radio-TV nr 35 1964).

Sådan är också min egen bild av honom. "Det var en epok som gick i graven" när han dog, skrev Ingemar Hedenius i sin bok om Tingsten, "så stort är det tomrum som han lämnade efter sig". För mig är det tomrummet en förblivande sorg. De sista tio åren av Herbert Tingstens liv stod jag honom nära. Under tre vårmånader 1965, när Tingsten var gästprofessor i Wien, var jag hans assistent; på somrarna bodde jag ofta någon vecka hos Gerd och Herbert i Menton. Troligen har jag aldrig kommit över den där eländiga decemberdagen 1973 när han försvann. Jag medger alltså att vad jag här har skrivit om Tingstens gärning och om förtalet av honom är laddat med en saknad som står smärtan nära.

*

HERBERT TINGSTEN gav ut ungefär femtio böcker och skrev några tusen artiklar. Av utrymmesskäl gäller detta urval enbart *motståndet mot diktaturer.* Också inom det området har jag tvingats avstå både från utförliga idéhistoriska analyser och starkt tidsbundna dagskommentarer. Vissa delar av hans journalistik — till exempel det tidiga stödet för Algeriets frigörelse, studiet av peronismens antide-

mokratiska karaktär, artikelserierna om rasfrågan i USA och många andra ämnen — får inte plats i boken. Det mesta i denna samling är skrivet under Tingstens tid som chefredaktör för Dagens Nyheter. Hans detaljerade analyser av nazismens och fascismens idéer, publicerade under Mussolinis och Hitlers storhetstid (t ex *Från parlamentarism till diktatur,* 1930, och *Den nationella diktaturen,* 1936) ryms inte heller här.

Till viss del är naturligtvis urvalet godtyckligt. Också i mängden av kritiska artiklar om kommunismen kunde andra inlägg ha ersatt dem som här återfinns. Men jag upptäckte snart att de DN-artiklar, som jag fann viktigast, ofta var de inlägg som Tingsten själv valde att ta med i till exempel böckerna *Argument* (1948) och *På krigsstigen* (1958).

Ansvaret för urvalet vilar dock helt på mig, liksom dispositionen av de åtta kapitlen. "Vägar till despoti" tar upp idéer och attityder som för bort från demokratin. "Sovjet: makten utan mål" skildrar kommunismen som lära, hot och förtrycksapparat. De artiklarna, liksom maningarna till misstro mot Sovjetunionen i kapitlet "Fred och motstånd", belyser den viktigaste av Tingstens DN-kampanjer. I "Förtryckets ansikten" skildras andra hot mot friheten; Tingsten tillhörde de första i Sverige att till exempel fördöma apartheid i Sydafrika och senator Joe McCarthys hets i USA. Här sammanfattar han också sitt stöd till Israel inför angreppen från arabiska diktaturer.

Kapitlet "Förräderi" analyserar detta begrepp. I "Medlöpare" angriper han personer, som inspirerat eller tjänat diktaturer eller försökt att dölja deras terror och avsikter. "Tredje ståndpunkten — en orimlighet" rymmer de artiklar som Tingsten själv valde ut för skriften med samma namn. Det sista kapitlet, "Fyra tal", för samman anföranden om den totalitära staten (tre av dem i utdrag).

Artiklarna är med några undantag ursprungligen publicerade i Dagens Nyheter. Jag har angett vilken dag de är tryckta och i vilken senare bok de eventuellt återfinns. De har inte redigerats (utom ibland av Tingsten själv inför bokversionen) vilket leder till en del upprepningar.

Det skulle inte förvåna om Herbert Tingstens motståndare påstår att *Tyranniet begär förtroende* "slår in öppna dörrar" etc. Liksom man förr avfärdade Tingstens inlägg som fanatiska och grovt felaktiga vill

man nog i dag nonchalera dem som banala och självklara. För dem som vägrar att se stödet för demokratin som en avgörande dimension i vår bedömning av andra länder och av internationella konflikter förblir det en viktig uppgift att på olika sätt föra Tingsten ut ur diskussionsrummet. För oss andra är hans ord en ständig påminnelse om några av fasorna i detta sekel och om faror som ständigt kommer åter.

Herbert Tingstens artiklar lär oss också åtskilligt om Sverige. Ett land kan inte förstås utan att man känner dess intellektuella klimat under skilda perioder. Efter den ryska augusti-revolutionen 1991 har några bataljoner skribenter förevisat sin nyväckta antikommunism som vore den en livslång ideologisk följeslagare.

Tingstens polemik och kampanjer ger en annan och sannare bild av svensk debatt efter andra världskriget. "Vi sysslar inte med antisovjetism", som Olof Palme så korrekt beskrev sin egen och många andras utrikespolitiska hållning. Inför den historieförfalskning, som redan har påbörjats, är det viktigt att gå tillbaka till texterna i denna skrift: de utlöste mer ilska än några andra under de senaste 45 åren i Sverige. Hos oss, som delade Tingstens fruktan och avsky för diktaturerna, ingav de mer förtröstan än nästan allt som då blev skrivet om politik.

Uppdraget att göra urval och inledning för boken gavs mig av Ratios vetenskapliga råd med professor Torgny Segerstedt som (dåvarande) ordförande och fil dr Carl-Johan Westholm som verkställande ledamot. Min tacksamhet är också stor för stöd och uppmuntran från Herbert Tingstens dotter, framlidna Kaj Tingsten Klackenberg, och hennes barn Oliver, Jessica, Tom och Jill.

Stockholm den 1 november 1991

PER AHLMARK

VÄGAR TILL DESPOTI

Frihetens despoti

I SEPTEMBER 1796 bildade general Bonaparte på direktoriets order den cispadanska republiken (senare utvidgad till den cisalpinska republiken) i norra Italien. Den nya statens författning var strängt demokratisk efter franskt mönster, med representation och regering utgående ur allmänna val med vidsträckt rösträtt. Men valen visade att den cispadanska folkviljan inte motsvarade direktoriets förhoppningar, utan tvärtom var reaktionär: adeln och prästerna dominerade den okunniga massan. Den 7 april 1797 drog direktoriet i ett märkligt brev till Bonaparte konsekvensen av den nyvunna insikten. För att säkra republiken och folkfriheten borde Bonaparte provisoriskt bli statsledare: "Den lagstiftande viljan måste, så länge ni stannar, uttryckas av Er allena." Exemplet lär oss, skrev direktoriet, att en "representation måste krypa under en lång tid innan den kan gå upprätt"; under en övergångstid var det därför nödvändigt att koncentrera makten hos den myndighet, den franske generalen, som handlade i folkets intresse och därför i realiteten företrädde folkviljan.

Några månader senare tillämpade direktoriet samma metod i själva Frankrike. Då parlamentsvalen stärkte rojalisternas position, genomfördes under biträde av general Augereau, som Bonaparte skickade från Italien, en statskupp och en utrensning, varigenom direktoriet och den republikanska majoriteten tryggades (18 fructidor). Direktoriet måste, förklarades det, handla på detta sätt för att hindra folkets och frihetens fiender att nå makten.

Guglielmo Ferrero har i sin lysande bok om det italienska fälttåget (*The Gamble*, 1939) framhävt, ja, överbetonat den idéhistoriska betydelsen av dessa händelser. Statskupperna av år 1797 innebar, fastslår han, att en ny form av feltänkande eller förljugenhet introducerades: "Det suveräna folket slaget i kedjor för att hindra det från att abdike-

ra; friheten framtvungen genom våld; revolutionen sökande säkerhet i självmord". Då det blev möjligt att undertrycka den i val uttryckta folkviljan under hänvisning till den "verkliga" folkviljan blev allt tillåtet. "Fascism, nazism, bolsjevism har alla utgått från brevet av den 7 april, den dolda nyckeln till det nittonde århundradets historia". Själv har jag hört Ferrero med patetisk bitterhet förklara att den moderna utvecklingen, med dess revolutioner och diktaturer, dess oförmåga att finna en *legitimation* för statsstyrelsen börjar med direktoriets och Bonapartes kupper år 1797.

I flera arbeten som skrivits under intryck av händelserna i vår egen tid har klarlagts, eller åtminstone antytts, att den av Ferrero berörda problematiken är ett centralt inslag i den tidiga debatten kring demokratin och inte bara framträder i de sensationella aktionerna 1797. Först i två undersökningar av den israeliske forskaren J L Talmon har emellertid dessa tankelinjer mera fullständigt utretts och analyserats. Den första boken, *The origins of totalitarian democracy,* behandlar huvudsakligen franska revolutionen och dess ideologiska bakgrund; den andra boken, *Political messianism, the romantic phase,* följer samma motivkrets fram till 1848 års revolutioner. De båda arbetena hör (vid sidan av Poppers skrifter) till de stora insatserna i politisk idéhistoria under senare år; de borde ingå i varje högre historisk och statsvetenskaplig utbildning.

Talmon skiljer mellan liberal och totalitär demokrati. Den förstnämnda är demokrati i vår vanliga, västerländska mening; dess främsta kännetecken är politisk frihet (organisationsfrihet, tryckfrihet, församlingsfrihet osv) och allmän rösträtt; man utgår från att skilda åsikter kan och bör finnas inom folket och att följaktligen statsmakten kan växla mellan skilda grupper och partier, en gräns gives för statens makt över individen, med den politiska friheten som ovillkorligt minimum. Den totalitära demokratins grundläggande postulat kan sägas vara att folkviljan är en och odelbar och att denna vilja skall härska. De som inte böjer sig för denna folkvilja är vilseledda eller ondskefulla, de är folkets fiender och bör undertryckas eller likvideras. Den totalitära demokratin blir därför vad vi kallar diktatur eller despoti; den tillåter inga avvikelser, kräver enighet och likriktning. Den skiljer sig från äldre tiders envälden eller privilegiesta-

ter genom att de härskande legitimeras inte genom arv eller status, utan genom åsikter om samhällets organisation — åsikter motsvarande den "sanna" folkviljan.

Att den totalitära linjen kan föras tillbaka till 1700-talets ideologer och särskilt till Rousseaus teori om den allmänna viljan har ofta understrukits. Det nya hos Talmon är den ingående bevisningen för att de förrevolutionära tänkarna i Frankrike i regel arbetade med tanken på en enhetlig folkvilja, som kännetecknades eller förklarades på skilda sätt: den ansågs stå i överensstämmelse med det mänskliga förnuftet eller vara ett uttryck för den naturliga ordningen eller motsvara mänsklighetens intressen lika väl som en allmängiltig moral. Att verka i enlighet med denna allmänna vilja var frihet, eftersom viljan besjälade varje enskild person. Emellertid kunde upplysningsmännen inte alldeles förbise att i praktiken människornas motiv och åsikter var skiljaktiga, och man måste falla tillbaka på tanken om en sann frihet, som bestod i att tänka och handla rätt; tvånget kunde därför bli ett medel att realisera friheten, fången kunde enligt Rousseau vara "verkligt" fri.

Före revolutionen var det ingen svårighet att likställa folkviljan eller den allmänna viljan med en genom val och omröstningar uttryckt opinion; man visste inte vad folket — i dess egenskap av levande människor — ville, och varje tänkare kunde identifiera sina egna önskningar och "folkviljan" i både dess ordinära och dess metafysiska bemärkelse. Men under revolutionstiden visade sig vanskligheten i de teoretiska resonemangen. Redan i Sieyès' skrifter från 1789 antyds möjligheten av en divergens mellan folkets uttryckta och dess verkliga, av filosoferna fattade vilja. Några år senare blev den semantiska krisen akut. Valen gav intet klart besked redan därför att valdeltagandet var obetydligt och utformade partiorganisationer saknades; de eftersatta och efterblivna grupper som antogs vara mest skickade att uppbära filosofernas radikala krav visade sig ofta likgiltiga eller konservativa (såsom närmare utreddes i ett av Tocquevilles arbeten femtio år senare). Det blev naturligt för revolutionsmännen att i upploppen och revolterna under de "dagar" som förde omstörtningen vidare se uttryck för folkviljan, även om de agerande blott var några tusen borgare och arbetare i Paris. "Kommunen är allt, Paris är världen", som Michelet skrev sjuttio år senare.

Under skräckväldet fördes den dialektiska processen ett steg längre. Då Robespierre sade sig vilja "förverkliga naturens syften, fullborda mänsklighetens kallelse, uppfylla filosofins löften" ansåg han sig självfallet också vara folkviljans exekutor, men några vardagliga bevis för detta i form av val eller folkomröstningar kunde han inte förete. För honom och Saint-Just, terrorns båda teoretiker, blev det nödvändigt att hävda att folkviljan *måste* äga samma beskaffenhet som deras egen vilja: folket ville slå ned monarkister och reaktionärer inom och utom Frankrike och undertrycka den opposition, vare sig till höger eller till vänster, som hotade dess (Robespierres) välde. De mest extravaganta deklarationer blev banaliteter för skräckens organisatörer. "Folket är inte någon tyrann och det är folket som nu regerar"; "revolutionens styrelse är frihetens despoti över tyranniet"; "terrorn är demokratins princip verksam för att tillgodose fosterlandets mest trängande behov". Censuren och avrättningarna var medel att hindra folkets förförelse; utan skräcken skulle "tronen inom tjugo år vara återupprättad". I uttryckssätten skymtar tanken att den "sanna" folkviljan kunde bli folkvilja i mera trivial mening först sedan trygghet och välstånd vunnits, en viss allmänbildning säkrats genom obligatorisk skolgång och, framförallt, onda inflytelser — det vill säga all opposition — undanröjts.

Hos skräckens ideologer framträder också en mera speciell tankegång av intresse. Robespierre tänkte sig att den "sanna" folkviljan skulle kunna framträda i sinnevärlden om man underställde aktuella frågor en grupp som var politiskt helt oorganiserad och oengagerad och därför närmast motsvarade folket i naturtillståndet. För att förverkliga denna möjlighet tänkte han sig en parlamentssal med plats för 12 000 åhörare; dessa skulle spontant reagera sunt på i representationen framförda frågor och sålunda ge besked om folkets mening. Tanken inspirerades tydligen av den redan praktiserade metoden att fylla åhörarläktarna med jakobinska anhängare. Likväl pekar den framåt både mot vår tids opinionsundersökningar och mot det av skilda statschefer och diktatorer använda medlet att skaffa sig fullmakt genom att till folkomröstning framlägga allmänna och lämpligt formulerade frågor.

Ännu ett steg tar den totalitära demokratins ideologi med Babeufs sammansvärjning mot direktoriet, två år efter Robespierres fall. Medan Robespierre och över huvud revolutionens statsledare höll på den enskilda äganderätten och den privata företagsamheten, var enligt Babeufs och hans anhängares "folkvilja" målet ett slags socialism, med ekonomisk och social jämlikhet som grundläggande principer. En sådan ordning var uppenbart inte möjlig att genomföra med stöd av det levande franska folket, till större delen självägande bönder. Det är därför väl begripligt att Babeuf och hans kamrater klarare än terrorns ledare gjorde en skillnad mellan folkviljan sådan den i dåvarande läge var gestaltad, och folkviljan i vardande.

"Majoriteten är alltid rutinens och orörlighetens parti, den är oupplyst, förstelnad, apatisk . . . De som inte vill gå framåt är alltid fiender till dem som vill avancera, och olyckligtvis är det den stora massan som vägrar att röra på sig." "Verkliga lagstiftare bör inte rätta sina lagar efter den fördärvade andan hos det folk för vilket de är avsedda utan återställa folkets moral genom sina lagar." Därför gällde det för "visa och modiga medborgare" att vinna makten genom ett uppror, att krossa allt motstånd och döda de farligaste motståndarna och att genom en "upprorets diktatur" förbereda det nya samhället. Till en början skulle folklig anknytning erhållas genom en blott av Paris befolkning vald representation, men längre fram förutsågs allmänna val, varvid dock "de jämlika" (Babeufs parti) genom frihetsbegränsningar, propaganda och påtryckning skulle bevara makten. Då en rättvis egendomsfördelning genomförts och ungdomen uppfostrats i den nya statens anda skulle alla vara inte blott jämlika, utan lika. Den sanna folkstyrelsen vore därmed nådd, alla hade samma åsikter, "differentiering och motsatta intressen" vore otänkbara, var och en kunde sköta vilken tjänst som helst — och därmed skulle folket äntligen ha nått sitt "naturliga" tillstånd. Bortser man från den hegelianska dialektiken och den materialistiska historieuppfattningen, var detta program i centrala punkter detsamma som Lenins år 1917.

Under revolutionstiden talade de franska teoretikerna stundom om amerikansk demokrati, såsom en helt annan form av statsstyrelse än den av dem åsyftade. Med amerikansk demokrati menades alltså vad vi rätt och slätt kallar demokrati, medan den totalitära re-

gim som Robespierre och Babeuf verkade för närmast motsvarar vad den samtidiga kommunismen kallar folkdemokrati.

Någon motsvarighet till den totalitära ideologin fanns knappast i amerikansk debatt under skedet av revolutionär aktion och frigörelsekamp mot England; en och annan utopist framträdde i Amerika, främst engelsmannen Thomas Paine, men demokratin uppfattades genomgående i de grundläggande skrifterna som en överideologi, en ram, inom vilken skilda intressen och åsikter skulle kunna i fred och frihet tävla om styret. Skillnaden mellan Amerika och Frankrike vid denna tid måste ses som väsentligen en följd av skilda historiska erfarenheter. I Amerika fanns redan inom flertalet kolonier en betydande folklig självstyrelse, och frigörelsen från England framstod som ett fullföljande av en tradition. I Frankrike åter skulle folket — såsom enligt Sieyès tredje ståndet — "från intet bli allt". Vid en sådan omvandling uppstår svårigheter som måste stimulera tendensen att förvrida folkstyrelsen i totalitär riktning.

Det andra stora arbetet av J L Talmon, *Political messianism*, fullföljer redogörelsen för den totalitära demokratins idéutveckling, men sväller ut till en allmän framställning av framstegsteorierna före 1848 års revolutioner. 1800-talets förra hälft får idéhistoriskt sin prägel av de tänkare som förklarar mänskligheten stå på tröskeln till en ny värld, en jordisk himmel, med lycka, förnuft, fred, välstånd, frihet som lön för den långa vandringen i öknen. Historien framstod som en bergsbestigning, historiefilosoferna som vägvisare, vilka talade om hur långt man hade kvar till bergets krön. I regel utgick dessa framstegets dogmatiker (såsom Fourier, Saint-Simon, Hegel, Marx, Comte) från att de huvudsakliga stadier som deras historieförklaringar omfattade inom kort skulle vara tillryggalagda, att man stod inför en ny period, som från en central synpunkt betecknade utvecklingsförloppets avslutning; mänsklighetens fortsatta vandring skulle ske på jämn mark. Deras egen förmåga att genomskåda tingen var ett bevis på att man närmade sig ett mera avgörande periodskifte.

Framstegstankens historiker har antagit att denna i den vetenskapliga systematikens form klädda utopism var ett slags ersättning för den religiösa tro som de intellektuella övergivit eller godtog blott i en starkt förtunnad form; det har klarlagts att utopisterna var in-

fluerade av det gamla religiösa mönstret, med paradis, syndafall, återlösning och frälsning som stationer på den av Gud (eller världsanden, eller produktionskrafterna, eller helt enkelt Historien) bestämda banan. Denna tanke synes Talmon i stort sett förbise eller i varje fall förbigå; likaså beaktar han inte att även inom den kristliga förkunnelsen en tendens fanns redan på 1700-talet att förlägga himmelen till jorden (Tuveson i *Millenium and Utopia*). Detta drag i Talmons arbete sammanhänger kanske med att han själv är jude och att han, på goda grunder, framhäver den judiska Messiastankens betydelse för framstegslärornas utformning. Saint-Simons främsta lärjungar och senare Marx och Hess var bland de judar som synes ha omvandlat sitt folks tro på ett Messiasrike av denna världen till politisk utopism. Schematiskt skulle man kunna säga att framstegstrons seger innebar den optimistiska judendomens seger över kristendomens pessimism och förkastelse av det jordiska livet.

Framstegstänkarna talade om vart mänskligheten var på väg, beskrev eller skisserade det samhälle som ofrånkomligt skulle växa fram ur Historien. Men vem skulle praktiskt förverkliga den stora omdaningen? Bland de liberala och socialistiska tänkarna var det vanligt att antingen se verket som en produkt av enskilda framsynta och passionerade ledares arbete eller av en mer eller mindre klart bestämd klass: företagarna, medelklassen, proletariatet. Inom denna idékrets (där det ofta är pedanteri att söka skilja på liberala och socialistiska idéer) var Marx' lära en av de flottast utformade, och den blev under följande skede den mest inflytelserika: arbetarklassen, den stora massan av befolkningen i det industrialiserade samhället, skulle erövra och därefter likvidera staten och fullborda utvecklingen från urtidens frihet och fattigdom till framtidens frihet och rikedom. Inom de riktningar som var starkt nationellt engagerade utpekades vissa folk eller stater som framstegets bärare, och dessa folk tillades egenskapen att vara mera universalistiska, mera allmänmänskliga än andra och därför kallade att gå i spetsen. Man valde alltid sitt eget folk: enligt Fichte var tyskarna, enligt Michelet fransmännen, enligt Mazzini italienarna, enligt Mickiewicz polackerna de av Historien utvalda.

Vare sig man tänkte på en grupp inom folket eller ett bestämt folk som framtidens och framstegets vägröjare, utgick man självfallet

från att "den allmänna viljan" skulle sanktionera det nya samhället eller, rättare sagt, att detta nya samhälle, om också dunkelt och omedvetet, åtråddes av den allmänna viljan. Legitimationen genom folkvilja eller mänsklighetsvilja slog i själva verket så helt igenom att den färgade även de konservativa, mot utopier och omkastningar fientliga eller misstrogna åskådningarna. Då Burke upphöjde traditionen och det genom tiderna fortlevande folket — liksom de Maistre "den långa tiden" — till garant för sin lära sökte han mobilisera de dödas röster mot de levandes, liksom de totalitära radikalerna räknade in de ofödda generationerna bland sina elektorer för att nå majoritet mot konservatismen bland massorna.

För de radikala ideologerna förblev den potentiella konflikten mellan folkviljan i ordinär mening — uttryckt genom val och folkomröstningar — och den "sanna" folkviljan ett problem. Många utgick från att den omvandling av samhället som Historien företecknade måste genomföras eller åtminstone förberedas i strid mot den aktuella folkviljan, att alltså folken borde frälsas mot sin egen tillfälliga och falska vilja. Michelet försvarade inskränkningarna av rösträtten i revolutionsförfattningen av år 1791 med att allmän rösträtt skulle ha lett till reaktionens seger, eftersom flertalet bönder gick i prästernas och de adliga godsägarnas ledband. Cabet förordade en provisorisk diktatur, som skulle uppfostra folket till frihet, demokrati och socialism, bland annat genom en gratis utdelad officiell tidning. Den främsta franska socialistorganisationen krävde i sitt program av år 1840 att den tilltänkta revolutionen skulle upprätta en provisorisk regering för obestämd tid. Valet av denna styrelse borde inte anförtros åt folket, vars majoritet "kan väntas ta miste vid valet av makthavare"; styrelsen skulle handhas av personer "med de bästa avsikter mot folket, med de mest avancerade sociala idéer och med fast vilja" och "förbereda massan att godtaga våra idéer". I Marx' och andra socialisters skrifter framförs liknande tankegångar, vid sidan av vördnadsbetygelser för demokrati och folkvilja.

Denna tvetydiga eller ambivalenta hållning är väl begriplig hos ideologer som i en revolution såg portalen till ett helt nytt samhälle, sedan årtusenden mödosamt förberett av Historien. Man kunde inte gärna räkna med att denna Historiens uträkning var fattbar för ge-

mene man och att alltså folkets massa skulle vara medvetet villig att arbeta som redskap för omvälvningen. Men även mera triviala och närliggande synpunkter måste ha skapat tvivel om möjligheten att förverkliga omvandlingen i demokratiska former: hur skulle ett folk av okunniga och utsugna kunna nå den mogenhet som krävdes för ett reflekterat ställningstagande, hur skulle människorna kunna vinna insikt om sitt sanna intresse då de industriella produktionsmedlen och propagandainstrumenten fortfarande ägdes av ett fåtal? (Dessa frågeställningar framfördes långt senare med stor energi av en ung svensk arbetare, Arvid Björklund, i kritik mot en linje hos marxismen.) Tanken att en övergångstid av social reorganisation och politisk fostran krävdes för att skapa identitet mellan folkviljan i ordinär mening och den sanna folkviljan låg nära till hands, särskilt i stater utan ansatser till demokrati och säkrad medborgerlig frihet. Samtidigt var det oroande och vanskligt att klart negera den demokratiska grundsats enligt vilken efter en omstörtning folket självt skulle få bestämma om sin styrelse och sin samhällsordning.

1848 års revolutioner illustrerade, särskilt i Frankrike men även i andra länder, dessa svårigheter. Den orléanska regimen hade störtats under parollerna frihet och rösträtt, och den ytterst godtyckligt hopsatta provisoriska regeringen utlyste val med allmän rösträtt till en konstituerande nationalförsamling. Bland socialisterna och även bland många republikanska radikaler utanför socialismen framträdde opposition mot denna snabba konsultation av folket, och i petitioner till regeringen begärdes uppskov med valet. Blanqui och andra hävdade att "ett omedelbart val är en fara för republiken". Hur skulle ett verkligt fritt val vara möjligt då pressfriheten före revolutionen varit beskuren, då en stor del av folket var illitterat, då reaktionärerna genom sin sociala ställning var tongivande inom jordbrukarnas väldiga majoritet, medan de republikanska ledarna var okända för det stora flertalet? "Det är ett helgerån att förmå tio miljoner valmän att rösta mot egen räddning, att av deras oerfarenhet framlocka en bekräftelse på deras slaveri . . . Folket är okunnigt; det måste ha kunskap. Det är inte en dags, inte heller en månads arbete."

De radikala pessimisterna fick rätt. De båda representationer som valdes 1848 och 1849 var inte Historiens instrument, tvärtom stod de tveksamma eller fientliga mot både republiken och den allmänna

rösträtten, för att inte tala om en social nyordning. Arbetarna, som varit februarirevolutionens fasta kader, slogs ned under barrikadstriderna fyra månader senare. Napoleons brorson valdes till president och gick vidare till kejsartronen, stödd av en väldig folkmajoritet vid plebiscit. Hans regim blev en karikatyr på messianism och totalitär demokrati; i stället för en diktatur i Historiens och idéernas tjänst kom en förvaltningsdiktatur, inriktad på den bestående ordningens bevarande.

Under det följande århundradet vann demokratin i vår nuvarande mening successivt terräng i Västerlandet och världen, med både allmän rösträtt och politisk frihet som grundläggande principer. Men tankarna på en auktoritär och samtidigt folklig styrelse, vare sig som övergångsform eller permanent ordning, och på en revolutionär elit under vars välde en "sann" och enhetlig folkvilja skulle skapas levde kvar under inspiration av hegelianska och marxistiska idéer. Kommunism, fascism och nationalsocialism hörde till messianismens sena produkter. Teorin om den "sanna" folkviljan firade sina mest egenartade triumfer då Kuusinen i Finland och Quisling i Norge av en främmande stat förklarades inkarnera de finska och norska folken — samtidigt som dessa folk, i sin enkla egenskap av levande människor, slogs och dog för att slippa sina Messiasgestalter.

I sitt arbete nämner Talmon knappast några anglosaxiska författare. Kanske går han härutinnan för långt; några liberala och socialistiska utopister i England och Amerika kunde med skäl ha dragits fram. Men i stort sett är de stora messianska fantasierna, och framför allt de totalitära idéerna, kontinentala produkter; Frankrike och Tyskland har varit den bästa jordmånen. Burkes eller Benthams eller de tidiga engelska socialisternas åsikter har nästan genomgående ett drag av rimlighet, moderation och tolerans i jämförelse med systemen från Paris och Berlin; det mest slående exemplet finner man i hur Burkes bländande förnumstighet blev skolastiska scheman hos Bonald och de Maistre. De politiska messianerna, till skillnad från väckelsepredikanterna, har inte frodats på andra sidan Kanalen och Atlanten.

(DN 10/10 och 14/10 1961, *När Churchill grep makten* 1966.)

Myternas frammarsch och reträtt

I EN SKRIFT av år 1697 berörde Leibniz den svenska storhetstidens historieromantik och särskilt föreställningen om Sverige såsom goternas eller göternas urhem. I anslutning härtill betygade han sin tro på dessa idéers betydelse för den svenska stormaktens kraftutveckling: "Jag hyser den högsta beundran för svenskarnas storartade arbete på utforskandet av sin forntid, och jag medger, att också falska eller osäkra meningar stundom kan elda människorna till lysande gärningar." Citatet är hämtat ur den märkliga bok, *De yverbornes ö*, i vilken Johan Nordström år 1934 skildrade dessa "falska eller osäkra meningar", hela den legendbildning som framträdde under detta skede: om svenskarna som ett adelsfolk, vars ättlingar var spridda över Europa, om Gustav Adolf som "lejonet från Norden" enligt Paracelsus profetia, om Sverige som Atlantis, jordens äldsta kungarike, grundat av Jafets ättlingar efter syndafloden och det främsta ursprunget till kulturen i den kända världen. Nordström stannar visserligen också vid de i mera egentlig mening religiösa tankarna och traditionerna men framför allt undersöker och beskriver han de härskande eller i varje fall av många omfattade föreställningarna om nationens uppkomst och forntida insatser — myterna, för att begagna det språkbruk som just vid denna tid slog igenom i vetenskaplig och politisk debatt.

Vad jag här skall stanna vid är inte Nordströms ryktbara idéhistoriska resultat, utan vid författarens egen inställning till myten som historisk faktor. Många uttalanden i boken visar att Nordström delar Leibniz' uppfattning om myternas betydelse. De idéer som han avslöjar och förevisar betraktas som orimliga, men samtidigt behandlas de med den största respekt som verkande krafter i historien, och det framgår av vissa till samtiden anknutna reflexioner att sådana idéer anses nödvändiga eller i varje fall värdefulla för ett folk i hand-

ling och kraftutveckling. "Ett folks ledande föreställningar om sina under historiens gång ådagalagda mandomsprov har alltid en märklig förmåga att påverka beslut och handlingar vid de stora och avgörande tidpunkterna i dess liv — man erinre sig blott vad minnet av Roms forna storhet betytt i Italiens historia, icke minst i våra dagar." Här anknyter författaren till ett faktiskt förhållande — Roms forna storhet — men det är överallt tydligt, och logiskt självfallet, att även falska föreställningar anses ha samma vikt. Nordström förklarar rent av att Gustav Adolfs framgångar ger oss samma tillförsikt som tron på goter och Atlantis gav stormaktstidens svenskar. "I vårt hjärta lever alltjämt som en hemlig förtröstan minnet av Gustav Adolfs och våra förfäders gärningar. Våra vägar är andra. Vår vilja tändes av andra idéer, andra fantasins visioner. Men vilka uppgifter, som än väntar oss, en hälsosammare luft kan vi icke andas än den som blåser över denna vårtid i svensk historia."

Av sitt betraktelsesätt drar Nordström inte — eller åtminstone inte uttryckligt — den konsekvens som vid denna tid så många tänkare och politiker drog runt om i Europa. Nämligen att om kraftgivande föreställningar om det förflutna och om världens och människornas natur inte finns tillgängliga, inte kan anses vara rationellt grundade, är det nödvändigt att uppfinna och propagera illusioner. "I folkens liv", skriver Pareto, "är intet så reellt och praktiskt som idealet": alltså hellre ett ideal som förkunnas helt oförbindligt, en illusion eller en myt, än ingenting — om man vill leva och handla.

Johan Nordströms bok gavs ut på senhösten 1934. Mindre än ett år senare utkom en bok som från den här anlagda synpunkten gick på samma linje, men som på grund av sin form blev mera läst och allmänt uppskattad, Bertil Malmbergs *Dikter vid gränsen*. Malmberg såg det problem som Nordström i stort sett behandlat med vetenskaplig kyla — om också med inslag av personligt engagemang — som ett allt överskuggande aktuellt och mänskligt problem. Det finns ingenting att tro på — tro är nödvändig — antingen kommer de som har tro att besegra oss, eller måste myterna ånyo blomma bland oss; ungefär sådan är Malmbergs tro, om man så vill hans myt om myten. Jag citerar några strofer ur olika dikter där denna tankegång eller vision framträder:

"Vi skola aldrig komma dit vi ämnat.
Tom på vår sadel hänger kalebassen.
Vi åldrats tidigt, därför att vi lämnat
de vattenrika dälderna och passen.

Vi måste avstå ledningen och rangen
åt mörka folk från fjärrbelägna trakter,
som ännu ej ha brutit sammanhangen
med urbegynnelser och skaparmakter.

— Oss vänta ej de gyllne företagen,
ej segerns frukter, inga rika byten,
och ändå kan den mycket sena dagen
ge en reflex av morgonen och myten.

När varje dag vår fattigdom förkunnar
. . . när helighetens djupa flöde tryter,
då locka oss som trolska hälsobrunnar
förkristna sakrament och urtidsmyter."

De exempel jag här valt skulle kunna mångfaldigas. Men ingen torde bestrida att de idéer det här gäller, om mytens betydelse, om dess värde som eggelse, var särskilt populära på 1930-talet även inom en intellektuell elit. Därmed påstås naturligtvis inte att här förelåg något nytt. Inte blott myterna, utan också det medvetna begagnandet av dem — byggt på tron att de är effektiva — är urgamla. Bland primitiva folk har ledarna eggat sina följen till handling och strid med berättelser om gamla hjältedater likaväl som man gjorde under Gustav Adolf och Mussolini; redan under antiken talade man, liksom Bertil Malmberg 1935, om faran av att förlora för livet — eller åtminstone för ett gott liv — nödvändiga trosföreställningar. Vad som har något intresse att diskutera är varför mytbegreppet och vad därmed sammanhänger var så gångbart före det andra världskriget, och varför det efter detta krig i intellektuell, politisk och litterär debatt inte längre har samma aktade och betydande ställning.

Först något om själva ordet. En jämförelse med några andra begrepp, som visserligen också används i vag — och stundom skiftande — mening kan här vara klargörande. Ordet illusion är såtillvida

entydigt som därmed alltid torde avses en villfarelse; att folk behöver illusioner sägs dock på ungefär samma sätt som att myter är nödvändiga. Ordet utopi betyder ett tillstånd, särskilt ett framtidssamhälle, som man önskar sig, vare sig denna önskan antas kunna förverkligas eller inte. Orden ideal och ideologi innebär en allmän målsättning eller förhoppning, respektive en föreställning om verkligheten och utvecklingen; för de flesta lär någon uppfattning om målets önskvärdhet eller föreställningens riktighet inte vara förknippad med ordens begagnande, men många, bland dem Napoleon och Marx, har med ideologi avsett blott oriktiga, "ovetenskapliga", åskådningar, och i denna mening brukas ordet i flera uppslagsverk.

Ordet myt är enligt *Nordisk Familjebok* (1931) en "(guda)-saga, religionssägen, uppdiktad berättelse", och detta lär fortfarande vara den vanliga definitionen; man kallar, som bekant, endast andra religioners historiska uppgifter för mytologi. Till mytbegreppet hör traditionellt också att det gäller ett förment förlopp i förfluten tid. Men under 1900-talet får ordet myt hos många en delvis annan innebörd. Georges Sorel — vars bok *Réflexions sur la violence* enligt Thomas Mann var "epokens (mellankrigstidens) bok" — säger sig ha gjort den iakttagelsen att "människor som deltager i stora sociala rörelser föreställer sig sitt framtida handlingssätt i form av strider som säkrar deras saks triumf"; denna föreställning, som för honom gällde generalstrejken, kallar Sorel en myt, och samma uttryckssätt möter hos flera samtidiga och senare tänkare, även om det "historiska" mytbegreppet dominerar. Tydligt är vidare att ordet inte sällan kom att brukas helt oförbindligt; en myt kunde vara både riktig eller oriktig, och det väsentliga för begreppet var att myten ägde praktisk betydelse som eggelse och drivkraft. Därmed kommer vi in på problemet om mytbegreppets frammarsch och reträtt.

Förutsättningarna för den antiintellektualism och vitalism som under mellankrigstiden blev ett viktigt inslag i inom stora stater härskande politiska åskådningar kan naturligtvis inte här klarläggas. I huvudsak måste jag hänvisa till den litteratur som behandlar dessa inspirationer och dessa rörelser. Den filosofiska eller, rättare sagt, mera allmänt tankemässiga bakgrunden är, redan den, en värld av idéer, som från den här angivna synpunkten endast i vissa delar

klarlagts av forskningen. Det får vara tillräckligt att erinra om Nietzsches kombination av nihilism och handlingsvilja — om hans örn, som "trots allt" flyger över haven — om William James pragmatism, som ville sätta likhetstecken mellan det sanna och det livsfrämjande, om Vaihingers fiktionalism, som gjorde villfarelserna och fiktionerna till portar för insikten, om Bergsons élan vital, Nietzsches örn maskerad som vetenskaplig förklaring. Viljan att i fiktioner eller myter finna kryckor för livstro och handlingsvilja stimulerades av religionsvetenskap och social antropologi: böcker som Frazers *Den gyllene grenen* och Jessie Westons *From ritual to romance* kunde brukas som på en gång förebilder och ursäkter, allra helst som betydande representanter för denna mytologiska forskning försäkrade att vidskepelserna varit ledstjärnor för ett livsfrämjande handlande och alltså gjort sig väl förtjänta om nationerna eller mänskligheten. Inom politiken och sociologien observerades eller förkunnades denna nya romantik av män som Graham Wallas, Georges Sorel, Vilfredo Pareto, Rudolf Smend och Oswald Spengler. I stället för framstegstron, med dess rationalism även i feltänkandet, anbefalldes fantasierna, illusionerna, myterna som mediciner för en trött mänsklighet.

Det idealtypiska utvecklingsschemat hos den nya livssynens förkunnare torde kunna karaktäriseras på följande sätt. En kritisk analys av gängse åskådningar leder till en allmän relativism eller nihilism. Kvar står — på sin höjd — tron på livet eller åtminstone det egna livet som ett värde, och denna livstro omsätts i känsla för handling, kraft, nationell och personlig självhävdelse — aktivitet utan mål. På detta stadium uppträder insikten att ideologier, illusioner eller myter kan tjäna som eggelse för handlingslivet, och man blir beredd att, med all reservation, godtaga även de mest primitiva föreställningar som ger livet värde och innehåll. Denna "lära" hade, särskilt för en ungdom som vuxit upp i skepticismens skugga, stora behag. Den frigjorde handlingsbegäret utan att enervera förnuftet. Den förenade tvivel och tro, nihilism och heroism, hopplöshet och hänförelse. Alla slags galenskaper kunde förgyllas som en "tro av andra graden", en tro som, likaväl som musik eller erotik, var otillgänglig för rationalistisk kritik. Religionen kunde prisas och förkunnas av ateister, klasskampen och den nationella kampen kunde upphöjas av idylliker som något uppfriskande och exalterande, döden kunde

ånyo introduceras som en romantisk accessoar. Då Gide i *Les caves du Vatican* hyllar ett mord som den "godtyckliga", utanför kausalsammanhanget stående handlingen, eller då Camus i vördnad stannar inför "det absurda", står de nära antiintellektualismens intellektuella elit.

Mytismen — för att använda ett sammanfattande ord — var ett viktigt inslag i de två nationalistiska rörelser som under mellankrigstiden blev en skräck för Europa, fascism och nationalsocialism. Dessa rörelser framställde sig själva som mytbärare både så att de framförde myter och förkunnade myternas betydelse, "myten om myten"; ett annat utslag av samma sinnesart var att de ständigt framhävde propagandans ojämförliga vikt i jämförelse med vad som verkligen skedde och sålunda förde "propaganda för propagandan". Därmed är inte sagt att ledarna för den totalitära nationalismen representerade den relativt reflekterade och subtila mytism som jag nyss berört. Det är svårt att på denna punkt fälla något säkert omdöme. Både Hitler och Mussolini, liksom flertalet av deras närmaste män, var halvbildade, för att inte säga obildade, även om de direkt eller indirekt påverkats av framstående tänkare; hos Hitler spåras en enfaldig idealism, som knappast har någon motsvarighet hos Mussolini, och det är sannolikt att den förre mer än den senare, en svindlare i egentlig mening, verkligen trodde på sina ord. Vilken verkan mytismen hade på den stora massan är likaledes omöjligt att bestämma. Antagligen trodde många på förkunnelsen, om också halvhjärtat och provisoriskt. Det måste alltid ihågkommas att de nationalistiska lärorna, hur förvridna de än var, tedde sig beskedligt förnumstiga i förhållande till de av flertalet, åtminstone formellt, omfattade religionerna; antisemitism, nordism och nationalism bjuder i sin ondsinthet eller felaktighet dock inte på så kvalificerade konstigheter som försoningsläran eller dogmerna om arvssynden, den obefläckade avelsen och Kristi himmelsfärd.

Säkert är att antiintellektualism, vitalism och tro på myternas värde som en betydande beståndsdel ingick i den totalitära propagandan. Saken är alltför väl känd för att kräva närmare bevisning; jag skall blott ta ett par slående exempel. "Vi har skapat en myt", yttrade Mussolini i Neapel några dagar före marschen mot Rom. "Myten är en tro, en lidelse. Det är icke nödvändigt att den är en verklighet. Den

är såtillvida en verklighet som den medför eggelse, hopp, tro och mod. Vår myt är nationen, vår tro är nationens storhet." Alfred Rosenberg, den främste tänkaren bland nazismens ledare —vilket förvisso inte vill säga mycket — kallade sitt huvudarbete *Det tjugonde århundradets myt;* efter att ha citerat Goethes ord "blott vad fruktbart är, är sant" förklarade han att även villfarelsen kan vara "organiskt" sann eftersom "den gör de från förstånds-, åskådnings- eller viljesynpunkt osäkra handlingsdugliga och stegrar deras skapande förmåga". Liknande uttalanden flödar i fascismens och nazismens litteratur. Vad man kan kalla myterna i egentlig mening, de historiska myterna, har en särskilt framträdande ställning; fascisterna talade om Rom och romare, nazisterna om germaner och Fredrik den store, ibland rent av om den förkristna tiden som ett mönster. Den bakåtblickande myten kombinerades med utopiens framtidsvision.

Att mytismen i första rummet blivit ett vapen för den totalitära nationalismen är väl förståeligt. Demokratiens rationalism, debatt och kompromisser angrips såsom medel att upplösa trosföreställningarna och undergräva den élan som betraktas som det enda absoluta värdet. Tron av andra graden blir främst en rasideologi eller en nationalism som genom relativismen eller nihilismen skyddas mot kritik och som skall ge massorna en tro att leva och dö för. Kriget mot andra grupper blir ett högsta mål eller om man så vill en högsta myt; här når vitalismen eller handlingsmystiken sin kulmen, och samtidigt är tanken på ett framtida krig — liksom generalstrejken hos Sorel — en stimulans, starkare än alla andra. Framför allt blev mytismen vid denna tid ett värn mot radikala riktningar, från nyliberalism till socialism och kommunism. Dessa riktningar är, eller antas vara, präglade av en i grunden optimistisk utvecklingstro; deras utopi är en förbättring av mänskligheten villkor. Särskilt marxismens materialistiska historieuppfattning — hur grötig den än må vara — stod i sin förnuftsmässiga syftning i stark motsättning till den nya "idealismen". Denna idealism innebär att man genom nihilismen undandrar sig den rationalistiska analysen; genom den nya livskänslan ges romantisk glans åt det bestående; genom illusionismen ger man massorna de myter som är viktigare än alla materiella förändringar. Liksom det tidiga 1800-talets romantik blev ett vapen mot den poli-

tiska jämlikhetsidén blev mytismen ett vapen i kampen mot ekonomisk och social utjämning.

Slutligen bör understrykas att myten om myten under de nationella diktaturernas glanstid blev omfattad långt utanför de länder där den systematiskt förkunnades. De förut givna citaten från Johan Nordström och Bertil Malmberg — båda främmande för fascism och nazism — är goda exempel. Överallt i den fria världen frågade man sig om det gick att stå emot dessa folk, som antogs vara eldade av myter, föryngrade genom myter. Religionen föreslogs som en metod, men en spridd uppfattning var att man behövde fräschare, om också kanske äldre illusioner — "förkristna sakrament och urtidsmyter", för att tala med Bertil Malmberg. Denna föreställning om en ohjälplig brist i Västerlandets försvarsposition var en av defaitismens inkörsportar. Så kom kriget, "romarna" och "germanerna" besegrades, och mytismen drevs till reträtt.

Om de föreställningar som här kallats myter företer större eller mindre frekvens och vitalitet nu än för tjugofem eller femtio år sedan kan te sig som en meningslös fråga. Allt beror vid besvarandet av den på vad man inlägger i ordet myt; ordet har efter hand blivit så vagt att det är rimligt att tala om framstegsmyten lika väl som om myten om den heliga Graal. Vad jag vill betona är att mytismen slagit till reträtt efter den stora frammarschen under åren före andra världskriget. Det har blivit omodernt att propagera myter för folken, att presentera idéer med motiveringen att de är eller kanske är sanningslösa, men att de likväl är behövliga som eggande eller lugnande mediciner. Det har blivit omodernt att ens med distans tala om mytbildningen som ett viktigt inslag i den sociala produktionen, att framhäva myternas betydelse för andra.

Förnuftet har, kanske blott provisoriskt, återinsatts på den tron som det besteg under upplysningstiden och 1800-talet. Man kan rent av säga att mänskligheten, trots de motsättningar som kallas ideologiska, aldrig tidigare varit så samlad kring tanken att en av alla önskad framtid av välstånd och kunskap kan vinnas med rationella medel. Det andliga klimat som skapas av tänkarna och forskarna, och vars resultat småningom sipprar ned i den stora massan, är trots allt upplysningens och framstegets. Det omfattar alla de hetsigt stridande, från demokrater till kommunister, från kultureliten i Västeuropa

och Amerika till ledarna av de folk som från elände, mörker och beroende söker sig fram till trygghet, klarhet och likvärdighet.

Folkstyrelsens företrädare intar på denna punkt samma position som sina fiender, de förkunnar samma timliga mål, och det är för båda parterna lika fjärran att i myterna se en ersättning för bröd och bildning. De uppväckta och upphetsade nya nationerna utanför den västerländska kulturen begär inte återgång till den förmenta stillheten i hägnet av gamla gudar och sedvänjor, utan delaktighet i den intellektuella och materiella produktionens välsignelser — de tror att allt detta är välsignelser och avvisar romantiken som vildens godhet och lycka. Till och med de stora religionerna har, i stället för att predika världsfrånvändhet eller ett himmelskt rike, blivit den profana utvecklingens sedesamma ledsagare och garanter. Med en mun förklarar buddister, judar, kristna och muhammedaner att de i grunden alltid syftat till folkstyrelse, frid på jorden och jordisk sällhet — även om det dröjt något eller några tusen år innan de förstod vad de egentligen menade. Mänskligheten står enig i sin torra och nakna vilja att besitta jorden och göra det bästa av sin egendom.

Även om denna förändring kan tolkas som ett nytt stadium i vandringen mellan förnuftets och trons glädjekällor, är det naturligt att närmast se den som en konsekvens av det andra världskriget och vad sedan följt. Kriget slutade med myternas nederlag. De tre stora regimer som besegrades var alla genomsyrade av eller åtminstone i sina andliga manifestationer präglade av mytism och illusionism. På den andra sidan klagade man ofta över bristerna i krigsberedskapen när det gällde eldande föreställningar likaväl som i fråga om mera handfasta vapen. Västern var håglös, dekadent, utan en tro att kämpa för, så sade inte bara Hitlers och Mussolinis propagandister, utan också grubblare och resonörer i de hotade länderna. Man krävde vitalisering av religionen, utbredandet av gamla eller nya idéer som skulle egga till motstånd mot de av myter uppfriskade folken. Men efter några år hade de stora mytbärarna — tyskar, italienare, japaner — kapitulerat utan villkor, och det skeptiska Västerlandet stod vid sidan av det gudlösa Ryssland som segrare. År 1945 hade Malmberg inte kunnat skriva den ståtliga strofen av år 1935:

"Vad gagnar oss den lysande tekniken
mot ödets lurar, djupa urtidstoner
— mot gudomsrösten, mot demonmusiken,
som driva dessa dunkla millioner?"

Men viktigare än själva segern var kanske att myterna inte visat någon förmåga att stegra folkens ansträngningar. Nästan alla slogs ungefär lika bra; om något generellt i den saken kan sägas, är det att de mera intellektuellt utvecklade och särskilt soldaterna från de "dekadenta" storstäderna slogs inte bara effektivare, utan också modigare än de andra. Det viktiga var, det insåg alla, att producera vapen och transportmedel och att genom god näring hålla soldaterna vid god vigör. Kejsarkulten, som påståtts göra Japan oövervinnerligt, hjälpte inte mot Amerikas flygplan och slagskepp; den kunde möjligen göra underkastelsen smidigare, sedan bomberna över Hiroshima och Nagasaki fullbordat nederlaget. Om något folk visade sig mindre stridbart än andra, var det italienarna, som sedan årtionden fostrats i lärorna om krigets skönhet och dödens storhet. Antingen trodde man inte på förkunnelsen eller var tron en alltför svag eggelse. År 1945 kunde Johan Nordström inte ha upprepat sina ord från 1934 om den romerska mytens väldiga betydelse för det moderna Italiens sinnelag.

De fria staternas konflikt och konkurrens med de kommunistiska regimerna har saknat förmåga att stimulera mytismen. Här har det gällt att tävla i militär beredskap och sammanhållning samt i sådana sociala och ekonomiska reformer som kunnat bryta udden av den kommunistiska agitationen. Försök att upphöja Gud till baner för Västerlandet har visserligen hört till de propagandistiska greppen, men ingen, inte ens de ärligt kristna, torde anta att religioner eller myter hör till de avgörande strids- och konkurrensmedlen. Visserligen har, typiskt nog, det nationalistiska Ryssland använt myter av nazistisk typ — förhärligande av nationens historia, anspråk på att ha uppfunnit allehanda märkliga ting — men denna verksamhet har inte spelat tillnärmelsevis samma roll som i de genom världskriget störtade nationella diktaturerna.

Uppfinningen av atomkraften och kärnvapnen har medverkat till, samtidigt som den symboliserar, den utveckling jag här vill antyda.

Atomkraften gör, mer än någon tidigare teknisk nyhet, den världsliga utopien till en rationell möjlighet. Man kan tänka sig ett besittningstagande av jorden, en fulländning av de materiella villkoren som överträffar maktlystnadens och girighetens drömmar. Vad som förut varit fantasi har blivit nykter beräkning. De ekonomiska förbättringar som överallt blivit nationernas högsta mål har krönts genom detta perspektiv om ett jordiskt himmelrike, uppnåeligt på några få generationer. Som följeslagare till denna utopi står skräcken för undergång genom kärnvapnen. Apokalypsen likaväl som kiliasmen har blivit närliggande realiteter; vi har fått de mest storslagna myterna inom räckhåll, i våra egna händer. Det är begripligt om därmed efterfrågan på småmyter blir mera begränsad.

De nya vapnen har också medfört att sådana myter som jag i dessa artiklar särskilt berört ter sig allt mindre lockande. Att förhärliga kriget har blivit inte blott ondskefullt utan vansinnigt. Modet och offerviljan — och därmed tron på behovet att framkalla dem genom myter — har blivit mindre uppskattade faktorer i föreställningarna om nationernas kamp. Det är klarare än förr att det materiella, att tekniken är avgörande. De brittiska legosoldaternas mitraljöser kunde redan för sextio år sedan krossa dervischernas hänförelse vid Omdurman, men nu kan några soldater, eller rättare sagt tekniker, som tänker på att hinna hem till middagen från sin raid, på minuter förinta ett folk fyllt av trons glöd och övertygelse om sin saks rättvisa.

År 1908, strax innan flyget blev att räkna med, skrev Anatole France några ord om mänsklighetens undergång (i *L'île des pingouins):*

> "Eftersom välståndet och kulturen medför lika många krigsorsaker som fattigdomen och barbariet, eftersom människornas galenskap och ondska är oläkliga, finns det en god handling att utföra. Den vise bör samla tillräckligt mycket dynamit för att spränga denna planet i luften. Då den i små stycken ilar genom rymden har en omärklig förbättring skett i universum, och en tillfredsställelse har givits åt det universella samvetet, som för övrigt inte existerar."

Det är slut även med denna sorts pessimism, denna av mild och nästan behaglig tröstlöshet burna dröm om apokalypsen. Vi har fått skräcken för nära.

(DN 24/5, 28/5, 4/6 1959, *Från idéer till idyll* 1966.)

Kritisk och okritisk tro

KONRAD MARC-WOGAU skiljer i en artikel bland annat på kritisk tro och okritisk tro. Med kritisk tro menas en uppfattning som i fråga om rationell bevisning tillfredsställer vetenskapliga krav. Den okritiska tron fyller inte detta anspråk men är enligt vad jag tror vara Marc-Wogaus mening — som jag helt delar — ofrånkomlig då det gäller politiska ställningstaganden.

I fråga om politiska ståndpunkter kan man emellertid, som också Marc-Wogau antyder, göra en visserligen vag skillnad mellan två former. Diktaturen stöder sig i sina mest utpräglade former på eller söker åtminstone bygga upp en ideologi, en åskådning, som med sina verklighetsomdömen och prognoser påstås ha en vetenskaplig karaktär och alltså enligt Marc-Wogaus terminologi "kritisk" tro; det är med denna åskådning de härskande rättfärdigar sitt välde.

Demokratien och demokraterna förkastar ideologier av denna art i den "kritiska" trons tecken och ger inom en vid ram frihet för tävlande ståndpunkter. Bland demokratiens anhängare framträder naturligtvis skilda uppfattningar, men det är uppenbart att de riktningar eller partier det här gäller inte anser sig representera sanningen i vetenskaplig mening och inte gör anspråk på total eller permanent makt.

I det följande skall jag söka något närmare utreda de problem som här antytts.

En tro som gäller en religiös lära eller en politisk ideologi kan i regel sägas innefatta tre skilda moment. För det första anser man att vissa påståenden om faktiska förhållanden är sanna — i ordets mest strikta mening — exempelvis att det finns en gudomlig makt, att kampen mellan skilda klasser är det avgörande i historien, att en stark känsla för "nationen" (hur denna nu definieras) är naturlig eller nödvändig för människorna, att judar och vissa andra "raser" är

särpräglade. Vidare knyts till dessa satser starka värderingar, en känsla av att tron på de förkunnade sanningarna är något gott eller rent av det högsta goda. Det tredje ledet i resonemanget blir att människornas plikt är att utbreda de vunna insikterna, att propagera och strida för dem, att undertrycka grupper (kättare, förrädare, kontrarevolutionärer), som inte godtar sanningen.

De läror det här gäller utgör mer eller mindre omfattande system av teser i förening med försök till bevisning jämte handlingsregler för den enskilde. De bildar var för sig ett slags "vetenskap", som det är omöjligt att individuellt och privat utforma. En elit eller en profet med förmåga att ge auktoritativa tolkningar är nödvändig och likaså ständig kontroll och uppsikt över de troende, de "principiellt" troende, som utan tillbörlig ledning och vaksamhet blir feltänkare både i detaljer och på väsentliga punkter.

Den katolska kyrkan är det äldsta exemplet på en sådan auktoritetsapparat. Lärans högsta vårdare fastslår alla dess detaljer och dömer de avvikande, kättarna, till i praktiken allt mildare straff. Läran förändras ständigt genom auktoritetens bud, men kravet på följsamhet är orubbligt. Att ha reda på lärans innehåll blir för lekmannen omöjligt, och tron förvandlas väsentligen till en tro på auktoriteten. Då jag frågat intellektuella katoliker, som är troende utan att vara specialister, vad deras tro i den eller den punkten innebär, har jag gång på gång fått svaret: "Jag tror på kyrkans lära, men självfallet kan jag inte i detaljer ha kunskap om den." Då en ny dogm om Jungfru Maria publicerades för ett par årtionden sedan förklarade François Mauriac, att han tidigare trott något helt annat, men nu naturligtvis ändrat sig. Man erinrar sig ständigt i dessa sammanhang Kellgrens ord om "att tro är att inte tänka därpå".

Samma situation föreligger i de världsliga kyrkor, vilkas trosläror kallas ideologier. De verklighetsföreställningar och därmed de värderingar som förkunnas var, redan innan makten nåddes i vissa stater, omstridda och diskuterade. Det centrala problemet var att nå makten för att sedan förverkliga läran och kring metoderna att vinna styret var motsättningarna självfallna. Vad fascism och nazism angår, kan det påstås, att någon mera utformad ideologi knappast fanns före maktövertagandet; efteråt fixerades idéerna genom statschefernas — auktoriteternas — påbud, men gång på gång gjordes

ändringar eller omkastningar, särskilt med tanken på maktens bevarande och utvidgning.

Kommunismen hade vid sitt maktövertagande relativt utformade ideologiska riktlinjer och i Lenins strax före segern utarbetade skrift om staten och revolutionen gavs under anknytning till Marx en orientering om partiets värderingar och målsättningar. Till de centrala grundsatserna hörde att staten skulle styras genom proletariatets diktatur — alltså genom det kommunistiska parti, som förstod proletariatets intressen — att produktionen skulle socialiseras och att social och ekonomisk jämlikhet skulle införas; slutmålet var statens avskaffande eller försvinnande och en samlevnad utan all tvångsordning i ett samhälle, där det fanns tillräckligt för tillfredsställandet av allas behov.

Vissa av dessa principer och prognoser övergavs snabbt. Kravet på jämlikhet var enligt Stalin en borgerlig villfarelse; talet om statens försvinnande har sedan länge avförts ur den kommunistiska debatten. Det förblivande var främst diktaturen, partiets och närmast partiledarnas oinskränkta välde. Den etablerade kommunistiska regimen reviderade inte bara partiets ideologi utan sedermera har stora växlingar ägt rum i Sovjets inrikes- och utrikespolitik liksom i partiledarnas och partikongressernas uttalanden. Detsamma gäller naturligtvis satelliterna efter andra världskriget.

Vad som i detta sammanhang intresserar, är inte ändringarna och omkastningarna i och för sig. Det är att dessa ändringar och omkastningar framställs som en tillämpning eller utveckling av den sanna läran, alltså som inslag i den principiellt konstanta ideologien. Det är de i en viss situation härskande som har monopol på tolkningen av denna ideologi.

De som är tveksamma eller motspänstiga eller inte i god tro ansluter sig till en tolkning som blir härskande blir avfällingar och förrädare, fascister, imperialister och kolonialister, påverkade av falska läror eller rent av köpta av kommunismens fiender. Straffet för dessa vilseledda eller korrumperade var tidigare nästan alltid döden; en viss mildring kan under senare år skönjas. För varje ombyte av härskande grupp har dylika utrensningar skett. Flertalet av den första uppsättningen av ledande partimän avrättades under Stalin — som i början av sin bana (1924) ställde frågan om hur man skulle identifie-

ra en sann kommunist, då oavbrutet gamla kommunister sändes till döden. Stalin själv anklagades efter sin död av efterträdaren Chrusjtjev för att ha förgiftats av västerns villoläror och förlorade i encyklopedier och skolböcker all auktoritet; Chrusjtjev fick senare ett liknande öde. Av de första ledarna har endast Lenin, som ledde revolutionen under de första åren och kort senare sjuknade och dog, en hedersplats vid sidan av Marx.

Denna situation är väl begriplig. Härskarna anses ha rätt till att styra som auktoritativa tolkare av ideologien. Konsekvensen är att ideologien blir ett värn för de härskandes åsikter. Den rätta tron blir en auktoritetstro i ordets mest egentliga mening, en tro, förgylld av den revolutionära ideologiska traditionen, på härskarnas förkunnelse. Kanske är det här riktigare att tala om underkastelse och ovillkorlig lydnad än om tro. Eftersom åskådningen och det politiska ställningstagandet förändras, blir tidigare härskare, som följt andra linjer, med nödvändighet förrädare — Sovjet har, enligt domslut och eftermälen, i regel regerats av förrädare.

Likheten mellan denna regim och den äldre katolska kyrkan är uppenbar. I denna kyrka var avvikelser kätteri, som motiverade dödsdom, auktoriteten blev rättesnöret, för varje ändring i lärobyggnaden skapades nya kätterier. Med tanke på den vid viss tidpunkt auktoriserade läran kan det påstås, att kyrkan alltid styrts av kättare och den kommunistiska regimen av förrädare.

På konsekvensen av diktaturen för de politiska funktionärernas hållning och verksamhet kan jag här ej gå in. Jag vill blott hänvisa till några ganska färska böcker, som belyser blandningen av fruktan, lydnad och viljan till anpassning, önskan att genom lojalitet vinna ledaren för dagen och att samtidigt hos dennes eventuella efterträdare ge ett intryck av liknande följsamhet i framtiden; jag avser Speers memoarer från Hitlertiden i Tyskland, Mnackos redogörelse för kommunistregimen i Tjeckoslovakien och särskilt krisen 1968 samt Chrusjtjevs memoarer.

Inom de rörelser, som genomfört diktaturerna under senare tid, har sannolikt funnits en grupp med stark trosvisshet, som betraktat sin lära — hur obestämd den än är — som en vetenskap eller "absolut" sanning, och det är möjligt att vissa härskare inom diktaturerna, trots växlingar och omkastningar, bevarat en sådan föreställning,

även om det för iakttagaren närmast framstår som en tro på den egna auktoriteten — liksom de behärskades tro är en tro på härskarens auktoritet.

Inom den "lyckliga" demokratien, där det stora flertalet godtar majoritetsstyrelsen och den medborgerliga friheten, är situationen en annan. De ledande inom skilda partier talar visserligen — särskilt i Sverige under senare tid — gärna om sin ideologi, men endast sällan lär de därmed mena vad Marc-Wogau kallar en "kritisk tro", en tro med samma bevisvärde som vetenskapliga teser. De anser sig endast besitta en allmän, med tanke på det bestående läget motiverad och värdefull uppfattning om vad som bör göras, vill inte undertrycka andra riktningar och partier och ser i värdegemenskapen, kompromisserna, toleransen ett högt värde eller det högsta värdet: demokratien blir en princip för handlandet, ett slags överideologi med samhällsfreden som väsentligt motiv.

Denna ordning har angripits i trosvisshetens namn. Den har, kanske särskilt av några fascistiska teoretiker, kritiserats därför att den, i varje fall formellt genom den allmänna rösträtten, ger de slöa och relativt likgiltiga samma inflytande som de passionerade och trosvissa. Men att gradera rösträtten efter entusiasm är uppenbart omöjligt och de mera trosvissa och aktiva får nöja sig med att söka påverka andra. Demokraterna kan också hänvisa till att trosvissheten är svagt grundad och att i de diktaturer, som är opponenternas mönster, trosvissheten förvandlas till sin karikatyr: auktoritetstro.

En rad framstående anhängare av demokratien, såsom Bertrand Russell och Hans Kelsen, har hävdat, att demokratien bygger på en viss skepsis, en viss relativism. Denna statsform förutsätter, att en "absolut" tro, en bindande bevisning för en mera specifierad övertygelse, inte kan godtagas på ett stadium av djupare kunskap och reflexion. De religiösa lärorna och deras ideologiska avkomlingar är ohållbara, och demokratien har dragit konsekvenserna.

Dessa resonemang synes mig så till vida tvivelaktiga som den vaga och obevisliga övertygelse som kommer en person att rösta på ett visst parti torde vara lika svagt eller starkt intellektuellt grundad som auktoritetstron inom kyrkorna och diktaturerna. För fantaster och fanatiker, besatta och orubbligt troende, finns det blott i tider av kris och elände större möjligheter att komma till makten, och ingen

statsform kan bereda denna grupp privilegier i form av legala tummelplatser eller reservat.

(*Flyktförsök* 1972.)

Realisterna i Cliveden

Hur skall man översätta "The policy of appeasement"? Försoningspolitik är det vackra ordet, eftergiftspolitik det fula, avspänningspolitik något mitt emellan. Ordet lär i sin moderna mening ha använts första gången av Eden år 1935. Under de följande åren blev "appeasement" den officiella beteckningen på den politik som fördes mot Tyskland av Baldwin och framför allt Neville Chamberlain. I stort sett var ordet vackert eller åtminstone respektabelt fram till München 1938. Sedan blev det inom ständigt vidgade kretsar ett fult ord. Efter världskrigets utbrott har det under många år snarast varit rent smädligt, ett uttryck av förakt för den på en gång eftergivna och misslyckade politik som ansetts möjliggöra Hitlers framgångar och tillika göra krig oundvikligt. Churchills memoarer är anklagelseskriften framför andra. Företrädarnas medgivanden och eftergifter blev för honom "en katalog av kapitulationer", "en rad milstolpar på vägen mot katastrofen"; "appeasement", skriver han, "uppmuntrade blott i alla sina former diktatorernas aggressivitet och gav dem större makt hos sina egna folk".

Det saknas inte biografier och memoarer — ämnet har ännu föga behandlats av den professionella forskningen — som försvarar eller söker förklara vad som gjordes och underläts för tjugo år sedan. Fieldings Chamberlainbiografi och Samuel Hoares memoarer hör till de viktigaste inläggen. Kanske kan man i engelsk debatt finna en tendens till förståelse och förlåtelse under de senaste åren. Ett tecken därpå är det möjligt att finna i behandlingen av tidningen Times och dess redaktör Geoffrey Dawsons hållning. I den hittills senaste delen av Times' officiella historia, utkommen 1952, framträder en bestämd kritik av tidningens "tyskvänliga" inställning på 1930-talet, och därmed förenas klander av Dawson. Nu har i en stor biografi, *Geoffrey Dawson and The Times*, John Evelyn Wrench försvarat Dawson: dels

var han, påstås det, representant för en inom Englands ledande klass helt dominerande uppfattning, dels framstår denna uppfattning även i dag som den realistiska och rationella.

Geoffrey Dawson, född 1874 i en provinsiell medelklassfamilj, kom som stipendiat vid Eton tidigt in i förnäma och politiskt ledande kretsar. Han tycks från vaggan till graven ha förtjänat A i flit och uppförande. Hans konservativa och imperialistiska åskådning utformades tidigt och förblev sedan stabil, självfallen och föga reflekterad. Efter examen i Oxford och tjänstgöring i kolonialdepartementet blev han under boerkriget lord Milners privatsekreterare och medlem av dennes ryktbara "Kindergarten", en grupp av effektiva, puritanska, vagt religiösa idealister, som i det brittiska väldet såg gudsriket på jorden och i Milner en av Englands största män genom tiderna. Medlemmarna av denna krets, som sedermera höll samman, kom i skilda positioner att utöva ett inflytande på engelsk politik som man får hoppas att någon historiker en gång skall klarlägga.

Genom Milner blev Dawson redan 1905 redaktör för tidningen The Star i Johannesburg, då liksom nu en av Sydafrikas främsta engelska tidningar. Dawson arbetade för Milners politik: försoning mellan britter och boer, intim gemenskap mellan England och dess kolonier eller dominions. Med redaktörskapet för The Star förenades småningom posten som Times' korrespondent. Därmed förmedlades övergången till platsen som chef för Times; denna post tillträdde Dawson 1912. Genom att Dawson förde dagböcker, som flitigt och utförligt citeras, blir i själva verket Wrenchs bok lika mycket memoar som levnadsteckning.

Den första redaktörstiden blev jämförelsevis kort. Tidningens ägare var lord Northcliffe, och dennes maktlystnad, intrigmakeri och storhetsfantasier utvecklades alltmera i riktning mot ren galenskap. Konflikten mellan chefredaktör och ägare blev, trots att Dawson vid några tillfällen visade rätt stor undfallenhet, efter hand oförsonlig. Dawson höll på sin rätt att leda tidningen, och inför Northcliffes alltmera pockande direktiv tog han i början av 1919 avsked. Sedan Northcliffe dött 1922 antog emellertid Dawson de nya ägarnas erbjudande att komma tillbaka med full politisk självständighet, och hans andra redaktörsperiod varade i över 18 år, från 1923 till 1941.

Dawson skrev i bästa Timesstil, lugnt, vänligt, balanserat, en smula ceremoniöst och högtidligt, då och då irriterande förnumstigt, stundom i formuleringar som genom precision och upphöjdhet förtjänar att kallas lysande. Han skrev emellertid inte mycket. Under den andra perioden var rekordet 38 ledare på ett år. Att han helt ledde tidningen står emellertid utom fråga. Vid konferenserna med ledarskribenterna angav han ämnen och hur de skulle behandlas. En av hans kolleger klagade i ett brev över att direktiven tenderade att övergå till diktamina och att medarbetarna därigenom berövades lusten och glädjen att skriva personligt. I granskning och förbättring av redan skrivna artiklar var Dawson enligt kamraternas utsagor en mästare. Gång på gång nämns i dagboken att han reviderat en "usel" ledare. Även i fråga om rubriksättning och redigering av viktigare nyheter och korrespondenser var Dawson livligt verksam. Han generade sig inte för att ändra eller stryka sådant som han fann politiskt olämpligt. Själv var han ständigt på jakt efter stora politiska nyheter — förändringar i regeringen, utnämningar, kommittébetänkanden, kabinettsbeslut. Att umgås med ministrar, höga ämbetsmän och diplomater var för honom en huvuduppgift. Han var mera en dinerande än en skrivande redaktör, men de ständiga luncherna och middagarna ingick i arbetet. Officiella tillställningar av olika slag besökte han träget i samma syfte. Ingenting var honom mera främmande än Northcliffes sats att tidningsmän bör undvika "sällskapande med de styrande". I motsats till företrädaren Delane, Times' redaktör mellan 1841 och 1877, som arbetade på liknande sätt men gärna behandlades som en brukbar underhuggare, var Dawson en likställd medlem av denna politiska, diplomatiska och — i någon mån — intellektuella societet.

Times' redaktörer har formulerat många skilda sentenser, användbara för tidningsledare av olika läggning och syn på uppgiften. Reeve skrev den berömda satsen att tidningsmännen — i motsats till statsmännen — som sin främsta plikt hade "att så långt möjligt upplysa nationernas samvete och att nedkalla världens vrede över vad som är falskt eller lågsinnat eller tyranniskt". Delane förklarade att det gällde "att för läsarna framlägga inte sådant som statsledningen önskar att de skall veta, utan sanningen så långt den kan klarläggas". Barnes skrev att en tidning "inte är ett organ genom vilket regering-

en kan öva inflytande på folket, utan ett organ genom vilket folket kan få inflytande på regeringen". Ingen av dessa satser skulle ha passat Dawson riktigt bra. Kanske kunde han instämma i Buckles något dunkla ord att en chef för Times inte bör skriva från sin egen synpunkt, utan alltid fråga sig "vad bör Times, med sin historia och sina traditioner, säga i detta fall". För Dawson var tidningen snarast en del av Englands styrelse, ett organ för traditionen och därmed för konservatismen, men också ett organ för England och därmed för den engelska regeringen gentemot världen.

Vad innebär, litet närmare bestämt, detta? Att Times var intimt lierad med de konservativa kretsarna, men samtidigt sökte bedöma läget från fall till fall och exempelvis gentemot labourregeringar var vänligt avvaktande, med önskan att påverka men också att medla och förklara. Att statsintresset ställdes helt i förgrunden, att publicisten skulle skriva som en politiker, med tanke på vad som just nu skall göras. Det sunda förnuftet och det goda omdömet blir det framför allt eftersträvansvärda, vilket alltid innebär ett tänkande på kort sikt, en ovilja mot passioner, stora förändringar, avlägsna syften. Det viktiga blir att sanda, kratta och ordna huset, inte att upprörs över vad som händer på andra sidan viken eller att grubbla över hur faror som är fjärran skall övervinnas.

I denna anda arbetade Dawson med utomordentlig skicklighet och framgång. Han var en osynlig medlem av alla engelska regeringar från Lloyd George till Neville Chamberlain. Redskap för en viss regering var han aldrig. Hans självständighet och hans oberoende står utom tvivel. Det stora inflytande han hade synes han ha utövat lika mycket genom personliga samtal med politikerna, främst premiärministrarna, som genom tidningen (ehuru chefskapet för en stor tidning säkert var grunden för detta personliga inflytande). Den lösning som nåddes förkunnades i många fall samtidigt från regeringsbänken och Times. Gentemot utlandet framstod Times — i stort sett med rätta — som språkrör för regeringen. Då förre utrikesministern lord Halifax i förordet till Wrenchs bok förnekar detta, kan man endast dra slutsatsen att han inte läst boken.

I många frågor intog Dawson en hållning som åtminstone hittills vunnit eftervärldens gillande, alltså ansetts riktig av ett flertal bland

de få personer som funderat på saken. Han arbetade, för att ta några exempel, på att arbetarpartiet skulle få bilda regering 1924, för vidgad självstyrelse för Indien i början av 30-talet, för Hoare—Lavalplanens förkastande 1935. I detaljfrågor har hans klokhet och vidsyn ofta prisats. Att han var övertygad demokrat och ogillade — ordet avsky passar honom inte — diktaturerna bestrids av ingen. Men han framstår som en av eftergiftspolitikens — låt oss stanna vid det hävdvunna ordet — mest systematiska och energiska förkämpar.

Denna hållning framträder först och främst i oavlåtligt försvar för regeringarna Baldwins och Chamberlains tyska politik; det var Times som på sommaren 1938 gav de första antydningarna om Tjeckoslovakiens styckande, och det var i Times som Münchenavtalet mest tveklöst berömdes. Till försvaret av den förda politiken kommer tendensen att översläta, förklara och förminska nazismens brott. Dawson skrev i ett brev den 23 maj 1937 att "jag gör mitt yttersta, kväll efter kväll, för att hålla borta ur tidningen allt sådant som kan irritera deras (tyskarnas) ömtåliga känslor"; han rensade rent av ut faktiska uppgifter för att inte reta den tyska statsledningen, Times' kommentarer till händelserna inom detta område är ofta barocka. Ledaren efter Hitlers massmord 30 juni 1934 är beryktad:

> "Hitler söker, vad man än må säga om hans metoder, ärligt att omvandla revolutionär hets till en moderat och konstruktiv insats och att hos de nationalsocialistiska tjänstemännen framkalla en hög standard av pliktuppfyllelse."

Senare anslogs en hårdare ton inför juniavrättningarna, men avståndstagandet förblev förbluffande milt. En helt dagsaktuell prägel har några menlösa ord i en annan ledare:

> "I strävandet efter samarbete är det inte behövligt att utrycka vare sig tillit eller misstro i fråga om Tysklands ärlighet . . ."

Av dagboksanteckningarna framgår att Dawson privat lika väl som offentligt ständigt verkade i samma förmildrande anda.

Geoffrey Dawsons dagbok är ett av de dokument i vilka man får en

vida klarare föreställning om den engelska eftergiftspolitikens bakgrund än i ministeriella biografier och memoarer — kanske helt enkelt därför att ministrarna var mera tvungna att rationalisera och motivera och att de så ofta talade och skrev med tanke på eftervärlden. Ett annat aktstycke av jämförlig betydelse är Thomas Jones *A diary with letters*. Jones, född 1870, var ämbetsman och administratör i skilda stiftelser; han var under 20- och 30-talen vän och rådgivare till en rad ledande ministrar, främst Lloyd George, Bonar Law, MacDonald och Baldwin, och umgicks ständigt i den krets av politiker, diplomater och societetsmänniskor som hade till yrke eller till huvudsakligt tidsfördriv att resonera om statens affärer.

Jones kan lika litet som Dawson misstänkas för att ha sympatiserat med diktaturernas våldshandlingar, despoti och aggressioner. Han var religiös idealist, övertygad demokrat; politiskt synes han ha svävat mellan de tre engelska partierna. Med sina mera begränsade medel, samtal och brev, arbetade han emellertid för "försoning" med Hitlers Tyskland lika ivrigt som Dawson. Han sökte gång på gång ordna ett möte mellan Hitler och Baldwin; liksom alla skildrare betonar han att det var nästan omöjligt att förmå Baldwin till ett allvarligt samtal i politiska frågor. Han besökte Hitler vid två tillfällen, den ena gången tillsammans med Lloyd George, som nästan föll i gråt inför Hitlers smicker och talade om vilken fin och anspråkslös man Hitler var. Jones träffade ofta Ribbentrop under dennes tid som ambassadör i London och lyssnade andäktigt till försäkringarna om att Hitler "är mycket lik Baldwin", "den mest konservative av alla konservativa". Kärnan i Jones' verksamhet under åren före München framgår av orden:

> "Jag fortsätter oavlåtligt att predika mot en politik som innebär ostracism av Tyskland, hur oberäkneliga Hitler och hans kamrater än är."

En samlingspunkt för Dawson, Jones och politisk societet över huvud var Cliveden House, det slott där lord och lady Astor residerade. "Konversationen i detta hem är", skrev Jones i ett brev, "ständigt om politik, morgon, middag och kväll. Vi bildar och störtar regeringar, diskuterar namn för den och den posten." I centrum satt lady Astor, efter allt att döma en av dessa på en gång kvittrande och mål-

medvetna damer som män faller för och kvinnor längtar att förgifta. Denna dygdiga lady flirtade med Gud, Stalin och Hitler, och nu var det Hitlers tur. Samtalen i detta rika och förnäma hus beskrivs alltid som djupsinniga och spirituella, men ännu tycks inte ett vettigt ord ha blivit rapporterat därifrån. Säkert är att i denna vrå för trötta statsmän (med 200 rum) serverades den atmosfär av trevnad, trygghet och overklighet, som kunde inspirera beslut i eskapismens och den slöa optimismens tecken.

Både vid denna tid och senare har motiv för eftergiftspolitiken anförts, som, om också stundom motsägande och tvivelaktiga, i väsentliga punkter sannerligen inte saknar tyngd. England var för svagt och den engelska opinionen för pacifistisk för att en fast hållning i tid skulle ha varit möjlig. Frankrikes och framför allt USA:s hjälp kunde inte påräknas; i USA var isolationismen ännu helt förhärskande. Inte heller var dominions — främst Kanada, Australien och Sydafrika — redo att stödja England i ett krig under skedet 1935—1938. Det var, före den tjeckoslovakiska kuppen på våren 1939, omöjligt att veta, säger man, om inte Hitler skulle slå sig till ro med de redan vunna vinsterna. Enligt den idealtypiska motiveringen kom kriget just då det borde komma: England hade hunnit att någorlunda rusta upp, Hitlers falskhet och erövringsplaner hade insetts av alla, det engelska folket och dess avläggare i dominions var äntligen eniga — allt detta har man Baldwins och Chamberlains försiktiga poilitik att tacka för. Andra motiv framhävs också, med gillande eller kritik. Många ledande engelsmän hade en känsla av skuld inför Versaillesfreden. Till en viss grad framstod eftergifterna för Hitler som en gottgörelse av denna fred. Uppenbart är också att det i England fanns en tendens att, utan sympati för nazismen som sådan, i det starka och nationella Tyskland se ett bålverk mot kommunismen.

Dessa skäl, eller några av dem, påverkade säkert de personer som jag här presenterat som typiska företrädare för eftergiftspolitiken. Imperialisten Dawson, exempelvis, var rädd för att samväldets enhet skulle brytas genom en mera fast politik, han kände samvetskval över Versaillesfreden, han fruktade kommunismen vida mer än nazismen.

Men dessa rationella motiv är något annat än de tänkesätt och stämningar som gör Dawsons och Jones anteckningar och brev till

ideologiska uttryck för eftergiftspolitiken. Dessa män och många andra i samma krets är förtjänta av så gott som alla mera ordinära och konventionella honnörsord. De var humana, hederliga, sannfärdiga, arbetsamma, rättrådiga, lojala, samvetsömma, dygdiga; religiositet, idealism, patriotism, liberalism i ordets vidare mening var den självfallna grundvalen för all deras verksamhet. Men ändå var de inte bara anhängare av eftergiftspolitiken, hela deras inställning till nazismen var halvhjärtad. De ogillade förvisso tyranniet, koncentrationslägren, judeförföljelserna, men de var inte fyllda av harm och förbittring. De beklagade lidandet men blev inte förtvivlade eller kamplystna. De konstaterade Hitlers lögner och löftesbrott, men hoppades ändå på en avspänning. Det är ljumheten, bristen på starka reaktioner som framför allt behöver förklaras — i England lika väl som på andra håll.

Till en del ligger förklaringen säkert i okunnighet, kanske avsiktlig, men i det stora hela robust och naturlig. Man kände de viktigare händelserna, inte detaljerna och inte sinnelaget bakom brotten. Läsning av skrifter i aktuella ämnen tycks ha varit denna krets främmande. Åsikterna utformades under samtal med andra lika ovetande. I alla dessa anteckningar har jag inte funnit ett ord om att någon läst Hitlers *Min kamp* eller *Den gula fläcken* eller andra för kännedom om nazismen avgörande aktstycken. Att knappast någon av de skrivande eller omnämnda personerna kunde tyska bidrog i sin mån till att man lärde sig så litet om saken. Då och då omtalas att en flykting berättat hemska historier, men man undvek att fördjupa sig i dem, ibland avvisades de som judisk eller kommunistisk hatpropaganda. Resenärer kunde berätta att allt var lugnt och trivsamt i Tyskland; notiserna om tåg som gick efter tidtabellen saknas inte i rapporterna från diktaturstaterna. Det var vanligt att tala om att tyskarna ville ha det som det var; miljonerna kuschade och pinade glömdes bort. Ofta påpekades det att Hitler, Göring, Ribbentrop och andra vid sammanträffanden visade sig vara älskvärda och angenäma, i vissa fall att de rent av talade engelska. En massmördare, utklädd till statschef eller diplomat, blev enligt gammal god sed automatiskt en gentleman. Den numera ryktbare historikern Toynbee förklarade sig efter ett samtal med Hitler vara övertygad om dennes "ärliga vilja att bevara freden i Europa". Jones bad honom genast anteckna denna uppgift

och sända kopior till Baldwin och Eden; det gällde att få Baldwin att lita på Hitler, "tiden är inne för det enkla och direkta Lincolngreppet". Det var män med god vilja som tänkte så.

Och dock får denna goda vilja inte överskattas. Det är något stelnat, uniformerat, opersonligt över idealismen, moralen och dygden i denna grupp. Man gick till kyrkan och bad sina böner, man var perfekt i pliktuppfyllelse och presterade ibland en självuppoffring, man ville förbättra det sociala läget, man hatade förnekelse, grymhet och libertinage. Men känslorna var torra och frusna, knappast mer än invanda ord och gester. Dessa professionellt intellektuella och andliga tycks aldrig ha fört ett samtal om de ting de ansåg sig representera, de talade om kabinettsposter, utnämningar och lagförslag, middagar och jakter. Under abdikationskrisen 1936 blev det verkligen liv i sumpen. Baldwin arbetade ivrigt flera dagar i sträck, Dawson skrev ledare efter ledare, Clivedenkretsen pratade och skrev med en glöd som krossandet av kontinentens frihet inte kunde väcka.

Times' chef, Dawson, Jones och deras vänner var inte bara idealister. De var lika stolta över att vara realister, att inte vara svärmare och fanatiker. Som så ofta innebar realismen att man stannade vid det konkreta, närliggande, oväsentliga; verkligheten hade smält ned till dagens plikter, händelser och skvaller. Det var något smått opassande över stora perspektiv, stora lidanden, stora passioner. Gud var chef för kyrkan, kärleken något romantiskt som hände i ungdomen, döden en finare begravning. Från denna synpunkt kan dessa dagböcker te sig begränsade och dumma som en jaktjournal. Stollarna i Hyde Park, som talar om solguden, allkärleken och Nirvana, kan tyckas närmare verkligheten än brasgruppen i Cliveden.

(DN 28/12 och 30/12 1955, *På marknadstorget* 1958.)

Idéer och utrikespolitik

UNDER DE SENASTE ÅRTIONDENAS internationella konflikter har det i Sverige, liksom i åtskilliga andra länder, hört till god ton att varna för ideologisk utrikespolitik. Man menar härmed att vi inte skall låta oss bestämmas av sympatier för vissa politiska eller sociala system i utlandet, ja, att vi helst inte skall hysa några sådana sympatier. Från 1933, då Hitler kom till makten, fram till 1943, då nazismens expansion kulminerade, avsågs i realiteten att vår avsky för nazismen inte fick ta sig uttryck i handlingar eller ord som riskerade vårt goda förhållande till denna maktfaktor. Då nazismens förestående undergång blev uppenbar förbyttes denna paroll i den motsatta, det blev korrekt, till och med det enda korrekta, att kritisera och inta en fast hållning mot de regimer vilkas dom redan avkunnats av Englands, Rysslands och USA:s segrande arméer. Nu har den gamla parollen åter kommit till heders. Dess reella innebörd är att vi inte skall bry oss om skillnaden mellan demokrati och diktatur, mellan humanitet och terrorism. Allt sådant är ideologi, och vi står över ideologierna. I dessa sammanhang används alltid det nedsättande ordet ideologi; hela sättet att resonera bleve omöjligt om man i stället begagnade det mera objektiva ordet idé.

Till genren hör påståendet att det är något nytt med ideologiska överväganden i utrikespolitiken, att alltså folk inte tidigare påverkats av sådana över statsgränserna spridda föreställningar. Det är en ovanligt grov förvanskning av fakta. Uppfattningar av den typ det här gäller har alltid varit verksamma i historien. Thukydides beskriver hur under striderna mellan Sparta och Aten folken i de hellenska småstaterna splittrades genom sympatier för det demokratiska Aten och det auktoritära Sparta. "I varje stad sökte ledarna av de demokratiska och oligarkiska partierna att införa atenarna, respektive spartanerna . . . Partiets band var starkare än blodets band." Sådana

socialt och inrikespolitiskt bestämda skiljelinjer har ständigt framträtt i samband med internationella motsättningar. Andra idéer har likaledes varit verksamma. Det är tillräckligt att peka på religions- och nationalitetsidéerna. Endast sällan har sådana idéer varit enbart bestämmande, men de har spelat en viktig roll. Hur kritiskt och realistiskt man än vill bedöma Gustav Adolf, är det ostridigt att tanken på den lutherska trons bevarande hörde till de motiv som drev honom till det tyska fälttåget. Då de engelska statsmännen understödde nationalitetsrörelserna i Europa i mitten av 1800-talet var de idéer som de delade med sina folk och med framstegsmännen i världen en av de krafter som drev dem att handla — de av frihetstankarna hotade staternas ledare angrep de "ideologiska" synpunkterna med samma oreflekterade säkerhet som hundra år senare våra svenska utrikesministrar.

De tankar och känslor varom här är fråga — tro på världsomfattande idéer, vilja att hjälpa nödställda och undertryckta människor i andra länder — är vår kulturs ära. Vi kan inte som vildar i det kollektiv i vilket vi lever se det enda värdefulla, det enda verkliga och väsentliga. Då vi tänker på fosterlandet är det inte bara jorden och människorna — den linjen är nazisternas, återfallet i barbari. "Fäderneslandet", skrev Thorild, "betyder ej den kalla jordgrund på vilken vi trampa, dessa berg och dälder, varest fänad och trälar likaså gärna kunde dväljas, utan det betyder: allt vad som bland oss är gott och stort, alla redliga och ädla, med vilka vi andas samma luft och njuta samma lagar." Det är ett ståtligt men ofullständigt uttryck för våra känslor. Konsekvensen blir att vi ser ett stycke fosterland i allt det som synes oss "gott och stort", att vi, som en annan svensk skald sagt, söker efter ett idéernas hemland, "rättens och frihetens land, var det än finns".

Men på denna punkt som vi når genom att utrensa elementära felslut och missförstånd, kan statsklokheten med fog höja sitt varnande finger. Hur skall det i en värld där de självständiga staterna representerar den högsta maktsamlingen vara möjligt med en politik som i internationella, politiska och moraliska idéer ser de väsentliga bindningarna? Själva förekomsten av dessa stridande idéer visar att de skilda folken är inom sig splittrade; om idéerna inte kuvades av statslojaliteten, av patriotismen i ordets enkla och primitiva mening,

stode upplösningen nära. Och kan ett folk, särskilt ett litet folk, även förutsatt att det ur idésynpunkt enigt känner sig höra samman med några stater och i andra ser främlingar eller fiender, låta sig styras av denna uppfattning? Blir inte följden en ridderlig och dum politik, som leder till folkets undergång och därmed förintar även förmågan att tjäna idéerna? Och måste vi inte för att bli i stånd att föra en förnuftig politik, en statsskälens politik, bekämpa de stora idéerna som en farlig frestelse eller åtminstone reservera dem för de tillfällen då de är ofarliga, då staten i sitt eget intresse kan låta dem spela fritt?

Motståndarna till denna statsintressets ideologi saknar inte svar. De pekar, med allmänt erkända moraliska grundsatser som bas, på konsekvenserna av en ståndpunkt som ser det heliga i en kollektiv egoism. Skall vi göra tanken att människan och folket är ett bräckligt rö för vinden till riktlinje för vårt handlande? Skall vi respektera nazismen då den erövrar Danmark, Norge och Frankrike och förakta den efter El Alamein? Skall vi uttrycka vår glädje över de baltiska folkens frigörelse 1920 och vår likgiltighet för deras undertryckande 1940? Skall vi vara kyliga mot norrmännen 1942 och entusiastiska 1944? Måste orättfärdigheten vara besegrad för att vi skall få fördöma den, är det blott Hitler inför undergången vi får visa vår avsky? Skall folken, kort sagt, uppföra sig på ett sätt som kallas tarvligt då det gäller enskilda människor?

Denna konflikt går inte att bilägga så länge den enskilda staten är maktens centrum. Vi måste nöja oss med kompromisser som det är lätt att fastställa i allmänna ordalag och svårt att tillämpa. Av statsledningen kan man begära att den inte gör en dygd av nödvändigheten, att den inte stoltserar med en ofrånkomlig immoralitet. Den kan kosta på sig en älskvärdhet även mot de besegrade, ett ord av kritik även mot de segrande. Den behöver inte fängslas av begäret att förvandla likgiltigheten till vidsyn och tolerans, än mindre av tanken att likt Napoleon och Bismarck vara lidandet och de mänskliga känslorna överlägsen. Av den offentliga debatten kan man fordra att den tar hänsyn till både idé och realitet, att den inte manar till kamp mot vad som är oundvikligt. På den punkten finns ingen anledning till oro: anpassningen behöver inte besjungas.

Men kompromissen innebär också ett slags arbetsfördelning. Den moral som statsledningen inte har råd till får den offentliga debatten

prestera; talet får bli mer moraliskt än handlingen. Erkännandet av detta kan framstå som en cynism — det är dock faktum, inte erkännandet, som är stötande. Varje framsteg förutsätter denna gång mellan idé och förverkligande. Skulle vi inte ens i ord få ta ställning — genom att upphöja vad vi finner gott och förkasta vad vi finner ont — då, och först då, hade statsmoralen segrat över idén.

(DN 10/8 1947, *Argument* 1948.)

Att tiga

"DET FINNS INTE en människa i hela Polen i dag som inte är rädd." Orden är en nyckelreplik i Brandstaetters berömda pjäs "Att tiga"; handlingen utspelas i Polen 1951, och pjäsen kunde under den polska "tövädersperioden" 1956—1957 publiceras i en polsk teatertidning och — en enda gång — uppföras på en polsk scen. Sedan gavs den på teatrar i hela den fria världen. Rädslan är rädslan för att säga något farligt, att bli misstänkt som stats- och partifiende. Under detta system är varje "avvikande" människa "skyldig", heter det i en annan om Kafka påminnande nyckelreplik; den "skyldige" skulle helst vilja "ha ett råttansikte, grådaskigt och intetsägande, han skulle helst vilja krypa under jorden och be sina medmänniskor om ursäkt för att han vågar finnas till och leva". Hur välgrundad den allmänna fruktan är illustreras av intrigen i dramat: författaren Ksaweri Ponilowski hyser för några dagar en av polisen efterspanad vän, hans sjuttonåriga dotter blir angiverska, och Ksaweri, som måste välja mellan att spela förrädare mot sin vän och att likvideras som kontrarevolutionär, drives till självmord.

Miljön är inte ny. Viktor Rydberg beskriver den i *Romerska kejsare i marmor* i essän om den andre av de enväldiga kejsarna. "Tiberius system var enkelt: då alla misstänkes av alla, gripes samhället av den förlamande rädsla som är tyrannens sköld. Angivarskapet är det Medusahuvud han håller fram till sitt värn. Genom alla samfundslag, in i alla hem, treva vidundrets polyparmar och känselspröt. Man misstänker en lyssnare i varje dödlig, en snara i varje ord, ett försåt i varje leende. En fader har skäl att misstro sin son; en make sin maka."

Men så perfekt, inom så stora områden, har systemet inte tidigare härskat som i vår samtids tyrannier. Nazismens och kommunismens diktatorer är från den synpunkten värdiga efterföljare till de romerska caesarerna. Kommunikationsmedlen — från telegraf till televi-

sion — och läsförmågan har ökat risken för de härskande; de har också givit dem möjligheter att observera, undersöka och förfölja, som inte fanns under mera primitiva tidsåldrar. Då huvudpersonen i Brandstaetters pjäs är skriftställare — författare och tidningsman — åskådliggör detta varifrån hotet mot tyrannerna främst kommer och mot vilka de därför i rädsla och raseri vänder förtryckets vapen. Den fria tanken är det hotande svärdet, mot vilket man söker skydd bakom polisens och angiveriets sköld.

Ksaweri går under som författare och människa, långt innan han i fysisk mening förintas. För att leva, säger han i en blandning av cynism och kapitulation, måste människan kasta av sig "den där järnkorsetten som kallas karaktär . . . Det är enda sättet för henne att leva och överleva, att viljelöst underkasta sig yttre processer och händelser." I förtvivlan och trots säger han: "De har krossat mina möjligheter. De befallde mig att skriva på ett sätt som jag inte kan skriva på. De befallde mig att se på livet på ett sätt som jag inte kan se det på. De befallde mig att vara likadan som dussintals andra författare, som inte har någon egen personlighet, inte ett eget tänkesätt och inte en egen stil . . . Vem ger mig tillbaka mina förlorade år? Vem betalar mig för den andliga massaker som de har låtit gå ut över min karaktär?" Utvägen blir *att tiga.*

Terrorn och rädslan är dock inte begränsad till dem vilkas yrke är att tänka, tala och skriva, till de intellektuella. Den omfattar alla människor: de lever i rädsla för ett misstag eller ett felsteg, för ett förfluget ord, för en gest som kan tydas som protest eller ironi. Då tigandet blir grundsats blir det lilla man ännu vågar säga om allmänna ting misstänkt; till och med de av regimen helgade orden blir på grund av sin dubbeltydighet oroande; sättet att uttala orden, minspelet och åtbörderna blir vittnesbörd om skuld. Till synes vinnes trygghet genom att med entusiasm prisa de härskande. "När dessa oräkneliga fega eller övertygelselösa", skriver Rydberg, "förnummit från ovan det tongivande ordet och därmed fått veta, hur man borde tala och handla för att vara under maktens och nådens hägn, så var det ur deras hop de värsta skränen uppgåvos mot män med samvete, och de starkaste bifallsropen ljödo, när en hederlig mans huvud blött för bödelssvärdet." Men var, men är trygghet att vinna ens genom denna förnedring? Kejsarna och tyrannerna växlar, och den följsamma

hyllningen av i dag kan i morgon leda till förvisning eller avrättning.

Finns det någon grupp som ärligt tror på detta tyranni? Det är slående att man i litteraturen knappast finner trovärdiga porträtt av män som hängivet tjänar det bestående, tyrannerna. Pasternak har i *Doktor Zjivago* några sådana teckningar, men de gäller den tidiga revolutionsperioden, då hoppet om framtida lycka kunde skyla onda handlingar; Koestler har i *Natt klockan 12 på dagen* beskrivit de tävlande byråkraterna, men inte lyckats skildra, inte fått oss att tro på deras passion för det system de tjänar; Gyllensten ger oss Senatorn som olycklig människa, men inte som förtryckets förvaltare. Den öppnaste kritiken har kommit under senare år i samband med en viss uppmjukning av den ryska diktaturen; jag avser naturligtvis Solsjenitsyn. Vittnesbörd från diktaturerna, från kommunism, fascism och nazism, tyder på att även tyranniets betjänter lever i en rädsla som gör varje samvetsprövning svår eller omöjlig, eller i ett slags tjänandets likgiltighet, som står främmande för syften och idéer; kanske lever även tyrannerna, som under caesarernas och de franska revolutionsmännens tid, i den skrämsel som, enligt Harald Hjärne, kan förklara deras skrämmande handlingar. I *Att tiga* företrädes den härskande byråkratin av en allmän åklagare, Felix, som en gång med lidelse tjänat partiet, men vars drömmar nu är fyllda av "ruiner av mänskliga existenser, krossade människoliv, utbrända livsöden". "När jag vaknar — tiger jag. Jag måste tiga. Hur skulle jag kunna ropa ut min smärta, min förtvivlan?" Det mest positiva han kan säga är att det bestående systemet är den luft som han andas. "Därför tar min bitterhet inte död på min tro, och min tro tar inte död på min bitterhet." Skulden har, säger han, "de människor som vill spela allsmäktiga". Men hur skulle ett totalitärt system undgå att driva fram sådana människor till makten?

Att tiga är ett drama som inte bara gäller tyrannierna. Det gäller oss alla. Att tiga: det är en tillflykt undan fördömandet av det som sker, en metod att komma ifrån den pinsamma insikten, att göra försoning med ondskan uthärdlig, att undvika ansvar med ett inte alltför stunget samvete. I tyrannierna är tigandet en ohygglig nödvändighet, hos oss är det en skam.

(DN 22/2 1959, *Flyktförsök* 1972.)

Romantiken kring våldet

I EN UPPSATS i min senaste bok kritiserade jag vad jag kallade modern våldsromantik. Ett par recensenter tog fasta på denna passage och förutsatte att jag var emot användande av våld över huvud taget, en uppfattning som numera inom nyvänstern anses reaktionär. Så till vida är jag oense med kritikerna, som det är omöjligt för mig att fördöma våld generellt. En total pacifism synes mig vara en kapitulation för det onda och en rad krig, revolutioner och mord har enligt min mening varit moraliskt berättigade och nyttiga enligt de värderingar jag omfattar. Men vad jag åsyftade i den berörda uppsatsen var inte detta utan tendensen till förhärligande av våld i och för sig. Det är denna fråga som jag nu skall stanna vid.

En rad forskare har gått in på krigets ideologiska historia. Det är ostridigt att auktoritativa filosofer och historiker under de senaste århundradena varit benägna att i kriget se något gott, oberoende av konfliktens orsaker och verkningar; i skolböcker från skilda länder finner man att denna ståndpunkt genom propagandan i undervisningen blivit spridd även bland folk i allmänhet. Till krigets mest ryktbara apologeter hör tänkare som Kant och Hegel, med otaliga efterföljare bland filosofer, politiker och poeter. En synpunkt var att krigen framkallade värdefulla förändringar och sålunda gjorde framstegen snabbare och i samband härmed stärkte nationalkänslan och alltså den sociala solidariteten. Man hävdade också att krigen stimulerade de enskilda människornas bästa egenskaper, såsom sammanhållning, offervilja och inriktning på högre ting än de egna fördelarna; krigen gjorde också människorna spänstigare och piggare och fyllde alltså samma funktion som de små hajarna i de engelska fiskefartygens sumpar, vilka genom jakt på sina offer tvang sillarna till livlig rörelse och gjorde dem aptitliga för frukostätaren. Sedan den biologiska utvecklingsläran slagit igenom var det inte ovanligt

att krigen framställdes som viktiga moment i selektionsprocessen; de duktigaste folken segrade och fick därigenom det välde eller den ledning som garanterade de bästas överlevande.

Dessa föreställningar var vid slutet av 1800-talet på retur. De återupplivades på många håll under det första världskriget. Efter detta krig blev det i de demokratiska staterna nästan obligatoriskt att fördöma krig och våld i princip, men i de fascistiska och nazistiska ideologierna möter vi en glorifiering av kriget som knappast tidigare förekommit i någon officiellt godtagen statslära. I sin artikel om fascismens doktrin i den italienska encyklopedin skrev Mussolini: Fascismen tror "varken på möjligheten eller nyttan av en evig fred . . . endast kriget leder till en högsta anspänning av de mänskliga krafterna och adlar de folk, som har mod att våga det . . . Alla andra prov är av sekundärt värde, då de icke ställer människorna ansikte mot ansikte med sig själva, inför alternativet liv eller död." De italienska futuristerna drev tankelinjen till sin spets då Marinetti krävde krig omkring vart tjugonde år för att folket skulle bevara vitalitet och entusiasm.

Efter det andra världskriget tycks det allmänna förhärligandet av kriget ha blivit helt omodernt. Den väsentliga orsaken är sannolikt de nya förstörelsemedlen. Då kriget till stor del kan väntas bestå i dödande på långt avstånd genom jättebomber blir talet om dess förmåga att stärka folkens sammanhållning, livaktighet och patriotism inte längre gångbart.

Det är emellertid inte bara i form av krig som våldet lovprisats. I de revolutionsideologier och framför allt den klasskampsideologi som efter den stora franska revolutionen blivit ett väsentligt inslag i den politiska förkunnelsen ingår ofta ett förhärligande av våldet. Jag avser naturligtvis inte därmed de motiveringar som söker bevisa värdet av en revolution för det sociala framsteget eller något dylikt, utan den förkunnelse som förklarar revolution och klasskamp vara ett gott i och för sig, på samma sätt som de principiella krigsvännerna sökt visa att kriget som sådant är värdefullt.

Våldsromantiken — för att använda detta sammanfattande ord — framträder hos skilda teoretiker av den socialistiska skolan under 1800-talet. Knappast hos Marx, utom i någon enstaka vändning, men väl hos Fourier, Proudhon och hos anarkister som Bakunin; egen-

domligt nog finner man även hos Kautsky, enligt Berlins briljanta artikel om Sorel (i Times Literary Supplement 31 december 1971), formuleringar av denna typ.

Den ojämförligt mest utformade våldsläran av socialistisk typ finns emellertid hos Georges Sorel i hans *Réflexions sur la violence* (1908). Sorel, en framstående ingenjör som efter att ha gått i pension i femtioårsåldern ägnade sig åt författarskap, ansåg sig åtminstone själv vara radikal socialist av närmast syndikalistisk observans. Klasskampen är centrum i hans lära, han sade sig vara "proletariatets oegennyttige tjänare" och prisade den kommunistiska revolutionen 1917. Men hans hållning var bestämd av en antiintellektualistisk, om man så vill primitivistisk tro på den enskilda människans fostran till mod, självstyrka och dygd (därmed menande kyskhet och trohet); han avskydde tanken på kollektivt framsteg, tekniska och ekonomiska förbättringar och kompromisser i samförståndets och enhetens intresse. Närmast var han påverkad av antirationalister, pragmatiker och nihilister som Bergson, William James och Vaihinger. Därför blev hans inflytande på socialismen begränsat, medan han i viss mån influerade heroiskt-aktivistiska riktningar som fascismen; det är sannolikt att de nyss återgivna teserna av Mussolini och Marinetti formats under Sorels påverkan. Hans roll inom den mera exklusiva intellektuella debatten var under en tid betydande. Thomas Mann kallar i en skildring av 1920-talets Tyskland *Réflexions* för "epokens bok" och senare har en hel litteratur växt fram kring Sorel. Själv läste jag honom 1929 i samband med studier av fascismen; trots att jag ogillade det mesta han skrev, fängslades jag av originaliteten, kritiken av snusförnuftet i politiska åskådningar och raseriet i formuleringar och porträtt.

Sorel utgår från klasskampen och han ser den närmast i form av en generalstrejk. Denna generalstrejk avslöjas emellertid av honom själv som en myt, en illusion om en frälsande omvälvning som skall elda arbetarna till mod, offer, försakelse och dygd. Det stora i historien är inte vad som sker, utan föreställningarna om vad som skett eller skall ske; det som återstår av det napoleonska kejsardömet är, säger Sorel, "legenden om den stora armén"; "det som kommer att återstå av samtidens socialistiska rörelse är legenden om strejkerna". Strejkerna innebär i och för sig en form av våld och de är förenade

med våldshandlingar. Det är just detta våld, med dess värde för människornas moraliska utveckling, som är det centrala i myten om strejkerna och generalstrejken, men Sorel tänker sig att våldet kan vara relativt begränsat och ändå fylla sitt syfte att skärpa känslan av mening och gemenskap och därigenom forma hjältar som lever i en förening av passion, glädje och dygd.

Denna kärlek till våldet som medel att elda och förädla människorna har framträtt under senare tid i varianter som starkt erinrar om Sorel. Jag har tidigare åberopat författare som Fanon och Sartre, och bland nyvänsterns förkunnare i skilda länder möter en rad liknande exempel; i fråga om Sverige kan jag hänvisa till Björn Ahlanders bok *Revolutionens anatomi.* Man påminns ständigt om den hyllning som tidigare ägnades kriget. Att prisa kriget har blivit omodernt och motbjudande, men revolutioner, våldsamma demonstrationer och gerillakrig har fått en liknande funktion som eggelser för heroism och offervilja. Bakom dessa föreställningar skymtar tanken att våldshandlingarna innebär ett värde i och för sig eller främjar dessa värden hos människorna. Men denna tanke behöver blott framhävas eller avslöjas för att dess orimlighet i förhållande till de uppställda politiska målen om fredlig samverkan och samlevnad, social utjämning och solidaritet skall bli uppenbar. Ingen bestrider att både krig och revolutioner kan ge utlopp för och rent av styrka allmänt respekterade egenskaper och tendenser. Men låt oss inte prisa storkrig eller gerillakrig, revolutioner eller våldsamma demonstrationer som nödvändiga inslag i den enskilda människans fostran.

(*Flyktförsök* 1972.)

Demokrati och revolt

FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR ELLER ORSAKERNA TILL den nya aktivismen, särskilt de revolutionära stämningarna inom vissa studentgrupper, har diskuterats i ett antal undersökningar och betraktelser; i USA har en hel litteratur i ämnet uppstått på några få år. Att studentrevolten omfattar blott en liten minoritet, en relativt kvalificerad och framför allt ytterst aggressiv minoritet, är klarlagt, men att denna minoritet kan göra effektiva insatser och i kritiska lägen spela en ledande roll är också uppenbart. En del generella psykologiska förklaringsförsök är av den vaga beskaffenhet som gör dem användbara i fråga om alla radikala och revolutionära rörelser. Så talas det om generationsmotsättningar och särskilt om fadersprotest eller fadermord — den sistnämnda klichén, som var någorlunda fräsch för femtio år sedan, börjar nu verka väl sliten, i synnerhet som motsättningen mellan föräldrar och barn synes vara ovanligt svag inom de grupper det här gäller. Jag skall i detta sammanhang blott stanna vid några reflexioner av mera politisk inriktning.

Välfärdssamhället, sådant det vuxit fram efter andra världskriget, är något nytt för oss äldre, men är för ungdomen gammalt och vant. Man kan inte begära att unga människor skall glädja sig åt och nöja sig med att folk inte lider nöd, att de gamla har trygghet åtminstone vad gäller livsuppehället, att alla kan få sysselsättning, att möjligheten till högre studier blivit, om än inte lika för alla, så dock ojämförligt större än förr. Allt detta och mycket annat är en självklarhet för människor under trettio år, även om människor över sextio talar om det som ett framsteg att vara stolt över.

Välfärdssamhället rymmer överallt, även i mönsterlandet Sverige, ofantligt mycket av fattigdom, sociala och ekonomiska olikheter och en tråkighet och tristess som innebär dagligt lidande utan att ha svältens och nödens prestige som utmaningar mot andras samveten. I

Sverige är sannolikt kontrasten mellan välfärdsideologi och välfärdsskryt å ena sidan, det faktiska tillståndet å den andra, särskilt stor, eftersom det parti som med sådan kraft arbetat för sociala förbättringar varit härskande sedan årtionden och genom underkännande av det bestående skulle vittna om sin egen inkompetens.

Demokratin har lyckats. Den har drivit på eller åtminstone underlättat de väldiga framstegen, den har under lång tid fungerat utan svårare kriser, den har blivit godtagen av nästan alla. Den har också misslyckats, kan det sägas. Inte bara så att problem blivit olösta och andra uppstått, utan så att den vitalitet i samhällsarbetet, det allmänna intresse för politiken, som man väntade av den medborgerliga friheten och den allmänna rösträtten, inte blivit realiteter. Enigheten ifråga om grundläggande värderingar har i det hela ökats, det kan ingen förkunnare av ideologiernas livskraft förneka, men enighet är, utom i krig, inte någon eldande företeelse. Med de stora motsättningarnas mildring blir taktiken, viljan till missförstånd och felfinnande i detaljer, viktigare än tidigare, och drömmen om drabbningar mellan stora andar och mäktiga idéer viker för en verklighet av finter, intriger, angrepp och kompromisser i röstvärvningens tecken. Till detta kommer att de aktuella frågorna blir alltmera invecklade och att röstningen därför mera måste bero på förtroende för ett parti än på ståndpunkt i en sakfråga.

Att i detta läge unga och ivriga människor måste längta efter att slå spelet i stycken, måste falla för tillspetsade och lättbegripliga frälsningsteser, är inte svårt att förstå. Jag kommer väl ihåg hur jag njöt av två små ideologiska mästerverk: Rydbergs *Grottesången* och Marx' kommunistiska manifest; efter läsningen av den sistnämnda lilla broschyren syntes ytterligare studier egentligen onödiga. Denna tendens att finna formuleringar på några rader eller sidor, som kan användas som lösenord i alla väder, är den enda räddningen för den ärligt förbittrade okunnigheten, och den leder lätt till att den följande läsningen blott blir ett medel att finna bekräftelser. Det är festligt att vara besatt av en tanke eller en trossats, men orden tolerans och demokrati vädjar till motstånd mot denna lyckliga galenskap.

(*När skymningen faller på* 1970.)

SOVJET: MAKTEN UTAN MÅL

Kommunisterna och demokratin

Lögnens renässans

Då Oscar Wilde för mer än femtio år sedan skrev sin essä om Lögnens förfall — fortfarande läsvärd med sina lekfulla och träffande reflexioner — tänkte han på litteratur och konst. Han kunde gott ha tagit med politiken. Demokratiseringen, med sin bakgrund av förnuftstro och klarhetsvilja, medförde en nedgång för den politiska lögnen. De fantastiska föreställningar som spritts till den absoluta monarkins, adels- och kyrkoväldets försvar var icke längre gångbara. Naturligtvis var lögnen fortfarande ett användbart politiskt stridsmedel. Men den begränsades till kvantitet och kvalitet genom tron att opinionen borde upplysas och att de politiska riktningarna öppet borde deklarera sina åsikter för väljarna och sedan stå för dessa åsikter. Valkampanjernas överdrifter och förvanskningar var småsaker i jämförelse med den stora och förhärdade lögnen; sanningen respekterades åtminstone i princip, och man ljög med dåligt samvete.

Vår tid har bevittnat lögnens renässans. Man ljuger icke längre endast generat och i detalj, utan oblygt och en gros. De totalitära partierna har återupplivat den totala lögnen. Dess förutsättning är att valet mellan sanning och lögn träffas uteslutande med hänsyn till den politiska ändamålsenligheten. Om lögnen ter sig tjänligare, begagnas den, om sanningen duger för det syfte som eftersträvas, får den träda till. Men då lögnen har en smidighet, mångsidighet och variation som sanningen saknar, är det givet att den senare måste få jämförelsevis begränsad användning. Ljugandet blir icke blott en godtagen utan en normal metod för politiskt arbete.

Varpå beror detta? Några förklaringsgrunder ligger i öppen dag. De totalitära riktningarna anser sig eftersträva så på en gång stora

och avlägsna mål att de bör ljuga för att nå dem. Ändamålet helgar medlen, och lögnen betraktas som ett av de mera självfallna och oskyldiga medlen. "Att medvetet använda lögnen såsom kampmedel på det sätt kommunisterna gör i sina dagliga tidningar, det är ingen lögn, utan en förbannat reell nödvändighet", heter det i en ledande tysk kommunisttidning år 1923. Mussolini och Hitler drev linjen än längre med sitt förakt för objektivitet och sanning, sitt tal om mytens och illusionens värde. Dessa riktningar kan ljuga därför att de främst vädjar till skilda grupper med kort politiskt minne och räknar på framgång endast i sådana krisperioder då förtvivlan och oro försvagar omdömesförmågan. De vågar ljuga därför att de, om de en gång segrar, undertrycker all opposition och kritik och sålunda icke behöver ta ansvaret för sina lögner.

Exemplen överflödar. Lenin, Mussolini och Hitler nådde makten genom en agitation vars innehåll i viktiga punkter stred mot de grundsatser som tillämpades efter segern. Omkastningar i de härskandes politik försvaras utan någon hänsyn till konsekvens och reda. Den som på våren 1939 tänkte sig ett tyskt-ryskt samgående betecknades av kommunisterna som kontrarevolutionär, socialfascist, hyena osv, av nazisterna som kontrarevolutionär, marxist, jude osv; den som på hösten 1939 icke höll på ett tyskt-ryskt samgående karakteriserades på samma sätt.

I Sverige har kommunisterna troget följt denna tradition; efter nazismens förvittring har de praktiskt taget monopol på den totala lögnen. Goda illustrationer på deras förmåga att utnyttja monopolet har givits under den senaste tiden.

Den demokratiska svenska pressen har efter krigets slut iakttagit den största återhållsamhet i omdömen om segermakternas politik och inbördes relationer. I den mån kritik framförts har den varit mild och till formen hovsam. En överväldigande svensk opinion torde känna oro inför Sovjets påtagliga expansionstendenser, men uttrycken för denna oro har dämpats därför att man i det längsta vill hoppas på ett gott förhållande mellan de allierade stormakterna. Den kommunistiska pressen uppträder på helt annat sätt. Å ena sidan riktas de mest hänsynslösa och obefogade angrepp mot västmakterna; de skildras som skurkar och rövare med hotfulla avsikter mot Ryssland. Å andra sidan anklagas var och en som icke oreserverat hyllar den

ryska politiken för rysskräck och krigshets. Det är svårt att tänka sig en mera fulländad form av förljuget sabotage.

Det kommunistiska partiet är det enda parti av någon betydelse som i sin helhet med rätta kan beskyllas för anpassningspolitik icke blott gentemot Ryssland, utan också gentemot Tyskland. Så länge den tysk-ryska pakten ägde bestånd, alltså från augusti 1939 till juni 1941, stod kommunismen helt främmande för den nationella och demokratiska linjen i svensk politik. Då Tyskland ockuperade Norge förklarades detta i den kommunistiska pressen vara västmakternas skuld; det norska folket uppmanades att icke göra motstånd, och den norska regeringen utsattes för hätska angrepp därför att den flydde till England. Ännu i början av juni 1941 betecknades hela världskriget som ett imperialistiskt krig, som icke angick arbetarna; först på midsommaren, sedan Tyskland överfallit Ryssland, förvandlades kriget till ett krig mellan fascism och frihetsvilja. Dessa föregående hindrar icke kommunismen att i dagens läge uppträda som den nationella demokratins förkämpe, att skarpare än någon annan riktning kräva inskridande mot alla nazistsympatisörer och anpasslingar. Genom att ropa "ta fast tjuven" söker tjuven själv sätta sig i säkerhet.

Att diskutera med dessa den onda viljans representanter lönar sig icke; en debatt förutsätter åtminstone ett minimum av vilja till sakligheт och sanning. Den enda vägen för de demokratiska partierna är att upplysa opinionen, att söka sprida de kunskaper som gör de kommunistiska lögnerna och omkastningarna ofarliga. Det är ett arbete på lång sikt, men på dess framgång beror demokratins bestånd.

(DN 29/6 1946, *Argument* 1948.)

Nazism och kommunism

DEN NAZISTISKA LÄRAN är oklar på gränsen till meningslöshet, och icke utan skäl kunde Hitlers maktövertagande betecknas som en nihilismens revolution. De målsättningar som skymtar i frasernas dunkel är alltigenom motbjudande. Man har velat upprätta

en på samma gång raslig och social hierarki, inriktad på att göra de enskilda människorna till redskap i statens hand; den totala, av tvång och propaganda framkallade lydaktigheten har framställts som den främsta av alla dygder. En av åskådningens vetenskapligt utbildade teoretiker, Carl Schmitt, kunde under Hitlerregimens glansdagar förklara att idealet vore "fullständig artlikhet mellan ledare och följe", ledarens tankar och handlingar skulle nästan automatiskt efterapas av de ledda. Intet är liberalismens tro på den enskildes värdighet och frihet mera främmande.

Den kommunistiska läran ställer helt andra mål. Det yttersta syftet säges vara att frigöra individen, att genom välstånd och andlig odling ge alla människor möjlighet till en självständig och fri utveckling. Maktkoncentrationen hos staten genom en proletariatets diktatur betecknades vid segern i Ryssland för trettio år sedan som ett kort provisorium, en inkörsport till frihetens sanna rike. Staten skulle, enligt Engels' ord "dö bort", och det bleve därmed möjligt för människorna att bilda den fria gemenskap mot vilken historien syftade. Dessa målsättningar var, liksom socialdemokratins, hämtade från liberalismen; vad Marx förkunnade var en speciell taktik för att förverkliga extremt liberala idéer.

I praktiken har såväl nazism som kommunism blivit liberalismens och demokratins fiender. Det är likheterna dessa båda rörelser emellan, icke olikheterna som blivit avgörande. Medlet har varit detsamma: diktaturen, det fullständiga undertryckandet av medborgerlig frihet, den genom hårdhet och masspåverkan säkrade lydnaden. Drömmen om statens avskaffande har förtonat ur kommunismens ideologi, diktaturen har rättfärdigats som permanent statsform, som den sanna demokratin. Den från Hegel och Marx hämtade mystik med vilken båda rörelserna arbetar är i grunden densamma: härskaren eller det härskande partiet påstås personifiera folket, och statsapparaten kan därför i folkets namn användas till att slå ned alla motspänstiga, vare sig de utgör en minoritet eller en majoritet. Quisling kunde i Norge, Kuusinen i Finland presenteras som den "verklige" företrädaren för det av Tyskland, respektive Ryssland, angripna folket, de *var* i själva verket detta folk alldeles oberoende av att folkets massa avskydde och bekämpade dem. Till och med de båda riktningarnas framgångar har vunnits under liknande omständig-

heter: kärnan har varit en grupp deklasserade småborgare — för att begagna Marx' terminologi — vilka under svåra kriser vunnit ett betydande folkligt stöd genom att kräva populära förändringar, utan djupare sammanhang med rörelsens ideologi.

Slående är likheten i taktik vid försöken att vinna inflytande och makt i demokratiska stater. Alla anledningar till missnöje utnyttjas, programmen ändras smidigt för att vinna röster, åt skilda folkgrupper erbjuds oförenliga fördelar; man kan lova vad som helst, ty om segern väl vinnes, kommer polisen att tillse att ingen begär uppfyllelse av löftena. De demokratiska institutionerna förhånas samtidigt som de möjligheter de erbjuder begagnas till det yttersta; själva ordet demokrati används i dubbla betydelser, så att man kan spela demokrat och samtidigt verka för folkstyrelsens undergrävande. I fråga om den medborgerliga friheten tillämpas samma tankegång som den liberale katoliken Montalembert för hundra år sedan tillskrev sina reaktionära trosbröder inom kyrkan: "När jag är svagare, ber jag om frihet, därför att den är er princip. Men när jag är starkare, tar jag den ifrån er, därför att den inte är min princip."

Orsaken till att kommunismen blivit ett slags röd nazism — trots skillnaden i ideologiska utgångspunkter — kan uttryckas på så sätt att medlen helt kommit att ställa målen i skuggan. Det går icke att under lång tid föra en hård, diktatorisk, frihetsfientlig politik i tanke att en gång i framtiden förverkliga mildhetens, människovärdets och frihetens ideal. Det handlingssätt som ursprungligen uppfattas som tillfällig taktik blir vana och karaktär. Människorna formas efter den politik som faktiskt förs, icke efter de utopier som inspirerat den. Ledstjärnorna slocknar; kvar står den absoluta makten hos ett fåtal, med dess förmåga att förstöra både styrande och styrda. Så har kommunismen blivit en fallen ängel bland de politiska riktningarna; åskådningen bär ännu spår av det himmelska ursprunget, men handlingen och sinnelaget präglas av mörker och reaktion.

(DN 6/6 1947, *Argument* 1948.)

Revolutionens arvtagare

DEN FRANSKA REVOLUTIONEN av år 1789 proklamerade folkstyrelsens och den medborgerliga frihetens grundsatser. Helt tillämpades dessa principer inte. Påtryckningar vid valen, revolter i Paris och militära aktioner blev maktmedel av större betydelse än folkets fria viljeyttringar. Redan år 1797 formulerade direktoriet en teori, som under de följande etthundrafemtio åren blivit av omätlig betydelse: då folkmajoriteten icke var "demokratisk", dvs icke hyllade de härskandes åsikter, borde dess uppfattning kunna åsidosättas av den om demokratins innebörd medvetna minoriteten, dvs de härskande. Under hänvisning härtill hindrades den valda representationen i den cispadanska republiken i Italien att fungera, och något senare, då den rojalistiska och katolska riktningen segrade vid ett val i själva Frankrike, genomförde armén en utrensning som tryggade den revolutionära regimen. Därmed var en minoritetsdiktatur i demokratins namn — ursprunget till läran om proletariatets diktatur — för första gången etablerad.

Den napoleonska regim som upprättades några år senare innebar en liknande förvanskning av folkstyrelsens grundsatser. "Republiken Frankrike, Napoleon kejsare", denna på mynten präglade devis avspeglade den härskande ideologin. Makten koncentrerades helt hos kejsaren; all opposition mot den nya ordningen undertrycktes, pressen blev ett redskap för regeringen, likriktningen blev vida mera fullständig och effektiv än under bourbonernas välde. Men samtidigt förklarade sig Napoleon härska i folkets namn och med dess samtycke, och under tvångets och propagandans tryck bekräftade överväldigande majoriteter hans makt. På område efter område kränkte han de revolutionära principerna: handelsfriheten avskaffades som ett led i krigföringen, länder erövrades och förvaltades utan hänsynstagande till folkens vilja, likheten inför lagen åsidosattes genom de kejserliga påbuden, ett polisvälde av förut oanad effektivitet vakade över medborgarnas handlingar och tankar, tronen omgavs av en ny ärftlig aristokrati.

Trots detta kunde kejsardömet såsom revolutionens arvtagare länge bevara något av den prestige som den revolutionära regimen vunnit bland radikaler och demokrater utanför Frankrike. Detta var

fallet icke blott i de auktoritära staterna i Mellaneuropa; inom dessa kunde med fog även den franska diktaturen betraktas som ett framsteg. Även whigs i England — som gentemot tories företrädde en måttlig reformvilja — och de Jeffersonska demokraterna i Amerika såg länge i Napoleon en personifikation av revolutionens vinningar. Det dröjde årtionden innan verkligheten segrade över ideologin, innan man allmänt insåg att det napoleonska väldet var en reaktion, icke ett fullföljande av revolutionen.

I fråga om den ryska revolutionen och den ryska diktaturen har utvecklingen varit likartad. De segrande kommunisterna proklamerade visserligen öppet proletariatets diktatur, men den sades utgöra blott en inledning till den mest fullständiga demokrati — till och med den statliga tvångsmakten skulle i en nära framtid avskaffas. De reformer som genomfördes eller utlovades var till stor del ägnade att vinna sympati bland radikalerna i andra länder: absolut ekonomisk jämlikhet, utplånande av alla på arv och social ställning beroende företrädesrättigheter, ovillkorlig självbestämningsrätt för skilda nationaliteter, frihet för individen i fråga om yrkesval, tolerans på det sexuella området, en uppfostran utan tvång och auktoritetstro, humana straffbestämmelser. Vad man på radikalt håll fann motbjudande var främst medlet — den provisoriska diktaturen — icke huvudparten av de mål som med detta medel skulle vinnas.

Liksom Napoleon bevarade den under revolutionen genomförda jordreformen, har de ryska makthavarna fullföljt ett av den kommunistiska omvälvningens mål: socialiseringen. I övrigt har deras politik under senare år stått i den starkaste motsättning till löftena under oppositionstiden och handlingarna under de första revolutionsåren. Maktkoncentrationen hos statsledningen har stegrats, och om deras avveckling talar man inte längre, det är det mest typiska uttrycket för omställningen. Men på punkt efter punkt är utvecklingen likartad. Att propagera för åtgärder som för tjugofem eller trettio år sedan framställdes som konsekvenser av den Marx-Leninska åskådningen skulle idag uppfattas som förräderi mot den Stalinska regimen.

Trots detta framställs Ryssland av de kommunistiska partierna som ett föregångsland, dess politik som ett förverkligande av socialismens mål. I propagandan förnekar man eller går förbi de reaktionära delarna i den kommunistiska politiken och stannar vid de mål

som under en förgången tid skapat revolutionär hänförelse. Inom betydande arbetargrupper är denna agitation framgångsrik. Dels utnyttjar den lilla gruppen av yrkeskommunister alla missnöjesanledningar, alla inre motsättningar, alla kriser, dels drar man nytta av den reellt förlegade, men hos många ännu verksamma föreställningen att kommunismen på alla områden representerar ekonomisk och social radikalism.

De ryska härskarna av i dag, liksom Napoleon i början av förra århundradet, vinner alltså inflytande och prestige i egenskap av revolutionens arvtagare. Att de i själva verket likviderat de revolutionära idealen, att deras välde innebär en återgång till despotin är en insikt som först småningom tränger genom till de folkgrupper agitationen avser. Så uppstår det underligaste av alla nutidens politiska fenomen: samverkan mellan den på expansion utåt och skapandet av en fast hierarki inåt inställda ryska statsledningen och radikala arbetare utanför Ryssland. De förledda arbetarmassorna förmås att som idealet betrakta en samhällsordning som i verkligheten är reaktionär. Arbetare röstar för kommunism i Sverige, Norge och Frankrike, medan kommunismen i Ryssland innebär erövring eller behärskande av främmande folk utan hänsyn till folkens egen uppfattning, de största skillnader i inkomst inom arbetarklassen och mellan arbetare och företagsledare, en social uppdelning som skapar en ny privilegierad aristokrati även då det gäller ungdomens uppfostran, ett statstvång över arbetarna, som bland annat innebär förbud mot strejker, det strängaste över- och underordningsförhållande inom försvarsmakten, en ytterligt hård strafflagstiftning, reellt förbud mot skilsmässa och, framför allt, likriktning, undertryckning av all medborgerlig frihet och obegränsad makt för det härskande partiet på alla områden. Det är denna regim som kommunistledarna, under förlitande på korta minnen och svaga kunskaper, vågar framställa som ett ideal för svenska arbetare.

(DN 10/6 1947, *Argument* 1948.)

Nazism och kommunism i svensk opinion

ENDAST EN YTTERLIGT LITEN DEL av det svenska folket kände sympati för den nazistiska våldsläran, detta framgår av valen såväl före som efter det andra världskrigets början. Men ojämförligt större grupper visade, särskilt under Hitlerregimens glansår 1938—41, tolerans och förståelse gentemot nazismen. Man beundrade det tyska folkets skenbara sammansvetsning till en enhet likaväl som den väldiga maktutvecklingen; den av förtryck framkallade allmänna anslutningen till nazismen fattades som ett bevis på den nya ordningens förträffliga egenskaper. Stora skeenden uppfattas gärna som framsteg, och i oerhörda framgångar vill man spåra drag av nödvändighet och djupare inre värde; av denna benägenhet profiterade Hitler, liksom så många tidigare förtryckare och erövrare. Att nazismen byggde på diktatur, undertryckande av oliktänkande och rasförföljelse var fakta som få förnekade, men många sökte bortse från eller betrakta som något oväsentligt och övergående. Koncentrationslägrens grymheter glömdes inför bulletinerna om fester, reformer och segrar.

Kommunismens åskådning står ur demokratisk och humanitär synpunkt högre än nazismens, men den regim som eftersträvas och de åtgärder som genomförs efter maktövertagandet är av samma art. Diktaturen är lika fullständig, undertryckandet av den medborgerliga friheten lika hänsynslöst, förföljelserna mot de tveksamma eller motspänstiga lika hårda. Rasförtrycket saknas, men denna ostridiga förtjänst väger lätt med tanke på att likriktningen i åsikter — dvs den ovillkorliga anslutningen till de styrandes för tillfället förda politik — säkras med den yttersta stränghet. Måhända kan det anses mindre motbjudande att straffa en person för hans övertygelse än för hans ras, men på den skillnaden lär icke många svenskar vilja göra sin hållning till ett politiskt system beroende.

Likväl framträder i Sverige — även utanför det kommunistiska partiet — samma tendenser till förståelse och uppskattning gentemot den nu framgångsrika diktaturriktningen som tidigare i fråga om nazismen. Efter allt att döma är dessa tendenser till och med starkare. De representeras icke blott av det fåtal karaktärslösa som förlamas av respekt redan då de på avstånd vittrar en segrare. Icke hel-

ler endast av dem som inför makten och framgången känner ett slags politiskt ointresserad, det är frestande att säga estetisk beundran. Kommunistsympatisörerna är främst att söka inom kretsar som varit starkt, om än icke alltid öppet, fientliga mot nazismen och som motiverat denna fientlighet med hänvisningar till nazisternas tyranni och grymhet.

Olika faktorer spelar här in. Insikten att Sverige måste leva i ett gott förhållande till mäktiga grannar är sannolikt än mera verksam i fråga om kommunismen än då det gällde nazismen, ty den ryska regimen ter sig mera stabil och permanent. Tacksamhet mot dem som bidragit till nazismens krossande är en annan medverkande orsak. Den kommunistiska åskådningen äger, på grund av sin ursprungligen humanitära läggning, en annan prestige bland hyggliga människor än nazismen. Allt detta gör det till en viss grad förståeligt att en vag kommunistsympati framträder hos många vilkas demokratiska och mänskliga sinnelag icke kan bestridas.

Denna inställning är icke desto mindre ohållbar. Den som godtar diktatur, förföljelser och grymheter som medel för vinnande av ett politiskt mål kan visserligen utan inkonsekvens fördöma nazismen och sympatisera med eller stödja kommunismen — han kan finna nazismens mål avskyvärt och kommunismens tilltalande. Men den som tagit avstånd från nazismen på grund av dess metoder, som reagerat just mot diktaturen, förföljelsen och grymheten, han är också skyldig att ta avstånd från kommunismen. Den som visar förståelse för och uppskattning av kommunismen har ingen rätt att fördöma nazismens våldslära och våldsmetoder — det är att spela falskt, att vädja till känslor som icke är bestämmande för den egna uppfattningen. Det är detta systematiskt genomförda falskspeleri som utmärker kommunismens agitation mot nazismen före 1939 och efter 1941; 1939—41 var tendensen den motsatta.

Hos många mildras draget av falskhet genom en energiskt bevarad okunnighet. Förhållandet var ofta detsamma med nazistsympatisörerna för fem eller tio år sedan. De talade om att man borde "förstå" nazismen, dvs uppskatta den, och därför ville de inte veta hur det stod till i Tyskland. Nu kräver kommunistsympatisörerna förståelse för den kommunistiska regimen. Att "förstå" betyder i det ena fallet detsamma som i det andra: att undvika kunskap om för-

tryck och godtycke, tortyr och koncentrationsläger. Det är en förståelse som är insiktens och inlevelsens motsats.

(DN 19/6 1947, *Argument* 1948.)

"Kommunistskräck"

De som kritiserar despotin i öster blir ofta beskyllda för rysskräck eller kommunistskräck. Dessa beskyllningar, som inte bara kommer från kommunister, utan också och framför allt från folk som säger sig vara demokrater, innefattar en inte oskicklig, ehuru sannolikt ofta omedveten propaganda. Ordet skräck är dubbeltydigt och därför lämpligt att utnyttja. Å ena sidan betecknar det en obefogad eller i varje fall besinningslös rädsla och är i denna skiftning rent nedsättande; ingen vill vara rädd utan anledning eller utan besinning. Å andra sidan betyder skräck en till avsky stegrad motvilja. Genom att tala om rysskräck eller kommunistskräck antyder man därför på en gång att den angripne är feg eller vettlös och att den ryska regimen i själva verket inte är så dålig. Vill man uttrycka en viss sympati eller förståelse för kommunismen utan att kompromettera sig, är därför dessa uttryck förträffliga. De passar alltså våra halvkommunister.

Hur förhåller det sig då med de svenskar, den majoritet av svenskar, som mer eller mindre bestämt anklagas för kommunistskräck? Lider de av besinningslös rädsla? Utan tvivel är de rädda för kommunismen i den meningen att de är övertygade om den ryska regimens aggressiva och expansiva tendenser. Att inte vara det efter vad som hänt de senaste åren, efter de baltiska staternas, Bulgariens, Rumäniens, Polens och Tjeckoslovakiens uppslukande, ter sig orimligt. Men det kan lugnt påstås att en besinningslös rädsla föga gjort sig gällande i Sverige. Om någon panik kan det sannerligen inte vara tal. Känslan av trygghet, av att det som drabbat de andra inte kommer att hända här, är tvärtom dominerande. Och den har säkerligen, även hos de utpräglade isolationisterna, ökats genom Atlantpaktens fredsorganisation. Vi tror på Västeuropas framtid, vi tror till och med på fredens upprätthållande så länge demokratierna håller samman och är beredda på försvar till det yttersta.

Hur är det med skräcken i den andra meningen — avskyn för den kommunistiska regimen? Den avskyn finns och blir efter allt att döma ständigt starkare. Men det är ett hälsotecken, inte en svaghet. Hur är det möjligt att vara anhängare av humanitet och demokrati utan att känna avsky för tyranni, förtryck, tortyr och polisvälde? Varje inblick vi får i den ryska regimens verksamhet, varje yttring av denna regims innebörd och avsikter måste stärka vår avsky. Det fruktansvärda ligger däri att många demokrater fortfarande tyr sig till en andlig neutralitet. De undviker den insikt som gör ett fördömande ofrånkomligt eller beslöjar det ohyggliga genom fraser om människornas samhörighet och broderskap och om svårigheten att ta ståndpunkt. Som om någon annan anständig linje funnes än avsky för den systematiska grymheten. Och som om inte denna avsky kunde förenas med förståelse och medkänsla för det ryska folk som längst lidit under tyrannernas välde.

Som alltid går tanken tillbaka till det skede då nazismen, inte kommunismen, hotade världen. Även då var samma eländiga form av propaganda i bruk. Det talades om tyskskräck och nazistskräck. De som skildrade nazismen sådan den var, de som hade klart för sig vad nazismen skulle bli, beskylldes för överdriven oro, överdrivna misstankar, kort sagt för skräck. Tror man nu att det var de för panik anklagade som representerade en ogrundad fruktan — hörde inte tvärtom en välgrundad fruktan till motiven också hos de överslätande, ursäktande, halvt välvilliga? Och blev det inte småningom tydligt för nästan alla att ingen avsky kunde vara för stor inför nazismens illgärningar?

Det svårförståeliga just nu är inte oron och avskyn, utan likgiltigheten. Då den inte beror på ren och djup okunnighet måste den betraktas som en kombination av slöhet och hjärtlöshet — samma kombination som för femtio år sedan kom människor att rycka på axlarna åt frågan om Dreyfus' skuld, att för tjugofem år sedan förakta debatten kring Sacco och Vanzetti och att för tio år sedan vända bort blicken från nazismens förföljelser.

(DN 2/9 1949.)

Kommunismens metoder

SEDAN MER ÄN TRETTIO ÅR arbetar kommunistpartier under rysk ledning i alla fria stater för att förbereda det totala maktövertagandet — ett maktövertagande som innebär inte blott att kommunisterna blir härskare över alla andra folkgrupper, utan att Ryssland blir härskare över det med femte kolonnens bistånd erövrade folket. Lögn och våld har varit det utmärkande för metoden att nå makten. Innan segern vunnits förnekas alla avsikter att införa tyranni eller ryskt styre. Under månaderna före Rysslands erövring av de baltiska staterna förklarade kommunisterna över hela världen att alla påståenden om ryska erövringsplaner var hets och förtal. Under månaderna före det totala kommunistväldets införande i Bulgarien, Polen, Tjeckoslovakien, Rumänien, Ungern och Östtyskland förklarades på samma sätt att farhågorna för en kommunistisk kränkning av friheten var påfund av borgerliga och fascister. Sedan väl den ryska erövringen eller det kommunistiska maktövertagandet ägt rum säger man att *nu* har friheten vunnits, den nationella likaväl som den politiska. Men efter segern används orden i en helt annan mening än förut. Under insövningens och förberedelsernas tid låtsades man med frihet och folkstyrelse mena detsamma som andra människor. Då denna teknik gjort sin tjänst blir det uppenbart att med frihet menas likriktning, koncentrationsläger och likviderande av oliktänkande och med folkstyrelse proletariatets — det kommunistiska partiets — den av Ryssland dirigerade regeringens envälde.

I övrigt har skilda metoder begagnats. Den direkta erövringen brukades främst under krigets första tid, då Ryssland samverkade med en annan rövarstat, Tyskland, och inte hade någon anledning att genera sig. Den indirekta erövringen, då femte kolonnen i förening med rysk påtryckning används, har varit den mest omtyckta metoden efter kriget, då det varit av värde eller rent av varit nödvän-

digt att så långt möjligt överskyla brotten. I alla de nyss nämnda staterna har tillvägagångssättet varit ungefär detsamma. En samlingsregering, omfattande alla eller flera partier, med nyckelpositioner för kommunisterna, har bildats under förklaring att en sådan regering behövdes för att organisera och utbygga demokratin. Inom regeringen och folket har sedan kommunisterna verkat för att bli allenarådande, dels genom att bilda enhetspartier eller folkfronter med de lättrogna och räddhågade inom alla riktningar, dels genom att anklaga opponenterna för stämplingar och omstörtningsplaner. På detta sätt, och i förening med ryskt hot, har det steg för steg lyckats att undanröja de demokratiska grupperna. Samarbetsmännen utanför kommunismen har litat på dess löften eller fruktat för sina liv eller ansett sig kunna mildra genom eftergifter: i själva verket har de blott lyckats med några månader uppskjuta sin egen likvidering.

Ungern är ett typiskt exempel. Vid det första valet efter krigets slut fick småbrukarpartiet en bestämd majoritet — 245 mandat mot 70 för kommunisterna och lika många för socialdemokratin. Under rysk påtryckning bildades dock en samlingsregering, med fyra kommunister. Efter en tid började den kommunistiske inrikesministern organisera särskilda polistrupper, småbrukarledaren Nagy, som var premiärminister, förmåddes att gå med på utstötandet ur parlamentet av en del för förräderi anklagade medlemmar av majoritetspartiet, socialdemokraterna började också vackla under trycket. Sedan Nagy flytt och ryssarna företagit en mängd häktningar genomdrevs en ny vallag till kommunismens förmån; efter valen 1947 bildades en ny koalitionsregering med kommunister på nyckelplatserna. Ytterligare en serie aktioner mot socialdemokrater och småbrukare resulterade i den definitiva segern i maj 1949, då den s k folkfronten — kommunisterna i förening med de till underkastelse pressade inom andra partier — fick 94 procent av rösterna vid valet. Ett totalt kommunistvälde har införts — utan att man kan ange ett datum för förändringen eller någon speciell åtgärd som varit avgörande. Kommunisterna har allierat sig med den ena gruppen av skrämda och undergivna efter den andra för att med deras hjälp slå ned de tredskande — och sedan har turen kommit till nya grupper att utrensas, till dess endast en kärna av kommunister och kommunistdrängar stått kvar.

I Tjeckoslovakien gick det i huvudsak till på samma sätt, men här

framstår de avgörande händelserna i klarare ljus. Vid 1946 års val fick kommunisterna 114 mandat av 300. En samlingsregering bildades med 8 kommunister av 24 medlemmar. Då det var uppenbart att kommunisterna gick tillbaka i styrka och då socialdemokratins majoritet vägrade samverkan vid de kommande valen (utsatta till 1 maj 1948), gick den kommunistiska ledningen i samverkan med en del socialdemokrater till aktion i februari 1948; oppositionen anklagades för kupplaner, de opponerande ministrarna utstöttes, och efter några månader var en diktatur av vanlig rysk typ helt genomförd.

Det är metoder av denna art som föresvävar den svenska kommunismen. För närvarande lever den i nödtvungen isolering, men den är redo att samarbeta, i första rummet med socialdemokraterna. "Socialdemokraterna är, om de vill vara arbetarparti, beroende av kommunisterna" (Set Persson). Det samarbete, det stöd som härvid avses är emellertid blott ett medel att förbereda den samarbetsvilliges likvidering; kommunisterna skall, yttrade redan Lenin, stödja socialdemokraterna, "men blott på det sätt som repet stöder den hängde". I Sverige, liksom på andra håll, har likväl socialdemokrater länge varit redo till samverkan — i hopp om tillfälliga fördelar, i tro på kommunismens lögner, i tanke på att kunna bedra bedragaren. Dessa för ögonblicket tystade anpasslingar bör, liksom väljarna, komma ihåg den svenske kommunistledarens ord: "Om man skulle försöka göra någon jämförelse för att ge en mera konkret bild av hur vi tänker oss det, så tror jag nästan att Tjeckoslovakien skulle kunna vara ett mönster såsom man kan tänka sig att omdaningen av samhällsförhållandena skulle komma att ske i Sverige."

(DN 13/9 1950.)

Stalin

Själarnas ingenjör

I PRAVDA BETECKNADES "den store och vise" Stalin i en artikel för ett par veckor sedan som "människosjälarnas ingenjör". Den ryska tidningen anknöt härvid till de insatser Stalin gjort för litteraturen; genom en rad direktiv — med åtföljande utrensningar inom författarkåren — hade den ryska dikten reformerats och de "kosmopolitiska", borgerliga och till västern anknytande tendenserna undertryckts. Ännu är inte allt i sin ordning, framhöll tidningen, men man är på god väg att finna en litteratur som är ett "redskap för kommunismen" — alltså för det härskande partiet och diktatorn.

Liknande segerfanfarer hörde vi från Tyskland för tio år sedan. Alla livsyttringar, andliga och materiella, var på väg att infogas i, att bli uttryck för nazismen, försäkrade man, från musiken till matematiken. Det mål var nära då, enligt auktoriteten Carl Schmitt, "fullständig artlikhet uppstår mellan ledare och följe". Det fanns inte längre "någon fri tävlan mellan tankar, utan det finns tankar som gäller, tankar som inte gäller och tankar som utrotas"; mellangruppen, de tolererade men icke påbjudna tankarna, närmade sig ett helt oskadligt minimum.

De medel som använts har i båda fallen varit desamma; man har, såsom Mussolini uttalade, byggt på "makt och samtycke", på våld och propaganda. Våldet; det är avrättningarna, koncentrationslägren, tortyren, deportationerna, undanröjandet i tysthet, övervakningen i detalj. Genom att stympa folket, genom att utrensa de kritiska och tveksamma och sätta skräck i alla uppnås den formbarhet hos massan som ger diktatorn möjlighet att fungera som skapare av nya människor, som själarnas ingenjör, som Gud. Och denna möjlighet utnyttjas genom en propaganda som inte går ut på blott att forma en

viss tro, en viss hållning, en viss gemenskap, utan också och framför allt på att göra lydaktigheten och auktoritetstron så totala att de behärskade är redo att ändra tro och hållning vid en vink från ovan. Den djupaste tron skall helt enkelt gälla det outgrundliga, det växlande som ledaren representerar, den skall gälla själva makten. Så har framstegsideologernas tanke på en fulländning av den jordiska tillvaron under uppgivande av den himmelska utopin slagit om i en överflyttning av det gudomligas attribut från himmelen till jorden. Partimannen som genom intriger och våld vunnit makten, som genom intriger och våld vill utvidga sin makt, blir Gud, det Gamla testamentets Gud. Och medan skeptikerna kunde betvivla den himmelska Gudens förmåga att ingripa kan ingen betvivla den jordiska Gudens kraft: han kan sannerligen slå med blindhet, förgöra amalekiterna och förinta Sodom och Gomorra.

Hur går det till när själarna görs om? En polsk diktare som länge arbetat bakom järnridån har nyligen sökt ge en föreställning om hur författarna reagerar inför tvånget och direktiven (Milosz i *The twentieth century).* Man får inte fatta saken så enkelt, betonar han, att diktaren skriver i känsla av att utföra ett pålagt och ofrånkomligt värv, skriver i omedelbar fruktan för straff. Detta förekommer visserligen också, men för de flesta är en inre omvandlingsprocess avgörande. De vill nå en publik, de vill framför allt känna att de ingår i ett sammanhang, de vill tillhöra den miljö, den värld som omger dem. "Författaren kapitulerar inte för detta 'måste' bara därför att han är rädd för straff. Han tänker på något som är mycket mera väsentligt — på betydelsen av sitt eget arbete." Att stå emot tjänar ingenting till; endast genom att *acceptera* kan en position nås för skapande arbete. Så glider den enskilde sakta över från kritik till provisoriskt godtagande och därifrån till en tro som inte är helhjärtad, men tillräckligt stark att ge utrymme åt längtan att skapa något; ofta beledsagas denna utveckling av kriser med samma kännetecken och förlopp som de religiösa omvändelserna. Som ett slags psykisk skada kvarstår hos dessa omformade intellektuella en känsla av tomhet, av hopplöshet, av skuld.

Men ungdomen, barnen — i all politik är det vanligt att prisa dessa uppmarscherande rekryter, och i diktaturerna mer än på andra håll. Ty här skall absolutionen vinnas, tvivlen stäckas, den perfekta tron

på de härskande blomma. I skolorna, i organisationerna, i ungdomslägren och på de stora festerna drillas dessa barn och dessa ungdomar till en tro som skall ha tillitens glädje och det oreflekterades fasthet. Vi läste nyss om småttingarna i Östtyskland som på frågan vem som gav dem mat och husrum omedelbart och naturligt svarade med namnet på den store och oförliknelige — med Stalin; det är den nya varianten av "Fader vår". Alla tvivel skall bli omöjliga; de föräldrar som vågar skada sina barn genom sådant riskerar ju fängelse och prygel. Så skall då mänskligheten, den kommunistiska mänskligheten, äntligen nå *tron*, den oskärade och tveklösa, den tro som aldrig hört tvivlets viskningar eller förnekelsens protester. Det skall bli frid i själarna, även om det inte blir fred på jorden.

Hur det lyckas vet man inte. Man vet att resultaten är väldiga, att ständigt nya skaror samlas kring hammaren och skäran i anda och sanning, men man vet inte om traditionerna, muntligt och skriftligt bevarade, ryktena utifrån, den egna tankens djärvheter kan i avsevärd grad motverka ingenjörsarbetet. Vad vi säkert vet är att en total seger för själarnas ingenjör är den totala förnedringen, uppgivandet av vad tänkande och tvivel byggt upp sedan årtusenden.

(DN 2/9 1951.)

Stalins storhet

DET HAR VARIT en droppe av pinsam andäktighet i eftermälena över Stalin. Självfallet avses inte de ryska ledarna; deras vämjeliga tillbedjan är ett ofrånkomligt led i regimens propaganda. Inte heller finns det skäl att bry sig om de lovprisanden som rädslan avtvingar våra finska vänner. Men i artiklar och offentliga personers uttalanden inom de fria demokratierna spåras försök till förståelse och rent av ansatser till vördnad, som inte blir mindre osmakliga därför att man måste anta dem vara förljugna. Utrikesminister Eden har sagt sig vara djupt bedrövad över dödsfallet. Den svenske statsministerns ord i radion var kompromitterande, inte bara genom förtätningen och allvaret i truismerna, utan också genom den respekt-

fulla tonen. "Tilliten till honom (Stalin) och förtroendet för hans skicklighet har av det ryska folket känts som en stor tillgång i en värld så fylld av faror och ångest som dagens" — hur kan en vuxen karl säga sådana barnsligheter? Det är ju Stalins politik som är farornas och ångestens bakgrund. Även de andra partiledarna gjorde oss generade; undantaget var hr Hjalmarson, som enkelt sade ifrån att han föga visste om Stalin och att han tyckte illa om det lilla han kände till.

Hur förklaras denna ton, som här illustrerats blott med några exempel av många möjliga? Delvis kanske av konventionen att man inte skall tala illa om de döda annat än då de på ett påtagligt sätt kombinerar brottslighet och misslyckande; Hitler hörde till de få som härutinnan höll måttet. Delvis av den sortens diplomati som alltid står med hatten i hand inför mäktiga personer. Delvis, och detta är det enda av intresse, av aktning för framgången, av tro att den som lyckats måste äga något av "storhet" — det ord som brukas då det är omöjligt att närmare precisera vad som avses.

Historieskrivningen överflödar av denna vidskepelse. Man vill "förstå" vad som sker, finna en mening i vad som sker, och när händelser och personer nått en viss grad av märklighet måste de därför betraktas som nödvändiga, som etapper i utvecklingen mot något högre. Athena eller nornorna eller Gud eller ödet antas vara verksamma då förloppen blir betydande, och vår uppgift är att förstå vad de syftat till. Lockelsen att tolka och förklara på det sättet är stor, för skildraren likaväl som för den i all enkelhet funderande; det är ett obehag att avstå från alla illusioner om "mening". Vi önskar identifiera makt och rätt, det är för olustigt att se orätten segra. Hela den bild vi som barn fått av världsutvecklingen — en patiens som småningom går ut, ett skådespel som en obegriplig författare låter rulla fram mot ett lyckligt slut — ställer oss i en omedveten givaktställning till makten.

Kastar vi bort sådana inbillningar, är det inte anledning att se något stort hos den nu avlidne. Från vanlig moralisk synpunkt är detta tydligt. Den rika "fasettering"som enligt en nervös begravningstalare utmärkte Stalin gällde i varje fall inte detta plan. Mannen som låtit mörda miljoner, för vilken nackskottet var den naturliga metoden att bekämpa motståndare, var Hitlers like i fråga om fulländning i det

brutaliserade och gemena. Och det är denna moraliska måttstock som vi främst måste anlägga. Bortser man från denna därför att det gäller en mäktig man, en statsledare, är man redan inne i villfarelsen om övermänniskor som skall bedömas inte som människor, utan som Guds eller historiens redskap.

Men att värdera Stalins skicklighet eller statsmannaförmåga, eller vad man nu vill kalla det, oberoende av det moraliska bedömandet är inte möjligt. Att han nådde makten, bevarade makten och utvidgade sin och Rysslands makt berodde i första rummet just på hans totala samvetslöshet. Vad som berättas om honom för att visa hans "duktighet" är sådant som mer avslöjar hans brottslighet än antyder någon ovanlig begåvning. Det är förmågan av list, svek, hårdhet som varit tillgången framför andra. Hans skrifter och tal ter sig medelmåttiga vid sidan av Lenins, eländiga i jämförelse med Marx; det som fört honom framåt är okända manipulationer, som vi antar vara betydande blott för att de lyckats.

Ett sådant urval, byggt mera på moralisk uselhet än intellektuell kompetens, måste bli utmärkande för den genomförda diktaturen. Även i demokratin frodas stundom skurkarna, men i regel avslöjas de genom att tävlan är offentlig, genom att ett visst mått av anständighet är en tillgång i konkurrensen om rösterna. När det gäller ett tyranni, där lydaktighet och hänsynslöshet blir det väsentliga för att komma in i den styrande gruppen och där maktkampen inom denna grupp vinns med en förening av hårdhet och slughet, sitter alltid ondskan med trumf.

(DN 12/3 1953.)

Stater utan mål

Den landsflyktige spanjoren Madariaga, författare och liberal förkunnare, yttrade nyligen i en föreläsning att demokratierna saknar ett gemensamt mål och att detta är deras stora svaghet i förhållande till kommunistblocket, vars klara och ständigt fasthållna syfte är att forma världen efter sitt beläte. Det är ingen ny tanke, men den är väsentlig. Liksom många andra demokrater efterlyser Madariaga en eggande och sammanhållande grundsats för Västerns politik, något som skulle motsvara och vara likvärdigt med motståndarens riktpunkt för handlandet. Frågan är om den tanken är rimlig, om inte den fria världens svaghet i detta hänseende är ofrånkomlig och varaktig.

Diktaturen i Ryssland byggdes upp som ett medel att nå ett kommunistiskt styre inte bara i hemlandet utan i hela världen. Ännu år 1920 talade de ryska härskarna om att femtioårsminnet av kommunarduppror i Paris skulle firas av en kommunistisk regim i Frankrike. Under de första åren tänkte man rent av att en världsrevolution krävdes, om inte kommunismen i själva Ryssland skulle gå under; det dröjde innan teorin om "socialism i ett land" slog igenom som ett provisorium, naturligtvis inte som en ersättning för det stora och långfristiga målet. Detta mål har sedan, under alla växlingar och omkastningar, upprätthållits. Då dagens diktatorer talar om koexistens glömmer de inte att tillägga att även skedet av fredlig sammanlevnad är en etapp på vägen till kommunismens totala och universella seger. Inte ens de mest lättrogna och optimistiska torde bestrida att de ryska ledarna tänker sig att denna seger skall vinnas "så eller så", att infiltration och erövring är metoder som man fortfarande är beredd att använda — om det går.

Detta avlägsna mål är diktaturens teoretiska förutsättning. I den meningen är den ryska diktaturen alldeles lik den gamla romerska

att den framstår som ett principiellt provisoriskt styre, som skall avvecklas då det fyllt sin uppgift. Men i Rom gällde det ett krig eller en kris, en period på högst sex månader; i Ryssland är det, som Stalin förklarade, fråga om "en historisk period" och diktaturen blir därför i praktiken ett permanent tyranni.

Med målsättningen och maktkoncentrationen följer i den kortfristiga politiken en utomordentlig rörelsefrihet för de härskande, de för "missionens" framgångsrika genomförande ansvariga. De kan, rättfärdigade av det stora målet i fjärran, bruka krig och fred, avspänning och kris som medel i kampen. Ena dagen kan en allians med Hitler, andra dagen en allians med England förklaras nödvändig; man kan undertrycka fria nationer eller uppmuntra undertryckta folks frihetssträvan; man kan i socialdemokraterna se goda allierade för tillfället eller "socialfascister" som går de borgerligas ärenden. Att kommunisterna även i demokratiska stater följer med på dessa slingrande vägar är förståeligt därför att de tror på ledarnas förmåga att bedöma taktikfrågan och på deras lojalitet mot saken; för de svenska kommunisterna är det lika naturligt att lyda order och att även tro på det förnuftiga i dessa order som för officerare och soldater i en batalj att tillitsfullt handla efter skiftande och motstridiga befallningar. Någon måste bestämma, och vem har överblicken och auktoriteten utom den general som överblickar stridsfältet? Läget är detsamma som då förr i världen en kung eller en dynasti med de mest varierande manövrer kunde fullfölja sin längtan efter mera land och mera makt. I de kommunistiska härskarna har vi en ideologisk dynasti; kommunismen har stiftat världens första ideologiska arvrike.

Är något liknande möjligt i demokratierna? Självfallet inte. Demokrati innebär just att man, i denna mening, saknar mål. Vad som eftersträvas är att tillfredsställa de enskildas önskningar, som i stort sett går ut på fred och lugn, bättre materiella levnadsvillkor, förströelse, trevnad, i bästa fall också intellektuell och moralisk stimulans. Kollektiva mål, som är något annat än ett slags summering av de individuella önskningarna, är principiellt främmande för folkstyrelsen — om man inte vill kalla något så allmänt som själva existensen, kollektivitetens fortvaro, för ett dylikt mål. Strävandet att tillgodose de enskildas behov måste alltid leda till mildare eller skarpare in-

rikespolitiska strider, eftersom meningarna om medlen bryter sig. Sådana strider framkallas också av socialgruppernas skilda, verkliga eller förmenta intressen. Det är dessa motsättningar som i demokratins vardag fängslar uppmärksamheten och sporrar aktiviteten. Utrikespolitik och över huvud framtidsperspektiv som tvingar till uppgivande av det kortsiktiga är demokratin förhatliga, ter sig som ett illvilligt intrång i sökandet efter det goda livet eller idyllen. Man vill tro på fred och fredliga avsikter — på den pacificering av världen som motsvarar demokratins pacificering inom det egna landet. I kritiska lägen, då blundandet och undvikandet kan leda till katastrof, då det kollektiva målet att leva kvar riskeras genom inriktningen på dagens hembekymmer, blir denna demokratins hållning en farlig svaghet — men den är likafullt, det får man inte glömma, demokratins ära, ty det är människans liv i frihet, tolerans och trygghet vi tror på.

Att hoppas på ett gemensamt demokratiskt mål av samma art som kommunismens är därför inte bara fåfängt, det är ett välmenande och omedvetet förräderi. Vad vi kan hoppas på och räkna med är att trots inriktningen på det inre arbetet så mycket reflexion, vidsyn och kraft ägnas åt de yttre farorna att man inte uppger det försvar och den sammanhållning som krävs. Här har politikerna och pressen ett särskilt ansvar för vaksamheten hos de fria folken.

(DN 29/7 1956, *På krigsstigen* 1958.)

Makten utan mål

DEN RYSKA REVOLUTIONEN för fyrtio år sedan var inte en av de revolutioner av folket och för folket som efter de amerikanska och franska upproren i slutet av 1700-talet setts som led i nationernas strävan till frigörelse. Tvärtom genomfördes den av en minoritet och avsåg att föra denna minoritets ledare till styret; den riktade sig snarast mot den majoritet som enligt de samtidigt hållna fria valen företrädde en överväldigande rysk opinion. Revolutionen var därför en utmaning mot liberalismen, mot dess tro på det successiva framsteget i folkstyrelsens och frihetens hägn.

Revolutionen var också en brytning med härskande socialistisk åskådning. Enligt denna skulle det av industrialiseringen frambragta proletariatet såsom folkets massa omforma samhället i socialistisk riktning: vad som ägts och kontrollerats av ett fåtal skulle bli allas egendom. Den ryska omvälvningen innebar tvärtom att i en av Europas minst utvecklade stater, en stat där blott några få procent av folket arbetade i industrin, ledningen av rationaliserings- och industrialiseringsprocessen skulle ges åt ledarna av denna grupp; industrialiseringen, enligt Marx socialismens förutsättning, skulle äga rum i en socialiserad stat, i socialistisk regi.

Liberaler och socialister runt om i världen kunde därför, från delvis helt skilda utgångspunkter, fördöma revolutionen. Den var odemokratisk, den var ett förnekande av i Västerlandet utbildad och av arbetarpartierna godtagen socialistisk doktrin. Men många räknade med, många hoppades på att trots allt kommunisternas maktövertagande på lång sikt skulle leda till att de tankar som i demokratierna ansågs representera framsteget skulle segra i Ryssland, ja kanske i Ryssland för första gången i historien vinna en avgörande och definitiv seger.

Ty dessa tankar var revolutionsmännens paroller och rättfärdigan-

de. Det var nödvändigt, sade de, att ett fåtal tog makten, eliten, de engagerade, de klassmedvetna, som var beredda och skickade att genomföra vad den stora majoriteten osäkert och trevande sökte och som alltså stod i förbund med historien. Vad man ville var vad i grunden alla utom ett fåtal av sin rikedom eller sin sociala position fördärvade ville: frihet, jämlikhet och broderskap. Det gällde blott att handla snabbt och hänsynslöst för att hastigt komma till det stora målet. Minoriteten, eliten, de som grep makten skulle inom kort, inom några år eller några årtionden, få absolution genom allas fria anslutning till den väldiga omdaningen. Genvägen till utopins realiserande var endast känd av ett fåtal, de mest insiktsfulla och brinnande i anden, men de visste besked.

Vad betydde då de stora framtidsorden? Jämlikhet, skrev Lenin några månader före upproret, kunde omedelbart förverkligas. Alla skulle få samma lön, ekonomiska och sociala olikheter skulle bort. Inom kort skulle denna jämlikhetstanke kunna få en högre mening: alla kunde få vad de önskade, behovet och inte knappheten blev bestämmande vid fördelningen av överflödet. Broderskap: alla nationer hade rätt att styra sig själva, och som ett första steg mot mänskligheten förbrödring borde folk som var underkastade det gamla Ryssland frigivas. Friheten var det största av de stora orden. Efter det korta skedet av maktkoncentration skulle komma den mest fullständiga folkstyrelse med total yttrandefrihet, allmän rösträtt, folkomröstning, rätt att avsätta ämbetsmän och representanter, lokal självbeslutanderätt. Och litet längre fram — om några årtionden, sade de mera försiktiga teoretikerna — kom frihetens sanna rike genom statsstyrelsens fullständiga avskaffande. Människorna skulle leva i frivillig samverkan, ett välstånd som möjliggjorde tillfredsställandet av alla intressen, men som framförallt skulle vara grunden till ett rikt, individualiserat andligt liv.

Efter fyrtio år är honnörsorden desamma, men de betyder helt andra ting. Redan tidigare hade orden i den idealistiska metafysikens verkstad gjorts tvetydiga och smidiga, efter hand kunde de få betydelser helt motsatta de ursprungliga och vardagliga. Jämlikhet blev en logisk konsekvens av statsäganderätten oberoende av om några förtjänade miljoner och andra levde i nöd. Broderskap blev underkastelse för de ryska härskarna: "Vill du inte vara min bror, slår

jag in skallen på dig." Frihet blev, på samma sätt, något som kunde vinnas genom fulländning av tvånget. De tio folk som undertrycktes blev därmed frigjorda och medlemmar av frihetens broderskap. Rösträtt blev rätt att rösta på sina herrar, yttrandefrihet rätt att tala och skriva på dessa herrars direktiv. På en punkt förändrades verkligen själva språkbruket. Att tala om statens avskaffande blev ett kätteri, som försvann med avrättningen av den första generationens teoretiska ledare.

Det förblivande är vad som en gång sades vara ett medel på kort sikt: rationaliseringen, industrialiseringen, tekniken, makten. Den senaste triumfen symboliserar denna utveckling. Det talas ömt och sentimentalt om rymdhunden, "den lilla damen" som med ofattbar hastighet kastas kring jorden. Djuret har, så långt möjligt, förvandlats till en maskin: ett levande väsen i tvångströja inom sitt fängelse, dresserat till automat, försett med de provinstrument som gör det möjligt att mäta alla reaktioner. En liknande perfektion söker man med allt bättre redskap, allt större precision bibringa det ryska folket; på vissa ord eller gester skall detta folk, liksom Pavlovs väluppfostrade djur, känna och handla som härskarna vill att det skall känna och handla. "Den lilla damen" trivs, sägs det, och hon har sannolikt lärt sig att inte göra annat; så skall folket läras trivsel i lydaktighet utan reflexion, i handlande utan ansvar. Folket som maktens maskin är instrumentet framför andra, den mest förfärande av alla tekniska nyheter.

Julien Benda skildrade för trettio år sedan vad han kallade mänsklighetens imperialism, en kollektiv maktvilja utan tro eller tanke på den enskilde, på moralisk förbättring eller intellektuell fördjupning, på ett inre liv. Han skrev om hur kollektivet, "sammansvetsat till en enda armé, en enda fabrik, med känsla blott för prestationer, disciplin, uppfinningar, med avsky för varje fri och självständig verksamhet" skulle nå "ett storslaget herravälde över den materia, som omger det, ett stolt medvetande om sin makt och sin storhet" — "och historien kommer att le vid tanken att Sokrates och Jesus dött för detta släkte". Denna vision av makt utan mening, tro och mål skrämmer oss kanske mera än själva maktens väldighet.

(DN 7/11 1957, *På krigsstigen* 1958.)

Varför Ryssland styrs av förrädare

"De som tror att man kan leva på sina förtjänster i det förflutna och vila på sina lagrar gör ett stort misstag. En klok historia placerar sådana människor på arkivets hyllor." Orden fälldes för några år sedan av Malenkov, som nu själv fått illustrera satsens riktighet. Vad som i dag hänt Malenkov, Molotov, Kaganovitj och kanske tusentals andra har i själva verket hänt det stora flertalet av Rysslands ledare under de fyrtio åren sedan kommunistrevolutionen. De har förklarats vara förrädare mot sitt land och fiender till sitt parti. I regel har de blivit skjutna, några få har lyckats fly, andras öde är okänt. Så gott som alla de män vilka ledde kommunismen till makten befanns tjugo år senare ha varit skurkar, bedragare, stämplare mot regimen, nazistiska konspiratörer — Trotskij, Radek, Kamenev, Sinovjev, Bucharin och de andra, vilka förut prisats som det segrande proletariatets praktiska och teoretiska ledare. Med de män som kom till väldet efter Stalins död har denna historia upprepats — först har de varit hjältar och sedan har de blivit folkfiender, ja, de har, visas det, alltid varit folkfiender. Med själve Stalin har det gått på liknande sätt, ehuru först efter hans död. År 1955 kunde Chrustjev inför Tito deklarera att Rysslands politik sedan många år inspirerats av västerlandets agenter; Stalin hade alltså, om än inte medvetet brottslig, varit ett redskap för USA. Endast Lenin, som blott härskade några år, är åtminstone ännu inte misstänkt för förräderi.

Malenkovs ord om placering "på arkivets hyllor" ger en alltför beskedlig bild av utrensningarna. Här är det inte fråga om reträttplatser, utan om undergång. Och inte ens i bokstavlig betydelse får de besegrade plats på hyllorna, i historien. Städer och platser som fått deras namn blir omdöpta. Regimens krönikeskrivare utrotar dem ur historieböckerna eller förvandlar dem till brottslingar. Vad som verkligen skett raderas ut, och det förflutna skrivs om efter de för

tillfället härskandes behov. Förfalskningar av denna art har alltid ägt rum, men de sker nu med en snabbhet, en konsekvens och en precision som saknar motstycke.

Varför är det så? Varför måste de som besegras i maktkampen inte bara avlägsnas, utan också betecknas som partifiender eller förrädare? Proceduren ter sig, tycker man, så uppenbart farlig för själva regimen, så irrationell från de handlandes egen synpunkt. Stalin antydde detta redan i ett tal år 1924. "Metoden att hugga av huvuden är farlig och smittsam. Man hugger av ett huvud i dag, ett annat i morgon, ett tredje dagen därpå — vad blir då slutligen av partiet?" Det behövs en nästan otrolig fanatism och lättrogenhet hos dem som bekänner sig till kommunismen för att inte dessa skådespel skall verka avskräckande. Även de som står kalla inför grymheten borde begripa att en regim som av sina egna män förklaras ha varit uppburen av förrädare, där vännen och kollegan av i dag blir bödeln i morgon, är förgiftad.

Men Stalin, som yttrade de varnande orden, blev massexekutorn framför andra; Bulganin och Chrustjev, som i sin tur angrep den döde Stalin för hårdhet, rasar nu mot sina egna kamrater. Slutsatsen måste bli att utrensningarna och beskyllningarna för förräderi ingår i systemet, att Ryssland under kommunismen måste styras av personer som efter sitt fall eller efter sin död — vilket nästan alltid är samma sak — av efterträdarna och segrarna förklaras vara regimens fiender. Utrensningarna motiveras ofta av kommunistiska ledare som medel att säkra enhet och disciplin och att framkalla ovillkorlig lydnad mot ledningen. "Härskaren måste", skriver Stalin, "då och då gå genom lederna av partiet med en kvast i handen." För att bevara den skräck som är diktaturens grundval är våldet nödvändigt; om inte förrädare finns, måste de uppfinnas. Men då det gäller de utrensningar på det högsta planet varom här närmast är fråga torde förklaringen till stor del vara att söka i kommunismens centrala ideologiska tankegångar. Enligt denna arbetar partiet, sammansvetsat till ett vapen mot yttre och inre fiender, för ett stort och avlägset mål; absolutionen består i den seger som visar att man hade rätt, att kommunismen förverkligar historiens syfte. Varje åtgärd är ett steg mot målet; varje åtgärd är från denna synpunkt god eller ond, rationell eller irrationell. Endast *ett* medel är i varje situation det givna; att

handla på ett annat sätt är inte bara olämpligt, utan ett brott mot idén. I praktiken blir det självfallet någon eller några härskares vilja som blir avgörande, men dessas handlande måste rättfärdigas som historiskt ofrånkomligt. Då en ny handlingslinje tas upp blir den gamla ett förräderi, då en majoritet segrar över en minoritet blir minoriteten förrädare. I *Natt klockan tolv på dagen* har Koestler med utomordentlig skärpa visat att enligt dessa föreställningar även ställningstagandet i sekundära frågor antingen blir "sant kommunistiskt" eller brottsligt.

Efter årtionden av denna regim måste, och det är sannolikt än viktigare, den härskande gruppen, eliten, bli en samling hårda och grymma människor. Män som Chrustjev och Bulganin, med otaliga mord och personliga förräderier som trappsteg i karriären, måste ha nått en märklig kombination av misstänksamhet och hänsynslöshet. Att bli offer eller bödel, detta ständiga val förföljer och förgiftar de härskande, de är alla Macbeth, jagade av vålnader och hämnare.

Att den maktstrid, den utrensning som nu försiggått skulle betyda en genomgripande politisk förändring finns ingen anledning att anta. Maktstriderna, utrensningarna över huvud, ger däremot någon grund för förhoppningar. De försvårar den kommunistiska propagandan utanför järnridån. De visar att bakom den "järnhårda enheten" finns spänning, konflikter, fruktan och hat. Det är dock inte alldeles uteslutet att en maktstrid en gång leder till inte bara några tyranners utan tyranniets fall och att denna regim, enligt de egna vittnesbörden och enligt våra värderingar en regim av brottslingar, skall placeras "på arkivets hyllor".

(DN 10/7 1957, *På krigsstigen* 1958.)

Från vision till verklighet

UNDER SENSOMMAREN 1917, ett par månader före sitt eget maktövertagande, skrev Lenin boken *Revolutionen och staten.* Den är en av den politiska idéhistoriens märkligaste skrifter. Inte därför att den innehöll mycket nytt i fråga om den marxistiska socialismens utformning; den är snarare en sammanfattning av vad Lenin och andra förut skrivit, och över huvud var Lenin inte någon originell ideolog, hans berömmelse beror främst på att han segrade, inte på nya tankar eller omfattande bildning. Inte heller därför att Lenin här framförde den propaganda — om fred till varje pris och om jordens överlämnande till bönderna — som enligt vedertagen uppfattning gjorde den kommunistiska revolutionens framgång möjlig. Ett av bokens märkliga drag är att den skrevs omedelbart före den stora aktionen; såvitt jag vet har ingen revolutionär strax före den avgörande bataljen motiverat sitt handlande och givit riktlinjer för sin framtida politik. Framför allt är skriften märklig därför att den ger denna motivering och detta program så fullständigt och reservationsfritt. Lenins tankegångar blev i allt väsentligt godtagna av det kommunistiska parti, som inom kort blev den ryska statsledningen, och hans teser har under årtionden, vid sidan av Marx och Engels, framställts som den kommunistiska teorins fundament.

Detta förhållande är kanske det allra märkvärdigaste med Lenins förkunnelse. Ty var och en som läser *Revolutionen och staten,* denna lidelsefulla, påtagligt ärliga, i sin upprepning av några gamla och enkla satser obeskrivligt tjatiga skrift, måste slå fast, att visionen har föga att göra med verkligheten, att den kommunistiska regimen blivit något helt annat än Lenin förespådde, att den färdiga byggnaden knappast har något att göra med planritningen. Detta förhållande kan döljas, ja, säkerligen hederligt förbises, genom att den kommunistiska ideologin hos Lenin och andra uttolkare utgår från den

marxistiska dialektik, som utan större svårighet kan ges skilda tolkningar och anpassas efter skilda saklägen. Våra dagars "teoretiska" debatter mellan rysk och kinesisk kommunism visar bäst, hur man med utgångspunkt i samma lära eller rättare i samma fraseologi kan motivera de mest olika handlingslinjer — förrådet av honnörsord och skällsord är gemensamt, men orden är så obestämda, så abstrakta, om man vill så metafysiska, att de, liksom i andra ideologier Gud, folkviljan, den naturliga rätten, är brukbara för snart sagt vilka syften som helst.

Lenin stöder sig främst på Marx men Engels utnyttjas minst lika mycket; han anses vara Marx' talesman. Den stora visionen är Marx' förening av gammalliberal utopism och tro på en social omvälvning som medel att förverkliga utopin. Staten är ett ont, likaväl som för Rousseau, Paine och Bentham. Den utgör i alla sina former ett förtryck av människorna i gemen, ett system för undertryckning av den ursprungliga mänskliga naturen. Den nya, eller åtminstone med exceptionell kraft framförda tanken hos Marx är att staten alltid varit en klasstat, att den innebär ägarnas välde över de egendomslösa, exploatörernas över de exploaterade, enklare uttryckt de rikas över de fattiga. Denna stat har varit nödvändig för, eller snarare ett led i, teknikens och produktionens utveckling. Nu, eller inom en begränsad tidrymd, behövs den inte längre. Produktionsmedlen räcker till för alla och kan därför bli allas egendom. Expropriatörerna kan exproprieras, proletariatet kan ta ifrån det kapitalistiska fåtalet dess makt och dess rikedom. När detta skett, försvinner efter hand själva den statliga tvångsordningen och ersättes av fria organisationer — överflödet är sådant att var och en kan få efter sina behov.

Till detta stora perspektiv kommer Lenin ständigt tillbaka. "Staten är en produkt och en yttring av klassmotsatsernas oförsonlighet . . . Statens existens bevisar, att klassmotsättningarna är oförsonliga." Kommunismens regim innebär "statens avdöende".

Därmed tecknas målet. Men det huvudsakliga för Lenin är att klargöra, hur man skall nå detta mål. En "demokrati" i vanlig socialdemokratisk mening leder inte till den borgerliga klassens avsättande; detta anser Lenin bevisat av erfarenheten och pekar på rösträttsbegränsningar, valmetoder, ensidig presspropaganda i de borgerliga

s k demokratierna. En revolution, en våldsam omvälvning är nödvändig för att föra flertalet, proletariatet — härtill räknas tydligen både arbetare och bönder — till makten. Denna revolution avskaffar inte staten och dess tvångsordning, men den innebär att för första gången i historien majoritetsklassen blir härskande klass.

Därmed nås det första ledet i den vetenskapligt ofrånkomliga utvecklingsgången; man tar det sista trappsteget, innan man kommer upp på jämn mark. "Inom kapitalistsamhället äger vi en beskuren, fattig, falsk demokrati, en demokrati endast för de rika, för mindretalet. Proletariatets diktatur, övergångsperioden till kommunismen, kommer att för första gången skänka en demokrati för folket, för flertalet, jämsides med oundgängligt förtryck av mindretalet, av exploatörerna. Endast kommunismen är i stånd att skänka en verkligt full demokrati, och ju fullare den är dess förr kommer den att bli onödig och självmant avdö."

Då Lenin tecknar "proletariatets diktatur" som en demokrati, menar han av allt att döma så tillvida allvar, som han tänker sig att proletariatet, det stora flertalet, verkligen skall styra med rösträtt och politisk frihet som förutsättningar. Han antar enligt den mera schematiska marxismen att proletärerna i allt väsentligt är eniga, eftersom de utgör en klass; visserligen antydes det kommunistiska partiets ledande eller snarare inspirerande roll i samband med den stora omvälvningen, men det är inte tal om en kommunistisk diktatur inom proletariatet — tvärtom är för proletariatet kommunismen det självklara och ofrånkomliga, så snart kapitalistklassens tryck brutits sönder. Däremot betonar Lenin gång på gång, att det borgerligt-kapitalistiska mindretalet måste hållas nere med hårda medel; en konsekvens av denna ståndpunkt var att alla som ansågs vara borgare efter kommunismens definitiva seger avskars från rösträtt. "Jämsides med en väldig utveckling av demokratin, som för första gången blivit en demokrati för de fattiga, en demokrati för folket och inte för de rika, medför proletariatets diktatur en rad frihetsinskränkningar i förhållande till förtryckarna, exploatörerna, kapitalisterna. Dem måste vi undertrycka för att befria mänskligheten från löneslaveriet." Därför kan, erinrar Lenin, i vissa sammanhang proletariatets diktatur inte sägas innebära frihet eller demokrati i mera egentlig

mening — fulländningen nås först med statens avskaffande — men den innebär mera frihet och demokrati än i någon annan stat.

Med den begränsning, som följer av exploatörernas undertryckande, skall proletariatets diktatur alltså vara en både politisk och ekonomisk demokrati. Representationen väljes av arbetarna, likaså ämbetsmännen, de valda kan avsättas av väljarna, när de anses inte motsvara kraven på duglighet och aktivitet. De av staten övertagna produktionsmedlen förvaltas i denna ordning genom av arbetarna utsedda och kontrollerade tjänstemän. Detta förvaltningsarbete betraktar Lenin som ytterst enkelt, delvis därför att inom kort den statliga ledningen medför en väldig ökning av produktionen. Det gäller "så enkla operationer — registrering, bokföring, kontroll — att alla dessa funktioner blir fullt tillgängliga för alla skriv- och läskunniga"; alla medborgare förvandlas till "löneanställda hos staten . . . blir tjänstemän och arbetare hos ett hela folket omfattande statligt verk"; för skötseln av företagen fordras egentligen endast "kunskap om de fyra enkla räknesätten och förmåga att lämna vederbörliga kvitton". Det är därför, som Lenin ofta och energiskt hävdar, naturligt att alla löner blir lika höga, att arbetarlön införes även för tjänstemännen. "Hela folkhushållningen organiserad som postverket, så att alla tekniker, uppsyningsmän och bokhållare, liksom alla ämbetsmän över huvud ej erhåller högre lön än arbetarlön . . . detta är vårt närmaste mål." "Hela samhället kommer att bli ett enda kontor och en enda fabrik med jämlikhet i arbete och jämlikhet i lön."

Då denna demokratiska och socialistiska ordning genomförts, börjar det stora perspektivet att förverkligas: staten "avdör". Människorna vänjer sig att leva och arbeta tillsammans utan någon tvångsapparat, produktionens omfattning gör strider om fördelningen meningslösa, det blir naturligt att avskaffa den formella jämlikheten och förverkliga grundsatsen "av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov". Om övergångstidens längd före den fulländade kommunismen uttalar sig Lenin, så vitt jag vet, inte; andra teoretiker av samma generation talar om några årtionden.

Om man jämför Lenins förutsägelser med det faktiska läget i den ryska staten — och dess satellitstater — är det uppenbarligen meningslöst att stanna vid det stora perspektivet om statens avdöende och den "sanna" kommunismen. Denna tanke bör emellertid fast-

hållas därför att den är grundvalen för Lenins hela resonemang — detta resonemang blir eljest obegripligt. Om någon motivering för att den kommunistiska regimen inte närmar sig det Leninska idealet behövs, är det nog att peka på den internationella utvecklingen. Ännu i början av 1920-talet profeterade kommunistledarna om en snar världsomfattande revolution och en av denna betingad fredlig samlevnad mellan folken — då denna illusion grusades blev Lenins mest utopiska tankegångar absurda.

Men motsättningen mellan Lenins vision och verkligheten är likafullt nästan total. Att det stora perspektivet avskrivits även som utopi illustrerar leninismens avveckling men de avgörande skillnaderna i praktik och teori ligger på ett annat plan. Jag stannar vid några centrala punkter.

Lenin såg i proletariatets diktatur borgarklassens undertryckande och en av arbetarnas majoritet i frihet och jämlikhet ledd styrelse. De till en början fastställda begränsningar av rösträtten, som avsåg att utesluta exploatörerna, har avskaffats som meningslösa men det viktiga är att hela den leninistiska tendensen till demokrati — i ordets av Lenin godtagna "västerländska" mening — har likviderats. Proletariatets diktatur innebär inte fria val inom proletariatet utan det kommunistiska partiets diktatur över folket. Detta framgår tydligast av att enligt författningen blott kommunistiska eller av kommunister behärskade politiska organisationer kan uppställa kandidater vid valen, att i konsekvens härmed alla oppositionsgrupper är förbjudna och att val alltså är blott en röstning på det härskande partiets listor. Lenins uttalanden om arbetarnas rätt att välja och avsätta ter sig bisarra inför den diktatur över proletariatet som genomförts.

Lenins jämlikhetstanke har följt samma väg till förintelse, olikheterna i lön och inkomster är enligt alla undersökningar ovanligt stora i Ryssland, sannolikt större än i någon västerländsk stat, Amerika inbegripet. Den arbetets frihet som Lenin synes förutsätta har i praktiken blivit en ovanligt genomförd ofrihet: tvångskommendering av arbetare, förbud för arbetare att utan tillstånd av myndigheterna söka ny anställning. På punkt efter punkt är situationen densamma — i stället för demokrati, jämlikhet och frihet: diktatur, olikställighet, förtryck.

Men i stort sett har denna regim försvarats inte genom förklaring-

ar om att Marx, Engels och Lenin tänkte eller spådde fel, utan tvärtom som ett fullföljande av Marx', Engels' och Lenins analyser och prognoser. De dialektiska resonemangen har visat sig så smidiga att de utan svårighet kunnat anpassas till läget.

Den viktigaste ordkonsten utgår från Marx' klasslära, eller rättare från den mest schematiska av hans klassläror: det finns blott två klasser, exploatörer och exploaterade, bourgeoisie och proletariat. Kommunismen representerar enligt vetenskapens lära den ena, en gång förtryckta, nu i Ryssland härskande klassen, proletariatet. Denna kommunism, inkarnerad i statsledningen, kan alltså bekämpas blott av exploatörklassen eller förrädare inom proletariatet; sedan kommunismen-proletariatet segrat, är principiell opposition ett slags atavism, en sjukdom, som måste botas med alla medel. Flera partier kan finnas blott då ett samhälle är splittrat i klasser; att tillåta oppositionspartier är alltså att göra våld på verkligheten, eftersom en enda klass härskar i Ryssland. Jämlikhet är genomförd, oberoende av alla inkomstskillnader, ty verklig brist på jämlikhet är en konsekvens av klasstaten; då klasser inte längre finns, då en enda klass segrat är alltså *verklig* brist på jämlikhet, likaväl som partisplittring, definitionsmässigt otänkbar. Den tyska idealism, som inspirerade Marx, har firat en triumf, större än Hegels i den preussiska staten.

Men de politiska överväganden och konflikter som finns även i denna regim nära fulländningen, gäller tydligen i huvudsak andra saker än dem som diskuterades i Marx' metafysik. Hur snabbt skall industrialiseringen drivas, vilka produkter skall ha företräde, skall man stödja den eller den staten? De ryska ledarna måste rimligen vid sidan av det stora systemet ha en vardagsideologi, som motiverar deras välde över massorna, deras rätt att bestämma hur massorna skall tänka. Sannolikt faller de tillbaka på den gamla goda härskarideologien: de vill folkets väl och arbetar till folkets bästa. Denna ideologi, som den ambitiösa okunnigheten just nu söker presentera som en nyhet i vårt land, har ett mera rikt och blomstrande stamträd än något av de mera förnäma och subtila systemen: det var den som förkunnats av monarkerna, aristokratien och kyrkan från antiken till nutiden, det var den som låg bakom Robespierres ord om "frihetens despoti över tyranniet" och Napoleonernas kejserliga "demokrati", den färgade Lindmans och Tryggers och över huvud den europeiska

konservatismens kamp mot lika och allmän rösträtt, den skimrade över Mussolini och Hitler, Kuusinen och Quisling. Den ideologien är användbar för alla makthavare och maktsträvare, likaväl som för hustyrannerna; jag vill ditt bästa och jag förstår det bättre än du.

(SvD 9/4 1967.)

Rädslan och krisen

RYSSARNA ÄR RÄDDA, säger man, därför har de gått så hårt fram i Tjeckoslovakien. Med ryssarna menar man den ryska statsledningen; att massan av ryska folket är okunnig om vad som sker, matas med felaktiga uppgifter och är utan ansvar för terroraktionerna, lär väl åtminstone just nu de allra flesta iakttagare vara ense om. Hypotesen om rädslan som det avgörande ryska motivet leder till skilda och helt motsatta förslag om hur västern, eller ryssarna själva, skall gå till väga för att denna rädsla skall bemästras och en avspänning bli möjlig. Västern måste bli hyggligare, eftergivnare, mera förtroendefull mot ryssarna, det är ett alternativ: erkänn t ex Östtyskland, förbered Västtysklands demilitarisering, så blir ryssarna lugnare och mildare, säger man. Det andra alternativet, som skymtar exempelvis i en tänkvärd analys av Harald Wigforss i denna tidning, går ut på att ryssarna själva skall bli hyggligare, eftergivnare, mera förtroendefulla; om de godtar större frihet inom östblocket, blir deras bundsförvanter lojala, och man behöver inte längre vara rädd i Kreml.

I det följande skall jag i korthet diskutera dessa tankegångar, som synes mig innebära respektabla men misslyckade försök att finna en utväg ur en ohygglig situation; de går ut ifrån att motsättningarna helt eller delvis är illusoriska, att den senaste ryska aktionen är mera en dumhet än ett brott, att en relativ harmoni skall uppstå, om de agerande bibringas bättre insikt om realiteterna och handlar enligt denna insikt.

Först en parentetisk anmärkning. Då ryssarna (den ryska statsledningen) säges handla av rädsla, uppfattas detta lätt som en ursäkt för handlandet. Att vara rädd är bättre än att vara maktlysten och aggressiv; att slå till av rädsla är relativt förlåtligt, även om rädslan till äventyrs är omotiverad eller överdriven. Den som angriper av räds-

la, är mindre ond än den som angriper för att stärka sin makt, som ingen hotar, i vilja att erövra och förtrycka.

Men visst är ryssarna rädda. De lider av samma rädsla, som alltid följer tyrannerna, erövrarna, förtryckarna. Och rädslan är det motiv, som av alla terrorister skjuts i förgrunden som ett anständigt motiv. Då Robespierre begärde nya huvuden till giljotinen, var hans argument inte att få större makt, utan rädslan för att revolutionen skulle krossas av inre reaktionärer och yttre fiender. Och utan tvivel kände han det, ibland hemma bland duvorna, alltid på tribunen i konventet, på detta sätt. Hela skräckväldet kan, som Harald Hjärne en gång skrev, ses som "skrämda människors skrämmande tilltag". Napoleon var rädd och spelade ständigt på sin rädsla. Varje nytt krig, varje ny erövring motiverades med fruktan att förlora det redan vunna, av de öppna eller hemliga fiendernas ränker och sammangaddningar; till slut måste han försvara Rhengränsen vid Borodino. Han hotade, han slog till, därför att han var hotad av andra, som kanske skulle slå till. Våra Gustaver och Karlar förde aldrig ett verkligt anfallskrig, betygar Grimberg, de angrep av fruktan för att angripas. Rädslan, fruktan, det är den oskyldiga, nästan rörande paroll, som lyser över de segrande och kuvande arméerna fram till kejsar Vilhelm, Hitler och Stalin.

Denna rädsla är tyrannernas, förtryckarnas och erövrarnas lott — likaväl som den på ett mera konkret och uppenbart sätt pinar slavarna, de förtryckta och de erövrade. Den ryska statsledningen behärskar sitt eget folk genom likriktning, polisvälde, undertryckning av varje antydan till opposition — denna sanning tycks i våra dagar, efter åtskilliga år av nedtystning, åtminstone för en kort tid ånyo ha blivit en självklarhet. Ryssarna har underkuvat tio andra folk i Europa genom kupper och erövring — i några fall har dessa folk genom förflyttningar praktiskt taget likviderats, i andra fall har de under rysk överhöghet och ledning fått behålla sin identitet. Alla europeiska folk väster om järnridån har känt sig hotade, innan en prekär jämvikt och säkerhet för tjugo år sedan kom till stånd genom Atlantpakten. De ryska diktatorernas rädsla av i dag är väl begriplig inför den förtvivlan och förbittring, det hat och den fruktan som deras regim och dess gärningar framkallat.

Skall man då upphäva denna rädsla genom eftergifter och reträtter, genom att låtsas inte vara rädd, handla som om man inte vore rädd? Det är en generös tanke, som dessbättre de svenska förslagsställarna inte tycks vilja tillämpa för vår egen del (annat än möjligen genom en sådan gest som erkännandet av Östtyskland). Vad som antydningsvis anbefalls är kapitulation i fråga om Berlin, västtysk demilitarisering, nedrustning och Atlantpaktens slopande.

Mot dessa möjligheter finns så avgörande invändningar, att det är svårt att se förslagen annat än som förtäckta planer på självuppgivelse för Västeuropa. Att uppge Berlin, att demilitarisera Västtyskland innebär för tyskarna och deras allierades del att offra en del av det fria Tyskland och att göra återstoden försvarslöst. Detta i ett läge, då tyskarna bakom järnridån befinner sig i kollektiv fångenskap, då Berlinmuren och zoner av polisbevakade ödesträckor gör flykt från Öst- till Västtyskland omöjlig. Sådana offer kan man inte begära av ett folk även om resultatet verkligen skulle bli det påstådda: att ryssarna inte längre kände sig så rädda och därför blev mindre farliga. Skulle någon i Sverige vilja tänka sig att lugna ryssarna, exempelvis genom en gåva av Gotland eller genom avrustning — jag tror det inte.

Och varför skulle en sådan i historien enastående undfallenhetspolitik leda till målet? Den skulle minska möjligheterna till ett försvar av Västeuropa, men den skulle inte kunna undanröja ryssarnas insikt om att västerns folk — även massan av socialister och socialradikaler — avskyr den totalitära ryska regimen och är beredd att om möjligt i samverkan och med stöd från USA försvara sig mot den. Det ryska "säkerhetskravet" kan i ett sådant läge lättare tillgodoses, det är sant, men helt kan det inte nå sitt mål förrän alla dessa stater är införlivade i den kommunistiska regimens system. Att blidka den rädde erövraren genom att göra det lättare för honom att erövra är sannerligen ett absurt recept. Allra helst då denne erövrare som sitt öppet uttalade mål har att utbreda sin egen ideologi, sitt eget system över hela världen. Och även om Europas folk kunde övertyga ryssarna om sin fredsvilja — vilket rimligen redan borde ha skett — kan det inte övertyga ryssarna om sin tillgivenhet och sin sympati; dessa känslor finns inte och att hyckla dem går för statschefer och diplomater, men inte för en fri press och fria partier.

Det andra alternativ jag berört är vida mer plausibelt. Ryssarna — varmed jag här som förut menar den ryska statsledningen — borde förstå att det inte är farligt att ge bundsförvanterna eller satelliterna ökad frihet. Det var därför ett grovt misstag, en dumhet, att slå ned frihetssträvandena i Tjeckoslovakien. Om dessa strävanden hade godtagits och uppmuntrats, skulle lojaliteten inom östblocket ha stärkts.

Det är mig oförklarligt, att man med denna säkerhet anser sig kunna bedöma den politiska rationaliteten i ryssarnas handlande. Även för experterna i Kreml måste frågan om hur Tjeckoslovakien skulle behandlas ha varit så svår, så invecklad, att en viss lösning, liksom många politiska åtgärder, inte kan med någon bestämdhet bedömas som lämplig eller olämplig — förrän kanske om 20 eller 30 år. För de ryska härskarna gällde det att på längsta möjliga sikt avgöra, om man skulle acceptera det skedda eller slå till. Vad skulle ett någorlunda fritt Tjeckoslovakien ha betytt för frihetsrörelserna i de andra satellitstaterna, för stämningar och opinioner inom de ryska minoritetsgrupper, som har någon möjlighet att följa med och bilda sig en mening om skeendet? Ett ryskt erkännande av den tjeckoslovakiska friheten kunde på rimliga skäl antas efter år eller årtionden leda till den ryska regimens och den ryska härskarklassens undergång; utan tvivel kunde också på rimliga skäl påstås, att därmed skulle spänningen inom östblocket åtminstone för en tid minskas.

Otaliga svårbedömliga tolkningar och förutsägelser måste vid detta avgörande ha spelat in: graden av missnöje och förbittring över diktaturen inom satellitstaterna och Ryssland själv, möjligheterna för dessa känslor att ta sig aktiva och farliga uttryck, återverkningarna på kommunistpartierna utanför blocket, de demokratiska staternas reaktioner. För en grupp, vars enda syften är att trygga sin kvarvaro vid makten och — i andra hand — den bestående regimens bestånd, som står helt likgiltig för de rättsliga och moraliska värderingar vi anlägger måste valet ha varit svårt och för andra synes ett bedömande av dess förnuftsmässighet omöjligt. Det är ungefär som att söka avgöra om Napoleon handlade "klokt" eller "dumt", då han lät mörda hertigen av Enghien.

Låt oss därför inte komplicera problemet genom tal om brott eller dumhet eller bådadera. Aktionen mot Tjeckoslovakien måste för oss

te sig som ett ohyggligt brott, ett av de mera upprörande eller olidliga i de senaste årtiondenas rika register — det är tillräckligt.

(Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 21/9 1968.)

Herbert och Gerd Tingsten på resa i början av DN-tiden (foto ur *Mitt liv*, del 3).

Kandidat Tingsten, enligt Dagens Nyheters tecknare i november 1917.

Docent i statskunskap i Uppsala.

Professorn har fiskat (foto ur *Mitt liv*, del 2).

Före en av de berömda debatterna på 40-talet med Ernst Wigforss (foto ur *Mitt liv,* del 2).

Tingsten talar inför Stockholms studenter 1954 (foto: Dagens Nyheter).

Tingsten och Bertil Ohlin på samma sida vid en debatt i flyktingfrågor på Stockholms Högskola 1939 (foto: Pressens bild AB).

Chefredaktören vid skrivbordet 1953 (foto: Yngve Lundgren/DN).

Styrelsemöte i Dagens Nyheter: fr v Erik Huss, Sten Hedman, Albert Bonnier Jr, Kaj Bonnier, Åke Bonnier, Yngve Larsson, Tor Bonnier, Helge Heilborn, Tingsten, Leif Kihlberg, Gert Bonnier och Ivar Ljungquist (foto ur *Mitt liv*, del 3).

De närmaste medarbetarna på DN:s ledarsida 1951: fr v Ulf Brandell, Tingsten, Kurt Samuelsson, Leif Kihlberg och Sven-Erik Larsson (foto: Pressens bild AB).

Tingsten och Gunnar Myrdal inför en TV-diskussion på 70-talet (foto ur *Tingstens tid*).

Chefredaktörerna för Sveriges båda största tidningar: Tingsten, DN, och Ivar Harrie, Expressen (foto ur *Mitt liv*, del 3).

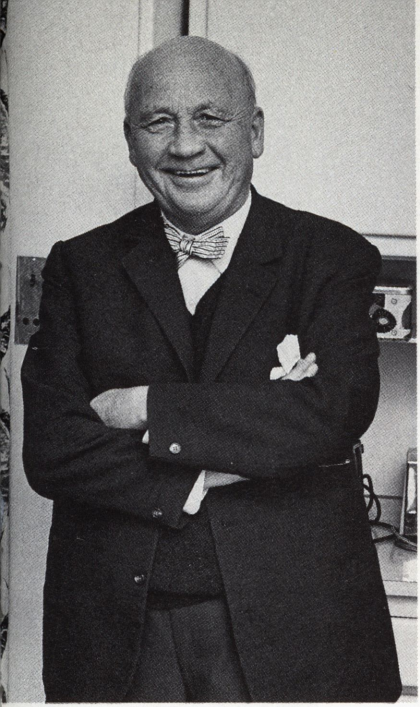
Tingsten med Ingemar Hedenius, som 1974 gav ut boken *Herbert Tingsten — människan och demokraten*.

Dagens Nyheters avskedslunch för Tingsten 1959, fr v Gunnar Sjöblom, Jan Magnus Fahlström, Ingemar Wizelius, Sven Öste, Anton Lindberger, Tingsten, Ulf Brandell, Jan-Olof Olsson (Jolo), Olof Lagercrantz och Torbjörn Vallinder. Sittande Börje Dahlqvist och Martin Lamm (foto ur *Mitt liv*, del 4).

Debatt om "ideologiernas död" på Folkpartiets Ungdomsförbunds kongress i Rättvik 1964, fr v Ingemar Lindblad, Harald Wigforss, Ernst Klein, Per Ahlmark och Tingsten (foto: Karl G Svensson).

I köket, omkring 1960 (foto: Lars Nyberg/Expressen).

I taxi i Wien våren 1965 (foto: Per Ahlmark).

I Menton, Herbert och Gerd 1972 (foto: Per Ahlmark).

(Foto: Anders Engman/Kamerabild.)

Fred och motstånd

Hajarna och sillen

TOYNBEE, SOM ÄR BÄTTRE i sina anekdoter än i sina konstruktioner, har berättat en sedelärande historia om de engelska fiskarnas teknik vid sillfisket i Nordsjön och Atlanten under äldre tid. Man fann, omtalar Toynbee, att de till väldiga sumpar förpassade sillarna ofta, trots riklig föda, dog eller blev klena under veckorna mellan fångsten och försäljningen i de engelska hamnarna. De dog av vällevnad, lättja, brist på motion. Fiskarna fann på råd. Ett slags små hajar, dogfish, släpptes in i sumparna. De förföljde sillarna och slukade många av dem, men det stora flertalet överlevande blev pigga och friska genom ansträngningen att klara sig; de hade fått något att leva för, att vara rädda för.

Så hjälper i våra dagar kommunismen genom tävlan, hot och angrepp demokratierna att bevara sin vitalitet. Den ryska hajen ger oss den eggelse vi behöver; några sillar blir uppätna, men de flesta blir kryare i skräckens tecken.

Liknelsen haltar, det behöver inte närmare utredas. Men den tankegång som uppbär den bidrar att förklara skillnaden mellan demokratierna efter det första och efter det andra världskriget. Den skillnaden är stor och avgörande. Den hör till vår tids glädjeämnen. Det finns i våra dagar en energi och en tillförsikt i de folkstyrda nationerna som kontrasterar mot slappheten, skepticismen och tendensen till hopplöshet och negativism för tjugo eller trettio år sedan.

Det gällde, sade Lloyd George efter första världskriget, att forma ett land "som var lämpat för hjältar att leva i". Några år senare citerades dessa ord endast av ironin eller hånet. Den värld till vilken hjältarna vände tillbaka präglades av oförmåga att handla, av massarbetslöshet, av kriser, bitterhet och tomhet. Den yngre Arthur M Schlesinger, som nyligen givit en lysande och patetisk bild av denna värld, finner som så många andra att *Det öde landet* var dess signatur.

Vad kan slå rot, och vilka grenar växer
ur grus och bråte? Du människobarn,
vad vill du svara eller gissa — allt du känner
är bilder, splittrade under solens tyngd,
där döda träd ej skänker någon skugga, syrsan ingen lättnad
och torra stenar inget sorl av vatten.

Arbetslösheten, i vissa länder permanent, i andra upphävd under 1920-talets andra hälft för att skärpas till nöd för hela folkgrupper och nationer under 1930-talet, är det största, det mest påtagliga beviset för tidens osäkerhet, för demokratins vanmakt inför de stora problemen. Men hela den politiska och intellektuella debatten vittnar om denna rådlöshet. Traditionerna tyngde, utan att ge kraft och ledning: den konservativa traditionen, som i de nya demokratierna surmulet fogade sig i privilegiestatens avveckling, den liberala traditionen, som oroligt spanade efter "den osynliga handen" och inte vågade tro att staten kunde hjälpa, den socialistiska, som tvekade mellan förkastande och reformerande av det bestående. I de två stora demokratiska fästena USA och England växte en stor och glänsande litteratur upp ur förvirringen och förtvivlan. Läs de böcker som varje levande människa tog inryck av på den tiden — av John Strachey, Webbs, Edmund Wilson, Lincoln Steffens. Det enda man var på det klara med var att så här går det inte. En värld, där man brände upp livsmedel för att "stabilisera" priserna medan folk dog av hunger, där människor i nöd gick sysslolösa utanför stängda fabriker med större produktionskraft än någonsin, var för ohygglig. Det var en ohygglighet utan varje storhet, utan det rättfärdigande som ett mål kan ge lidandet, en irrationell, meningslös, torr ohygglighet. Bakom de små tvivlen kom de stora, och världen blev öde för människorna.

Politiskt mynnade detta ut i "demokratins kris", ämnet för en väldig vetenskaplig och politisk litteratur under mellankrigstiden. Denna kris bestod inte bara i att en rad stater förvandlades till diktaturer, kommunistiska eller fascistiska. Den bestod lika mycket i att de demokratier som levde kvar förlorade sin vitalitet, sin känsla av värde. Några, och de blev de segrande, trodde på och arbetade för en väckelse och en reformation inom demokratins ram. Andra såg i kommunismen eller fascismen den enda utvägen. Det är typiskt för för-

skräckelsen att många inte skilde så noga mellan de båda diktaturtyperna, att de kunde beundra både Stalin och Mussolini. Både inrikespolitik och utrikespolitik färgades av att även de demokratiska politikerna var frätta av tvivel och halvhet. Socialisterna i England och Frankrike talade om ett slags provisorisk diktatur, München var inte bara en kapitulation för våldet, utan också ett utslag av andlig förgiftning; värdegemenskapen var hotad i världens äldsta folkstyrelse.

Så är det inte efter andra världskriget. Den litteratur som på 1920- och 1930-talen skildrade England och USA som stater utan kraft och mål, som trevande blinda, är nu omöjlig. Politikerna är nu inte demokrater till hälften, med tveksamma sympatier för kommunism eller fascism. Vi kan klaga över att demokratiernas framgångar minskat den inre spänning som ger eld åt debatten, men vi kan inte generellt klaga över demokratiernas svaghet, inte tala som förut om demokratins kris.

En förklaring är väl hajarna, ehuru inte alldeles i den mening Toynbee avser. Vi har sett tillräckligt mycket av diktaturerna för att veta vad de betyder. De gamla demokratiska friheterna har återfått mycket av sitt värde och sin glans genom att så många fått klart för sig vad förtryck och systematisk andlig stympning innebär. Det är inte tillåtligt, inte möjligt, att med okunnighetens lättsinne tala om friheten som en lyx, som något av betydelse blott för ett fåtal. Därmed har demokratin blivit något som i och för sig är värt att bevara och försvara.

Men lika viktigt är det nog att den demokratiska staten blivit en stark och handlingskraftig stat — inte utan lärdomar från de stater som den besegrat eller bekämpar. Vi må vara högermän, liberaler eller socialister: det kaos som för några årtionden sedan kallades ekonomisk frihet tål vi inte. Människor får inte leva i nöd och arbetslöshet i en demokratisk stat, den satsen har blivit lika ostridig som den allmänna rösträtten och den politiska friheten. Med dessa vinster har folkstyrelsen trots allt fått ny kraft och förmåga till nya insatser.

Landet är inte längre öde.

(DN 4/8 1957, *På krigsstigen* 1958.)

Det eviga som alibi

Väl formar den starke med svärdet sin värld,
väl flyga som örnar hans rykten;
men någon gång brytes det vandrande svärd
och örnarna fällas i flykten.
Vad våldet må skapa är vanskligt och kort,
det dör som en stormvind i öknen bort.

Men sanningen lever. Bland bilor och svärd
lugn står hon med strålande pannan.
Hon leder igenom den nattliga värld,
och pekar alltjämt till en annan.
Det sanna är evigt: kring himmel och jord
genljuda från släkte till släkte dess ord.

Det rätta är evigt: ej rotas där ut
från jorden dess trampade lilja.
Erövrar det onda all världen till slut
så kan du det rätta dock vilja.
Förföljs det utom dig med list och våld,
sin fristad det har i ditt bröst fördold.

Och viljan som stängdes i lågande bröst
tar mandom likt Gud, och blir handling.
Det rätta får armar, det sanna får röst,
och folken stå upp till förvandling.
De offer du bragte, de faror du lopp,
de stiga som stjärnor ur Lethe opp.

Och dikten är icke som blommornas doft,
som färgade bågen i skyar.
Det sköna du bildar är mera än stoft

och åldern dess anlet förnyar.
Det sköna är evigt: med fiken håg
vi fiska dess guldsand ur tidens våg.

Så fatta all sanning, så våga all rätt,
och bilda det sköna med glädje!
De tre dö ej ut bland mänskors ätt,
och till dem från tiden vi vädje.
Vad tiden dig gav må du ge igen,
blott det eviga bor i ditt hjärta än.

DENNA DIKT, "Det eviga", hör till de mest berömda på svenskt språk. Tegnér författade den 1808, men den omarbetades under de följande åren och kom ut i februari 1810. Adressen är uppenbar; Tegnér avser Napoleon och hans välde och talar för de undertryckta och stympade nationerna, bland dem Sverige, som genom Napoleons ryska allians förlorat Finland. I en tidigare handskrift är, som Böök meddelar, detta syfte än tydligare; här lyder de tredje och fjärde versraderna i andra strofen:

"Förloras dess sak i Napoleons värld
dock vädjar hon tryggt till en annan."

Att trycka dikten i denna form var emellertid otänkbart. Napoleon stod på höjden av sin makt. Sverige lydde som så många andra stater hans bud, och det skulle dröja ännu några år innan den stora omsvängningen förde landet under Karl Johan till allians med Ryssland mot Napoleon.

Radions hälsning till det nya året 1957 avslutades med uppläsning av "Det eviga", som fick ersätta Tennysons "Nyårsklockan". Meningen var tydligen att ge något eggande och tröstande i en svår tid. Tegnérs dikt kunde betraktas som en protest mot det ryska undertryckandet av Ungern och samtidigt som ett löfte om att friheten skulle segra. De mest neutrala kunde se den som ett avskedsord till den engelsk-franska aktionen i Mellanöstern och rent av i stället för "det rätta", varom dikten talar, placera Förenta nationerna. Över huvud är dikten på grund av sin glans, sitt patos och sin suddighet utomordentligt lämpad för dylika högtidliga, till en helt oförbindlig heroism syftande sammanhang.

Det kan vara värt att något närmare beröra de tankelinjer som spåras i dikten och den hållning just nu som ger den aktualitet.

Åtskilliga versrader innehåller, fattade efter ordalydelsen, en revolutionär och patriotisk paroll. Det talas om att "viljan . . . blir handling", att "det rätta får armar", att "folken stå upp till förvandling", och människorna uppmanas rent av att "våga all rätt". Tegnér är i dessa verser, som Böök betonar, påverkad av Schillers nationella diktning. Det är inte blott fråga om god vilja eller idealism, utan om aktivitet, offer och faror. Översatt på vår tid betyder det att de av Ryssland kuvade folken bör resa sig, rimligen också att vi i Västerns demokratier bör hjälpa dem. Handlingen och hjältemodet får sin tribut.

Men det mest berömda och oftast citerade är den första strofens två sista rader:

> "Vad våldet må skapa är vanskligt och kort.
> Det dör som en stormvind i öknen bort."

Hur ofta har inte denna sköna sats applåderats vid fester för frihetens flyktingar från Polen, Ungern, Italien och Baltikum? De innebär, tycks det, ett löfte om återställelse och upprättelse. Men redan här börjar flykten från realitet till ideologi, från vanligt språkbruk till metafysisk fraseologi. Satsens orimlighet vid en mera handgriplig tolkning är uppenbar; alla regimer har byggts med våld och uppehålles med våld — och om "viljan . . . blir handling" och "det rätta får armar", måste det betyda att de goda, revolutionära krafterna också brukar våld och att deras välde alltså blir "vanskligt och kort". Effekten av satsen är likväl en vision av rättfärdighetens seger. Denna vision kan egga de underkuvade till handling, den kan också få dem att ersätta handling med drömmeri; hur förutsägelser av denna typ kan verka vet vi inte. Den icke direkt engagerade stäms väl snarast till kvietism: han tycker det är skönt att det rätta segrar utan att han behöver anstränga sig och känner ändå en viss stolthet över segern, eftersom han vill det rätta.

I större delen av dikten är flykten till en idealism av platonsk och tysk-romantisk typ total. Det sanna, det rätta och det sköna är eviga inte bara i den meningen att de är oförstörbara värden, utan också på

det sättet att de segrar oberoende av om de blir härskande på jorden eller inte. "Erövrar det onda all världen till slut så kan du det rätta dock vilja." Här kommer vi fram till tanken att det goda har en fristad, ett fäste, utanför tid och rum, samma totala idealism som Viktor Rydberg uttryckt ännu klarare: "Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill, vad skönt du drömt kan ej av tiden härjas. Det är en skörd som undan honom bärgas, ty den hör evighetens rike till." Förtryck och orättfärdighet på jorden bör inte för denna syn bli något väsentligt eller avgörande; de goda tankarna samlas i alla fall som ädelstenar i en dold skattkammare. Ja, inför denna extrema idealism måste man som alltid fråga sig om "det eviga" är alls beroende av människorna, om de goda, sanna och sköna tankarna har något värde — det goda, sanna och sköna är ju dock så fast förankrat utanför oss.

I Tegnérs dikt förenas alltså skilda tankegångar eller föreställningar, uppmaningar till handling, tro på våldets förgänglighet eller meningslöshet, en övertygelse om det godas triumf hur världen än är beskaffad, som borde leda till passivitet och underkastelse. Framförda i en vetenskaplig eller politisk uppsats blir det orediga och motsägande i tankarna uppenbart. Då tankarna sammansmält i en dikt blir verkan en helt annan, delvis därför att läsaren är inställd på att njuta och hänföras, inte att reflektera och granska; det blir naturligt att prisa skönheten och till och med den fina och subtila mångtydigheten.

När dikten ideologiskt anses passa vår situation och vår opinion innebär det att man finner ett alibi i heroiska paroller och idealistiska hägringar.

(DN 2/1 1957, *På krigsstigen* 1958.)

Den goda viljan i historien

DIKTAREN OCH FILOSOFEN COLERIDGE skrev i ett brev den 6 november 1794:

> "Jag har blivit tillfrågad om det bästa tänkbara sättet att förbättra samhället. Mitt svar är detta: Slaveriet är enligt mitt huvud och mitt hjärta en styggelse. Förkunnade Jesus dess avskaffande? Nej! Han förkunnade de grundsatser vilkas nödvändiga följd var avskaffandet av allt slaveri. Han beredde sinnet för mottagandet innan han gav välsignelsen. Ni frågar mig vad anhängaren av allmän jämlikhet bör göra. Jag svarar: Prata inte politik. Förkunna evangeliet!"

Med precision formas här det urgamla konservativa svaret på samhällets problem: förbättra den enskilde, ändra inte lagarna. I den fråga Coleridge närmast tänkte på, slaveriet — vars universella avskaffande en radikal grupp i England verkade för — gällde det att övertyga slavägarna om att deras välde över människor inte var förenligt med de kristliga budorden. Och slavarna: de skulle, såsom de professionellt religiösa med respektabla undantag förklarade, uppfostras i samma tro, dock med den konsekvensen att de med blicken fäst på vad som ovanefter är i ödmjuk kärlek tjänade sina herrar. Receptet verkade inte. Slavägarna ville inte frige sina slavar; något mera verksam blev förkunnelsen, stödd av de stränga lagarna, gentemot slavarna, men inte heller de böjde sig. Att lösa konflikten genom att påverka de enskildas goda vilja var omöjligt, principiellt omöjligt — ty varför skulle slavägarna ha ändrat sig, *om verkligen* kärleksbuden gjort slavarna undergivna och lyckliga? Lösningen kom genom det engelska parlamentets lagar och den brittiska flottans raider kring Afrikas kuster. Det bör tilläggas att även på den kämpande, reformvänliga sidan fanns män ur kyrkan och de frireligiösa samfunden; biskop Wilberforce är ännu ett stort namn.

Självfallet bör var och en som vill förändra och förbättra söka påverka den enskildes vilja. Men att bygga på denna påverkan, det är att bygga på lösan sand. Det blir de som inte låter sig påverkas, de motspänstiga, de onda, som tar hem spelet. Den goda viljan blir, om den är för god för att använda maktmedel, en form för enskild frälsning, men inte ett redskap för religiös, politisk och social reformation. Själva samhället kan beskrivas som en organisation genom vilken den fredsälskande majoriteten håller våldet i schack; det gäller att undgå det "allas krig mot alla" under vilket "människan blir en varg mot människan". Den kristna religion som nu sätter kärleksläran främst har blivit i tillfälle att göra detta genom segrar och maktspråk.

Den sociala frågan är slaverifrågans fortsättning i senare tid. Låt frågan lösas genom att vädja till de enskildas godhet, det var en vanlig formel ännu för några årtionden sedan. Nu vet vi hur falsk den läran var. Några ärligt gripna företagare och kapitalister gjorde sitt bästa för att mildra de fattigas villkor, men som grupp vände de sig ursinnigt mot en lagstiftning som ansågs skola undergräva samhällets ekonomi. Och hur skulle en förbättring genom enskildas insatser ha varit möjlig? Om de goda och känsliga följde kärleksbudet, skulle då hårda och okänsliga ha profiterat; evangeliets omedelbara resultat var konkursen, medan rikedomen väntade den onda viljans män. Och de fattiga: läs det slutande 1800-talets predikningar om hur lyckliga de borde vara över sin ställning, hur de borde känna medlidande med de rika, som var så utsatta för frestelsen att inför världens förlustelser glömma Guds rike. Dess bättre lyckades man inte bibringa de fattiga försakelsens och ödmjukhetens goda vilja.

I vår tid är andra problem i allas sinnen. Rasfrågan är dock även den väsentligen en fråga om herrar och tjänare, om en brist på likställighet som inte kan försvaras. Något kan säkerligen vinnas genom att enskilda människor blir hyggligare, om denna hygglighet inträder på den rätta sidan — att vita sydafrikaner blir tolerantare är bra, att svarta sydafrikaner bringas att fördra intoleransen är illa. Men det väsentliga är och måste vara kollektiva ingripanden, statliga reformer. Då USA:s högsta domstol utdömer segregationen är detta värdefullare än allt löst och oförbindligt tal om vänlighet och tolerans i amerikanska klubbar. Det viktiga och ohyggliga i Sydafri-

ka är de ständigt strängare och mera detaljerade raslagarna; plikten att bekämpa dem mildras inte av personlig välvilja mot enstaka infödda. Att här vädja till den goda viljan enbart är att ge ett handtag åt förtryckarna — den onda viljan betvingar man inte med så mjuka grepp.

Frågan framför alla andra, kommunistdiktaturernas hot mot de fria folken, leder också tillbaka till slaverifrågan — vad som föreligger är statsslaveri i de tyrannstyrda länderna och fara för demokratierna att inlemmas i samma system. De som förbereder expansionen växlar mellan våldsamma hotelser och lika våldsamma uttryck för de bästa avsikter: var inte rädda, rusta ned, försök er inte på styrkans politik, då blir vi farliga. Målet för den fria världen är att uppehålla freden, men också att bevara livet, *vårt* liv. Tror man att de ryska statsledarna betvingas med kärlek och förtröstan? Nej, om någonsin borde det i detta fall vara tydligt att den goda viljan måste omge sig med maktmedel, att atomvapnen — och inte vänliga ord — är det verksamma skyddet för fred och frihet. Att bygga blott på den goda viljan är och förblir att fly från saken, att söka gott samvete utan ansvar. Det är den hållning som för tjugo år sedan beredde vägen för Hitlers triumfer.

Den goda viljan — i själva ordet ligger att den bör vara drivkraften för vårt handlande. Men att tro att alla bestäms av den eller att exemplet är nog att mana fram den, är att kapitulera för ondskan.

(DN 31/12 1955, *På krigsstigen* 1958.)

Historiens dom

VI BÖR INTE FÖREGRIPA historiens domslut, förklarade en svensk tidning i debatten kring firandet av hur Warszawa frigjordes från den tyska terrorn för att omedelbart underkastas den ryska. Tanken är ett alibi för människor som av skilda skäl inte vill välja ståndpunkt. Varför ta parti i dag, då det kanske om tio, femtio eller hundra år visar sig att vi valt fel. Var det inte år 1940 omöjligt att bedöma vart de tyska segrarna skulle leda, var det inte därför klokare att hålla sig tyst eller att rent av antyda att den som vann kriget nog djupare sett var förtjänt av att göra det? Är det inte också i dag bättre att ställa sig utanför, att avvakta, att inte döma?Det finns så många händelser som omvärderats av eftervärlden, så många fall då något som tett sig fruktansvärt för samtiden senare befunnits vara ett framsteg. Har vi inte här det bästa beviset för värdet av det stillsamma åskådandets attityd? Generellt kan den inte tillämpas; då blev det ju ingen historia av, men vi som är små, svaga och neutrala kan väl nöja oss med att då och då kika i nyckelhålet till historiens rum.

Denna hållning eller hållningslöshet är inte ens från sin egen utgångspunkt försvarlig. Perspektivet på händelserna förändras ständigt, nya fakta dras fram, själva värderingarna omvandlas. Processen resulterar i definitiva utsagor endast då man tröttnar på att föra den vidare, då de händelser och människor det gäller är på väg in i glömskan. Historien är inte en högsta domstol, utan en justitierevision, förklarade Harald Hjärne; den som väntar på domen eller frikännandet väntar förgäves.

På lång sikt är visserligen ett annat sätt att se berättigat. Theodor Lessing har formulerat satsen att historien är segrarnas historia. Den är i sin väsentliga betydelse självklar: det är de framgångsrika, de överlevande som skriver historia, de slutgiltigt besegrade har inga talesmän. Läran är dyster, och försöken att komma ifrån dess konse-

kvenser vimlar i historiefilosofin. Närmast ligger kanske invändningen att det tvärtom är de misslyckade, de offrade som vi prisar.

> "Ej har Nike med segerkransen
> krönt vid flöjtspel och harposlag
> perserkonungen, jordens gissel.
> Glömd förvittrar hans sarkofag.
> Hyllningskören skall evig handla
> om Leonidas nederlag."

Men Hjalmar Gullbergs strof uttrycker blott halva sanningen. Det var Salamis och Alexanders fälttåg som möjliggjorde den eviga hyllningskören till Leonidas; om perserna segrat, hade Leonidas varit glömd. Det för segern nödvändiga offret är förvisso det traditionella föremålet för den stora hyllningen, men segern är lika nödvändig som offret. Thermopylen utan namn är strödda över världen.

Tanken att historien är segrarnas historia kan emellertid lätt förgyllas: man förklarar helt enkelt att segrarna har rätt. Gud styr historien, det är den äldsta formen för denna stimulerande kullerbytta. Lidanden, våldsdåd, förstörelse, det är inte alltid lätt att se Guds hand i allt detta, men det beror på att vi inte ser tillräckligt klart och djupt. Guds vägar är outrannsakliga, hans patiens kommer att gå ut, det är inte vår sak att titta i korten. Även i vår tid finns frejdade historiker som med tal om Guds ledning och Guds domar gör maktpolitikens historia om brott och mord till en handbok i tro och förtröstan.

Modernare är en profan spekulation, vars resultat är alldeles desamma: makt är rätt, segrarna har gjort sig förtjänta om mänskligheten. Det gäller, som Hegel skriver, "att se förnuftets ros i samtidens kors . . . denna förnuftiga insikt är den försoning med verkligheten, som filosofin bjuder . . ."

Från det utsiktstornet har historiker sedan två århundraden sökt visa att alla skeenden av större märklighet kan inpassas i teorin om fortskridande fulländning för nationerna eller mänskligheten; samma upphöjda attityd anläggs gärna vid betraktandet av samtiden, allra helst då denna fylls med händelser så stora att de en gång måste inpassas i historikernas schema och så fruktansvärda att ett starkt behov uppstår av mildrande och lugnande helhetssyner.

Vår tids totalitära ideologier, befruktade av de Hegel-Marxska fantasierna, har hittat på nya lekar med historien. Det finns på den punkten skillnader mellan åskådningarna som inte är utan intresse. Nazismens och fascismens historiesyn kännetecknades av ett stundom muntert-cyniskt genomskådande: man följde Hegels recept utan att ta mästaren riktigt på allvar. Historien är vad vi gör den till, förkunnade fascismens mest tränade dialektiker, Gentile, den är blott "ett logiskt imperativ" hos det egna jaget; kort sagt, historien bör bli ett medel till fascistisk propaganda, ty allt tal om "sann" historia är nonsens. Utan tvivel är kommunismen i det praktiska historieskrivandet alldeles lika relativistisk och fräckt taktisk, men grundsynen är en annan. Historien själv, avslöjad av Marx, företecknar kommunismens universella och fullständiga seger. Att verka för kommunismen är alltså att underkasta sig historiens dom. Vad som än görs för att vinna segern blir rättfärdigat; framtiden kommer att ge segerkransen och välsignelsen, liksom Gud enligt de kristna historikerna varkunnade sig över de furstar och folk som tjänstgjort som hans gissel. Här finner vi det sista av de alibin som dragits fram för att dölja vårt ansvar och söva våra samveten.

(DN 30/1 1955, *På krigsstigen* 1958.)

Freden eller döden

FÖR TJUGO ÅR SEDAN gick en våg av pacifism över västdemokratierna. Oxfordstudenterna förklarade med stor majoritet att de inte under några förhållanden var beredda "att slåss för konung och fosterland"; det engelska socialistpartiet tog avstånd från varje krig, även försvarskrig, utom på Nationernas förbunds order; också högerpolitikerna var, trots insikten om den växande faran från nazism och fascism, alltför rädda att förlora sin makt för att ställa rustningskrav. I Frankrike var läget likadant. Det mest markanta uttrycket för parollen "fred till varje pris" kom från lärarkongressen i Lille i juli 1936 — representerande 800 000 lärare — som resolverade att "slaveri är att föredra framför krig . . . vi kan återhämta oss från slaveri, men aldrig från krig". I Amerika härskade den isolationism som trodde på stillhet, trygghet och framsteg bakom oceanernas vallgravar. I Sverige röstade vid 1932 års socialdemokratiska partikongress 40 procent av representanterna för omedelbar isolerad avrustning, och med all säkerhet stod en majoritet av partiet principiellt på denna linje. Det var några klartänkta och modiga ledare, främst Per Albin Hansson och Rickard Sandler, som lyckades hindra kongressen att godta kravet att Sverige ensamt och ovillkorligt skulle slopa allt militärt försvar.

En stark och uppriktig längtan att undvika krig och en förvirrad och tanklös benägenhet att identifiera avrustning med fred var bakgrunden till dessa stämningar. Men alldeles särskilt framträdde synpunkten att krig i framtiden skulle bli så fruktansvärda att det under alla förhållanden var bättre att ge efter än att strida. Ett krig skulle betyda den västerländska civilisationens undergång, återvändandet till ett naturtillstånd i elände. Var inte då, sade sig många som de franska lärarna, slaveri att föredra framför krig? Den rena illusionismen fick vingar av längtan och skräcken: Sverige kunde, om det av-

rustade, bli ett exempel som stormakterna följde, anförde hederliga och aktade svenska politiker.

Dessa uppfattningar blev hårt kritiserade, om också till en tid utan framgång. I England, där av skilda skäl den ideologiska konflikten kanske var skarpast, uppträdde två utanför den styrande kretsen stående konservativa, Amery och Churchill, som vedersakare framför andra. Man måste rusta för att kunna stå diktaturerna emot, ytterst alltså för att bevara freden. Föreställningen om civilisationens undergång genom ett krig var produkten av en propaganda som i själva verket var ett hot mot kulturens bestånd. Krig är ohyggliga, yttrade Amery i ett tal, men sannolikt är de mindre ohyggliga nu än i äldre tider. "Det är de utdragna krigen som förstör civilisationen . . . Om blott stridsvagnen och flygplanet hade nått sin nuvarande utveckling år 1914, hade mycket av blodsutgjutelse, elände och ekonomisk olycka besparats världen."

Vart ledde västmakternas tveksamma, till stor del av de starka pacifistiska stämningarna bestämda politik? Enligt många, bland dem Churchill, ledde den till krig. Temat i första delen av Churchills memoarverk om andra världskriget är "hur de engelskspråkiga folken genom sin brist på klokhet, sin sorglöshet och sin godtrogenhet tillät de onda att rusta upp". Ett krig skulle, det är tanken, ha kunnat avvärjas om man sett läget realistiskt, i tid rustat sig till försvar och tvingat de aggressiva att göra halt. Säkert är att den förda politiken gjorde eftergifter naturliga eller ofrånkomliga, att den eggade nazism och fascism att fortsätta med hotelser och angrepp, att dess följd var så svåra nederlag i början av kriget att hela Europa syntes vara prisgivet åt de allierade tyrannierna. En viss upprustning kom emellertid till stånd redan före kriget, motstånd blev möjligt, och på grund av en rad samverkande omständigheter blev detta motstånd segerrikt. Krigets resultat blev långt mera fruktansvärda än Amery tänkt sig, men än mindre sannspådda visade sig de som talat om kriget såsom kulturens undergång; just att de nya tekniska stridsmedlen var mindre avgörande än man beräknat möjliggjorde krigets långvarighet och den stora blodsutgjutelsen. Nazismens och fascismens hot slogs tillbaka; i stället kom ett annat hot, kommunismens, närmare.

Vad som här skall fastslås är att nu, tjugu år efteråt, alla demo-

krater anser att Churchill och Amery i stort sett företrädde den riktiga politiken, att Oxfordföreningen, de franska lärarna, de engelska och svenska avrustningsivrarna hade fel. Och när vi anser detta menar vi också att kriget, försvarskriget, trots allt var bättre än kapitulation. Det sägs visserligen ofta att krig inte löser några frågor, att det aldrig leder till något definitivt och positivt, att fred alltid är bättre än krig. Detta är naturligtvis riktigt i största allmänhet; någon ordnad och trygg värld framkom inte ur det andra världskriget, det hade varit bättre om angriparna kunnat betvingas utan krig. Men dessa självklarheter lär inte hindra någon att erkänna att vi är glada över att västdemokratierna gjorde motstånd, att de föredrog krig framför slaveri. Kriget löste inte världsproblemen, långt därifrån, men det hindrade den lösning som bestod i ett nazistisk-fascistiskt världsvälde och den nationella och politiska frihetens utplånande.

Det dilemma som ledde till debatter och motsättningar inom demokratierna för tjugu år sedan framträder ännu skarpare i dag. Hur vi ställer oss och bör ställa oss i själva principfrågan förtjänar att diskuteras utan att svårigheterna undviks eller suddas ut.

Då det franska lärarförbundet vid kongressen i Lille förklarade sig föredra slaveri framför krig gav det uttryck, i tillspetsad form, åt en vid denna tid utbredd, om också inte härskande opinion. De moderna krigsmedlen är så fruktansvärda, sade man, att krig inte *får* äga rum, och de mest konsekventa tillade att därför måste vid ett ofrånkomligt val man hellre kapitulera än slåss. Motsvarande stämningar i de fria länder där det finns stämningar och opinioner har inte tillnärmelsevis samma styrka i vår tid. Det kan te sig förvånande. Man talar nu, än mer än då, och säkert med långt större rätt, om stridsmedlens förödande verkningar, om kriget som ett hot för alla, för hela vår civilisation eller rent av för hela vår värld. Att pacifism och defaitism inte har samma utbredning 1955 som 1935 beror sannolikt väsentligen på att man har färska erfarenheter inte bara av krig, utan av tyranniernas erövringar och ockupationer: man vet att av de onda makterna undertryckta folk riskerar att stympas, att genom propagandans och våldets operationer upphöra att vara folk.

Dilemmat står emellertid kvar, pacifism och defaitism dyker upp även nu, ehuru i regel i maskering. Den officiella linjen är visserligen i alla demokratier klar. Man är ense om ett försvar, ett starkt försvar,

och det kan aldrig bortresoneras att den som vill försvara sig ytterst är beredd till krig för att värja oberoendet. Samma hållning kommer till uttryck i regeringarnas och parlamentens deklarationer, såsom då skilda riktningar inom den svenska riksdagen under atombombsdebatten våren 1954 förklarade att vi även med svaga och till stor del föråldrade vapen, var redo att strida mot en angripande stormakt, utrustad med vida mer fulländade förstörelsemedel. Med denna hållning förbindes naturligt en benägenhet, som ofta slår över i ren förljugenhet, att framställa ett modernt krig såsom inte alltför ohyggligt eller förhärjande. I diskussionen om den psykologiska försvarsberedskapen och om civilförsvaret antydes att om människorna har goda nerver och goda skyddsrum, går nog allting att klara. De rutinerade politikerna är robusta och lättsinniga nog att ena ögonblicket profetera om världens undergång i händelse av krig och nästa ögonblick uppmana folk att inför kriget vara karska och lära sig anlägga första förband.

Det är inte underligt att de rapporter vi får om teknikens verklighet och den genomskinligt bedrägliga officiella propagandan väcker föreställningar om något irrationellt i den förda politiken, stimulerar pacifism och defaitism. Varför skall vi ha ett försvar om krig är uteslutet på grund av stridsmedlens förstörelse eller om ett krig, därest det kommer, gör slut på oss alla? Det är tankar, som främst kommer fram i öppna samtal mellan enskilda, men som också skymtar i de politiska talen och på ledarsidorna i form av allmänna, ofta oklara och liksom avhuggna formuleringar om det osunda eller meningslösa i *alla* krig. De franska lärarnas "krig eller slaveri" skärps till "fred eller död". Man kan tveka i valet mellan krig och slaveri, men kan man tveka i valet mellan fred, även om den innebär underkastelse, och krig, då det innebär en säker död? För de flesta människor ställda inför ett omedelbart personligt val tycks allt vara att föredra framför döden.

"Döden? Han är min fasa.
Hellre än döden kvalfullt liv!
Mina händer och fötter skälve,
mina höfter svikte,
bölder hölje mina lemmar,
spika mig på korset,
men låt mig leva på korset!"

De orden av Maecenas hos Viktor Rydberg synes vara talade ur mänskligheten hjärta. Även de som gjort bekantskap med ett anständigt liv föredrar koncentrationsläger, fängelse och slaveri framför döden; endast få *söker* i varje fall döden. Om detta beror på "rå" livsvilja eller på att hoppet om en förändring aldrig utplånas är likgiltigt.

Vi bör därför inte söka en lösning av dilemmat i Patrick Henrys ord, de amerikanska skolbarnens stora deklamationsnummer: "Giv mig frihet eller giv mig döden." Alldeles utan betydelse är den tanken visserligen inte. I förväg, särskilt långt i förväg, kan vi ärligt tänka så; vi kan säga oss att det är bättre att "ordna framtiden" så att döden blir det "tvungna valet" framför förnedringen. Men om valet står där, verkligt och fritt, kan vi inte lita på det vi anser vara vår dygd.

Det väsentliga svaret är att hela detta dilemma trots allt är skenbart och overkligt. Redan översatsen är tvivelaktig. Talet om världens undergång i händelse av krig är mera befogat nu än förr, men det är fortfarande mycket av lös propaganda i det. Krig utan de värsta förstörelsemedlen är fortfarande tänkbara, för vårt land och för andra stater; vi har under de senaste åren haft exempel därpå. Krig med de värsta förstörelsemedlen är så fruktansvärda att de kanske aldrig kommer att inträffa, och det är inte givet, inte sannolikt att deras verkningar skulle innefatta världens eller vår kulturs undergång. Att detta ständigt påstås är bra i den mån det avskräcker från angrepp, men påståendet är farligt, lika väl som ogrundat, om det brukas för att slå ned försvarsviljan.

Ojämförligt viktigare är dock helt enkelt att valet "fred eller död" inte ger en riktig bild av vad det gäller. Med försvar, alltså med vilja att hellre strida än kapitulera, blir det möjligt att vi får fred utan att vår frihet går under och möjligt att vi i ett krig kan värja vår frihet. Utan försvar, utan vilja att strida, är freden given, men en underkastelse som innebär död för många enskilda och på lång sikt död för nationen är säker. Detta är realiteten. Det dilemma som synes olösligt är falskt.

(DN 4/9 och 11/9 1955, *På krigsstigen* 1958.)

Fria och förtryckta inför fred och krig

VÅLD FÅR INTE BRUKAS som medel att lösa internationella tvister, dessa ord av president Eisenhower har prisats som uttryck för den fria världens beständiga och grundläggande uppfattning. Vad som menades eller menas därmed är visserligen högst oklart, det är just den välmenande tvetydigheten i dylika satser som gör statsmannaparoller ryktbara. I första rummet gällde det att varna Israel, England och Frankrike för deras provocerade och begränsade aktioner, en varning som åtlyddes. Det var inte fråga om att förmana de upproriska ungrarna till stillhet; tvärtom har deras handlingar överallt i Västerlandet beundrats. Ogillande av den ryska terrorregimen och dess återinförande i Ungern måste utläsas ur deklarationen. Men, enligt en förhärskande opinion, också ett avståndstagande från tanken att med våld eller makt eller handling — skilda uttryck för samma sak — hjälpa ungrarna. Att fördöma ryssarna men låta dem hållas, det är demokratiernas självfallet godtagna politik i detta fall.

Något generellt avvisande av våldet som utrikespolitiskt instrument är det emellertid inte heller tal om. Det visar Koreakriget, de många allianser som USA ingått, de tiotals miljarder dollar som årligen används för militära ändamål. Var går då gränsen mellan det våld som med sådant patos utdöms och det våld som i en annan situation med samma patos försvaras och upphöjes som en reaktion mot förtryck, hot och angrepp? Det går inte att ange i någon formel, om denna skall bli mindre otydlig än Eisenhowers. Klart är blott att de fria folken, de folk som har det någorlunda bra som det är, inte vill slåss utom i yttersta nödfall, om de själva eller deras allierade blir angripna.

Bland de förtryckta folken är det inte så. En mycket stor del av det ungerska folket har stridit för friheten, har varit redo till umbäranden, elände och till och med döden för att nå friheten. De känner sig

leva under det ständiga, systematiska våldet; att bruka våld tillfälligt för att bryta detta eviga våld har för dem varit naturligt och berättigat. De har vädjat till de fria folk, vilkas krets de längtar att tillhöra, om vapen, om understöd, om våld i stället för bröd. De har hoppats att upproret skulle förvandlas till krig; även ett storkrig har synts bättre än ett fortsatt liv i skräck. Deras uppfattning delas av andra undertryckta folk, åtminstone av de folk som den ryska regimen — oändligt mycket hårdare än de regimer som av gammalt kallas koloniala — erövrat och förslavat. För dem innebär det närvarande att, enligt en formulering av Nathanael Beskow, rättfärdigheten får vika för freden, och de ser i upproret, våldet, kriget, det enda medlet att nå rättfärdighetens seger.

Situationen är sannerligen inte ny. Under nationalitetsrörelsernas och demokratins genombrottstid har den ofta inträtt. Då Österrikes vitrockar — i detta land av många nationaliteter alltid insatta inom folkgrupper som de själva inte tillhörde — efter 1848 slog ned frihetsrörelserna i Italien, i Böhmen och, med rysk hjälp, i Ungern begärde revolutionärerna hjälp i Västern; de fick vältaliga deklarationer och i vissa länder asylrätt, men ingenting mer. De polska upprorsmännen från 1831 och 1863 hoppades länge på västeuropeisk intervention, men längre än till banketter för framstående flyktingar gick inte solidariteten hos de sympatiserande nationerna. Före det första världskriget beklagades de av de tre kejsardömena och främst av tsarväldet kuvade folken — först efter krigets av andra skäl betingade utbrott fann man det vara ett heligt mål att befria dem. Efter det andra världskriget blev dissonansen mellan idé och realitet än mörkare, eftersom en av segrarna stoppade tio slagna folk i jaktväskan. De nya vapnen, den ohyggliga förödelsen vid ett storkrig, blev ett nytt argument för overksamhet inför ogärningar mot andra.

Den svenska linjen, som så helhjärtat sätter freden före säkerheten och rätten, är ett särskilt markerat uttryck för demokratiernas hållning. Men samtidigt förskotterar den svenska debatten den ståndpunkt vi skulle inta om det gällde oss själva. Vi är ense om att erövrade och förtryckta runt omkring oss blott kan hjälpas med ord och känslor, men också om ett starkt försvar, som skall träda i verksamhet vid angrepp mot någon del av Sverige. Vi räknar med eller hoppas på att stormakterna i väster skulle ge oss hjälp i form av våld och

vapen, inte bara ord och känslor, om Sverige skulle angripas, ty annars är vårt läge vid ett anfall hopplöst. Vi förkunnar nödvändigheten av motstånds- och frihetsrörelser i ett erövrat eller delvis ockuperat Sverige i tillförsikt om att hjälp utifrån till slut skall komma. Kort sagt, vi anser ett storkrig i sin ordning om det gäller att frälsa oss, men också endast då.

Detta dilemma klarar alla folk och de flesta människor utan svårighet; den nationella sammanhållningen och det starka och omedelbara egna intresset fäller utslaget; de fria vill fred, även om den är orättfärdig, de förtryckta vill frihet, även om det betyder krig. I dagens läge erinras vi om detta. Men också om det ohjälpligt bristfälliga i de internationella organisationer som byggts upp, om den ovillkorliga plikten att tänka på och verka för både rätt och fred och en högre mellanfolklig form. Att slå oss till ro med tal om vår egen kärlek till freden är tanklöshet, enfald eller hyckleri.

(DN 19/11 1956, *På krigsstigen* 1958.)

Ockupation och undergång

I DEBATTEN OM försvaret före andra världskriget skymtade icke sällan tanken att en ockupation av Sverige från en fientlig makts sida, i varje fall om den endast bleve partiell, vore att föredra framför ett krig. Man tänkte sig vid denna tid ockupationen såsom blott ett rent militärt besättande, en åtgärd utan större betydelse för befolkningen och utan ödesdigra verkningar för nationens framtida existens. När kriget var slutkämpat skulle, om den icke ockuperande makten eller maktgruppen segrade, allt återgå till det gamla; resultatet av en pacifistisk politik skulle bli att man i stället för ett förhärjande krig fick blott ett tillfälligt fientligt besittningstagande.

Även i andra länder framträdde denna tankegång, till och med under själva världskriget. Då Danmark togs av tyskarna tänkte sig många från början att denna ockupation skulle innebära en relativt bekväm utväg att stå utanför den egentliga konflikten. Insatser av vikt för krigets utgång kunde ändå inte ett litet land göra; om tyskarna segrade, skulle den gjorda eftergiften bli ett motiv för en mild behandling, om västmakterna segrade, var man viss om att landet skulle återfå sin fulla självständighet. Under den första ockupationstiden tycktes spekulationer av denna art bli besannade. Ockupationen kunde, med någon överdrift, betraktas som en idyll, en fortsättning på en neutral, för försvar likaväl som för utrikesfrågor likgiltig politik under fredstid.

Hela denna tankegång är och var, för att begagna ett svagt uttryck, osympatisk. Den innebär ett absolut förnekande av eget ansvar, ett frivilligt avstående från de medel att hävda sitt oberoende som även står en liten stat till buds. Den innebär också, mer eller mindre medvetet, att man ger efter för det av alla hänsyn obundna våldet och därmed i realiteten handlar till nackdel för de fredsälskande stater vilkas framgång ter sig som en förutsättning för den egna självstän-

digheten. Man stöder den vars nederlag man önskar och försvagar den vars seger man hoppas på.

Till en viss grad visade också världskrigets erfarenheter att tankegången var felaktig. Ockupationen blev ingenstädes blott en militär åtgärd, den medförde även ett undertryckande, helt eller delvis, av friheten inom det härtagna landet. Därför uppstod också efter hand i de ockuperade länderna en motståndsrörelse, som visserligen inte blev av större betydelse för krigets utgång, men dock framstod som ett medel att bevara nationens heder och självkänsla och därmed också dess moraliska rätt till självständighet.

Distinktioner är emellertid här nödvändiga. Den nazistiska regimens hänsynslöshet och grymhet vid fullföljandet av uppställda mål var utan gräns. Men i ett stort antal länder — i första rummet de nordiska staterna, i något mindre markerad grad Holland, Belgien och Frankrike — var nazismen inriktad på att med jämförelsevis föga långtgående åtgärder inordna de ockuperade folken i ett tyskt välde. Ingreppen var oerhört hårda, om man jämför dem med de metoder som förut tillämpats av civiliserade folk, men de var milda, om man jämför dem med i andra länder samtidigt begagnade maktmedel. När kriget var över kunde, trots allt, de nämnda länderna framträda med samma drag, samma vanor, samma idéer som före kriget och ockupationen. Folken hade pressats och pinats, men de hade förblivit sig själva. Vi kände oss icke möta ett nytt Norge eller ett nytt Danmark efter befrielsen i maj 1945.

I andra länder, såsom Polen och Jugoslavien, var nazismens syften vidsträcktare och ohyggligare: det gällde att skapa icke bundsförvanter eller ens lydfolk, utan horder av trälar under tyskt kommando. Undertryckningen var hårdare, ingreppen i hela samhällsstrukturen djupare, förnedringen mera total. Så mycket vet man, ehuru den tyska järnridån snabbt ersattes av en rysk och möjligheter att i detalj utforska ockupationsmetoderna därför inte finns. Vi vet också att den ryska tekniken varit av samma typ. Den har i de baltiska länderna inneburit att tiotusentals eller hundratusentals människor deporterats, till stor del icke på grund av motstånd, utan blott därför att de tillhört samhällsgrupper som enligt kommunistisk teori bör utplånas. De baltiska folken håller på att helt förändras. Bleve de efter ett antal ockupationsår fria, skulle vi inte känna igen dem. Det vore

främst de över världen spridda flyktingarna som skulle ha bevarat dessa folks traditioner och egenart.

Samma öde väntar de folk som i ett framtida krig bleve ockuperade av Ryssland. De skulle stympas och omformas för att passa det ryska systemet. Död eller deportation skulle drabba inte blott de sociala grupper vilkas blotta existens är kommunismen förhatlig, utan alla människor med känsla för frihet och värdighet, kulturbärarna, den politiska eliten, de stora folkrörelsernas ledare, de verksamma och idégivande inom alla samhällsgrupper. Barnen skulle uppfostras till dresserat och likformigt tänkande, arbetarna skulle bli statsledningens livegna, välståndet skulle förvandlas i den reglementerade fattigdom som utmärker despotin i öster. Operationen skulle skapa ett nytt folk, ett främmande folk — ett tjänarfolk utan ledare, med försvagad känsla för sina traditioner, med en förkrympt och förpinad frihetsvilja. En befrielse efter fem eller tio år bleve icke en pånyttfödelse, ty ett folks karaktär är icke någon medfödd egenart, som ej kan förvanskas eller förstöras, utan en frukt av gemensam historia och gemensam kultur.

Inför det öde som väntar av Ryssland härtagna folk framstår fredens bevarande för de små staterna mer än någonsin som en nödvändighet. Och därmed blir det också en plikt att organisera freden, att genomföra en sådan samverkan de fredsälskande folken emellan att ett angrepp blir hopplöst och en ockupation alltså otänkbar.

(DN 9/4 1948.)

Tyranniets fredspropaganda

VAD MENAS MED AVSPÄNNING? Uttrycket används slarvigt så snart det kalla kriget mildras en smula, då man kommer överens om en ny konferens, ryssarna dricker cocktails på amerikanska ambassaden i Moskva och de ömsesidiga angreppen ersätts med försäkringar om god vilja. Men de flesta är väl på det klara med att sådana ting på sin höjd kan vara tecken på en förestående avspänning och att detta ord innebär något annat, mera konkret och väsentligt. En definition är naturligtvis omöjlig, men låt oss säga att avspänning skulle vara nådd, om de stridande parterna inte längre hade några krav på varandra av större betydelse och om tron på den fredliga samlevnaden tog sig uttryck i ett avtal om nedrustning eller i varje fall i en markerad minskning av både propagandan och rustningarna.

Vardera parten påstår eller antyder att vissa eftergifter från den andra partens sida skulle medföra en sådan avspänning. Ryssarna talar exempelvis om erkännandet och insläppandet i FN av det kommunistiska Kina. Man kan rimligen ha skilda meningar om detta krav, men det är inte rimligt att tro på att kravets godtagande skulle medföra någon avsevärd ändring av läget. Kommunistblocket skulle få två platser i stället för en plats i säkerhetsrådet, två stormaktsdelegationer i stället för en kunde i församlingen dundra mot Amerika och de demokratiska allianserna. Men att åtgärden skulle leda till förtroende och normala förbindelser kan väl knappast någon föreställa sig. Då man inom demokratierna finner en stark opinion för Rysslands och Kommunist-Kinas fordran är det snarare så att många önskar undanröja en tvistepunkt utan att beakta att det här blott är fråga om ett tecken på ett spänningstillstånd, inte om en orsak till spänningen.

Detsamma gäller i huvudsak den mycket viktigare ryska eftergift

som står främst på det demokratiska programmet: fria val i Östtyskland och Tysklands enande. Skulle, vilket just på grund av konsekvenserna är otroligt, Ryssland gå med på detta, bleve andra tvister omedelbart aktuella. Även den tyska socialdemokratins ledare Ollenhauer betonar att intet tyskt parti kan underlåta att kräva en revision av den polska gränsen. Andra liknande frågor står i tur, gränsrevisioner och frigörelser av den rad folk som tvingats in under det ryska förtrycket. Om vi har någon känsla för vår egen självständighet, måste vi förstå och respektera tyskarnas önskan om återförening och de erövrade folkens längtan efter frihet — men vi förstår också hur oerhört svårt det är för den ryska statsledningen att göra en eftergift eller två eller tre eftergifter, som måste leda fram till nya eftergifter och som kan resultera i uppkomsten av en kedja av fientliga stater vid ett försvagat och decimerat Rysslands gränser.

Ett nedrustningsavtal, det vore ett steg av verkligt avgörande innebörd. Men att tro på ett sådant avtal inom överskådlig framtid är ren illusionism. England, USA och Japan kunde med svårighet nå ett avtal av denna art för 34 år sedan; då var det blott fråga om marinen, och misstron mellan de tre kontrahenterna var ett intet i jämförelse med misstron i den värld som av festtalare stundom kallas *en* värld. Tanken på en effektiv amerikansk inspektion i Ryssland och erinran om att en sådan i och för sig otrolig inspektion omedelbart måste inställas vid krig eller krigshot — det är tillräckligt för att stämpla denna möjlighet som tillflykt för den till total tanklöshet stegrade utopismen.

Efter Lissabons förstöring skall enligt Voltaire en tiggare ha försörjt sig på att sälja piller mot jordbävningar. Då han av någon skeptiker tillfrågades om pillren verkligen kunde hjälpa blev svaret: "Har ni då något annat medel att komma med?" Låt oss inte söka försälja, låt oss inte köpa dylika varor.

Den banala, av alla erkända sanningen är att misstron är det förstörande i dagens läge. Var inte så misstrogna, känn ansvaret för framtiden, ge vika på båda sidorna, det är vanliga uttryck för den välvilliga och beskäftiga s k världsopinion som vill lösa en stor konflikt med barnkammarfraser. Man vill inte erkänna den lika självklara sanningen att misstron är befogad och att den främst innebär misstro mot det kommunistiska Ryssland och dess satelliter.

Hur denna misstro uppstått och hur den blivit så djup att den färgar tankarna och känslorna i alla demokratierna — att förklara detta vore att skriva de senaste årtiondenas historia. Den regim som hotar oss har inåt och utåt fört en omänsklig politik, som jämte nazismen är enastående i modern tid. Den har proklamerat och proklamerar fortfarande världsrevolutionen, det vill säga det totala kommunistiska väldet, som ett mål att nå med alla medel. Den understöder i alla länder förrädargrupper som hetsar mot den egna styrelsen enligt de ryska ledarnas direktiv. Och allt detta är inte det värsta. Den kommunistiska ledningen har brutit alla löften, lovat de hotade folken frihet, erövrat dem och sedan kallat erövringen en befrielse. Den omformar till och med sin egen historia för att tjäna tillfälliga taktiska syften; den som i dag är partiets auktoritet är i morgon en avfälling som lurat de andra, den som ena dagen residerar i Kreml kan en dag senare vara likviderad som fascistisk skurk. Att tro på ärligheten i en sådan regims försäkringar har blivit en alltmer sällsynt prestation; även om försäkringarna någon gång kan vara ärliga, är det möjligt att den som avger dem inom kort likvideras och att hans löften kastas bort som finter av förrädare.

Detta är det avgörande, ehuru många av hopp och fruktan då och då drivs att glömma det. Kunniga och vettiga människor — säkerligen även ledande kommunister — är övertygande om att USA inte ett ögonblick skulle tänka på att erövra de många små och svaga staterna i sin närhet; de är också övertygade om att ett försvarslöst Europa snabbt skulle bli ett rov för den ryska aggressionen. De vet att ett engelskt eller amerikanskt löfte om nedrustning är en realitet, att ett ryskt löfte är en papperslapp. De vet också, och det kanske är det viktigaste, att en rysk ockupation betyder att ett folk förslavas, decimeras, stympas.

Vi behöver därför inte diskutera Kina, Tyskland eller någon annan enskild tvistefråga för att fastslå att den befogade misstron — ett ord som verkar löjligt svagt, men vårt språk har inte anpassats efter erfarenheten under nazism och kommunism — gör äkta avspänning i en nära framtid otänkbar. Därmed är inte sagt att ett krig skulle vara sannolikt. Men hoppet om fred — och om uppgörelse och avspänning i framtiden — vilar inte på de ryska gesterna, utan på demokratiernas styrka och de nya vapnens avskräckande förmåga.

*

I nazismens propaganda före det andra världskriget var freden och fredsviljan nyckelord. Så är det alltid i den aggressiva diktaturen. Den förste Napoleon talade om sin iver att bevara freden före och efter varje erövring, den andre Napoleon började sin krigiska bana genom att inför maktövertagandet förkunna: "kejsardömet, det är freden".

I våra dagar ser vi samtidens mest aggressiva tyranni på sockeln av tio erövrade stater förkunna att det är freden man syftar till och alltid syftat till.

Denna systematiska och alldeles abstrakta fredspropaganda har flera syften. Den inger sympati i största allmänhet, därför att en av de få saker vi alla önskar är fred. Den inger en känsla av trygghet och är därigenom det bästa medlet att hindra motståndarna från försvarsåtgärder. Upprepandet av ordet fred verkar i framgångsrika fall på offret som en hypnos och är redan därigenom en förberedelse för kriget eller för segern utan krig. Vi minns ännu hur Hitlers försäkran efter varje triumf att han nu var definitivt nöjd, inställd blott på fredens bevarande, nästan in i det sista lurade lättrogna människor och även statsmän på demokratins ledande poster. Ännu på sommaren 1939 gladde sig folk åt Hitlers fredsförkunnelse; Hitler hade ju redan kallat partidagen i september för "fredens partidag". De personer som gjorde mest för att bereda vägen för Hitler till vårt land — en Sven Hedin, en Böök — flödade av löften om fred på Hitlers vägnar.

Men fredspropagandan har även en annan funktion. Dess huvudsats är: "Vi önskar ingenting annat än fred." Men underförstått eller klart uttryckt säges med dessa ord också: "Det är bara vi som önskar fred, de andra är krigiska."

I nazismens och kommunismens agitation bildar dessa satser tillsammans den stora avgörande parollen. De andra är krigshetsare, det är det centrala: de rustar, bildar allianser som om de trodde att vi oskyldiga människor ville dem något ont, se där beviset för deras egen ondska. På detta sätt bereds det egna folket för en kamp mot de onda makterna, och inom dessa försvagas viljan till motstånd.

Till spelet hör också att även erövringarna betecknas som led i fredsarbetet. Då Hitler i München fått en stor del av Tjeckoslovakien

skröt han visserligen i några sammanhang över sin framgång, men i huvudsak betonade han hur beskedlig han varit som inte tagit alltihop, som rent av vid västmakternas kapitulation lovat dem fred för framtiden. Och under tal på hösten 1939 angrep han de engelska statsmän — Churchill och Eden — som klagade över vad som skett; hur kunde England efter alla Hitlers eftergifter tolerera sådana krigshetsare?

Så går det steg för steg. Det är alltid de andra som hindrar freden. Varför kunde England inte sluta fred efter Polens erövring, varför kunde inte Europa bli stillsamt, fogligt och lyckligt inför den tyska nyordningen? Det var det bombarderade England med dess städer som skulle "utraderas", det var de jagade motståndsmännen i Frankrike, Norge och Danmark som var ansvariga för vad som skedde, inte Hitler med sin brinnande längtan efter fred och lugn.

På visst sätt var denna fredsvänlighet utan tvivel ärlig. Alla, sannolikt även Hitler, vill hellre vinna sina mål utan krig. Det är den elake som inte ger med sig, som inte ger sig, som är skulden till det onda som sker. Tankegången är mänsklig: alla känner vi dessa ondsinta som får kraft till gemenheter genom tron på de andras fula avsikter.

En fredspropaganda av detta slag, tyranniets fredspropaganda, går alltså automatiskt över i krigspropaganda. Vad som behövs för att försvara en erövring eller att motivera en ny erövring är just att egga det egna folket och försvaga de andra genom att tala om sin vilja till fred och de andras sabotage av freden. I den genren kan erövrarna fortsätta till dess de tagit hela världen. Napoleon gjorde det till Waterloo, Hitler till bunkern i Berlin.

Till denna inåt och utåt riktade fredspropaganda hör också uppvisandet av de finrum, de ofta särskilt eleganta finrum, som finns även i diktaturerna. Officiella resor, där det dessutom blir de inbjudnas plikt att svassande tacka för maten, är härvid oskattbara. Ty varje framställning som talar om de effektiva anläggningarna, de flotta hotellen, de glada ansiktena utan att beröra det ohyggliga, som är diktaturens särprägel, blir ett slags propaganda för regimen.

Jaså, bilvägarna är så bra i Tyskland, Hitler är rar mot barn, Göring ger ståtliga fester — detta riktiga och nakna konstaterande döljer sanningen genom att inte nämna hela sanningen.

Visst finns det präktiga saker att se i tyranniets Berlin eller Moskva, i Peróns Argentina och i rasförtryckets Sydafrika. Men vi får inte tala om det *utan* att tala om det andra, det avvikande och väsentliga, annars ljuger vi genom tystnad. Det är denna sorts lögn, användbar utåt och inåt, som är de officiella resornas ofrånkomliga förbannelse.

Den propaganda som nu berörts blommar mer än någonsin i den kommunistiska politiken. Det är mot denna bakgrund vi måste se dagens utrikespolitiska debatt.

*

På alldeles samma sätt som Tyskland under Hitler har Ryssland ackompanjerat sina erövringar med fredspropaganda. Före inmarschen i Polen, Estland, Lettland, Litauen och raden av andra ockuperade stater förklarades att just Ryssland garanterade dessa staters frihet och oberoende. Efter det andra världskriget och dess väldiga vinster i nya områden har fredspropagandan blivit mera generell och systematisk, och särskilda fredskongresser, avsedda att locka inte bara medlöpare, utan också andra lättrogna, har blivit ett inslag i verksamheten. Ryssland vill fred, endast Ryssland vill fred, den parollen har beledsagat inlemmandet av Ungern och Tjeckoslovakien, den kommunistiska infiltrationen och det kommunistiska spioneriet i andra länder, övergreppen och framstötarna runt om i världen.

Denna fredspropaganda har, liksom hos nazismen, samtidigt varit en hetspropaganda, en metod att förbereda aggressioner och krig. De stater som upprustat och slutit sig tillsammans inför det ryska hotet betecknas som fiender, redo att kasta sig över det oskyldiga Ryssland. Till och med länder som Sverige har i åratal sagts vara styrda av en kapitalistisk och därför krigisk grupp av politiker, som mera fördolt och finurligt än Atlantpaktsstaterna gör sig redo att angripa Ryssland på Amerikas order. Inom landet kombineras starka rustningar — de rustningar som slutligen drev Västern att upprusta — med skildringar av motståndarnas onda avsikter och ohyggliga grymhet; barnen uppfostras att lära sig sköta bajonetten och handgranaten och bibringas den rätta andan genom att amerikanerna tecknas som bödlar och sadister. Genom förkunnelsen att kommunismen är kallad att härska över världen och att det krig som kapita-

listerna förbereder skall leda till deras egen undergång fulländas denna kombination av freds- och krigspropaganda, denna hetspropaganda. Med knutna nävar och rasande blickar talar man om sin vilja att "oböjligt försvara freden", det lugnande ordet och det brutala hotet blir sidor av samma sak.

Ett drag i denna propaganda bör särskilt understrykas. Vid de angrepp som görs mot andra länder undantas i regel "folket". Detta folk säges vända sig mot allians- och försvarspolitiken och kräva intim vänskap med Sovjet.

"Folket", det är helt enkelt enligt det ryska dubbelspråket just kommunisterna. "När vi talar om folket tänker vi på vårt kommunistiska parti. När vi talar om partiet tänker vi på folket." Dessa satser ur en artikel i en av partiets ledande tidskrifter är klargörande. Från denna utgångspunkt är det som en nyligen utgiven lärobok för utländska studenter i Leningrad av Majakovskij deklarerar att "när det visar sig nödvändigt att utrota en hop styrande och politiker för fredens skull i världen kommer proletären, fredens härold och profet, inte att rygga tillbaka inför detta".

Med dubbelspråket kan krig bli fred, utrotning av människor en mild handling, en kommunistisk minoritetsdiktatur *verklig* folkstyrelse. Vi skall inte förvåna oss över att vid de svenska riksdagsmännens Rysslandsresa 1955 deras värd, Latsis, i ett tal fastslog att de baltiska folken själva önskat förena sig med Ryssland — det han sade var på svenska en lögn, på det kommunistiska språket en banalitet.

Man talar inte bara om fred, utan om avspänning, man har i några fall tagit konkreta initiativ.

Vad har då skett, vari består den "avspänning" som hela världen talar om? En uppgörelse, en lösning av betydelse finns att anteckna: Österrike. Det österrikiska fördraget är en rysk eftergift, om man med eftergift kan mena förhållandet att en stat som många år saboterat en uppgörelse under svikande av högtidliga löften äntligen går med på att göra sin skyldighet. Att här talas om en eftergift, om ett ryskt tillmötesgående, förklaras självfallet av att när Ryssland gör något anständigt gläds och förvånas hela världen; som vanligt firas "den förlorade sonen". För de andra staterna var uppfyllelsen av förpliktelserna mot Österrike en självklarhet, som de år efter år sökt förmå den ryska statsledningen att acceptera.

I övrigt är det välvilliga uttalanden, inviter till konferenser och ett par förslag som är mindre omöjliga än de förut framställda som konstituerar den nya linjen i rysk politik. Molotov räknade upp vad Ryssland gjort för freden under dessa år: Indokina — i realiteten en fransk kapitulation —, närmandet till Jugoslavien, inbjudningen till Adenauer, initiativet till Genèvekonferensen, det nya förslaget till nedrustning. Efter denna uppräkning — jämte en serie anklagelser mot Västern — förklarade den ryske utrikesministern att nu "är det alltså de andra staternas tur att handla".

Av allt att döma har vi här kärnpunkten i Rysslands nya giv. Ryssland sägs ha redan gjort sina eftergifter, visat sin vilja till fred — nu måste dess motståndare vara lika tillmötesgående. Denna otroliga förvanskning av läget beledsagas med hotelser, undflyende formuleringar inför de andras konkreta krav, fortsatt fredskrigspropaganda inom Ryssland. En överblick av de senaste veckornas ryska debatt ställer det utom tvivel att huvudtanken denna gång, som förut, är att förvirra, splittra, försvaga väststaterna och deras folk.

Belgiern Spaak, en erkänt framstående politiker, yttrade i San Francisco: "Låt oss inte försöka att förklara och förstå, varför och hur det sker; låt oss bara fastslå med glädje att över hela världen det finns en önskan att talas vid."

Det är denna ovilja att förklara och förstå, att bara vara idiotiskt glad inför tecknen på rysk vänlighet som kommunismen bygger på — för att komma ifrån Västerns berättigade krav och i stället göra nya framstötar.

*

Att hoppas på en äkta och varaktig avspänning mellan västallianserna och östblocket därför att tonen ibland blir en smula mildare är att hänge sig åt en illusion. Men därmed följer självfallet inte att ett krig är i sikte, inte heller att en fortsättning av Rysslands "fredliga" erövringar är att befara. Det är tvärtom möjligt eller sannolikt att situationen kommer att förbli tämligen stabil under åratal, kanske årtionden framåt.

Det viktigaste motivet till en sådan begränsad hoppfullhet är de nya stridsvapnen. Atom- och vätebomberna och Amerikas överläg-

senhet på detta område har efter allt att döma varit Västeuropas och över huvud den fria världens skydd under de tio åren efter andra världskrigets slut. Hade dessa vapen, som partier och politiker i hänsynslös popularitetsjakt tävlar att fördöma, inte funnits, skulle vårt land, liksom den europeiska kontinenten, sannolikt ha varit en del av Sovjet, och våra svenska förrädare skulle nu förkunna för världen att vi frivilligt anslutit oss till vår mäktige granne. Även om Amerikas överlägsenhet fortfarande består, har den emellertid upphört eller kommer snart att upphöra att utgöra en garanti i samma mening som tidigare. Risken av en omätlig förstörelse kan i stället väntas bli det avskräckningsmedel som håller kommunismens aggressionsvilja i schack. Om någon trygghet vore det visserligen orimligt att tala, allra helst för de stater som inte äger tillgång till de nya vapnen eller inte genom överenskommelser förberett hjälp väster ifrån, men lika litet finns det skäl att beteckna ett storkrig eller mera begränsade ryska anfallskrig som något troligt.

Möjligheten av en avspänning på lång sikt beror främst på den ryska utvecklingen. Det är svårt att tänka sig en sådan avspänning annat än i samband med en regimförändring, som genom åtgärder i demokratisk riktning skapar förtroende för den ryska politikens fredlighet och stabilitet. Att vi tror på de amerikanska och engelska statsledningarnas försäkringar beror ytterst på att dessa styrelser anknyter till en fri opinion, att de är ansvariga inför denna opinion för sina uttalanden, att deras löften underskrivs av debatterande, fritt väljande demokratiska folk. Då Napoleon efter nederlaget 1814 sökte efter en fristad vände han sig till det land, England, mot vilket han ivrigast hetsat. I detta land sade han, fanns en öppen diskussion, och därför kunde man lita på engelska ministrars utfästelser. Det är den absoluta maktkoncentrationen som möjliggör kommunismens, likaväl som nazismens, på en gång hänsynslöst systematiska och snabbt skiftande politik; polisen och propagandan gör massorna till ett lydigt redskap för några få. Demokratin är ingen ovillkorlig fredsgaranti, men tyranniet blir både genom sina syften och sin oberäknelighet en fara för freden.

Några tecken på en sådan förändring i den ryska politiken kan inte spåras. Medan Amerika utan större svårighet kan uppbära rustningarna och samtidigt höja standarden, är emellertid förbättringen, ja,

till och med bevarandet av denna standard, trots att den är ytterligt låg, ett brännande problem i Ryssland och dess satellitstater. Denna svårighet har antagits vara ett huvudmotiv till de försonliga gesterna; den *kan* också tänkas leda till inrikespolitiska konsekvenser, som åtminstone ger ett visst mått av folklig kontroll och fri opinionsbildning. Missnöje hos de styrda, motsättningar mellan de styrande, en känsla av att förtroende kan vinnas blott genom uppluckring av diktaturen *kan*, även om det nu synes föga sannolikt, på lång sikt framkalla en demokratiseringsprocess. En utveckling i denna riktning skulle öka utsikterna till en uppgörelse som inte vore eller uppfattades som en taktisk fint. Ryska eftergifter skulle då framstå som mindre riskabla för Ryssland just därför att misstron och fientligheten i andra länder minskades; kompromisser bleve möjliga, eftersom exempelvis stater med betydande självstyrelse inom ramen av ett östligt statsförbund inte längre skulle framstå som en anomali.

En sådan avgörande förändring, ja, en omkastning, av det internationella läget, som skulle göra konflikten mellan Sovjet och demokratierna föråldrad och ställa andra problem i förgrunden, *kan* också bli följden av att nya maktfaktorer och maktkonstellationer växer fram och blir av central betydelse. Kina, Indien, den rad kolonialfolk som redan vunnit oberoende eller kan väntas göra det — detta är endast exempel på de gåtor som ett framtidsperspektiv måste räkna med utan att kunna lösa. En utrikespolitisk expert har vågat spekulationen att om några årtionden Europa, inklusive Ryssland, och Amerika tvingas till samgående för att hejda en kinesisk expansion; i sitt lysande arbete om Kina framkastar Rostow att den potentiella motsättningen mellan Ryssland och Kina kan bli aktuell om under en längre tid den samlade kommunistiska aggressionen stäcks. Lika osäkra och skiftande är prognoserna för Indien. Bestämda förutsägelser är orimliga; det väsentliga och till viss grad hoppingivande är att olika möjligheter avtecknar sig och att den låsta situation som nu föreligger med all säkerhet inte blir bestående under generationer.

Kort sagt, vi bör inte, som varje generation är benägen för, tro att historien under vår tid skall nå en vändpunkt eller slutpunkt, att definitiva lösningar är inom räckhåll, att rent av nästa konferens skall frälsa världen. Vad som nu kan vinnas är inte avspänning, på sin höjd något ökad klarhet. Demokratierna måste för framtiden arbeta

med samma program som tidigare: styrka och sammanhållning. Ty om något är säkert, är det att eftergifter, oenighet och svaghet stimulerar de aggressiva, inte blidkar eller mättar dem. Maos strategiska paroll är den varning Västern måste ha i minnet; det gäller, skriver Mao efter Lenins mönster, "att förena sig med majoriteten, att angripa minoriteten, att splittra fienden och att förinta varje fiende för sig". Det är och har alltid varit kommunismens syfte; den insikten bör bestämma demokratiernas hållning.

(DN 3/7, 4/7, 5/7 och 6/7 1955, *På krigsstigen* 1958.)

Kommunism och pacifism i Ryssland

KOMMUNISMENS SKRIFTER skiljer sedan Lenins tid på "rättfärdiga" och "orättfärdiga" krig. Rättfärdiga krig är enligt det ryska kommunistpartiets officiella historia krig "till befrielse av folket från kapitalismens slaveri"; "om kriget föres av proletariatet för att stärka och utbreda socialismen, är det ett legitimt och 'heligt' krig", heter det i en förra året på Militärakademins förlag utgiven bok *Marxismen-leninismen om krig och armé.* Kommunismen understödjer de rättfärdiga krigen och är mot de orättfärdiga, imperialistiska krigen. Att tolka dessa uttryck erbjuder i praktiken inga svårigheter. Rättfärdiga är de krig som Ryssland — och dess bundsförvanter — för; det ryska tyranniet representerar, *är* i realiteten proletariatet. Andra krig är orättfärdiga. Krossandet av den ungerska frihetsrörelsen på hösten 1956 var alltså en rättfärdig aktion; Förenta nationernas stöd åt det angripna Sydkorea var däremot ett orättfärdigt, imperialistiskt krig.

Till detta språkbruk hör också tanken att fred kan nås blott genom "kapitalismens tillintetgörande". Därför blir rättfärdiga krig ett slags fredskrig, en metod att nå fred i världen och alltså inte krig i egentlig, otrevlig mening. "Våldet har en utomordentlig progressiv betydelse också i sin militära form, om detta våld möjliggör förintande av ett föråldrat ekonomiskt system och krossar förstelnade, döda politiska former", betonas i den nyss citerade handboken. Ryska rustningar, till och med ryska erövringar, blir i grunden ett arbete i fredens tjänst, och det finns alltså ingen motsättning mellan den ryska expansionspolitiken och den ryska propaganda som syftar till fredstankens utbredning; fred skall vinnas just genom att man inte gör motstånd mot kommunismen.

Dubbelspråket genomföres i detalj. Medan USA beskylls för att begagna skolorna till krigspropaganda, ligger det i fredens intresse

att de ryska barnen — på ett sätt som saknar varje motsvarighet i folkstyrda stater — uppfostras till militarism och krigiskhet. Lekarna skall låta barnen, framhålls i undervisningsplanerna för småskolan, "genomleva det stora, tappra, heroiska". Man skall använda "krigsleksaker som ger en bild av vårt fosterlands makt . . . Tanks, kanoner, kulsprutor, aeroplan, rödarmister, rödflottister, ubåtar, minsvepare, allt detta skall användas som åskådningsmaterial i parader och uppställningar." I samma framställning förklaras att soldater i andra länder uppfostras till bödelsdrängar, medan försvaret av fosterlandet i Ryssland sägs vara medborgarens "högsta moraliska och juridiska plikt" och värnpliktsvägran betraktas som en grov förbrytelse med flerårigt straffarbete som påföljd.

I princip måste från dessa utgångspunkter pacifismen utdömas. Pacifismen är enligt *Kortfattad filosofisk ordbok* (1955) "en borgerligt-liberal politisk riktning som predikar fred . . . Pacifismen överskyler det faktum att kapitalismens existens är den verkligt djupa grunden och källan till krig. Pacifismen förnekar också det ofrånkomliga i de rättfärdiga, befriande krigen." Ungefär samma framställning ges i 1955 års upplaga av den stora *Sovjetencyklopedin*. "Karaktäristiskt för pacifisterna är deras passiva predikande av freden och deras tro på möjligheten av att upprätta en 'evig' fred utan att undanröja de orsaker som föder krig . . . Pacifisterna unyttjas ofta av imperialisterna till att dölja förberedelserna till krig, till att bedra massorna och avleda dem från en aktiv kamp mot de imperialistiska krigen." I Militärakademins förut nämnda skrift står: "För att hålla armén i ständig stridsduglighet och stridsberedskap undervisas och uppfostras den i en anda av sovjetisk militär ideologi. Detta kräver övervinnandet av de pacifistiska illusioner som stundom uppstår hos föga erfarna och otillräckligt utbildade människor."

Vid de av Ryssland organiserade fredskonferenserna är visserligen religiösa pacifister välkomna, men de är inte tålda i Ryssland. Den 5 februari i år skriver Sovjetarméns organ Krasnaja Svezda: "Vår sak och vår fostran av de arbetande tillfogas särskilt stor skada av skilda religiösa sekter. En del av dem som alltjämt finns kvar i vårt land förbjuder exempelvis sina anhängare att gripa till vapen för att skydda det socialistiska fosterlandet och göra motstånd mot de imperialistiska angriparna. De visar ovilja mot att göra tjänst i Sovjet-

armén, vilket dock är en patriotisk hederssak för Sovjets medborgare."

Pacifism i Ryssland är alltså en farlig och straffbar villfarelse. Även pacifismen i andra länder har man, från en helt annan synpunkt, stundom angripit. Den har i samband med äldre tvister om marxismens innebörd framställts som en avledningsmanöver, dirigerad av socialdemokratin, för att dölja krigsförberedelser; enligt denna fraseologi kunde Ryssland på 1920—1930-talen avvisa socialistiska krav på internationell avrustning. Men den "äkta" pacifism som arbetar för demokratiernas avrustning och kapitulation måste uppenbarligen ses på ett helt annat sätt. Den arbetar ju Ryssland i händerna och är alltså en bra rörelse, en rättfärdig rörelse.

(DN 4/5 1958.)

Kommunism och pacifism i Sverige

PACIFISMEN FÖRDÖMS I RYSSLAND, de som söker propagera den genom värnpliktsvägran eller på annat sätt får hårda straff. Men till pacifismen i demokratiska länder har kommunismen ställt sig alltmer sympatisk. Fredskongresser anordnas som samlar kommunister, medlöpare och pacifister till resolutioner, vilkas kärna är att de vapen på vilkas innehav de fria staterna är beroende — atomvapnen — skall förbjudas, väl att märka utan betryggande kontrollåtgärder. Även den totala pacifismen framhäves som lämplig för världen — för världen utanför Ryssland. Det är typiskt att den stora Sovjetencyklopedin i 1955 års upplaga först kritiserar pacifismen därför att den inte begriper skillnaden mellan de "rättfärdiga krigen" (ryska krig) och de orättfärdiga krigen. Därefter sägs i slutet på artikeln i ämnet: "Efter det andra världskriget har de samvetsömma, osjälviska företrädarna för pacifismen, som tar hänsyn till de breda folkmassornas strävan till fredens bevarande, samarbetat med fredsvännerna och hjälpt dem i kampen mot imperialisternas förberedande av ett nytt krig."

I dessa formuleringar kommer det ryska dubbelspråkets syften fram med ovanlig tydlighet. "Fredsvännerna", det är kommunisterna, vilkas krig är "rättfärdiga", därför att de syftar till kommunismens universella seger och därmed till en allmän fred under dess välde. "Pacifisterna", det är folk utanför kommunismen som genom sin bristande förståelse för de rättfärdiga krigen är betänkliga och i Ryssland inte kan tolereras, men som i andra länder är tjänliga, därför att de samarbetar med fredsvännerna.

Ingenting är naturligare än detta resonemang. Ett förbud mot kärnvapen utan andra avrustningsåtgärder ger Ryssland ett avgörande övertag: dels kan förbudets efterlevande inte kontrolleras — ryssarna säger nej till förslag om effektiv kontroll — varför förbudet i

praktiken blott skulle gälla de stater där en demokratisk opinion och en fri debatt stöder ett avtal i frågan, dels blir den ryska militära apparaten ojämförligt överlägsen de fria staternas, om dessa berövas kärnvapen. Den stat som under och efter andra världskriget underlagt sig tio länder i Europa vill självfallet att de återstående staterna skall rusta ned: det "rättfärdiga" kriget kan ersättas av en militärpromenad eller bli helt onödigt genom att de hotade och underlägsna kapitulerar.

I Sverige har denna kommunistiska taktik under den senaste tiden blivit så öppet markerad att, tycker man, även de mest lättrogna och optimistiska skulle observera det skamlösa i aktionen. Ny Dag har dag efter dag publicerat ledande artiklar där de svenska pacifisterna berömmes och uppmuntras. "Vårt samvetes röst", det är överskriften på en ledare som refererar Fogelströms-Morells välmenande och huvudlösa förslag att vi skulle avrusta och ge den sålunda insparade summan till underutvecklade länder — för att därigenom vinna så stor aktning ute i världen att ingen ville angripa oss. I Ryssland skulle ett liknande förslag inte kunna framställas i skrift, ty myndigheterna har hand om press och förlag; om det framställdes muntligen skulle förslagsställarna sättas i fängelse eller skickas till Sibirien. Men för Sveriges kommunister är förslaget alltså "vårt samvetes röst"; med sådan brutalitet bedrives dubbelspelet. Då vissa religiösa kretsar i Sverige diskuterat en särskild bönevecka för freden noterar *Ny Dag* detta med välbehag som "ett av de många tecknen på hur djupt fredstanken är rotad". Samtidigt rasar den ryska armétidskriften mot religiösa pacifistgrupper som påstås driva sitt spel i Ryssland. Allt detta borde, skulle man tro, öppna ögonen på de mest förblindade. Men antingen lyckas de bevara okunnigheten om vad som sker eller är förblindelsen stark nog att göra blicken skum för det mest påtagliga.

Vi hade alldeles samma situation under nazismens uppgångstid före kriget. Tyskland rustade till det yttersta, slog ned all opposition mot militariseringen, förberedde erövringar och krig med systematisk precision. Vad som kunnat rädda freden var en sammanslutning av stater som var beredda att gemensamt avvärja varje tyskt angrepp. Denna fara möttes av nazismen med en fredspropaganda som inom stora grupper var effektiv. Medan Hitler uppslukade stat

efter stat och planerade den stora aktionen för Europas underkuvande försäkrades vi av Hedin, Böök och andra att han drömde om fred och stillhet; även bland socialdemokraterna, som i stort sett ägde insikt om faran, fanns personer som vid sidan av nazismens utsända propagandister bedyrade fredsviljans seger inom alla folk.

Nu är många där igen. Avrusta, ha förtroende, ryssarna vill fred, och om vi blir maktlösa blir de ännu mera fredsvänliga. Rödluvorna närmar sig trohjärtat den mysande vargen. Men dess bättre är läget ändå inte så eländigt nu. Västmakterna, från USA till Norge, Danmark och Västtyskland, är medvetna om faran, är sammanknutna i försvarsförbund och kastar inte vapnen för att bli ett mer lockande byte. Inte heller i Sverige lär något demokratiskt parti välja uppgivelse i stället för försvar.

(DN 5/5 1958.)

Frälsning och ansvar

VÄRLDEN ÄR OND, de som leder den har orena motiv, de brukar makt och våld, de använder onda medel, även då de söker goda mål. Men vi, men jag kan nå renheten och godheten genom att övervinna världen, stå utanför, försmå både makten och ansvaret.

Denna syn på den enskilda människan och hennes sociala omgivning har i sina många variationer varit ett starkt och ofta domineran-de inslag hos religiösa läror och deras förkunnare och anhängare. Den har hos många uttryckt en tvingande, osjälvisk längtan till full-ändning, till Guds närhet. Den har hos andra, hos massorna, byggt på tron att denna värld är något likgiltigt, något provisoriskt, nästan ett sken. I ett kommande evigt liv skall en ofantligt rik ersättning be-redas dem som varit rättfärdiga under jordelivet. Avkastningen skall bli större än någon procentare här i världen kunnat drömma om. På detta sätt blir rättfärdigheten en förträfflig kapitalplacering, en form av förnuftig ekonomi, den enda förnuftiga ekonomin.

Det finns profana former av denna antisociala, antipolitiska håll-ning. Politiken innebär ofrånkomligt att nå makt och att bruka makt; i sista instans betyder makten i en stat monopol på bruket av våld i denna stat och möjlighet att med våld värja den mot andra stater. Men våld är något ont, det är vi överens om. Alltså, säger anarkisten och pacifisten, är politiken något ont. Bort med staten, förklarar anar-kisten — den mest konsekventa av de båda — ty den är ett organise-rat våld; om jag inte lyckas att avskaffa detta onda, måste jag i varje fall ställa mig utanför, undvika det smutsiga hantverket, söka frälsningen för mig själv. Bort med försvaret för min stat, förklarar paci-fisten, som bara går halva vägen; om jag inte lyckas, kan jag åtmin-stone själv nå syndfrihet genom att i förakt avstå från beblandelse med det orättfärdiga. Ett slags oäkta pacifism, som resonerar på samma sätt som den kristne om ersättningen i himmelriket, tillägger att

man på den linjen rent av skall kunna göra en god affär. Kastar du ditt vapen, kastar också fienden sitt, vänder du andra kinden till, får du inte en ny örfil, utan en smekning; med en så frenetisk, så uppjagad optimism söker man försona frälsningstanken med omsorgen om det timliga.

För politikerna, för de människor som styr staterna, är dessa lösningar omöjliga. De kan inte, för att i något förändrad form använda Max Webers ryktbara beteckningar, ersätta ansvarsetik med frälsningsetik. De kan inte säga: låt mig göra det goda, låt mig vara syndfri, även om världen eller mitt folk går under. De bär ansvaret för andra, de har blivit styrande just därför att de velat ha makt och ansvar och därför att — i demokratierna — vanligt folk har litat på dem. De måste vara beredda att bruka även medel som de anser onda, i hopp om att verkningarna blir goda. Vid någon medvetenhet har de klart för sig att det väldiga maskineri av normer och tvångsmedel som kallas stat ständigt, hur ledarna och domarna än är beskaffade, mal fram många orättvisor, gör många misstag, förorsakar många lidanden. Men de är övertygade om att utan staten skulle våldet och ondskan regera utan hämningar och regler, att utan försvar för frihet och folkstyrelse skulle tyranniet triumfera.

Att döma mellan dessa former av etik är självfallet omöjligt; man kan tvärtom endast fastslå att världen behöver dem båda och att de för övrigt aldrig är skarpt åtskilda hos enskilda människor; politikern måste ha en droppe av kallelse och utopism, anarkisten och pacifisten behöver ett grand av realism och anpassning för att inte stanna i tystnad och isolering. Kierkegaard och Ibsens *Brand* kan åberopas av frälsningens män, Lincoln, Gladstone och Franklin Roosevelt av ansvarets bärare; i Strindbergs *Mäster Olof*, i Gandhis livsverk ser vi striden mellan och sammanvävningen av frälsningens och ansvarets tankar.

Lika lätt är att finna falskmyntare och charlataner inom de båda lägren. Många politiker sviker sin centrala plikt att söka se världen sådan den är och att genom sakligt arbete förbättra den; makten överskyggar ansvaret, och för att nå och bevara makten gör man affärer i förgyllning och illusionism. Inför de människor åter som säger "världen är låg och dum, inte jag, ansvaret för följderna drabbar inte mig, utan de andra", har jag, skrev Weber, "i nio fall av tio intrycket

att jag har att göra med virrpannor som inte vet vad de har för sig, utan berusar sig med romantiska sensationer"; den observationen är lika träffande nu som då den gjordes för nära fyrtio år sedan, efter det första världskriget.

Förståeligt men lika fullt fördömligt är att intoleransen, den hätska illviljan mot oliktänkande, starkt framträder bland dem som tror sig bli skuldlösa genom att förkasta alla onda medel genom att frånsäga sig politiskt ansvar. Medan exempelvis pacifisterna i modern debatt nästan alltid behandlas som rättsinniga och hyggliga människor som tänker fel, behandlar de själva sina motståndare som illasinnade och medvetet skurkaktiga; den som är för ett starkt försvar påstås *egentligen* längta efter krig. Den till helighetskänsla stegrade egenrättfärdighet som gör sådana tarvligheter förklarliga har utmärkt många religiösa grupper, särskilt under förföljelser; i detta fall odlas den utan alla risker, men martyrminen finns kvar. "Trosföreställningar som pacifism och anarkism, som ytligt sett tycks innebära ett totalt avstående från makt, stimulerar sådana tankevanor", erinrade George Orwell i en artikel 1947. Ty "om man omfattar en tro som tycks vara fri från politikens vanliga smutsighet, måste det väl bevisa att man har rätt? Och ju mera rätt man har, desto mera naturligt är att man skall tvinga alla andra att tänka på samma sätt". Det är en god bild av hur den trångsynta utopismen kan förvandlas till ett vapen i ondskans tjänst.

(DN 17/8 1958.)

Tyranniet begär förtroende

ENGELSKAN HAR ETT UTMÄRKT UTTRYCK för en viss typ av bedragare — confidence man, en person som systematiskt lurar andra genom att inge förtroende. De aggressiva tyrannierna representerar denna typ av brottslighet i storpolitiken. De inger i och för sig, genom sin regim och sina handlingar, misstroende; just därför måste de ständigt söka vinna förtroende, tala om nödvändigheten av förtroende för att stater och människor skall kunna leva i fred och endräkt.

Hitlers bana var en serie lyckade confidence tricks, under många år genomförda med balans och framgång. Han talade ständigt om fred; dessa våldsamt passionerade vädjanden till fredsviljan, denna fredshets, var bakgrunden till de lyckade aktionerna. Med korta mellanrum sade han sig upptäcka att något förhållande — en gränsdragning, en traktat — var ett hinder för freden; om den saken väl rättades till skulle freden verkligen vara säkrad. Hotelser och sabelrassel trädde under en tid i stället för fredspropagandan, så fick Hitler det han ville, han började ånyo tala om fredens välsignelser och om att han nu, då missförhållandet var rättat, inte hade någon tanke på annat än det fredliga uppbyggandet. Så gick det en tid, och något nytt hinder för freden, en ny orättfärdighet att rätta till, drogs fram under nya gester av bitterhet och raseri. Denna politik blev möjlig därför att de hotade staterna inte höll samman, därför att efter varje aktion, förtroendekampanjen ånyo blev effektiv. Vi måste lita på Hitler, sade man i kanslierna och i pressen; nu har han vunnit sitt mål, nu måste vi ha tillit till honom för att göra honom lugn och snäll. Så förlöpte de ohyggliga åren av eftergifter, avspänning och vinster för tyranniet 1933—1939.

År 1959 har det ryska tyranniet upptagit sin största avspännings- och förtroendeoffensiv efter 1955; offensiven 1955 mottogs med samma glädje, samma förhoppningar som den nuvarande, och det var

först förräderiet mot Ungern och krossandet av den ungerska frihetsrörelsen som för en tid förintade illusionismen. Taktiken i år är densamma som för fyra år sedan. Allmän fredspropaganda, blandad med fordringar, vilkas beviljande påstås säkra freden. Krigshot ena dagen, fredsförsäkringar den andra. Inom den demokratiska världen skiftar man mellan fruktan att än en gång bli bedragen och hopp om att denna gång menar tyranniet allvar, denna gång kan man lita på dess utfästelser.

Det pris Chrustjev begär är självfallet eftergifter. Han ställer upp fordringar vare sig det gäller de amerikanska truppernas tillbakadragande från Europa eller en förändring i Berlins ställning, som, även om de blott till någon del bifalles, leder till en betydande reträtt från demokratiernas sida. Det pris tyranniet vill betala är blott löfte om fredlighet och fred. Med en naivitet som skulle vara rörande, om inte dess övermått avslöjade dess falskhet, förklarar den ryske tyrannen att om alla stater avrustade, så skulle ju ett krig bli tekniskt omöjligt — samtidigt som ryska arméer måste hållas i satellitstaterna och de erövrade länderna för att dessa inte skall kunna frigöra sig.

En avspänning förutsätter förtroende, det är sant. Men förtroendet finns inte och bör inte finnas. Förtroendet är i detta fall det första steget till att bli bedragen. Ett tyranni får inte inge, får inte framlocka, förtroende. Den regim som med polis- och militärstyrkor utan motstycke i världen håller sitt eget folk och tio erövrade folk i underkastelse kan inte betraktas med tillit. Med ett ord kan tyrannen kasta om propagandan från fred till krig, en ny tyrann med annan taktik kan genom omvälvning i ett konferensrum i Kreml komma till makten och beteckna sin företrädare som förrädare. Då folket inte står bakom givna löften, är de utan värde. Men därtill kommer att tyranniet genom sina brott och erövringar tvingas att fortsätta på samma väg. Annars gör sig de undertryckta folken fria, och hela den väldiga byggnad som tyranniet byggt upp slås i spillror. Tyrannen blir en Macbeth, som måste välja mellan undergången och nya mord; han är misstänksam men han är det med rätta, ty han ser medtävlare, liksom han själv beredda till varje skurkstreck, i sin omgivning, och hämndlystna i den kör av nationer som kommenderas att sjunga hans lov. Tror någon att sådana män genom ett avtal eller ett löfte hindras att utnyttja andra staters svaghet och förtroende, att de kän-

ner någon moralisk bundenhet mot andra? De senaste trettio årens historia borde ha lärt oss den läxan.

Förhandlingar, politiska resor och toppmöten är bra, sägs det; man börjar inte krig så länge aktörerna är ivrigt engagerade kring det gröna bordet. Men något annat bör vi i varje fall inte vänta av den nya avspänningsoffensiven. Om den leder till eftergifter i förtroendets tecken, innebär detta blott en seger för tyranniet. Den är farlig redan om den inger de fria folken föreställningen att vi står tryggheten nära, om den — liksom på Hitlers tid — kommer oss att glömma, att bortse från, att inte ständigt tala om tyranniets realitet. Den verkliga avspänningen kan komma först genom tyranniets avveckling, och till dess måste freden tryggas av demokratiernas styrka, fasthet och samverkan. Styrkans politik ger inte säkerhet, men den ger oss det mått av säkerhet vi kan nå; svaghetens politik leder till säker undergång.

(DN 31/12 1959 — Herbert Tingstens sista ledare i Dagens Nyheter.)

FÖRTRYCKETS ANSIKTEN

Hitler

DEN ENGELSKE FORSKAREN Alan Bullocks nyss utgivna arbete *Hitler, a study in tyranny* (Odhams Press Limited) har i flera recensioner betecknats som ett standardverk med utsikt att bli bestående för årtionden framåt. I det hela kan lovorden anses välmotiverade. Denna bok på över sju hundra sidor bygger på så gott som allt tillgängligt material av värde, objektiviteten i den faktiska framställningen är aktningsvärd, och många analyser är intelligenta och klarläggande. Likväl blir man i viss mån missräknad. Detta beror kanske delvis på att arbetet alltför mycket blivit en nazismens och det nazistiska Tysklands historia, inte en teckning av Hitlers karaktär och handlande. Viktigare är att det åtminstone för närvarande inte tycks vara mycket nytt att säga om Hitler; man känner igen nästan allt från tidigare skildringar. Men det väsentliga är helt enkelt att denne man, som under tolv år höll världen i spänning, på ett egendomligt sätt verkar ointressant. Man har intrycket att han knappast existerade som privatperson; han skrev inga brev, förde inte några intima samtal, hans ändlösa monologer i kretsen av anhängare och underlydande är propaganda lika mycket som de offentliga talen. Vad tänkte och kände han i ensamheten? Man misstänker att han alltid gnagde på de fraser som han serverade yttervärlden, att hela hans jag var förbittring, hets och maktbegär. Napoleon, Metternich och Bismarck är brett mänskliga i jämförelse med denna förtätning av tråkighet, tarvlighet och illvilja; även storheten i det sataniska, det besviket upproriska, saknas, och det vore därför alltför vänligt att kalla Hitler en politikens Genet.

Det bestående intrycket, skriver Bullock, är sinnets vulgaritet, föreningen av banalitet och brutalitet, av fräckhet och okunnighet. De stora tillgångarna var ett hat mot allt och alla, som formades under ungdomsårens misslyckanden, en egoism som närmade sig det sin-

nessjuka samt en politisk begåvning som främst bestod i ohämmad demagogi och en självfallen inriktning på att lura sin omgivning. "Ideologin" var främst den missförstådda darwinismen som går ut på att den starkaste är den bäste eller all makt är rätt; fördomarna i fråga om raser och folk uppstod genom att denna tro på makten befruktades av gängse kvasivetenskapliga teorier.

Enligt Bullock skulle man knappast kunna tala om idealism hos Hitler. Ordet är så svagt och så urholkat genom den s k djuppsykologiska analysen att man använder det med tvekan. Men om med idealism menas helt enkelt identifikation med generella föreställningar, lär det inte vara möjligt att bestrida Hitlers idealitet. Han trodde sannolikt på något allmänt sätt på tyskarnas överlägsenhet, även om denna tro var så egocentrisk att han kunde betrakta det egna folket som ett redskap och i oppositionella tyskar såg undermänniskor. Hos Karl XII, Napoleon och många andra folkhjältar möter samma sorts "patriotism"; det är en känsla som väl går samman med hårdhet och till och med hat mot nationen då denna inte anses "värdig", då den kort sagt inte blint lyder ledaren. Och framför allt var Hitler ärlig då han föraktade och fördömde andra folk, särskilt slaver och judar. Det väsentliga är att dessa föreställningar och känslor förenades med en så exceptionell brist på medlidande, med en så total känslokyla. Välvilja fanns bara mot hundar och slavar; miljonerna mördade och torterade var likgiltiga, och Hitler avnjöt på film de efter revoltförsöket i juli 1944 avrättade motståndarnas dödskamp.

Denne man inkarnerade den låga ondskan, inte det tyska folket. Ledare av det nazistiska partiet blev han utan större svårighet; i denna grupp av misslyckade och catilinariska existenser hörde Hitler till eliten. Det märkliga var att denna grupp genom en kris av förut okänd omfattning för många kunde framstå som nationens räddare. Just genom sin moraliska och intellektuella hållningslöshet kunde de misslyckade vädja till alla missnöjda; till medelklassen, som var hätsk uppåt och rädd nedåt, till bönderna, som begärde högre tullar, till företagarna, som fruktade fackföreningarna, till och med till arbetare som trodde på socialism; man kunde utmåla västmakterna, Ryssland, plutokraterna, judarna, marxisterna som de ansvariga för Tysklands olycka. Någon seger med demokratiska medel vanns likväl inte. Hitler hade inte mer än 196 platser av 584 i riksdagen då han

blev rikskansler, och partiet var uppenbarligen på reträtt; den koalition som förde nazismen till makten blev möjlig genom hemliga förhandlingar mellan Papen, Hindenburg och Hitler, varvid varje part trodde sig kunna lura de andra.

Bullocks redogörelse för detta förlopp är ingående, men förtjänar dock på ett par punkter att kompletteras. Det understryks knappast tillräckligt att nazismen som ett inom demokratin verksamt parti använde det talade ordet med helt annan energi än andra riktningar. Riksdagsmännen arbetade inte med lagförslag och budgetfrågor; de använde sina fribiljetter för att resa kring och agitera, dag efter dag, år efter år. Talarskolor utbildade ständigt nya propagandister, utrustade med enkla slagord och en speciell hetsighet i framförandet. Vid sidan av denna propaganda, som sannolikt saknar motsvarighet i historien, gick våldet genom de beväpnade förbanden, SA och SS, möjliggjort genom att partiet till övervägande del bestod av unga män, de rotlösa samlade till en hatets revolution. Vad dem som röstade för nazismen beträffar, måste ihågkommas att de socialistiska och katolska partierna behöll sitt klientel och att Hitlers framgångar bestod i uppsugandet av alla s k borgerliga grupper. Katolikerna vann 17,3 procent av valmanskåren i december 1924, 15 procent vid det fria valet i november 1932; motsvarande siffror för de båda socialistiska riktningarna var 35,3 och 37,3 procent; det var de tysk-nationella, tyska folkpartiet, demokraterna osv som jämte massan av nya väljare gick till nazismen.

Maktövertagandet och de stora framgångarna efter detta — inrikespolitiskt och utrikespolitiskt — måste ses mot bakgrunden av vad man kallar Hitlers nya taktik. Denna taktik innebar helt enkelt en förut under modern tid okänd ohederlighet och hänsynslöshet. Politiker och diplomater brukar inte prisas som moralister, men demokratin och den internationella samfärdseln bygger likväl på ett minimum av hederlighet; även om inte alla tillämpar satsen att avtal skall hållas, finns dock en utbredd benägenhet att göra det. En gangster av Hitlers mått var verkligen något nytt. Han lierade sig med de tysknationella och deras förband under ömsesidiga uttryck för lojalitet och respekt; efter några månader var partiet förbjudet. Han talade om sin trohet mot arbetarna dagen innan han slog sönder deras fackföreningar. Han prisade Röhm som vän och kamrat för att sedan

mörda honom och hans anhängare och krossa SA. Han konspirerade med generalerna mot SA och gjorde sig sedan genom utpressning och falska anklagelser av med de militära ledarna. Han lovade världen fred blott än en liten sak beviljades honom — upprustning, militarisering av Rhenlandet, Saar, Österrike, Sudettyskarna, Tjeckoslovakien, Polen — och dagen efter började på nytt hetsen och fordringarna. Det dröjde länge, det måste dröja länge, innan folk förstod att det var en skurk, en ordinär privat skurk, som var härskare i ett stort rike.

Antagligen var Hitler hela tiden i en mening i god tro. Han ansåg bedrägeriet nödvändigt för att nå viktiga mål. Och han ansåg, vilket är en smula mera originellt, alla andra vara så lymmelaktiga att hänsyn till dem snarast var omoralisk. Hans illvilja var så perfekt, kombinerade till den grad ondska och ett slags konventionell moralism att han hade gott samvete och ständigt förvånade sig över andras lömskhet. På samma sätt gick Napoleon klagande och krossande genom livet. Hitler kunde ha gjort till sina de Maistres ord att alla människor är värda stegel och hjul, men han undantog sig själv.

Med segrarna följde ett caesariskt övermod. Han var gudabenådad, visste allt, kunde göra allt — det var den sömngångaraktiga säkerhetens tid. Omgiven av rikets dignitärer pratade han kväll efter kväll om allt, löste alla problem, var strateg, historiker, tänkare; ministrar och generaler lyssnade under instämmanden och dolda gäspningar. Med nederlaget kom en tendens till folkskygghet och fruktan att veta sanningen. De sista veckorna, då ledaren instängd i sin bunker förtvivlade, föraktade och ordnade för sitt självmord, betecknade kulmen av egocentricitet och illusion. Det borde, tycker man, falla en strimma av patos och tragik över detta slutskede, då Macbeth såg skogen gå till anfall. Men så är det inte; vi bevittnar undergången med vämjelse och utan en droppe av medkänsla; vi ser på Hitler som han såg på andra. Så eländig var mannen.

(DN 16/11 1952.)

Joe McCarthy

Porträtt av en skurk

DEN REPUBLIKANSKE senatorn Joseph McCarthy var för några år sedan en av världens mest omtalade och omskrivna, uppskattade och avskydda personer. Hans glanstid inföll mellan våren 1950, då han påstod sig kunna namnge ett stort antal i utrikesdepartementet verksamma kommunister, och hösten 1954, då senaten med stor majoritet uttalade sitt "fördömande" av hans uppträdande som ägnat "att bringa senaten i vanheder och vanrykte". Själv har jag, från besök i USA 1954 och 1955, drastiska intryck av hur snabb och fullständig förändringen i McCarthys ställning var. Vid det första besöket var McCarthy av sina talrika anhängare och sympatisörer betraktad som en stor nationell ledare, medan motståndarna såg honom som en aktuell fara för friheten och demokratin i USA; vid det andra besöket talade man om honom som en fallen och förfallen person, föremål för en social ostracism så hård att ingen senatskollega ville samtala med honom eller äta vid samma bord som han.

Att klargöra vad McCarthy uträttade och varför han nådde en så betydande, om också bräcklig maktställning är inte lätt. Jag skall stanna vid några moment som mera utförligt redovisades i artikelserier vid denna tid, men som nu kanske hos de flesta fallit i glömska.

Kärnpunkterna i McCarthys verksamhet var misstänkliggörande och publicitet. Som medlem eller ordförande i skilda senatsutskott framförde han i snabb följd anklagelser mot förvaltningsgrenar och organisationer för "hemlig" kommunism och "oamerikansk" propaganda; han vände sig bland annat mot utrikesdepartementet, den officiella radion "Voice of America", armén och de protestantiska kyrkorna, han angrep statsstyrelsen över huvud taget genom att — med häntydan på demokraternas långa besittning av presidenturen

— tala om "tjugu år av förrädiskt välde". Anklagelserna kunde nästan aldrig bestyrkas; typiskt är att McCarthy, som började med löftet att utpeka 207 kommunister i utrikesdepartementet, inte visade sig kunna ange en enda person. Men genom den allmänna oro för kommunismen som mer än tidigare eller senare rådde under detta skede — Alger Hiss hade dömts någon månad innan McCarthy framträdde och Koreakriget kom några månader senare — fanns en benägenhet att tro på eller åtminstone uppmärksamma McCarthys beskyllningar, och han fick genom sin ställning och genom det sensationella i sina "avslöjanden" en oerhörd publicitet. Att han gång på gång överbevisades om lögn och falskhet glömde folk bort inför de nya och allt mera fantastiska anklagelser som strömmade i utskottsförhör och tal, ofta upptagna i radio och television. Tidningarna ansåg sig inte kunna undvika att publicera hans uttalanden även om de inte trodde på dem, ty han var "nyheter" på samma sätt som en kung, en filmstjärna eller en mördare. Härtill kom att gamla och av McCarthy missbrukade konstitutionella bestämmelser gav stora möjligheter, särskilt kongressutskottens rätt att inkalla vittnen till förhör och att domfälla personer som utom på vissa angivna grunder vägrade att svara vid förhören.

Direkt lyckades McCarthy inte uträtta mycket. Hans i svepande generaliseringar framförda anklagelser visade sig, då de skulle konkretiseras, vara grundade på obetydliga och i regel felaktigt beskrivna episoder eller detaljåtgärder; anklagelserna mot arméledningen för hemlig kommunism smalt exempelvis ned till påståendet att en tandläkare med kommunistiska synpunkter efter militär tjänstgöring erhållit befordran från kapten till majors grad. Därför blev ytterst få personer omedelbart och påtagligt offer för McCarthys kampanjer. Men han bidrog med en framgång vars följder fortfarande är kännbara, att öka misstron och misstänksamheten, att framkalla utrensningsaktioner inte bara inom förvaltningen utan också inom enskilda företag, att göra människor rädda för att säga och skriva något som kunde anses "subversivt"; han förgiftade mer än någon annan det andliga klimatet i USA. Konstnärer blev bojkottade, böcker blev borttagna ur offentliga bibliotek, universitetslärare blev tystade eller avskedade, hederliga människor blev vanryktade på grund av McCarthys hets.

McCarthyismen fann genklang inom breda folkgrupper, detta framgår av en rad opinionsundersökningar. Ännu i början av år 1954 förklarade sig 50 procent av de tillfrågade i huvudsak gilla McCarthys verksamhet, medan endast 29 procent uttryckte sitt ogillande. I vetenskapliga utredningar har klarlagts att sympatierna för McCarthy var starkast bland de obildade folkgrupperna och avtog hos dem som genomgått läroverk eller universitet; särskilt vann katoliken McCarthy stöd bland katolska arbetare i nordöstern av irländsk, polsk och italiensk extraktion. En stor skuld i McCarthys framgång hade den republikanska partiledningen, som före 1952 fann alla medel i kampen mot Truman och demokraterna tillåtna; trots att McCarthy riktat gemena angrepp mot general Marshall sökte Eisenhower senatorns bistånd under valkampanjen 1952. Kollegerna i kongressen var rädda för McCarthy, sedan det vid några tillfällen visat sig — eller åtminstone gjorts sannolikt — att en bannlysning från hans sida minskade utsikterna till omval.

Då republikanerna kom till makten på våren 1953 förändrades efter hand läget. McCarthy gick på som förut och angrep rent av så heliga ting som armén och de protestantiska kyrkorna, han började tala om "tjuguett år av förrädiskt välde" och blev sålunda farlig för sitt eget parti. Eisenhower som alltid avskytt honom vågade äntligen visa sin avsky. Fallet blev lika snabbt och oförmedlat som uppstigandet. Efter senatsbeslutet om "fördömande", i vilket alla demokrater och hälften av republikanerna deltog, var det slut med McCarthy. Då han dog i maj 1957, ännu inte femtio år gammal, var det inte längre någon "nyhet" — även om döden, liksom tidigare de sensationella utbrotten, "kom i lagom tid för sjunyheterna i radion".

Det finns redan en hel litteratur om McCarthy och McCarthyismen. Man har i inträngande arbeten sökt klarlägga sociologiska och ideologiska sammanhang, såsom populismen kring sekelskiftet och isolationismen på 1930-talet. Man har gjort psykologiska studier; på vanligt psykoanalytiskt maner har det sagts att McCarthys enastående självsäkerhet och fräckhet bottnade i en överväldigande känsla av osäkerhet och mindervärdighet. Ett nu utkommet arbete av den berömde Richard H Rovere — känd särskilt som medarbetare i The New Yorker — behandlar *Senator Joe McCarthy* (Harcourt, Bruce and

Company) som en person med ett minimum av psykologiska schabloner. Rovere betonar i sin väldokumenterade, intelligenta och ofta spirituella bok att denna sida måste vara väsentlig; inga historiska utredningar om liknande fenomen och rörelser kan ge svaret på frågan varför en förut okänd senator från Wisconsin under några år lyckades tränga sig fram till en huvudroll på världsteatern.

McCarthy var född 1908 i ett enkelt jordbrukarhem. Efter några år av kroppsarbete och småaffärer avlade han på kort tid juridisk examen och blev småningom, som så många amerikanska småstadsadvokater, yrkespolitiker, till en början inom det demokratiska partiet. Som sådan valdes han 1939 till domare, en befattning som han synes ha skött skandalöst illa. En första berömmelse vann han genom att begära ledighet som domare för att bli officer år 1942; möjligen tog han detta steg för att undgå konsekvenserna av sina blamager. Han kommenderades till poster i Stilla havet, där han skötte enklare stabsarbete; själv påstod han lögnaktigt att han varit skytt på ett bombplan, deltagit i ett stort antal strider och blivit svårt sårad. Återkommen till Wisconsin uppträdde han som krigshjälte och blev efter en ovanligt hänsynslös kampanj vald till senator på det republikanska partiets lista år 1946. Under de första åren i senaten var han föga bemärkt; han arbetade till förmån för vissa privata företag och fick med säkerhet ekonomiskt vederlag för sina tjänster. I början av år 1950 kom han, till synes av rena tillfälligheter, på tanken att göra karriär på propaganda mot kommunismen och särskilt på uppgifter om kommunistisk infiltration i förvaltningen. Han kom i rätta ögonblicket, han var en utomordentligt skicklig demagog, och på kort tid var hans lycka gjord.

Vari bestod hans förmåga? Kanske främst i total likgiltighet för fakta, i en kraft att ljuga och överdriva som främst påminner om den nazistiska propagandan. Han var ingen lustlögnare, anser Rovere, men han talade lika gärna lögn som sanning, vilket även i politik är något mycket ovanligt — nästan alla människor har ett slags svårbekämpad förkärlek för sanningen. Särskilt var McCarthy mästare i vad Rovere kallar "den månghövdade lögnen" (the multiple untruth), "en lång rad löst sammanhängade osanningar eller en osanning med

många sidor". Hans anklagelser mot personer eller grupper för kommunism var exempelvis så formulerade att det var ytterst svårt att dementera vissa uppgifter utan att synas godta andra och att över huvud ett klart och generellt tillbakavisande blev nästan omöjligt. Han uppgav ena gången en viss siffra på kommunister inom utrikesdepartementet, en annan gång en helt annan siffra; han använde ordet kommunist så att det kunde betyda: 1) en i det kommunistiska partiet inskriven, 2) en som tillhört partiet, 3) en som sympatiserade eller hade sympatiserat med partiet, 4) en vars verksamhet var till gagn för kommunismen, 5) en som bekämpade McCarthys aktioner mot kommunismen. Med otrolig hänsynslöshet begagnade han metoden att hävda "skuld genom förbindelse" (guilt by association); ett bibliotek eller en tidskrift eller en person misstänkliggjordes genom påståendet att en kommunistisk bok fanns i biblioteket eller att en kommunist skrivit i tidskriften eller att personen i fråga varit vän med en kommunist eller tillhört en förening som haft kommunistiska medlemmar. Om McCarthy visades ha orätt på en bestämd punkt, förklarade han att denna punkt var utan intresse och att hans vedersakare genom att tala om den punkten avslöjade att de inte vågade tala om andra viktigare punkter. Till allt detta kom generaliseringarna, som ledde till att en detaljuppgift upphöjdes till något för den angripna organisationen eller personen allmänt gällande och karaktäristiskt.

Lögnen parades med fräckheten i förmågan att göra sensation. Till ett par journalister som besökte honom sade McCarthy vid ett tillfälle: "Ja, jag skall fundera på om jag har något åt er. Jo, det är sant, jag skall inkalla Truman som vittne i dag. Jag skall genast skriva ut kallelsen, så att ni ser att jag inte pratar i vädret." Det blev en jättesak i ett par kvällstidningar; visserligen misstänkte journalisterna med rätta att någon inkallelse av Truman inte skulle bli av, men "nyheten" kunde ändå inte kastas i papperskorgen. Under ett förhör med general Zwicker, utbrast McCarthy: "Ni är en skam för uniformen. Ni skyler kommunistiska konspiratörer. Ni är inte värd att vara officer." Det var rena galenskaper, antagligen sagda i svår berusning, men McCarthy var skyddad av sin immunitet och hans ord var alltför sensationella för att inte slås upp i jätterubriker. Man kan kalla pressen McCarthys fånge under denna tid, men McCarthy var också

fången i pressens sensationstrafik; han måste bli vildare och vildare för att få stå kvar på första sidan.

McCarthy var ingen fanatiker, han hade knappast några åsikter, han ville helt enkelt väcka uppseende och göra lycka, det är det centrala draget i Roveres karaktäristik och det synes mig vara väl underbyggt. Att McCarthy blev professionell antikommunist var en tillfällighet, han fortsatte i genren sedan det blivit tydligt att den var givande, och då han misslyckats sökte han inte ta upp arbetet på de gamla linjerna. Något försök att bilda en organisation eller starta en massrörelse gjorde han aldrig, trots de många anhängarna och de rikliga penningbidragen från Texasmiljonärer. Därför bör han inte jämställas med Hitler eller Mussolini; han var, kan man säga, på en gång gemenare och mera oskuldsfull. "Om han var någonting alls i fråga om idéer, principer, doktriner, var han ett slags nihilist; han var en väsentligen destruktiv kraft, en revolutionär utan revolutionär vision, en rebell utan en sak att slåss för."

Privat var McCarthy snarast en slappt gemytlig man, vänsäll, hygglig mot sin hustru och barn, han var alltid vulgär och blev snabbt förfallen. Kortspel och supning var hans egentliga nöjen; hans underliga uppträdande, hans rytanden och hans förvirrade fraser sammanhängde med att han ofta var full under anföranden och utskottssessioner. Hans tarvlighet, som på tarvliga människor gjorde ett behagligt intryck och som av andra ofta betraktades som skicklig folklighet, var även bland amerikanska småstatspolitiker någonting märkvärdigt; att hörbart rapa och släppa väder ingick i vanorna. Han personifierade på lägsta nivå "hundraprocentamerikanen", "den riktiga karlen med hår på bröstet". Rovere har kanske rätt då han frånkänner McCarthy ond vilja, men det gör knappast porträttet vackrare.

(DN 12/7 1959.)

McCarthy som glåpord

REDAN I DEN FÖRSTA BOKEN från nyvänsterhåll för sex eller sju år sedan fick jag veta att jag på 1950-talet varit ett slags svensk McCarthy, något av en inofficiell diktator över opinionen, även om jag ansågs ha varit något beskedligare i mitt uppträdande. Senare har synpunkten framförts åtskilliga gånger och det har till och med sagts att jag hade den beryktade senatorn från Wisconsin som förebild för min verksamhet. I stort sett har jag tyckt anklagelserna vara lustiga i sin befängdhet men jag har upptäckt att en del personer, särskilt okunniga ungdomar, tycks tro på dem. Jag skall därför ta upp problemet med tillbörligt om också ansträngt allvar.

Jag stannar först vid min uppfattning om McCarthy. Främst som ordförande i utskottet för oamerikansk verksamhet fick den republikanske senatorn Joe McCarthy en betydande och egenartad maktställning i amerikansk politik. Den första ledaren om honom i Dagens Nyheter skrevs såvitt jag minns av Ulf Brandell. Under åren 1954 och 1955 då McCarthys verksamhet kulminerade skrev jag ett tjugotal ledare och kulturartiklar i ämnet. De var alla negativa eller rättare sagt ovillkorligt fördömande; jag tror inte att någon annan svensk tidning förföljde McCarthy med samma ihärdighet och intensitet. Delvis hade detta en särskild orsak. På sommaren 1954 fick jag ett erbjudande att studera McCarthyismen av en amerikansk stiftelse, "Fund for The Republic", en avläggare av Fordstiftelsen som överhuvudtaget tog upp antidemokratiska tendenser i amerikansk politik och vid denna tid var särskilt intresserad av McCarthys framfart. Att man vände sig till mig berodde dels på att jag var europeisk vetenskapsman och publicist, dels på att man uppmärksammat mina inlägg mot den sydafrikanska diktaturen i Manchester Guardian (som tidningen då hette) och även hade reda på min inställning till McCarthyismen. Såvitt jag förstår, ehuru jag inte vet det, var också mina många kritiska artiklar om negerförtrycket i USA en bidragande orsak till att man vände sig till mig. På stiftelsens inbjudan besökte jag USA en kort tid i september 1954 och sedan under ett par månader på våren 1955. Mina studier i USA fyllde mig, trots att jag tidigare var någorlunda insatt i frågan, med häpnad och förskräckelse över McCarthyismens metoder och framgångar. Rörelsen tende-

rade som jag skrev att bli "en skamfläck på det amerikanska statsskicket" och att framkalla en farlig och egendomlig förvridning av den amerikanska demokratin.

Så kort som möjligt skall jag söka sammanfatta min karaktäristik av McCarthyismen. Den rent konstitutionella bakgrunden till McCarthys verksamhet var den stora makt som ett senatsutskott och särskilt dess ordförande kunde utöva. Möjligheten att anställa förhör med ämbetsmän och enskilda var praktiskt taget obegränsad och personer som vägrade att svara eller att lämna upplysningar på bestämda punkter kunde ådömas straff för denna vägran; utskotten sammanträdde ibland offentligt, ibland hemligt och möjligheten att trakassera inkallade vittnen var enligt reglerna nästan obegränsad (bestämmelserna har sedermera ändrats). McCarthys inriktning på oamerikansk verksamhet gjorde det möjligt att förfölja kommunister, socialister, liberaler, ja, praktiskt taget alla personer som kunde misstänkliggöras för bristande lojalitet i det dåvarande läget eller som haft förbindelser med personer som kunde misstänkliggöras. Till de egentliga utskottsförhören sällade sig tal av senatorn som beskyllde massor av ämbetsmän och privatpersoner för bristande "amerikanism", undersökningar av till ambassaderna eller andra amerikanska institutioner knutna bibliotek i främmande länder, framdragande av detaljer i ämbetsmännens privatliv och genom utskottets personal anordnade utfrågningar av diplomater och andra tjänstemän. På hösten 1954 arbetade inom det mest misstänkta departementet, utrikesdepartementet med dess 11 000 anställda, 350 av McCarthys utskott tillsatta utredare för att pröva hela personalen från ambassadörer till skrivbiträden i fråga om bland annat sexuellt beteende, spritkonsumtion och "nervösa svagheter". Då jag besökte denna utredningsavdelning fick jag för första gången en bild av hur den hemliga polisen arbetar i en diktatur. Då jag för chefen McLeod betonade att något sådant var otänkbart i mitt land, blev han ursinning vid tanken på vår slapphet; från väggen strålade mottot "ett hekto lojalitet är mera värt än ett kilo hjärna". Att vara angivare eller yrkesvittne blev i USA under denna tid ett blomstrande och inbringande yrke; tiotusentals oförvitliga personer gick i ständig skräck för att bli misstänkta eller vanryktade.

Under den värsta tiden tycktes McCarthyismen nära att ödelägga Amerikas politiska liv. McCarthy hade en stark ställning framför allt inom vissa ekonomiskt svaga och kulturellt lågt stående invandrargrupper och några val tydde på att McCarthys rekommendation eller fördömande hade ett betydande inflytande på röstningen inom stora områden i Norden och Västern.

McCarthys tal slogs på grund av det sensationella innehållet upp i tidningarna och hans anhängare kom till tals i radio och TV. Följden blev att politikerna blev rädda för att stöta sig med McCarthy, att Eisenhower trots notorisk motvilja behandlade honom med artighet, att hans kolleger i senaten tolererade honom och ofta stödde honom. Till de många som under denna tid var relativt välvilliga mot McCarthy eller rent av tog emot uppdrag av honom hörde bröderna John och Robert Kennedy. Då jag besökte en rad senatorer för att få en bild av läget mötte jag i regel undvikande uttalanden, inte beröm av senatorn men inte heller avståndstagande, och detta fortgick intill dess senatens majoritet efter särskilt svåra skandaler samlade sig till ett slags misstroendevotum. Jag glömmer aldrig den ende senator, Case från New Jersey, som på min fråga omedelbart förklarade att McCarthy var en lymmel och en skam för amerikansk politik; han sade inte riktigt detsamma i senaten men han vägrade alltid att godkänna McCarthys metoder. (Då jag begärde ett samtal med McCarthy genom svenska ambassaden fick jag nej; han hade frågat om jag stod positiv eller negativ till honom och ambassadtjänstemannen hade inte ljugit i sitt svar.)

Hur långt förgiftningen spred sig inom de ledande politiska och intellektuella skikten är det omöjligt att bedöma; många politiker, särskilt i osäkra stater eller valkretsar, var rädda för McCarthy, andra höll sig tysta med motiveringen "låt honom hållas, så gör han sig själv omöjlig", åter andra gick till angrepp, stundom med svåra risker. Vid några samtal med universitetsfolk fick jag intryck av oro och fruktan medan andra, såsom några framstående professorer vid Harvard, betygade sin avsky och sin självständighet. Att folkstämningen i Amerika — för att begagna detta vaga men ofrånkomliga uttryck — var mera påverkad av en besinningslös antikommunism och, kan man tillägga, antieuropeism än vid något annat av mina studiebesök under nära femtio år anser jag säkert. Men det stora fler-

talet intellektuella, särskilt professorer och publicister, stod enligt min erfarenhet helt utanför förgiftningen.

Det tycks mig inte vara möjligt att finna en motsvarighet till McCarthyismen i någon av Västeuropas demokratier. Nazismen, liksom tidigare fascismen i Italien, var en helt annan sak, en massrörelse, ledd av fanatiker, som kunde vinna gehör på grund av den svåra ekonomiska krisen och sin skiftande och skickliga propaganda inom olika samhällsklasser, med en ledare som i sin primitiva hätskhet och lystenhet att härska kom att symbolisera begäret efter en frälsande omvälvning. McCarthy var ingen stor folkledare, den ekonomiska situationen i Amerika under hans uppgångstid var inte oroande, han stöddes med säkerhet blott av en till vissa områden begränsad minoritet och hade med all sannolikhet inga aspirationer på diktatur. I Sverige och andra stabila västeuropeiska demokratier är en rörelse av McCarthys typ nästan otänkbar. Vad som gör McCarthyismen förklarlig i USA är dels konstitutionella faktorer som tvåpartisystemet med dess vaga skiljelinjer och syften, dels de många politiskt omedvetna och oklara, ofta av äldre nationell samhörighet präglade folkgrupper som kan drivas till aktivitet i speciella situationer utan någon allmän målsättning för framtiden. Kanske kan man uttrycka saken så att i USA finns en tendens till alienation eller främlingskap, till ovilja, misstänksamhet och rädsla hos de otaliga etniska, religiösa och regionalt skilda grupper som ordinärt knyts samman i en av de flesta godtagen men inte starkt upplevd konformism. En rad liknande rörelser som vunnit snabb framgång och lika snabbt avtynat har framträtt i Amerikas tidigare historia som samlingspunkter för tillfälligt allierade enheter som känt sig tillbakasatta och missnöjda.

Med några ord måste jag stanna även vid mera komiska och barocka sidor av kritiken mot mig själv som en svensk McCarthy. Det har påstått att jag under 1950-talet utövade ett stort inflytande genom att i praktiken hindra även andra tidningar att publicera inlägg av vissa journalister och att leda opinionen genom min egen tidning. Man har till och med utan all lekfullhet jämfört mig med terrorister under franska revolutionen. Naturligtvis hade jag inga möjligheter att annat än genom egna skriverier påverka vare sig den allmänna

opinionen eller politiken i andra tidningar. Hur långt den förvirrade okunnigheten går belyses kanske bäst av att man samtidigt med dessa beskyllningar litet föraktfullt påstår att jag var en förlorare, en nederlagets organisatör och att de förslag som jag framförde i allmänhet inte blev godtagna. Tyvärr hade denna sistnämnda uppfattning ett visst fog. Flera av mina kampanjer blev resultatlösa. Detta erkännande innebär inte att jag ångrar dessa kampanjer. Jag förde dem med en intensiv övertygelse som jag fortfarande i flertalet fall bevarar och jag tror att de utifrån mina egna värderingar var av vikt i den svenska debatten.

Slutligen har man påstått att jag i varje fall var en McCarthy inom min egen tidning. Särskilt har jag framställts som ett slags hemmaterrorist av en medarbetare som under min tid i Dagens Nyheter hade en mycket underordnad ställning och som jag inte minns mig någonsin ha disputerat med och med vilken jag endast sällan hade anledning att samtala; denne man har tolv år efter min avgång anlagt kostymen av motståndsman och martyr med krav på beundran och medkänsla för vad han genomgått. Alldeles bortsett från detta fåneri, tydligen framsprunget ur en svulten självkänsla, vill jag framhålla att mitt krav på ovillkorlig ledning av tidningens politik i några fall — som jag mera utförligt berört i mina memoarer — ledde till friktioner och att jag anser mig ibland ha gått för långt i direktiv och ingripanden, men att det vänskapliga och förtroliga samarbetet med mina närmaste politiska och kulturella medarbetare samt några andra kamrater framstår som ett ljust och orubbligt minne.

(*Flyktförsök* 1972.)

Problemet Sydafrika

SYDAFRIKA INTAR EN SÄRSTÄLLNING i det brittiska samväldet, i kristenheten och praktiskt taget i hela den civiliserade världen genom att fortfarande vara en slavstat. Orden skrevs år 1927 av lord Olivier, gammal koloniämbetsman och minister för Indien i MacDonalds första regering. Beteckningen slavstat innebar och innebär en viss överdrift, men är mera befogad nu än den var då. Olivier kritiserade särskilt de tvångslagar som genomdrevs av general Hertzogs regering; dessa lagar är milda i jämförelse med Malans politik. De senaste årtiondena har givit oss erfarenhet av hur totalt tyranniet kan utformas med den moderna teknikens hjälpmedel: kommunism, fascism och nationalsocialism har skapat en ny standard av statsförtryck och mänsklig förnedring. Men som rasvälde intar Sydafrika en plats för sig; det är inte fråga om åskådning, bildning eller rikedom, utan om färg. Något motstycke finns inte till denna regim, som i namnet av vit och kristen kultur driver behärskandet och exploaterandet av en rad skilda rasgrupper till fulländning.

Varför är det så? En fråga som denna kan besvaras, i den mån ett svar är möjligt, blott genom en detaljerad redogörelse för hur regimen växt fram, hur traditioner formats och förmälts med nya impulser, hur miljö, händelser och människor i omedvetet samspel nått fram till något egenartat, som efter hand får det naturligas och självfallnas prägel. Det är fåfängt att tala om någon speciell ondska hos de handlande personerna, om ras- eller nationalkaraktärer, om ett på grundval av några givna utgångspunkter ofrånkomligt förlopp. Blott ett par faktorer som innefattar en del av svaret skall här beröras.

I sista hand brukar de vita i Sydafrika försvara sin politik med två argument som kan förefalla motsägande. Vi är för få för att kunna kompromissa, säger man. I sydstaterna i USA och i Sydamerika har läget varit ett annat; de vita har varit så många att deras maktställ-

ning inte kunnat hotas genom en utvidgning av de andra rasernas rättigheter. Vi är för många, säger man samtidigt; vi kan inte, såsom engelsmännen i Indien eller holländarna i Indonesien, ge oss i väg; för övrigt har vi — det gäller särskilt boerna — intet hemland att återvända till. Dessa synpunkter är riktiga och viktiga, de bidrar att göra problemet till ytterlighet komplicerat. Men de utgår från hållbarheten av den tes man vill bevisa, nämligen att ett samarbete under likställighet är omöjligt.

Att denna tes för de flesta ter sig oemotsäglig sammanhänger med traditioner och föreställningar som utbildades redan under den första invandringstiden. Holländarna kom till Kap år 1652, år 1658 började man importera slavar från andra delar av Afrika och från Java. Redan efter några årtionden kunde i officiella rapporter från den nya kolonin fastslås att européerna inte var farmare, utan plantageägare, och att de i regel kände kroppsarbetet såsom något ovärdigt. Den tanken kommer tillbaka i skildringar och utlåtanden ända fram till våra dagar. Av den patriarkaliska husbondeideologin blev en herrefolksideologi, staten blev ett instrument för det vita ras- och klassväldet. Här saknades, inte helt, men i huvudsak, den frihets- och jämlikhetsideologi som i USA, trots alla förvrängningar och försyndelser, gjort mycket för att fräta sönder tron på de vitas överlägsenhet och rätt att härska. De amerikanska och franska revolutionerna gick i stort sett Sydafrika förbi; hela 1800-talets liberala debatt var detta primitiva folk av jord- och boskapsägare främmande; under 1900-talet har en ung nationalism slagit ned analysen och självkritiken.

Sådant läget nu är kan det visserligen med starka skäl hävdas att Sydafrika i sin helhet, och även de vita, på lång sikt skulle vinna genom utjämning och avspänning. Men för de enskilda vita måste undertryckningen och utnyttjandet framstå som omedelbart förmånliga. Företagaren får billig arbetskraft, bonden lever i välstånd utan kroppsarbete, familjen har gott om tjänare för låga löner, den yrkesskickliga arbetaren känner sig som en monopolist, fri från den konkurrens som likställighet skulle medföra. Då man tänker på hur segt de privilegierade klasserna i Europa hållit fast vid sina företräden, är det inte underligt att de vita i Sydafrika bygger upp en mur av tvångsmedel och fördomar mot de förtrycktas framryckning.

Jämlikhet — det är väl förståeligt att man med fruktan, ja, med

skräck tänker på det alternativet. Skall de undertryckta hämnas, skall ett svart välde efterträda det vita, skall de vita bli en pariasklass? Kommer inte den okunniga och bittra massan att bli ett billigt byte för våldsmän och demagoger, med ständiga regimskiften av sydamerikansk typ eller tyranner av förgrovad Hitlermodell som konsekvens? Utbryter det inte strid mellan infödda, färgade och indier, eller mellan infödda stammar inbördes, om de vita kastar från sig lagen, kulsprutan och batongen? Är inte det vita väldet värnet mot ödeläggelse och barbari? Dessa risker är så påtagliga att många vita kan se sig själva inte som exploatörer, utan som tjänare och martyrer: det är vår plikt, vår kallelse att härska, vi bär maktens börda för de behärskades skull.

På detta sätt flätas orsaker och motiv, intressen och ideal samman; de storvulna historieuppfattningarna och framstegslärorna blir vettlösa fantasier vid konfrontationen med det konkreta; inför den enskilde försvararen av det bestående vet man inte om han i *grunden* (för att använda ett av metafysikens och illusionismens älsklingsord) är en hård egoist eller en romantiker. Benägenheten till kollektivt fördömande bör man skära av inför de invecklade problem, de förvridna och ändå ärliga attityder som möter i Sydafrika.

Och dock kan vi utanförstående säga att *detta går inte.* Vi är alla till en viss grad beredda att göra det onda för att nå det goda; "ändamålet helgar medlen" är en sats hos vilken varje människa söker sin tillflykt, hur subtilt man än fattar gott och ont och hur utspekulerat arrangemanget för flykten än är. Men här gäller det att ständigt göra det onda, av fruktan för något ännu värre. Det gäller att göra generation efter generation hård, att, såsom Peter Abrahams skriver, aldrig återvinna det goda, att ständigt leva i rustning. Det är alltid tvivelaktigt att begagna individualpsykologins begrepp på grupper och folk, och likväl kan inte det vita härskarfolket i Sydafrika karakteriseras utan att ord som personlighetsklyvning och psykos inställer sig. De bud som vi alla finner heliga, även om vi bryter mot dem, skall bli utan mening om medmänniskan har en annan hudfärg. Skräcken, den kollektiva skräcken, måste bli ständigt aktuell, ty annars blir detta sätt att handla olidligt. Västerlandets honnörsord — godhet, tolerans, förståelse, framsteg, mildhet — förtvinar under denna regim.

Skall man leva medveten och med gott samvete i en sådan värld, krävs en spänning, ett slags extas, som hos hjälten i en tragedi. Vardagsmänniskorna blott förtarvligas, blir misstänksamma, känslolösa, rädda att möta sina egna tankar — en galenskap utan storhet.

Hur svårt läget är för den enskilde som reflekterar framgår av att bland de intellektuella oron och kritiken blir allt starkare. Litteraturen, den intelligenta journalistiken, uttalanden av människor med känslighet, begåvning och bildning — här finner vi en öppen eller förstulen opposition, ångest inför vad som sker. Det är med tanke härpå som en av de undertrycktas främsta representanter, professor Matthews, kan se det enda hoppet i en sinnesändring inom den vita majoriteten; "Ett stort antal nationalistiska afrikander måste upphöra att se livet i Afrika som en evig kamp mot den svarte mannen." Det är de vitas själar det egentligen gäller, säges det ofta, litet irriterande, som om även i en själarnas värld de vita vore viktigare — säkert är att blott från de vita kan räddningen utan katastrof komma.

Även på ett annat sätt *går det inte.* Den vita folkgruppen växer relativt sakta; folkökningen bland de färgade och indierna är vida större, och med all säkerhet är den större — trots den höga dödligheten — även bland de infödda. Enligt en nyligen ställd prognos kommer de vita om 50 år att utgöra 15 i stället för drygt 20 procent av befolkningen; mot 4,5 millioner vita kommer att stå 21,5 millioner infödda, 3 millioner färgade och 1,4 millioner indier. Även om denna beräkning är pessimistisk från vit synpunkt, kan det utan vidare antas att den anger tendensen. I förening med det ofrånkomliga att industrialiseringen och inflyttningen till städerna ökas innebär detta att det vita väldet för sitt upprätthållande kräver en alltmera långtgående undertryckning, en alltmer perfekt organiserad rasstat. Därmed växer spänningen, förbittringen bland de förtryckta blir allmän och mera obönhörlig.

Under min resa frågade jag alla dem som var förmögna att diskutera, inte bara att göra propaganda, hur de tänkte sig framtiden. Många av dem, inom skilda läger, trodde på en katastrof, ett raskrig vare sig i form av revolution eller massmord, ett blodigt besegrande av de vita. De som inte trodde så räknade med eftergifter innan det blev för sent, men en aktivisering av den fredliga reformkampanjen (möjligen i form av strejker och passivt motstånd) som skulle förmå

de vita att successivt mildra sitt välde för att till slut gå med på likställighet. Ingen människa kan bedöma om den möjligheten finns och vart en utveckling i denna riktning kommer att leda. Men så mycket tror jag är säkert; sådant det nu är format kan det vita väldet inte bestå länge. Kanske finns det ingen lösning, i vår humanitära och optimistiska mening; finns det någon, är det genom att de vita går de förtryckta till mötes, i en pånyttfödelse av de idéer som så länge sagts rättfärdiga det vita väldet.

(DN 10/2 1954, *Problemet Sydafrika* 1954.)

Sydafrikanska unionen 50 år

Den 31 maj 1910 trädde Sydafrikanska unionen i funktion. Därmed sammanslöts fyra brittiska besittningar till en stat, som visserligen kallades union, men reellt snarast var en enhetlig statsbildning. Kapkolonin var den äldsta av provinserna, där sedan hundra år boer och engelsmän levt samman i konflikter och kompromisser, Natals vita befolkning var nästan helt engelsk, i Transvaal och Oranjefristaten dominerade boerna, besegrade och underställda England 1902, utrustade med självstyrelse 1907. Unionens författning hade utformats av representanter för de fyra kolonierna och sedan diskuterats och godkänts av det brittiska parlamentet. Stora förhoppningar knöts till enhetsverket. "Varje reflekterande sydafrikan ser framåt till en sammansmältning av britter och boer i tanke, mål och blod och till uppkomsten av en nationell typ lika stark som någon vilken förut bildats genom blandning av de bästa folken i Europa", skrev den brittiske representanten i Sydafrika, lord Selborne, i sitt grundläggande memorandum om sammanslutningens värde. Att engelsmän och boer åtta år efter ett förbittrat krig kunde frivilligt enas betraktades som en triumf för tolerans och framsteg och som en lysande seger för brittisk liberal statskonst. Den konservative ledaren Balfour hälsade unionen som "ett underbart resultat av dessa debatter, tvister, bataljer . . . Jag tror inte det finns något liknande i hela världshistorien."

Denna syn på Sydafrikanska unionen har under årtionden präglat historiska och politiska framställningar. Det har varit naturligt att se den nya statsbildningen som ett bevis framför andra på de engelska riksbyggarnas vidsyn, förutseende och visdom. Men sedan många år är det tydligt att unionen, från de förutsättningar som var bestämmande för dess tillkomst, blivit ett totalt misslyckande.

Engelsmän och boer skulle enas i det brittiska imperiets hägn, det var huvudtanken. Länge såg det ut som om den åtminstone i begränsad omfattning skulle förverkligas. De tre boergeneraler som under 38 år stod i spetsen för unionens styrelse — Botha, Smuts, Hertzog — syntes personifiera avspänningen, de samlade alla en majoritet av boerbefolkningen och en del av de engelskspråkiga i sina partier eller koalitioner. År 1914 nedslog Botha och Smuts det uppror som leddes av deras gamla krigskamrater de Wet och de la Rey; Smuts blev under det första världskriget medlem av det brittiska krigskabinettet; ännu vid det andra världskriget slöt Sydafrika frivilligt upp på engelsk sida. Unionen står, skrev den store liberale Kappolitikern Hofmeyr vid tjugufemårsjubileet 1935, för "de moraliska principer och ideal som utmärker den europeiska kulturen", den är "ett land i vilket människor av skilda färger och raser kan leva tillsammans i fred och harmoni".

Men utvecklingen under ytan var sedan länge en annan, och redan före andra världskriget var den djupare tendensen tydlig. Boernationalismen blev ständigt mera medveten och planmässig, Hertzog var i själva verket närmast boernationalist. Det nationalmonument som restes år 1938 förhärligade inte unionen, utan de missnöjda boernas uttåg ur Kapkolonin hundra år tidigare. Många boerledare sympatiserade med nazismens raslära och hoppades på tysk seger i det andra världskriget. Då Sydafrika beslöt att inträda i detta krig skedde det med knapp majoritet i parlamentet och innebar att Smuts besegrade och efterträdde Hertzog som premiärminister. Efter kriget, år 1948, kom Malans nationalism, långt mer extrem än Hertzogs, till makten, och den har sedan dess stärkt sitt välde. Symboler för föreningen med England — flaggan, nationalsången — har slopats. I år gäller det drottningen; man skall vid folkomröstning besluta om republiken. Både i Sydafrika och i England är unionens utträde ur samväldet ett aktuellt problem; alla samväldesstater är kritiska mot nationalismens raspolitik.

Under debatterna före unionens tillkomst talades mycket om boer och engelsmän, men föga om den stora majoriteten av Sydafrikas befolkning, negrerna. För boerprovinserna var det självfallet att endast vita skulle ha rösträtt. I Kapprovinsen däremot bevarades de

bestämmelser som gav de mera kvalificerade bland de andra rasgrupperna (negrer och blandrasiga) rösträtt. Bland liberalt folk hoppades man på att de vita nationaliteterna, försonade och ädla, skulle föra en generös raspolitik, att "Kaps sinnelag" skulle genomtränga hela unionen. Låt oss hoppas, förklarade Winston Churchill, understatssekreterare för kolonierna, i parlamentet, "att den nya medkänsla som kan spira ur enhetskänslan leder dem (de härskande vita) till att samverka inte för att slå ned de infödda med våld, utan i det noblare och visare syftet att resa den infödde till hans tillbörliga ställning som arvtagare till en stor egendom".

Det har inte blivit så. Snarare kan utvecklingen summeras på det sättet att förtrycket av de "lägre" raserna blev en gemensam linje för boer och engelsmän, intill dess boernationalismen blev stark nog att förtrycka, och skärpa förtrycket, ensam. "Kaps sinnelag" har trängts tillbaka från position till position. År 1913 förbjöds negrer att äga jord utanför reservaten, år 1923 anordnades ett slags separation i städerna, år 1936 berövades de svarta sin rösträtt vid gemensamma val i Kapkolonin. Med nationalismens seger 1948 har takten blivit snabbare, propagandan hetsigare, i feber och ursinne fulländas det vita väldet. 1956 förlorade även de blandrasiga sin rösträtt i Kapkolonin, i år skall de vita representanterna för negrerna (valda i särskild ordning) försvinna, i fråga om segregation och undertryckning finns inte längre mycket att uträtta. Rasfrågan har förvandlats till en skiljelinje mellan partierna, eftersom de engelskspråkiga trots allt reagerar mot nationalismens ytterligheter.

Sydafrikanska unionen prisades inte bara som en statlig nydaning, utan som början till en försoning mellan två vita folk och mellan dessa folk och raserna utanför. Som politiskt instrument står unionen kvar, i fråga om lagar och maktmedel starkare än någonsin. Moraliskt och ideellt har den svikit sina syften; den ära som världen talade om för femtio år sedan har förbytts i skam.

(DN 4/6 1960.)

Rasföreställningarnas historia

INDIVIDUELLA KÄNSLOR AV ÖVERLÄGSENHET på skiftande områden piggar upp massor av människor, kanske alla: man är intelligentare, ädlare, vackrare, djupsinnigare, starkare, modigare, hårdare, lyckligare, olyckligare osv, än de flesta andra. Men för många är det besvärligt att finna motivering ens för bisarra eller anspråkslösa överlägsenhetskänslor. Därför är, har några sociologer antytt, kollektiva känslor av högmod begripliga eller rent av behövliga, ett kanske värdefullt reservat för den inom sin närmaste omgivning obetydlige och föraktade. Man är överlägsen som protestant eller katolik eller buddhist. Eller som svensk, fransman eller japan. Eller som medlem av en nobel ras, vit, arier, german, latinare, anglosaxare. Antisemitismen blir, för att ta ett ryktbart ord, idioternas tillflykt.

Vi svenskar har sannolikt haft det ovanligt bra på den sistnämnda punkten under ett par hundra år: en homogen nation, enligt nästan alla rasföreställningar tillhörande en med rätta privilegierad internationell gemenskap — vare sig vi talar om vita, arier, germaner eller nordmänniskor. Då Olle Hedberg på våren 1939 utgav sin briljanta roman *Ut med blondinerna!*, verkade det i titeln angivna temat säkerligen absurt på de flesta. Kunde någon tänka sig att "blondinerna" skulle bli utkastade; det var ju svarta eller åtminstone svartmuskiga, gula och andra konstiga grupper som man kunde tänka sig att förvisa, undertrycka eller helt enkelt göra slut på. Nu, omkring trettio år senare, verkar bokens titel inte lika extravagant.

I USA har man däremot haft det svårt, kanske svårare än någon annanstans. Det har gällt att använda rasteorin på skilda fronter för att på en gång motivera den härskande klassens välde och småningom göra nya grupper delaktiga av det ledande skiktets ära. Det har fordrats mycket ärligt och energiskt feltänkande för att klara det problemet. En lysande översikt av ämnet, lärd, skarpsinnig, nyanserad,

har utgivits av professor Thomas F Gossett under titeln *Race: the history of an idea in America.* Den utgår från den allmänna rasdebatten i västerlandet, livlig och viktig under de senaste två eller tre seklerna, men belyser främst den amerikanska idéutvecklingen.

Utgångspunkterna för teorierna skall jag nästan helt gå förbi. Finns från begynnelsen skilda raser eller har raserna uppstått successivt, den frågan spelade länge en stor roll men avgjordes av Darwin till det senare alternativets förmån. Hur bestämma och differentiera raserna: biologiskt (färg, huvudform, hjärnornas storlek, hjärnvindlingarnas komplikation, hårfärg), historiskt genom studier av skilda kulturer, litterärt och särskilt språkligt (arier var ursprungligen ett språkligt uttryck), socialt — kunde man inte som Gobineau och Spencer utgå från att de fattiga i stort sett var av lägre ras än de arriverade? Hur karaktärisera raserna: genom skillnader i begåvning, politisk och intellektuell kapacitet, känslighet, för att inte tala om musikalitet, sexuell aktivitet, religiös uppfinningsförmåga, förmåga av stilla trivsel — en egenskap som ofta ansågs betecknande för de lägre raserna. I huvudsak var man ense om att det fanns en rasernas hierarki, med de vita i olika varianter och med skilda motiveringar på toppen. I övrigt var meningarna starkt delade: bland auktoriteterna växlade antalet raser mellan tre och trettiosex.

Till de tidigast aktualiserade problemen hörde hur man skulle moraliskt motivera varför indianerna trängdes undan eller utrotades och varför negrerna hölls i slaveri. Men de problemen var ganska lätta. Indianerna hade förvisso — liksom alla grupper som måste undanröjas — en del goda egenskaper, men de saknade moraliska principer, förmåga att bilda fasta och livsdugliga samhällen, seg och systematisk arbetsamhet. Ännu omkring 1890 kunde den blivande presidenten Theodore Roosevelt skriva att ordspråket "den ende bra indianen är en död indian" var överdrivet, men "jag tror att det gäller i nio fall av tio, och jag skulle inte närmare utreda det tionde fallet. Den mest gemene cowboy har mer moralisk känsla än genomsnittsindianen." I fråga om negrerna utbildades en helt annan ideologi. De var enfaldiga, okänsliga, tanklösa, godsinta, men kunde bli utmärkta arbetare under en god och fast ledning. Thomas Jefferson, kanske den mest bildade och intellektuellt ambitiöse av de amerikanska presidenterna, skrev att negrerna var fysiskt och psykiskt underlägsna

och att detta inte kunde bero på att de var slavar — i det gamla Rom hade ju flera slavar eller frigivna utfört goda litterära prestationer.

Svårare var det att komma till rätta med invandrarna under 1800-talet, särskilt de vita invandrarna. Rasteorierna blir, liksom verkligheten, en förening eller ett sammelsurium av avvisande och trumpet godtagande; mot varje nytt slag av invandrare höjdes rasfanan till motstånd, men småningom fick nykomlingarna krypa in bakom fanan, ibland prisade som äkta amerikaner, ibland tolererade som löss i fanans veck. Först var engelsmännen, rasmässigt ofta kallade anglosaxer, nummer ett, och irländare och tyskar var inte riktigt ståndsmässiga. Sedan vidgades prestigeställningen under anlitande av nya begrepp: anglokeltisk, teutonisk, germansk, nordisk, amerikansk! Den germanska rasideologin florerade starkt under årtiondena kring sekelskiftet (före första världskriget); liksom europeiska auktoriteter och under ständig citering av Tacitus talade man om germanernas politiska begåvning, deras självständighet och stabilitet, deras goda om också stundom något hårda moral. Massorna från Öst- och Sydeuropa, som kom senare, sågs med misstro av rasforskarna likaväl som av de gamla klubbarna. Slaver och romaner var inte lika bra som germaner, judarna ännu sämre, japaner och kineser, "de gula", alldeles omöjliga. Grants och Stoddards böcker — nästan lika hemska att läsa som Günther och Rosenberg — var storslagna illustrationer till nordmännens, germanernas, de sanna ariernas överlägsenhetskänsla. Småningom mildrades även dessa föreställningar: ryssar, polacker, italienare — till slut även negrer — blev så talrika och medvetna att politikerna behövde deras röster, och raslärorna förlorade alltmer i spridning och prestige. "Amerikan" — det ordet blev värderingsordet framför andra, och därmed var den stora bräschen gjord i rastänkandet.

Gossett klarlägger vilken betydelse kombinationen av vit och germansk rasideologi hade omkring sekelskiftet. Stora och små författare bygger på eller uttrycker direkt föraktet för "främlingarna", gula, svarta, slaver, judar; vi finner samma linje, utformad med olika elegans och distans, hos Jack London, Henry Adams och Henry James. Reaktionen mot rasfördomarna kommer något senare, efter första världskriget; Fitzgerald beskriver i *The Great Gatsby* hur den åsnelike

Tom Buchanan är fängslad av Stoddards doktriner. Lagstiftningen om invandringsbegränsning, först japaner och kineser, sedan européer främst från Syd- och Östeuropa, motiverades av tongivande forskare. Amerikas imperialistiska debut, med Kuba och det filippinska äventyret, ackompanjerades av rasparollerna, politiserade och poetiserade av Roosevelt, Beveridge, McKinley, Kipling och hans amerikanska epigoner.

Ett sista (senaste) uppsving fick rasideologin på 1920-talet. En viktig utgångspunkt var helt enkelt de intelligensmätningar av rekryter som genomfördes under första världskriget. De "gamla" raserna, de som bott länge i USA (utom indianer och negrer naturligtvis) och de "fina" familjerna — vilket ofta var samma sak — befanns vara rasmässigt överlägsna. Intelligensmätningarna visade att barnen till bankdirektörer eller företagschefer eller advokater eller professorer i regel klarade sig mycket bättre än arbetarbarn, ett förhållande som ofta tolkades inte som frukten av en god miljö utan som ett bevis för det goda arbetets avgörande betydelse i kampen för framgång.

Rasideologierna kritiserades även under sin blomstringstid av enstaka vetenskapsmän, och deras slutsatser underkändes av en del förkunnare och politiker. Men först under de senaste trettio åren har situationen i grund förändrats. En forskning som underkänner själva rasbegreppet och/eller bestrider existensen av väsentliga ärftliga skiljaktigheter i intelligens, moralisk kapacitet, sensibilitet skilda folkgrupper emellan har blivit helt dominerande, ett faktum av central vikt särskilt för den liberala politiken i negerfrågan. Den vetenskapsman som främst har äran av denna världshistoriska omsvängning är Franz Boas. Han har genom detaljstudier visat miljöns betydelse för den enskildes hållning, han har slagit sönder diverse rasteorier (exempelvis genom att klargöra att huvudformen förändras med huvudkudden), han och hans lärjungar har påvisat att mätningarna av hjärnan, hjärnvindlingar och intelligens från rassynpunkt inte ger några hållbara resultat. Till hans lysande inlägg hör klargörandet av att en grupps eller ett folks framgång inte har med arvsmässig kapacitet att göra; vi "svenskar" var barbarer då Grekland och Rom blommade, inte på grund av medfödd dumhet utan därför att sådana faktorer som läge, miljö och tur (fem sjuor på rulett ger en för-

mögenhet och fem uppfinningar kan ge en stor kultur) är avgörande. Läs Boas' *The mind of primitive man* och några andra relativt populära skrifter — det är en njutning.

(Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 17/9 1966, *Min politiska horisont* 1969.)

Den spanska tragedin

DET ÄR I DAGARNA tjugu år sedan general Franco började sin revolt mot den republikanska regimen i Spanien. På våren 1936 hade vänstern vunnit en knapp seger vid parlamentsvalen; den nybildade liberalradikala regeringen sökte under demokratiska former genomföra ett moderat reformprogram som bland annat siktade till uppdelning av de stora godsen och begränsning av kyrkans inflytande. I regeringen satt inga socialister eller kommunister, men dessa grupper, liksom syndikalisterna, sökte med delvis oparlamentariska medel påskynda omdaningen. Oron framträdde i överfall, demonstrationer och politiska strejker. Det fanns dock hopp om att regimen skulle stabiliseras och utvecklas i fredliga former, då de reaktionära generalerna med Franco i spetsen, stödda av prästerna, aristokratin och delar av bondeklassen, grep till våldet hellre än att böja sig för den i val uttryckta opinionen.

Inbördeskriget blev ohyggligt genom den stora blodsutgjutelsen och de fruktansvärda grymheter som förövades på båda sidor. Det för världen utanför mest skakande var dock att kriget kom att framstå som de framgångsrika nationalistiska tyranniernas kamp mot den spanska demokratin, och i andra hand mot demokratin över huvud. Det var inte Francos spanska trupper, inte ens hans från Marocko införda moriska kavalleri som vann segern, utan de 80 000—100 000 s k frivilliga som Mussolini sände till Spanien och de flygflottiljer som Hitler bidrog med och som firade sin mest skändliga triumf i utplånandet av det värnlösa Guernica. Demokratierna, som redan visat sin svaghet och sin bristande enighet inför överfallet på och erövringen av Abessinien, syntes på väg mot en undergång utan strid och storhet. Genom ett noninterventionsavtal, som respekterades av västmakterna men bröts av diktatorerna, stadfästes splittringen och osäkerheten bland de folkstyrda staterna. Det

var tydligt att en reaktionär opinion i dessa stater sympatiserade med Franco och att sålunda defaitismen och förräderiet mot den egna demokratin samverkade.

Det var inte underligt att Hitler och Mussolini hånade västmakterna för deras medgörlighet och ynkedom och av sina erfarenheter under det spanska kriget eggades att gå vidare på erövringarnas och våldets väg — den väg som mindre än tio år senare förde de båda härskarna till en död i skam. Frankrike var försvagat av inre strider, och en nationalism som valde utländsk seger framför ett radikalt fosterland förberedde Pétains regim; i England regerade välmenande högerpolitiker, som halvt om halvt trodde på diktatorernas utfästelser, medan labour visserligen hatade nazismen men röstade nej till upprustning; Amerika, inriktat på krisen och den nya given, syntes fjärran från Europas affärer. Den amerikanske ambassadören Claude Bowers ger en belysande bild av stämningen bland de i Spanien verkande diplomaterna: "Medan de totalitära staternas representanter var aggressiva fascister, var en oroande stor del av de demokratiska staternas diplomater antingen cyniskt likgiltiga för demokrati eller direkt antidemokratiska i sin uppfattning."

Även den kommunistiska diktaturen deltog, som närmare klarlades efteråt, i spelet om Spanien. Den sände vapen till regeringssidan och stödde organiserandet av frivilligkåren från olika länder. Men med denna hjälp följde ödesdigra försök att skaffa kommunisterna ett bestämmande inflytande. De kommunistiska agenterna var de mest aktiva deltagarna i det inbördeskrig som fördes inom det republikanska Spanien och som långa tider förlamade striden mot fascisterna. Även i Spanien lyckades kommunismen introducera det utrensningssystem som just nått sin kulmen i Ryssland självt; hur hårt och metodiskt likvideringarna genomfördes, därom har författare som Orwell och Spender, engagerade på den republikanska sidan, haft mycket att berätta.

Spaniens krig sågs av många redan vid denna tid som ett förspel till vad som skulle komma, till det andra världskriget. Men då detta världskrig utbröt var den spanska republiken krossad; i början av år 1939 hade Franco intågat i det modigt och länge försvarade Madrid. Genom en skicklig och principlös politik lyckades Franco hålla Spanien utanför kriget och ockupationerna. Demokratiernas halva seger

— som medförde att delar av Europa frigjordes, medan andra delar kom under en ny och lika skoningslös diktatur — ledde därför inte till det spanska folkets befrielse. Francoregimen har stabiliserats. Den är och förblir en diktatur, om också något mindre fullständig, något mindre brutal, än de nazistiska, fascistiska och kommunistiska. Den har upprättats med våld och upprätthålls med våld, och det spanska folket hör till de många folk som väntar på befrielse.

(DN 17/7 1956.)

Svenska flottan i Riga

Den korrespondent för Dagens Nyheter som följt med flottbesöket i Riga har haft mycket att berätta från färden. Först om festerna, sedan om eländet och förtrycket bakom dem. Den ryska kolonin Lettland förlorade, liksom andra av Ryssland erövrade stater, tiotusentals av sina bästa män och kvinnor vid ockupationen: de dödades, sändes till fängelse eller i landsflykt. Genom denna åderlåtning, skövlingarna under kriget och den systematiska behandlingen som ryska kolonier har de forna baltiska staterna, redan förut fattiga, sjunkit ned i djup nöd. Bakgrunden, särskilt i Litauen, berördes i går i en artikel av den landsflyktige förre ministern Ignas Scheynius; dagens läge framträder i vår korrespondents försiktiga, men icke desto mindre tydliga rapporter.

Gråheten, slitenheten, fattigdomen är ett huvudintryck i reseberättelsen. Lönerna är formellt inte lägre än de svenska — om man alltså jämför kronans och rubelns officiella kurs — men priserna är ofantligt mycket högre. En arbetares månadslön räcker ungefär till en enkel kostym; även smör, bröd och mjölk kostar flera gånger mer än i Sverige. En familj på tre eller fyra personer lever i regel i ett enda rum. Husen verkar nötta och förfallna; undantag är naturligtvis de byggnader som hyser förtryckarna, såsom inrikesministeriets och polisens lokaler. Superiet är stort, trots nöden, och tycks i alldeles särskild grad vara en tillfällig utväg ur förtvivlan. "Vad skall vi göra? Vi måste ha något som förgyller upp tillvaron. Ni skulle göra likadant själv."

Polisstatens förtryck och brutalitet är det andra huvudintrycket, starkt markerat inte minst därför att befolkningen var så ivrig att komma i kontakt med besökarna och få en påminnelse om ett fritt land. De svenska journalisternas göranden iakttogs så långt möjligt av polisen. Personer som talade med svenskarna blev anhållna och

förhörda. Letter som följde svenskar till permittentbåten sista kvällen blev — tydligen av misstag så hastigt att svenskarna kunde observera det — med grov hänsynslöshet tagna av polisen och bortförda i en lastbil. De ord som yttrades av en kvinna då vår medarbetare varnade henne för faran av ett samtal stannar i minnet: "Det här är min sista chans att få tala med en svensk. Vad bryr jag mig om vad som händer mig, jag har ju fått tala med en man från ett fritt folk. Ni som är journalist, berätta för ert folk om hur vi har det."

Förr kom svenskar, kungliga, ministrar, örlogsfartyg, för att hälsa på letterna, för att tala om hur glada vi var, hur starkt vi kände inför de baltiska folkens frihet. Meningen med det här besöket var en helt annan. Det gällde att hylla inte letterna, utan deras förtryckare. Mot eländet och polisväldet i staden ställdes de ryska och svenska militärernas vänskapsbetygelser, middagar med tal, champagne och nationalsånger. Den svenska flottiljens chef försäkrade att besöket skulle stärka vänskapen mellan Sverige och Ryssland. Om Lettland inte ett ord, det skulle ha varit en svår taktlöshet — Lettland är ju en liten bit av Ryssland, och för de officiella besökarna existerade inte det lettiska folket; det var de galonerade ryssarna, inte de förtryckta och förtrampade, som för dem var det *verkliga* folket.

Det är självfallet att de svenska militärerna ej är ansvariga för allt detta; de handlar på order.

Det lettiska folket är förnedrat, som den besegrade och hunsade är det. Det svenska besöket är förnedrande på ett annat och djupare sätt. Vi hyllar utan nödtvång erövrarna, de härskande våldsmännen, i den stad som de erövrat och behärskar och gör därmed det lilla vi kan för att förgylla och befästa deras välde. Är statsskälen, de diplomatiska motiven, verkligen starka nog för att uppväga denna förnedring? Med all säkerhet inte. Vi påverkar inte den ryska politiken till eftergifter, avspänning eller liberalisering genom en tarvlighet som är till behag för ryssarna och till förödmjukelse för deras fångar.

Som vanligt känner man hur samtidigt böjlig och statsstyrd den svenska opinionen blivit under de senaste årtiondena. Vid liknande besök förr i tiden hade vi en riktning som med socialdemokratiska ledare i spetsen hävdade hedern på lång sikt mot de taktiska finter som för dagen har ett bedrägligt sken av klokhet. Nu har överheten,

undersåtligheten, följsamheten blivit en smutsgrå dimma, i vilken samvetena kommer bort.

(DN 11/8 1956.)

Estnisk bemärkelsedag

DET ESTNISKA NATIONALRÅDET, med huvudsäte i Stockholm, högtidlighåller i dagarna sin tioåriga tillvaro. Rådet, som innesluter representanter för skilda estländska partier och grupper, har till främsta syfte att verka för återupprättandet av ett fritt Estland, men arbetar över huvud för demokratins, frihetens och den nationella självbestämningsrättens idéer och alltså mot kommunismen, som i vår tid är dessa idéers främsta motståndare. Genom att samla esterna i förskingringen och sprida kunskap om Estlands historia och det ryska förtrycket har rådet gjort betydande insatser inte bara för esterna, utan också för de fria folkens upplysning och motståndsvilja.

Ty Estland hör till de länder, de många länder, vilkas öden är och måste vara bestämmande för västerländsk opinion. De tre små baltiska staterna blev självständiga efter det första världskrigets slut, de utlovades frihet och fred i en rad av Ryssland undertecknade traktater, de tvangs under hot till svåra eftergifter efter det andra världskrigets utbrott, de undertrycktes fullständigt på sommaren 1940. Den varning detta innebar för andra i Rysslands — och det dåvarande Tysklands — närhet levande folk underströks i riksdagen av en man som tyvärr senare blev en av den ryska erövringens försvarare. "Tre förut självständiga stater har likviderats på några dagar", förklarade Östen Undén i första kammaren den 16 augusti 1940. "Den skenbara frivilligheten kan inte bedraga någon iakttagare. Vi vet numera alltför väl hur en sådan yttre frivillighet skapas . . . De återstående småstater i Europa som ännu är fria har fått en lärorik åskådningslektion genom att bevittna den taktik som använts mot de baltiska staterna." Hellre strida för att rädda sin själ än att steg för steg förlora friheten, det blev summan av resonemanget. Men för balterna fanns 1939—1940 knappast detta val; de var alltför underlägsna och de saknade allierade som snabbt kunde komma till deras hjälp.

Baltikums behandling efter erövringen har varit ohygglig. Det beräknas att nära tio procent av den till en dryg miljon uppgående befolkningen i Estland mördats eller deporterats. Bland de likviderade är det stora flertalet ledande inom olika områden, politik, vetenskap, fackföreningsrörelse. Nästan alla de som under självständighetstiden varit statschefer i Estland blev bortförda till Sibirien under åren 1940 och 1941; den ende överlevande är August Rei, nu ordförande i nationalrådet, som från ungdom till ålderdom verkat för sitt lands upprättande, uppehållande och återupprättande. De ester som är flyktingar i fria länder beräknas nu till omkring 80 000, vilket motsvarar nära tio procent av den estniska befolkningen i Estland.

Förhållandet mellan Sverige och det fria Estland — flyktingarnas Estland — är särpräglat inte bara på grund av den historiska traditionen och de starka förbindelserna under självständighetstiden. Esterna, omkring 20 000, är den största gruppen av politiska flyktingar i Sverige, och i Sverige bor flera estniska flyktingar än i något annat land. Av de estniska flyktingarna i Sverige torde mellan hälften och två tredjedelar numera ha svenskt medborgarskap. Esterna är med framgång verksamma inom svenskt arbetsliv, till stor del som fabriksarbetare; många har blivit läkare, ingenjörer, lärare och arkitekter. Några slitningar i relationerna till den estniska folkgruppen har under senare år inte förekommit. Flyktingarna är, vare sig de blir svenska medborgare eller inte, välkomna i vårt land.

För de flesta ester i Sverige är tron på ett oberoende Estland, på en frigörelse av Estland, levande. På vissa håll bland dem ser man sannolikt ett storkrig som ett medel att återvinna friheten. Om vi svenskar vore i samma läge, skulle säkert många av oss också tänka så; nu är det omöjligt för oss, ett exempel på hur nationalkänslan och det nationella intresset påverkar det politiska perspektivet. Men vi kan hoppas att esterna, liksom andra undertryckta folk, en gång skall bli fria, och vi kan i någon mån hjälpa dem genom medkänsla, respekt och ideellt likaväl som materiellt understöd i förskingringen. Dessa ester fyller en stor uppgift genom att, vid sidan av sitt goda arbete i vårt land, verka för nationell frigörelse i tecknet av demokrati, fördragsamhet och frihet. De fyller också en uppgift genom att upplysa oss om vad det kommunistiska tyranniet innebär, genom att påminna oss om frihetens värde. Det är inte en stor tröst för den som för-

lorat sitt land, men vi har ändå skäl att tala om att vi hoppas som de, är dem tacksamma och känner med dem.

(DN 16/11 1957.)

Totalitär rättslöshet fulländad i Kina

INTERNATIONELLA JURISTKOMMISSIONEN — svensk medlem professor Henrik Munktell — har i sin strävan att upplysa om kränkningar av rätts- och frihetsprinciper publicerat en skrift av André Bonnichon om "rätten i det kommunistiska Kina". Bonnichon har bott i Kina i 23 år och främst varit verksam som juris professor vid ett universitet i Shanghai; han befann sig i denna stad vid den kommunistiska erövringen i maj 1949, häktades i juni 1953 av de nya myndigheterna och utsläpptes ur fängelset för att utvisas i april 1954. Hans redogörelse konkretiserar och kompletterar vad som förut är känt om den nya regimens rättsväsen.

I huvudsak är läget detsamma som i andra totalitära stater. Liksom i nazismens Tyskland och kommunismens Ryssland förklaras härskarna uttrycka folkets vilja, domstolarna har inom sitt område att förverkliga denna vilja. Därav följer att de judiciella organen är beroende av de politiska och att de tvärtom är föga bundna av lagbestämmelser; dels är dessa bestämmelser ytterligt vaga, dels kan domstolarna genom analogislut eller formande av ny rätt överträda och utvidga dem. I det nazistiska Tyskland stadgades att "folkets rättsmedvetande" skulle vara domarnas högsta norm; "juristen i den tyska ledarstaten", skrev Koellreutter, en av regimens främsta professorliga uttolkare, "måste i första hand vara en politisk människa, ty statsidé och rättsidé, politik och rätt är blott skilda uttryck för den folkliga enheten". Alldeles samma "grundsatser" dominerar den ryska kommunismen; det är typiskt då Vysjinskij i sin stora juridiska handbok rasar mot all maktfördelning och i "folkdomstolarna" ser det suveräna folkets redskap. På detta sätt förvandlas rätten — fasta och preciserade normer utanför förvaltningens och lagskipningens kompetens — till de styrandes godtycke, alltså till rättslöshet.

Kina tycks emellertid ha drivit detta system till fulländning. Självfallet gäller inte principen "nulla poena sine lege", dvs att straff förutsätter en lag om den begångna handlingens brottslighet. Straff kan ådömas då domstolarna — som regelmässigt inhämtar direktiv från regeringen — så finner lämpligt. Detta trots att de straffbestämmelser som finns, främst i fråga om politiska brott, är så vida och vaga att de kan användas praktiskt taget hur som helst. "Sabotage", "feodalism", "reaktionära tendenser", uttalanden och handlingar "som kan skada republiken och revolutionen" — allt detta är straffbart, och en klar definition på vad som åsyftas är självfallet otänkbar. Om någon säger exempelvis att "jag fick tag på ett bättre tyg förr i tiden" eller klagar över ett dröjsmål i postgången eller gör ett påstående som tycks motsäga de kommunistiska ledarnas deklarationer, är hans brottslighet klar; Bonnichon anklagades bland annat för att han betecknat Kina som en självständig stat och medlem av Nationernas förbund på 1920- och 1930-talen, ty Mao har förklarat Kina som ett "halvt kolonialt" område före kommunismens seger. En ytterligare stegring av rättslösheten under rättens mask inträder då "folkdomstolar" bildas av en tillfällig publik, en folkmassa; genom sådana legaliserade lynchningar har tiotusenden dömts till döden.

Domstolarna utgår från att en anklagad är skyldig. Det är vanligt att börja förhören i politiska mål med ungefär följande tal: "Ni är skyldig, eftersom myndigheterna inte skulle ha häktat er utan undersökning och prövning. Två möjligheter står er därför öppna: att erkänna och be om barmhärtighet, i vilket fall ni blir milt behandlad, och att neka och utsätta er för det hårdaste straff." Att betyga sin oskuld blir därför en form av sabotage eller kontrarevolutionärt handlande; ett erkännande blir också ett bevis för skuld. Bonnichon, som förnekade all brottslighet, fick en från dessa utgångspunkter helt förståelig uppsträckning: "Själva förhållandet att ni inte begriper vilka brott ni har begått förvärrar er sak, ty det visar er förhärdelse." Den ryska metoden att på ett eller annat sätt tvinga anklagade till bekännelser har i Kina drivits ett steg längre; anklagelserna formuleras ytterligt vagt, och man överlåter åt de anklagade att precisera brotten. Särskilt uppmanas den anklagade att också ange andra, och för detta ändamål utdelas särskilda formulär i fängelserna; på den punkten påminner Maos system om McCarthys.

I fängelserna liksom, mindre intensivt, utanför dem pågår ett intensivt arbete för att framkalla "omtänkande". Fångarna får i högtalare och vid besök av tjänstemän ständigt höra att de är i fängelse därför att de tänker "fel", de måste lära sig att tänka "rätt". Varje dag organiseras samtal mellan fångarna — eljest tvungna till absolut tystnad — för att undersöka om de börjat tänka rätt. Fångarnas åstundan är att genom upprepande av de ideologiska fraser som inpräntas och genom beröm av de styrande visa att de tänker rätt — och säkerligen leder ofta denna hjärntvättning till ett sådant tänkande, alltså till total underkastelse. Att vara tyst duger naturligtvis inte; fångarna måste ständigt yttra sig för att visa vad de lärt.

Straffen är hårda och i många fall obestämda. Dödsdomar exekveras genast eller uppskjuts villkorligt — vilket ofta innebär att en ny anklagelse leder till omedelbar avrättning; fängelsetiderna förlängs eller förkortas; detsamma gäller då den dömde sänds till slavarbetslägren i västra Kina. Efter miljoner sådana straff anses den totala underkastelsen tämligen säkrad.

(DN 20/2 1956.)

Korea och världen

I GLÄDJEN ÖVER STILLESTÅNDET i Korea framträder ofta en ton av stolthet över att den kollektiva säkerheten vunnit en framgång. Förenta nationerna har bestått provet, sägs det i tidningar runt hela världen och framför allt i Västeuropa. Det är riktigt såtillvida som kriget formellt varit ett FN:s krig för att stödja en av kommunismen angripen stat. Då angreppet mot Sydkorea kom för drygt tre år sedan kunde FN:s säkerhetsråd för en gångs skull enigt fastslå att ett angrepp verkligen ägt rum. Detta berodde på ett faktum som man tidigare beklagat, men som nu befanns ge organisationen dess stora chans; ryssarna vägrade just vid denna tid att medverka i säkerhetsrådet på grund av att det kommunistiska Kina inte erhållit representation i detta råd. Endast på grund av att de verkliga angriparna för tillfället stod utanför rådet kunde FN handla.

Talet om FN:s triumf motiveras också av att försvaret av Sydkorea i viss mån varit en kollektiv aktion. En mängd stater har lämnat mindre bidrag, med sjukhus — som Sverige —, med krigsmateriel, i vissa fall även med trupper; främst gäller det sistnämnda England och Turkiet. För första gången i historien har alltså ett krig, ett försvarskrig, förts av en internationell rätts- och fredsorganisation.

Man får likväl inte på grund av detta glömma att det är USA som först och självständigt ingrep till Sydkoreas försvar, att kriget i realiteten varit ett amerikanskt krig i den kollektiva säkerhetens namn och att de offer Amerika bragt är ojämförligt större än de andra på FN-sidan stridande ländernas. Om USA inte handlat på sommaren 1950, hade ingenting blivit gjort, det vet vi alla, och det bör vi också kunna erkänna; Sydkorea hade erövrats så gott som utan strid, den kollektiva säkerheten hade varit en av alla genomskådad illusion, och de kommunistiska tyrannierna hade än en gång uppmuntrats i sin avsikt att bit för bit sluka den fria världen.

Genom att förena handlingsvilja och makt har USA blivit frihetens försvarare och givit de hotade demokratierna ny tillförsikt. Och man känner det amerikanska sinnelaget bra litet om man bestrider att inte bara hänsyn till det egna intresset, utan också en känsla av samhörighet med de hotade folken varit avgörande för det fasta ställningstagandet.

Förre amerikanske överkommissarien i Västtyskland McCloy har i sin nyss utgivna skrift om utrikespolitiken (*The challenge to American foreign policy*) framhävt att en viss osäkerhet — man kan kanske säga en viss dubbelhet — präglat Västeuropas attityd till vad som hänt. Européerna skulle, skriver han, "utan vidare ha fördömt USA om vi inte tagit en fast position i Korea", men de ville inte "att vi där skulle ställa det verkliga kraftprovet". Orsaken är, som McCloy påpekar, att européerna var benägna att se Sydkoreas öde som sitt eget, men att de samtidigt var rädda för ett allmänt krig, som skulle medföra rysk invasion av Västeuropa. Denna högst naturliga fruktan gick inte sällan så långt att man var beredd att mer eller mindre direkt uppmana USA att ge upp försvaret av Sydkorea för att Europa under ytterligare någon tid skulle kunna känna inte trygghet, men väl utsikt att tills vidare förskonas från det stora kriget. Denna kortsynta politik förfäktades på många håll där man nu prisar FN:s och därmed i andra hand sina egna insatser.

Att Europas inflytande gått ut på att begränsa kriget, att hindra ett direkt angrepp på Kina och användning av atombomben står utom tvivel, och det är tydligen främst detta som McCloy vill understryka. Det bör emellertid också sägas att ingen anledning finns att anta att USA gått en annan väg därest de europeiska invändningarna saknats. Endast vid ett tillfälle, efter det stora nederlaget i november 1950, har efter all sannolikhet de ledande kretsarna i Washington övervägt en utvidgning av kriget till Kina och insättande av atomvapen; man är i Amerika likaväl som i Europa inställd på att det totala kriget inte får släppas lös om det är möjligt att på ett begränsat område och med begränsade militära insatser avvärja motståndarnas angrepp. Skulle den nu avslutade vapenvilan avslöjas som blott en kommunistisk krigslist och en ny aggression komma från Nordkorea, Kina och Ryssland, är det dock inte troligt att USA kommer att

kunna bevara så stor återhållsamhet. Det är genom en märklig blandning av tur, skicklighet och behärskning som storkriget denna gång kunnat undvikas.

London Times gör i sin kommentar till stilleståndet några reflexioner som i detta sammanhang är av intresse. Man gläder sig över att kriget inte blivit "ett rättfärdighetens krig" — en beteckning som professor Herbert Butterfield i sin senaste bok, *Christianity, diplomacy and war,* begagnar om sådana krig i vilka ett totalt besegrande av motståndaren anses nödvändigt av ideologiska skäl. Tidningen gör emellertid, lika litet som Butterfield (vars nyssnämnda bok snarast är en blamage för en så begåvad författare) klart för sig att krig på vilkas rättfärdighet man inte tvivlar kan vara begränsade — ett exempel är Koreakriget — och att å andra sidan krig utan nämnvärd "ideologisk" belastning kan vara totala. Uttrycket "rättfärdighetens krig" är helt enkelt en lätt ironisk beteckning, som avser att framställa USA som naivt och exalterat i jämförelse med det skeptiska och kloka Europa; det är en nästan till omärklighet mildrad antydan om att England skulle ha förtjänsten av Koreakrigets begränsning. I fortsättningen fastslår Times med all rätt att totala krig kan vara ofrånkomliga och att "det beror på andra stater om religionskrig skall drabba världen".

Krigets begränsning liksom dess lyckliga utgång beror på USA:s styrka; USA har, även utan anlitande av atomvapen, kunnat hejda angreppet, men framgången beror till stor del därpå att dessa vapen funnits och att motståndarna vet det. Genom sammanhållning de hotade staterna emellan kan den styrka som gör freden möjlig och begränsade i stället för totala krig tänkbara vid konflikt ytterligare tryggas.

(DN 31/7 1953.)

Skrytets international

DE MORALISKA UPPRUSTARNA (MRA) förklarar sig arbeta för fyra "absoluta" normer: "ärlighet, renhet, osjälviskhet och kärlek". I realiteten verkar organisationen med ohederliga och orena medel, skryt och självbelåtenhet utmärker dess skrifter och uttalanden, den kärlek den ger uttryck åt är i första rummet självkärlek.

Men skrytet är mer än något annat rörelsens signatur. Ett gott exempel är den annons från MRA som vi i går införde (sedan man avböjt erbjudandet att i stället ge utrymme åt en polemik på ledarsidan). Det tal av dr Buchman som återges i annonsen går i korthet ut på att allt gott som görs i världen sker genom MRA. Det är MRA som klarat Libanonkrisen, som åstadkommit vänskap mellan Japan och Filippinerna, som löst Cypernfrågan. Med dylika vettlösa påståenden har MRA och dess föregångare Oxfordrörelsen sedan årtionden drivit propaganda. I en i Morgon-Tidningen införd annons av 6 maj 1956 förklarades MRA innebära "en renässans som enar Väst och Öst"; då hade rörelsen inte koncentrerat sig på antikommunistisk agitation, och det påstods rent av att den ryska regimen var starkt imponerad av MRA. Vid samma tid yttrade MRA-ledarna i anslutning till sitt besök i Sverige bland annat att "vad Abraham Lincoln gjorde för Amerika håller MRA på att göra för Afrika" och att man lyckats bryta kommunismens makt vid de norrländska malmfälten och därigenom tryggat arbetsfreden i Sverige. För tjugu år sedan, på våren 1939, hävdade på samma sätt Oxfordrörelsen att "moralisk upprustning kommer att leda till den tusenåriga freden", att man "gjort revolutioner i femtio länder på en gång", att man lärt partier och raser i Sydafrika "att samarbeta för sitt folk i en allt behärskande lojalitet mot Gud". Dessa galenskaper avslöjas gång på gång av den hårda verkligheten, men inom kort börjar skrytet igen, lika ohämmat och lika fantastiskt.

Hur går det till? En metod är att helt enkelt hänvisa till anonyma personer, såsom då det i gårdagens annons talas om "en amerikansk general", "en hög ämbetsman", "en diplomat med erfarenhet från olika delar av världen". En annan är att uppvakta berömdheter och få dem att deltaga i någon av MRA:s tillställningar och om möjligt säga några vänliga ord om MRA. Att det svenska kungaparet år 1955 bevistade ett av rörelsens spektakel blev ett stort slagnummer. Än bättre är det naturligtvis om vederbörande skriver ett litet intyg om MRA:s förträfflighet. Kina-, numera Formosadiktatorn Chiang Kai-shek har fått göra tjänst i årtionden; han har bland annat betygat att MRA:s besök är "den bästa utländska hjälp som Kina erhållit". Nasser har mellan hotelserna mot Israel fått tid att intyga att MRA:s "principer och mål är högt skattade i Egypten". Om vederbörande sympatisör inte är framstående, blir han det i MRA:s reklam; hr James Dickson, som i Sverige blott för tanken till snokar, blir i MRA-broschyrerna som kammarherre och riksdagsman en märklig person, och då han säger att hela Sverige "under de sista 30 åren varit utsatt för en långsam, djävulsk kommunistisk hjärntvätt" sprids detta groteska uttalande över världen. Ibland får det sensationella ersätta berömmelsen; för några år sedan gjordes ett stort nummer av att en massmördare i Mau Mau uttalat sympati för MRA. I värsta fall övergår man till ren och skär lögn, såsom då MRA:s egna förklaringar i en tidning påstås vara uttryck för tidningens uppfattning; vi hoppas dock att man inte skall ha panna att lägga Buchmans skryt i gårdagsannonsen i Dagens Nyheters mun.

Består då rörelsen av skurkar? Säkerligen inte, även om reklamen till stor del sköts av alltför smarta och hänsynslösa agenter. De flesta är sannolikt i god tro, men ärlighet och välmening, vunna utan reflexion, självprövning eller klarhetsvilja, är inte mycket värda. Den kärnfriska enfald som ger sin omisskännliga ton åt många av rörelsens aktstycken är inte något alibi för ohederlig propaganda.

I den bekanta intervju i vilken Buchman för tjugu år sedan sade sig tacka Gud för Hitler uttalade han också förhoppningen att Hitler och Mussolini skulle "underkasta sig Guds (alltså MRA:s) kontroll". "Genom en sådan man kunde Gud på ett ögonblick få väldet över en nation och lösa varje oroande problem." Den amerikanske teologen Reinhold Niebuhr skrev under anknytning till dessa ord i *Christiani-*

ty and power politics att Oxfordrörelsen i själva verket utgick från samma tänkesätt som nazismen. Då rörelsen vände sig till alla maktägande "med budskapet att den just höll på att frälsa världen genom att tvinga de människor som styr världen under Guds kontroll, är det svårt att behärska sitt förakt för denna farliga barnslighet". Orden gäller nu likaväl som då. Att MRA just nu reklameras som ett bålverk mot den kommunistiska faran ändrar inte omdömet; det är ett sällskap man skäms för i striden mot den röda nazismen.

(DN 26/7 1959.)

General Boulanger

I JANUARI 1886, vid 48 års ålder, blev divisionsgeneralen Georges Boulanger fransk krigsminister. Den nye ministern var för den stora allmänheten okänd, men det låg intet förvånande i hans utnämning. Det var vid denna tid ännu regel i Frankrike att krigsministrar skulle vara militärer, Boulanger ansågs vara en av generalitetets få uppriktiga republikaner, och han hade som infanteriinspektör knutit förbindelser med några politiker; hans främste gynnare var Georges Clemenceau, ett av radikalismens stora namn.

Men Boulanger blev icke en vanlig krigsminister, en officer som under en kort tid tjänstgjorde som departementschef. Efter några månader var han känd över hela landet för sitt martialiska och flott aggressiva uppträdande, sin fräcka elegans i debatten, sina på en gång demokratiska och nationella paroller. Då militär utkommenderats för att upp rätthålla ordningen vid en strejk besvarade generalen kritiken med att tala om kamratskapet mellan soldater och arbetare: "Kanske delar i detta ögonblick varje soldat sin soppa och sitt bröd med en gruvarbetare." Då en fientlig deputerad åkallade armén som domare mellan sig och generalen kom repliken: "Så länge jag är dess chef har armén icke att döma, utan att lyda." Några populära reformer och några djärva och nästan krigiska fraser gav Boulanger en särställning både bland meniga och befäl. Då generalen återupplivade de stora paraderna på Bastiljdagen den 14 juli vann han sin första stora framgång som regissör och folkhjälte. Krigsministern, omgiven av en stab på trehundra officerare, placerade sig på sin berömda svarta häst — genom sin beskedlighet passande för parader — mitt emot presidenten och hyllades med långt större entusiasm än den gamle Grévy. På gatorna och varietéerna sjöngs visor om "general Revanche", som i republikens tjänst skulle återupprätta Frankrike och återvinna de förlorade provinserna. En visa skildrar hur en loth-

ringsk pojke, som sett generalen i Paris, drömmer om hans intåg i de från tyskt välde befriade områdena:

"O, den soldat som kom, av ära ljusomstrålad,
av seger lagerkrönt, vid hymner och vid sång,
var samme vackre man som på Longchamp en gång
tryckt honom till sitt bröst, där länge han fått stanna,
och kysst, med ögat fullt av ömhet, barnets panna.

Han vaknar, och till far och mor som rörda står
han ropar: — Det är klart! O, torka ögats tår!
Där borta kommer han! Av honom milt vi hälsas!
Hans verk är utfört: fritt är Lothringen och Elsass!"

Från juli 1886 och tre år framåt är Boulanger Frankrikes mest omstridde, mest älskade och hatade man. Under konflikten med Tyskland på våren 1887 kring en spioneriaffär framträder han öppet som den nationella ledaren framför andra; man tror med orätt att Tyskland av fruktan ger vika och talar om Boulanger som den ende som kan sätta skräck i Bismarck. Men hans popularitet fäller honom som parlamentariker; fruktan för krig och för en ny diktatur à la Napoleon III driver honom i maj 1887 bort från krigsministerposten. Han blir chef för en armékår i landsorten och hyllas i väldiga manifestationer vid sin avresa från Paris. De triumfer han fått smaka lockar honom definitivt över till politiken. På grund av intriger och insubordination försätts han i mars 1888 i disponibilitet och ägnar sig helt åt den rörelse som fått hans namn, boulangismen. Allt öppnare framträder han som kandidat till diktaturen.

Till en tid var boulangismens triumfer sagolika. De kunde komma till pregnanta uttryck på grund av valsättet; deputeradekammaren valdes vid denna tid departementsvis, och vid en ledamots avgång måste nyval anordnas inom hela departementet. Detta begagnade Boulanger genom att uppställa sig som kandidat i skilda valkretsar för att mäta sitt inflytande. I augusti 1888 valdes han på detta sätt, i stort sett med överväldigande majoritet, i tre skilda departement. Den 27 januari 1889 kom den största segern: med 245 000 röster mot 180 000 på två motkandidater valdes han till deputerad för Paris. All sannolikhet talar för att en folkomröstning skulle ha givit honom en

stor majoritet. Alla historiker är ense om att han vid olika tillfällen, framför allt efter Parisvalet, kunde ha erövrat makten genom en kupp; militären och polisen stod till stor del på hans sida, de republikanska cheferna ansåg att motstånd var hopplöst och många visade en stigande benägenhet att anpassa sig till en ny regim.

Boulangismens framgångar har ofta betraktats som bevis på folkets, och speciellt det franska folkets, ombytlighet; man har också talat om längtan efter en "stark man" som befäster och symboliserar enheten. Men djupare sammanhang är ej svåra att fastställa. Klarast framgår detta av ett nyss utkommet arbete av Adrian Dansette, det ojämförligt bästa som hittills ägnats boulangismens historia (*Le boulangisme*, Paris 1946).

Den inre krets som ledde rörelsen bestod av en handfull mestadels unga män, lycksökare och idealister eller bådadera. Det gällde att segra, att komma till makten; sedan fick man se. Programmet måste vädja till alla missnöjda; därför blev dess kärnpunkter helt enkelt upplösning av deputeradekammaren och författningsrevision. Under denna paroll kunde alla regimens fiender samlas, och de var många. De monarkistiska grupperna hade vid 1885 års val fått 45 procent av rösterna — den klassiska siffran för den konservativa minoriteten i Frankrike. De hade intet att förlora, men allt att vinna på en omröstning. Kunde de samverka och locka över 10 procent av de republikanska väljarna var segern deras. Lockbetet blev Boulanger, som i sin tur blott tänkte på att utnyttja de andra. Mellan Boulanger och de monarkistiska ledarna — rojalister likaväl som bonapartister — slöts därför mer eller mindre uttryckliga överenskommelser om samarbete, och finansiellt sköttes boulangismen nästan helt av en rojalistisk dam, hertiginnan d'Uzès.

Den andra stora politiska huvudriktningen var de moderata republikanerna, trogna regimen, men motståndare till en radikalisering av författningen och sociala reformer; hos dem hade Boulanger föga att hämta. Den tredje rörelsen av större parlamentarisk betydelse, radikalismen — som begärde senatens avskaffande, ekonomiska och sociala nydaningar —, vände sig efter en tid officiellt mot Boulanger, men många radikaler, icke minst bland storstädernas arbetare, påverkades av boulangismens vagt antiborgerliga och rentav revolutionära slagord. Till och med bland socialisterna fanns en rikt-

ning som stödde Boulanger i tro att han skulle införa "proletariatets diktatur". Som en extra stimulans för många tveksamma eller partilösa (röstsiffrorna i de egentliga Boulangervalen var ovanligt höga) tjänade nationalismen och revanchetanken. I dess tecken fick boulangismen sina stödtrupper i Déroulèdes patriotliga med 200 000—300 000 medlemmar, unga män flinka med knytnäven och knölpåken. Den ekonomiska krisen och de parlamentariska skandalerna var en god jordmån för politiska kastningar.

Genom denna kombination av oliktänkande, som alla ville lura varandra, fick boulangismen en fantastisk karaktär. Endast några få visste att en republikansk och en monarkistisk kommitté samtidigt verkade för generalens sak. Ena ögonblicket talade Boulanger som en Danton, det andra som en de Broglie eller en de Mun. Vid valen samlades slottsherrarna och städernas storborgare under samma fälttecken som revolutionära arbetare. Kulminationspunkten bildar här såsom alltid Parisvalet den 27 januari 1889. Boulangisterna samlades på restaurang Durand: vid ett bord satt de proletära ledarna, vid ett annat patriotligans eleganta chefer, vid ett tredje hertiginnorna d'Uzès och de la Trémoille, omgivna av hertigar, grevar och baroner, bland de mest uppmärksamma kyparna var agenter för inrikesministeriet. Till bilden hör att en av Boulangers närmaste män, greve Dillon, studerat valpropaganda i Amerika och för första gången i Frankrike, kanske i Europa, systematiskt begagnade de amerikanska metoderna: försäljning av porträtt och märken, spridning av affischer och visor (de boulangistiska visornas antal var enligt Dansette 370), ordnande av upptåg och parader.

Men det nästan fulländade brottet lyckades inte. En ny regering, vars verklige ledare var inrikesministern Constans, grep till verksamma och hårda medel. Valsättet ändrades så att Boulangers teknik blev omöjlig, genom hot om polisingripande förmåddes generalen att fly till Belgien, vid valen på hösten 1889 rådde split och oreda i boulangismens led, medan regeringen med osedvanlig energi utnyttjade alla maktmedel. Republikanerna vann en klarare seger än 1885, och endast ett fyrtiotal rena boulangister valdes. Rörelsen var slut, nidvisorna trädde i stället för hyllningsdikterna, de boulangistiska ledarna smädade varandra och duellerade, enighet uppstod snart om att general Revanche var en dockgeneral, passande blott för

revyer och varietéer. Generalen begick efter ett par år självmord på sin älskarinnas grav. Han dog på samma sätt som han levde, som en underlöjtnant, sade Clemenceau, som fem år tidigare gjort honom till krigsminister.

Boulanger var till utseendet lik sin framgångsrike föregångare, Napoleon III; särskilt talas om hans veka, drömmande och beslöjade blick. Liksom Napoleon III var han känd för amorösa äventyr. Att han inte lyckades som diktatursträvare berodde kanske på att han tog kärleken allvarligare; många misstänker att han avstod från statskupp den 27 januari 1889 för att inte för en natt behöva skiljas från madame de Bonnemains. Idéer saknade Boulanger helt; han kunde säkerligen inte ens ha skrivit "de napoleonska idéerna". I regel beskrivs han som något slö och enfaldig, men man får komma ihåg att slappheten hos den misslyckade kan bli gåtfullhet och rentav demoni hos segraren. I alla händelser har ännu ingen historiker sökt göra honom till en stor man.

Dansette har inte dragit de paralleller som ligger så nära. Boulangismen erinrar, mer än någon annan rörelse under 1800-talet, om samtidens nationella, till stor del lyckade diktatursträvanden. Hos nazismen, för att ta det bästa exemplet, möter samma blandning av nationalism och radikalism, samma vädjande till alla missnöjda, samma hänsynslösa spel med skilda intressen och idéer, samma utnyttjande av det nationella nederlaget, den ekonomiska krisen och parlamentarismens svagheter. På många punkter går likheterna i detalj; rörelsens ledning bestod till stor del av äventyrare och brottslingar, propagandan inriktades i avsaknad av fast program på att suggerera och överväldiga, SA har i patriotligan en visserligen blek och älskvärd motsvarighet.

I sista hand blev tillfälligheter, som ingen något år i förväg kunnat förutse, avgörande för de båda rörelsernas öde. Om Boulanger tågat mot Elyséepalatset efter Parisvalet, hade han med all sannolikhet upprättat en diktatur, präglad av polisvälde, personliga hämndeakter — Boulanger var en god hatare —, nationalism och något slags oklar socialism. Om diktaturen bestått några år, hade fantaster och professorer utarbetat en ideologi, ute i världen hade skarpsinniga analyser uppvisat det skeddas nödvändighet och betraktat det som

ett tecken på världens frälsning eller undergång. Nihilismens revolution hade varit ett förträffligt slagord redan för femtio år sedan. Om Hitler icke nått uppgörelse med Hindenburg i januari 1933, då nazismen redan var på retur, kunde rörelsen under inverkan av det ekonomiska lägets förbättring snabbt ha gått tillbaka. Redan på hösten 1933 hade Hitler varit en revyfigur i stället för diktator; tänkarna hade fått ägna sig åt andra saker än att utarbeta nazistisk ideologi, analysera denna ideologi och lägga upp historiefilosofier på bas av nazismens seger.

Det finns alltså paralleller, men det finns också i någon mån ett sammanhang. I den lilla gruppen av boulangistiska deputerade efter 1889 års val ingick den unge Barrès; sedan tre år hade han hört till Boulangers trogna, och senare skildrade han i en lysande bok rörelsens förutsättningar (*L'appel au soldat*). Under intryck av boulangismen utformade Barrès sin ryktbara nationalism, med dess blandning av antiintellektualism, relativism, krigiskhet, demokratisk antiparlamentarism och social radikalism. Hans åskådning kom på skilda vägar att bli en av de tankelinjer som färgade både italiensk fascism och tysk nationalsocialism. Hitler läste säkert inte Barrès, men i *Min kamp* påträffar man tankar och uttryckssätt som slående erinrar om den franske nationalisten. Förfiningen och den intellektuella oron hos Barrès kontrasterar mot Hitlers och Mussolinis vulgaritet, men sambandet existerar likväl. Något i arv har alltså den ofullgångna boulangismen lämnat åt sina till en tid mera framgångsrika, men också mera katastrofalt misslyckade efterföljare.

(DN 26/1 1947, *Argument* 1948.)

Socialism och antisemitism

NÅGRA SKRIFTER, i vilka Marx framför en systematisk antisemitism, har nyligen publicerats i USA (*A world without Jews*, Philosophical Library). Utgivaren D Runes, tydligen jude och sionist, drar av Marx antisemitism slutsatsen att socialism och kommunism över huvud är influerade av denna uppfattning. Enligt Runes var det därför inte förvånande att Hitler utan svårighet kunde ta ledningen av de socialistiska fackföreningarna; de bruna och de röda hade en gemensam värdering i antisemitismen. I samma anda hävdar utgivaren att den kommunistiska antisionismen påverkats av Marx och egentligen är en form av antisemitism. Han citerar ett nyligen utkommet ryskt arbete, där sionismen i marxistiska termer förklaras vara "en form av den nationalistiska ideologien hos den rika judiska bourgeoisien, som var intimt lierad med imperialismen och det koloniala förtrycket av Asiens folk". Runes framställning blir alltså ett angrepp mot socialism och antisemitism som samhörande riktningar.

Utan tvivel finns det vissa hållbara punkter i denna karaktäristik. En rad framstående socialister har varit antisemiter, varvid de stundom riktat sig mot judarna som ett religionssamfund, stundom sett dem — med orätt — som ett särpräglat folk eller rent av som en avgränsad ras. Att ett starkt drag av antisemitism ingår i den kommunistiska antisionismen är likaledes ostridigt. Men därför har inte den generalisering som uppbär den amerikanska skriften, bevisats vara riktig.

Marx, vars far övergått från judendom till protestantism och som själv var ateist, kan utan tvekan betecknas som antisemit. Detta i två hänseenden. Han identifierade, med stöd av den Hegelska dialektiken i karikatyrmässig utformning, judendomen och det kapitalistiska systemet. Judarna hade infört penninghungern, schackrandet och

den obegränsade egennyttan i Västerlandet. I själva verket blev för Marx judarna enligt detta resonemang ett begrepp som kunde appliceras på allt det onda han bekämpade. Kapitalister kunde kallas judar, även om de "formellt" var kristna — liksom Fichte av sin tro på tyskarnas överlägsenhet drevs att kalla alla förträffliga människor tyskar och liksom Disraeli genom upphöjande av judarna kom fram till att alla goda konservativa samhällen var byggda på "den semitiska principen". "Juden har emanciperat sig på judiskt sätt", skrev Marx, "inte bara genom att tillägna sig penningmakten, utan också genom att penningmakten med eller utan honom blivit världsmakt och den praktiska judeandan blivit de kristna folkens praktiska anda". "Judarnas samhälleliga emancipation är samhällets emancipation från judarna", är en annan hegeliansk vits, som vill säga att kapitalismens avskaffande medför judarnas frigörelse från sina egna onda anlag och vanor.

Marx antisemitism kommer också fram på ett annat och trivialare sätt. Han använde ordet jude som skällsord och talade om judarna som smutsiga och tarvliga. Hans vän Engels och hans "partivän" Lassalle, ömsom fiende och allierad, var likaså i denna mening antisemiter. Då Marx och Engels i sina brev ville säga något riktigt fult om Lassalle kallade de honom "den smutsige juden från Breslau", "den judiske negern" och annat i samma stil, som påminner om Hitler, Goebbels och Der Stürmer. Juden Lassalle sade sig avsky judarna och skröt med att han aldrig umgicks med judar.

En israelisk forskare, Edmund Silberner, har i sin installationsföreläsning givit den enda systematiska redogörelse för socialismen och antisemitismen som jag känner till (*The anti-semitic tradition in modern socialism*, Publications of the Hebrew University). Silberner finner i alla de länder han behandlar — Frankrike, Tyskland, England, Belgien, Österrike och Ryssland — antisemitiska tendenser inom den socialistiska idékretsen. I stort sett framträder härvid samma tankegångar som i antisemitismen över huvud: judarna är improduktiva, kapitalister, parasiter, omoraliska, utan sociala bindningar. Det enda som Hitler och andra professionella antisemiter kunde lägga till listan på anklagelser — även härvid med stöd av en lång tradition — var att judarna uppbar socialistiska och revolutionära rörelser.

Särskilt virulent synes den socialistiska antisemitismen ha varit i Frankrike. Charles Fourier hör till de grövsta exemplen. Judarna har aldrig uträttat något inom konst och vetenskap och utmärkes endast "genom de brott och den brutalitet" som framträder i deras historia; att emancipera dessa "parasiter, handlande, ockrare" var "det skamligaste" som skett i det moderna samhället. Fouriers lärjunge Toussenel skrev 1845 en bok, *Judarna, tidens kungar,* där han försvarade äldre judeförföljelser som ett legitimt försvarsmedel; hans bok inspirerade Edouard Drumont till den kanske viktigaste antisemitiska skriften i nyare litteratur, *La France juive,* 1887. Joseph Proudhon, som nyss blivit föremål för en beundrande svensk biografi (där ingenting sägs om detta), skrev på samma linjer. Judarna representerade från ekonomisk synpunkt det ondas princip, Satan, "inkarnerad i den semitiska rasen, som redan två gånger slagits ned av romarna och grekerna"; de var "i filosofi likaväl som i affärer svindlare av den lägsta typ". Sannolikt tänkte Proudhon på sin antagonist Marx, möjligen utan vetskap om att även denne var antisemit. I senare fransk socialistisk debatt, så under Dreyfusaffären, förekom liknande uttalanden; antidreyfusarden och syndikalisten Georges Sorel var antisemitiskt påverkad, vilket Silberner egendomligt nog inte nämner. Till och med hos Jaurès, som med kraft tog Dreyfus parti, finns vagt antisemitiska uttalanden.

Även i andra länder finner Silberner socialistiska företrädare för antisemitismen, och han konstaterar att man bland judarna ofta klagat över fientlighet inom de socialistiska riktningarna. Från England nämnes Henry Hyndman, grundare av det första socialdemokratiska partiet i detta land, och Beatrice Potter (senare Beatrice Webb och lady Passfield), från Belgien Edmond Picard, från Ryssland anarkisten Bakunin, sannolikt, liksom Proudhon, påverkad av sin avsky för Marx. Ett stort antal uppgifter tyder på att antisemitismen, särskilt under äldre skeden, var ganska utbredd inom den socialistiska idékretsen. Även från Sverige kunde exempel ha anförts, främst Bengt Lidforss.

I den socialistiska internationalens kongress år 1891 finner Silberner bevis på judefientlighet. En amerikansk judisk arbetarledare föreslog, kanske närmast med anledning av pogromer i Ryssland, ett sympatiuttalande för de judiska arbetarna. Kongressen förklarade

att socialismen inte erkände "någon kamp mellan nationer och raser", utan blott "proletariatets klasskamp inom alla länder och raser" och att de judiska proletärerna borde ansluta sig till arbetarorganisationerna i olika länder; dess resolution gick ut på "fördömande av antisemitisk och filosemitisk hets, som blott är en manöver av kapitalistklassen och den politiska reaktionen i syfte att splittra arbetarna och avlänka den socialistiska rörelsen från dess mål". Detta innebar att det amerikanska förslaget betecknades som onödigt, ett förhållande som, jämte avståndstagandet från filosemitismen, ger anledning till Silberners beskyllning. Men det bör betonas att det för en rörelse som vände sig mot all samhörighet mellan raser och folk, som såg proletariatets kamp mot kapitalismen som det enda väsentliga var naturligt att avvisa judevänlighet likaväl som judefientlighet. I det inlägg mot den amerikanska motionen som gjordes av rapportören Volders — och som ej observerats av Silberner — kan man däremot finna ett typiskt socialistiskt uttryck för antisemitism. Volders uttalade nämligen att "antisemitismen är en företeelse som har sina rötter uteslutande i de borgerliga partierna och som förklaras bland annat därav att de judiska utsugarna är de listigaste utsugarna". Här möter alltså i utspädd form Marx tanke att judarna på ett speciellt sätt företrädde kapitalismen.

I sina avslutande anmärkningar framhåller Silberner att antisemitismen inte varit något dominerade drag i socialismen, att den helt enkelt varit en variant av den allmänna antisemitismen, av inom alla kretsar gångbara judefientliga föreställningar. Men han hävdar också att detta drag i socialismen drivit över en del judar till nationalism och att den judefientliga traditionen inom rörelsen "förklarar den relativa lätthet, med vilken vissa samtida socialistiska rörelser återgått till antisemitiska metoder då de innebär politiska fördelar".

Detta är antagligen riktigt. Det är också sannolikt att den amerikanska utgivaren av Marx skrifter i judefrågan såtillvida har rätt som en bland arbetarna kvardröjande antisemitism underlättade Hitlers judeförföljelser och den Marx-Engelska judefientligheten spelat en roll i den kommunistiska antisemitismen. Men likväl ger båda de behandlade skrifterna — Silberner främst genom att han så strängt avgränsat sin undersökning — en falsk bild av läget.

Det är otvivelaktigt att ett antal framstående socialistiska teoreti-

ker och propagandister varit antisemiter. Denna socialistiska antisemitism har huvudsakligen gått på två linjer. Dels har judarna, som hos Marx, identifierats med kapitalismen — ett trivialt felslut ur det förhållandet att judarna i Västeuropa i regel var förbjudna att besitta jord och utöva allmänna yrken och därför hänvisades till köpenskap. Dels har man vänt sig mot judarna därför att alla religiösa eller nationella (rasliga) bindningar fördömts; ett uttryck för båda tankegångarna är de refererade uttalandena från andra internationalens kongress 1891. Härtill kommer att en vulgär antisemitism, som bygger på en blandning av ordinärt främlingshat och traditionell judefientlighet, spelat en roll bland arbetarna liksom bland andra grupper och även färgat en del teoretikers uttalanden i judefrågan; goda exempel är Fourier, Proudhon och Sorel, som — det får man inte glömma — på en gång var socialister och ett slags franska nationalister och som hatade åtskilliga folk jämte judarna (särskilt engelsmännen).

I själva verket har antisemitismen som politisk rörelse främst uppburits av propagandister och partier som haft konservativa eller reaktionära mål och appellerat till borgare och bönder, medan socialdemokratin som politisk maktfaktor bekämpat antisemitismen. Detta är den avgörande synpunkten, som underligt nog kommer bort i Silberners eljest vetenskapligt formade undersökning. I Dreyfusprocessen var några socialister antisemiter, men partiet gjorde med Jaurès i spetsen en stor insats för Dreyfus sak.

I Sverige kan fastslås att just de — föga viktiga och föga observerade — agitatorer, tidningar och "rörelser" som sedan tiden kring sekelskiftet vänt sig särskilt till arbetarna för att bekämpa socialismen, haft starka inslag av antisemitism, medan socialdemokraterna med ytterst få undantag varit lika klart liberala i denna punkt som liberalerna. Påståendet att de bruna och de röda gick ihop i Tyskland på grund av gemensam antisemitism faller som generellt omdöme på det enkla faktum att socialismen var nazismens starkaste motståndare. Exemplen skulle kunna mångfaldigas. Framför allt bör understrykas att den moderna kommunismen i sin till antisemitism övergående antisionism — liksom på många andra punkter — innebär en brytning med både socialdemokratisk och socialistisk tradition.

(DN 8/5 1959.)

Israels rätt att leva

ÄNNU VID MITTEN AV FYRTIOTALET diskuterade man runt om i världen frågan om upprättande av en judisk stat i Palestina. Politiska och ekonomiska argument på kort sikt var av betydelse i debatten, men dess kärna var moralisk eller, om man så vill, rättslig. Hade judarna rätt till en egen stat? Då den frågan ställdes avsågs naturligtvis inte rätt i inomstatlig eller mellanfolklig mening, utan rätt i meningen av en "högre" rätt, av moralbud, vilkas obestämdhet alla var medvetna om men som likväl antogs vara godtagna av människor med god vilja åtminstone inom den västerländska kulturkretsen. Bland judarna, liksom inom andra folk, fanns skilda uppfattningar; några av zionismens ivrigaste tillskyndare har varit engelsmän och amerikaner utanför judendomen, några av dess hårdaste vedersakare har varit judar med stark känsla för judisk tradition och judisk gemenskap.

Det har, tror jag, sitt värde att gå igenom de rättsanspråk, de moraliska anspråk, som i den debatten framfördes eller avvisades. Ställningstagandet till dem är fortfarande, om också ofta omedvetet, bestämmande för hållningen till staten Israel.

Den historiska rätten. I den formen har den zionistiska tanken, då den inte varit rent religiöst eller mystiskt motiverad, oftast blivit framförd. Judarna levde för årtusenden sedan i Palestina, de blev fördrivna därifrån, de har i förskingringen längtat tillbaka och deras särprägel, deras samhörighetskänsla, är inte fattbar utan denna dröm om återvändande till och frälsning i hemlandet.

Detta motiv är orimligt, svaras det. Hur skulle det gå om folk gjorde anspråk på att vända tillbaka till, att än en gång besitta de områden, där de för århundraden eller årtusenden sedan bott eller härskat? Liknande skäl har tidigare anförts blott för att bemantla erövringslusten. Skulle vi godta det judiska kravet, borde vi också ha

godtagit Mussolinis krav på Italien som Roms arvtagare, men alla insåg vi hur konstlat detta krav var, hur det framfördes endast för att egga och dekorera maktlystnaden.

Förvisso kan den historiska rätten inte brukas som legitimation för alla folk som vill vinna ett land, som en gång varit i deras ägo. Lika givet är att denna "rätt" inte heller ger judarna något ovillkorligt anspråk på Palestina. Men samtidigt som vi fastslår detta känner vi väl alla att det är något advokatoriskt, något vulgärt och schematiskt, över försöken att likställa det zionistiska argumentet med de formellt likartade rättsgrunder, som flödat i härskarnas proklamationer och diplomaternas inlagor. Det judiska problemet är i dess mest egentliga mening ett problem för sig. Intet annat folk har på detta sätt förenat kallelsenationalism och en hemlandsnationalism med fäste i ett land som man aldrig sett men som smält samman med kallelsen, med själva medvetandet om att vara ett folk. Denna känsla är för en utomstående svårbegriplig, men dess intensitet hos miljoner människor kan han inte betvivla. Om vi erkänner att den känslan finns och att den inte är förkastlig kan vi inte undgå att ta hänsyn till den.

Kulturarbetets rätt. Före Israels upprättande hade judarna redan omskapat Palestina. De hade, från västerländsk synpunkt, representerat en högre intellektuell, moralisk och materiell kultur, kännetecknad av rationalism, böcker, skolor, maskiner, nyodling. Även araberna i Palestina hade fått högre välstånd och vuxit i antal, delvis genom invandring från kringliggande arabstater. Genom att rycka upp Palestina ur vanvård och förfall har judarna gjort sig förtjänta av en egen stat i detta land.

Resonemanget är orimligt, har man även här svarat. Hur skulle det gå, om effektivitet gåve rätt att härska? Då skulle kolonialism och imperialism blomma, Hitlers anspråk på nya områden skulle till stor del ha varit befogade, den dugliga styrelsen skulle anses mera värdefull än självstyrelsen.

Men också på den punkten måste det zionistiska anspråket till en viss grad erkännas. Vad skulle amerikanerna säga, om indianerna begärde tillbaka Manhattan, har en arabisk ledare förklarat, närmast med tanke på talet om judarnas historiska rätt. Det är emellertid naturligt att se frågan från en annan synvinkel. Att Manhattan blivit en stor stad i stället för en ödemark, att Amerika kommit att bebos av

190 miljoner amerikaner i stället för några hundra tusen indianer ter sig som ett framsteg för alla. Enligt samma måttstock är det ett framsteg, då en demokratisk judisk regim ger arbete, bröd och bildning åt miljoner människor i ett område, där tidigare något hundratusental levde i ofrihet, okunnighet och nöd.

Denna tankegång kan visserligen angripas på ett annat sätt. Varför bygga på en västerländsk värdemätare, frågas det, varför inte låta araberna leva som de vill, i den livsform, som vi kallar primitiv men för dem är naturlig och tilltalande. Den tanken framkastas av resenärer, för vilka fattigdomen är pittoresk, av antiintellektualister, som bakom eländet anar ro, fromhet och lycka i kontrast mot västerns insikt och oro. Men detta värn mot framsteget håller inte. "Det är fashionabelt", skrives i den utredning om Mellanöstern, som Chatham House utgivit, "att prisa den egyptiske fellahens flit och anspråkslöshet. I själva verket är hans liv en skräck utan lindring. Han är fysiskt och att döma av brottsstatistiken också moraliskt undermålig, vilket inte är överraskande, då fellaherna nästan är ett slavfolk." De västerländska värderingar, enligt vilka Israels styre betyder ett framsteg, godtas i själva verket av alla arabledare, liksom över huvud av de primitiva och underutvecklade folkens ledare; vad man säger sig arbeta för är välstånd, hälsovård, bildning och alla dessa ting, som blott några människor i västern i besittning av de goda tingen, betraktar med ironi och förakt.

Lidandets rätt. Att judarna förföljts och plågats under årtusenden åberopas som ett skäl för att det judiska folket skall få ett nationellt hem, och att döma av debatterna i Europa har det varit ett för många starkt skäl. Det kan ifrågasättas, om FN beslutat sin berömda resolution den 29 november 1947, såvida inte minnet av de miljoner judar nazismen mördat drivit opinionen i alla länder till en handling av gottgörelse och försoning.

Men även denna tanke kan betecknas, och har betecknats, som en sentimentalitet utan mening. Den förutsätter, sägs det, att ett folk skulle vara en personlighet, att man kunde straffa eller belöna en nation som en enskild människa. De förföljda kan vi inte längre hjälpa, dem som Hitler dödat kan vi inte ge livet åter. Varför skall vår tids och framtidens judar profitera av sina förfäders lidanden?

Invändningen är blott till en del befogad. De judar som nu lever i

Palestina har, många av dem, själva varit förföljda, i Ryssland, Polen, Tyskland, de arabiska staterna; inte få av dem har räddats från Hitlers gaskamrar; de flesta har vänner och nära anhöriga som pinats eller dödats. Och även tanken på en kollektiv gottgörelse är försvarlig. I sin gripande memoarbok talar Marcus Ehrenpreis om judarna i ghettot, om "den i djupet borrande sorgen, den aldrig vikande ängslan för morgondagen". På den punkten saknar inte vår tids Israel likhet med ghettot i en äldre tids europeiska städer. Sorgen och ängslan präglar också Israels judar; var och en som reser i landet måste få ett intryck av det spända och allvarliga, frånvaron av sorglös glädje. Kanske är det detta, som ofta gör judarna impopulära eller åtminstone främmande i engelsmännens och även andra folks ögon; här talas det inte om förströelser, klubbliv, bridge eller jakt utan man arbetar, strävar och planerar i hets och oro. Att ge en fristad åt detta folk, åt en del av detta folk, och att skapa trygghet för denna fristad borde vara en samvetssak för nationer, som säger sig vilja verka för kristna och humanitära mål.

*

Det unga Israel är förföljt och hotat av sina grannar. Det lever, som judarna i ghettot, i en halv isolering, i en ständigt pinande osäkerhet. Landgränserna och viktiga sjövägar är spärrade, överfall organiseras av statsledningarna och prisas som hjältedater, hatet och hotet om förintelse rasar i radio och megafoner. Israels ständiga och centrala svar har varit förslag om fredsförhandlingar, samarbete, ömsesidiga eftergifter. Det har också svarat med repressalier, spontana eller planerade, inför de angrepp, som dag efter dag kommer över gränserna. Ingen betvivlar att det beror på arabstaterna, inte på Israel, att Mellanöstern lever i hets och våld.

Världen har, genom FN eller stormakterna, manat till direkta förhandlingar, föreslagit kompromisser, krävt inställande av arabstaternas krigshandlingar, fördömt båda parternas våldsaktioner. Något ingripande som kunnat säkra lugnet och freden eller ens förmå arabstaterna att i enlighet med stilleståndsavtalen och folkrätten avstå från blockader och krigshot har inte skett. Antingen har i varje speciellt konfliktfall båda parterna, den hotande och den hotade, den

blockerande och den blockerade, behandlats som likvärdiga och man har dömt blott i det enskilda fallet, eller också har arabstaterna rönt särskild mildhet, helt enkelt därför att Ryssland i säkerhetsrådet oberoende av vad som hänt eller gjorts stått på deras sida. Mest bestämt ingrep FN mot Israel efter Sinaikampanjen 1956. Då Israel inför våldsdåden och krigshotet sökte skaffa sig en frist på några år genom att förstöra Egyptens anhopning av militär och vapen i Sinai och samtidigt bryta blockaderna i Suez och Akaba, tvang FN, med de för en gångs skull eniga världsmakterna i spetsen, till total reträtt. Organisationen förmådde inte arabstaterna till fred, den framtvang inte ens att de avtalsstridiga blockaderna hävdes, den endast tvang Israel att ge vika. Allt — blockader, rustningar, hot, våldsdåd — fick börja på nytt som om ingenting skett. Det gällde att nå status quo ante, att återställa läget till vad det var före Sinaikampanjen.

Har därmed Förenta Nationernas stadga upprätthållits? Naturligtvis inte. Vad som skett är att FN i de avgörande punkterna inte handlar, trots att de mest allmänna och elementära grundsatserna i dess stadga öppet och systematiskt blir kränkta. Låt oss citera några moment ur organisationens stadga under jämförelse med vad som skett och sker i relation till Israel.

"Vi, de Förenta Nationernas folk, beslutna . . . att skapa de villkor som är nödvändiga för upprätthållande av rättvisa och aktning för förpliktelser, härrörande ur fördrag och andra källor till den internationella rätten . . . att i dessa syften öva fördragsamhet och leva i fred tillsammans som goda grannar, förena våra krafter till upprätthållande av internationell fred och säkerhet, godtaga grundsatser och införa metoder, som ger säkerhet för att vapenmakt icke kommer till användning . . . har överenskommit att förena våra ansträngningar för att förverkliga dessa syftemål . . . Alla medlemmar skall lösa sina internationella tvister med fredliga medel på sådant sätt, att internationell fred och säkerhet samt rättvisan inte sättes i fara . . . Alla medlemmar skall i sina internationella förbindelser avhålla sig från hot om eller bruk av våld, vare sig riktat mot någon annan stats territoriella integritet eller politiska oberoende eller på annat sätt oförenligt med Förenta Nationernas ändamål . . . Förenta Nationernas ändamål är . . . att upprätthålla internationell fred och säkerhet och att i detta syfte . . . vidtaga verksamma kollektiva åtgärder för att

förebygga och undanröja hot mot freden . . . att åstadkomma internationell samverkan vid lösande av internationella problem av ekonomisk, social, kulturell eller humanitär art samt vid befordrande och främjande av aktningen för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter för alla utan åtskillnad med avseende på ras, kön, språk eller religion."

Dessa principer överträds ofta av stater inom FN utan att något sker. Man kan säga att genom en tyst överenskommelse principerna betraktas som icke existerande, annars skulle inte FN kunna hålla samman. Men att dessa principer särskilt ofta och ovanligt systematiskt överträtts av arabstaterna i relation till Israel bör likväl noteras. Vägran att sluta fred, blockaderna, krigshotet, våldshandlingarna i statens regi, allt detta står i den mest flagranta strid med de grundsatser som är organisationens fundament. Och denna hållning, dessa åtgärder, strider jämväl mot allmänt erkända folkrättsliga regler, mot de särskilda avtalen länderna emellan, främst stilleståndsavtalen. Den bestämmelse i FN:s stadga, enligt vilken "medlem av Förenta Nationerna, som framhärdar i att kränka denna stadgas grundsatser, kan uteslutas från organisationen av generalförsamlingen efter tillstyrkan av säkerhetsrådet", har liksom så många andra blivit en död bokstav.

Men även om man går till de mera konkreta bestämmelserna är det uppenbart att FN inte fyllt sin uppgift. FN skall ingripa, om så behövs med makt, "vid hot mot freden, fredsbrott eller angreppshandling" och för biläggande av tvister vilkas "fortbestånd är ägnat att sätta upprätthållande av internationell fred och säkerhet i fara". Det har funnits skäl att så ingripa i Mellanöstern; först efter Sinaiaktionen kunde ingripande med väldig majoritet och i förening med starka och effektiva påtryckningar äga rum. I stadgan fastställes att staterna har rätt till självförsvar: "Ingen bestämmelse i denna stadga inskränker den naturliga rätten till individuellt eller kollektivt självförsvar mot någon medlem av Förenta Nationerna, intill dess att säkerhetsrådet vidtagit nödiga åtgärder för upprätthållande av internationell fred och säkerhet." På goda skäl kunde denna bestämmelse åberopas som försvar för Sinaikampanjen. Detsamma gäller den folkrättsliga grundsats som i Oppenheim-Lauterpachts standardverk i internationell rätt uttryckes på följande sätt: "Om en stat blir

underkunnig om att en grupp väpnade män organiseras på angränsande territorium i syfte att företa en raid på dess område, och om faran kan undanröjas genom en vädjan till myndigheterna i grannlandet, då föreligger intet nödfall. Men om en sådan vädjan är fruktlös eller inte möjlig, och om det är fara i dröjsmål, uppkommer ett nödfall, och den hotade staten är då i sin rätt att invadera grannlandet och avväpna de blivande angriparna". Det är en exakt beskrivning på vad Israel gjorde genom Sinaikampanjen.

Innebörden av den reträtt, som Israel tvangs till efter kampanjen, har klart framställts av en svensk politiker och utrikesexpert, Rickard Sandler: "Hela tiden har, som jag säger, temat varit, att Israel skulle dra tillbaka sina trupper villkorslöst eller, som det många gånger hette, man kan icke tolerera att en stat belönas för ett angrepp. Det låter ju mycket bra, men man bör göra klart för sig vad det var som i sista hand begärdes från Israels sida. Vad Israel begärde var åtgärder som kunde ge säkerhet mot återupptagande av raiderna från Gazaområdet och dessutom krävde Israel fri sjöfart i Akababukten. Vari skulle alltså den otillständiga belöningen ha bestått? Jo, för Israels del att få leva ifred och ha fri sjöfart till en israelisk hamn. Den som inte bedömer saken enbart legalistiskt utan även ser till själva det sakliga innehållet kan inte undgå att göra en sådan reflexion som jag här har gjort."

Men vi vet alla att FN:s uppträdande i detta och många andra fall har mycket litet att göra med organisationens stadgar, gällande avtal, folkrätten eller humanitära rättsprinciper. Det ryska vetot i säkerhetsrådet har hundratals gånger formellt hindrat FN att fungera; reellt har dess betydelse varit än större. Att ingripa, då Ryssland krossade Ungern, var redan därför otänkbart — men över huvud är Ryssland för mäktigt för att man skall kunna ingripa med makt och för hårt för att resolutioner skall ha något inflytande. I fråga om Israel var läget ett annat; Israel var svagt och känsligt för världens opinion. Därför blev FN, som under månader i stora och tragiska kriser visat sin maktlöshet, enigt, starkt och effektivt inför Israel. Rättsorganisationen, till stor del bestående av notoriska och grova vaneförbrytare, inskred med rättsliga, moraliska, av maktbud stödda maningar mot Israel, som efter åtta år av förföljelser, organiserade mord och hotelser om krig och förintelse, efter åtta år av fåfänga böner om upp-

görelse och fred, genom en begränsad militär aktion sökt att nå trygghet åtminstone för den närmaste framtiden. Bakom domen över Israel samlades staterna, stora och små, demokratier och diktaturer, goda och onda. Indien, som nyss stadfäst sitt välde över Kashmir, kom i spetsen för det asiatisk-afrikanska blocket. Ryssland, som kort tidigare krossat Ungern, avgav sin röst och disponerade över sina satelliters röster — bland satelliterna märktes Ungern, vars quislingregering hölls uppe av ryska vapen och vars undertryckande FN stämplat som en oerhörd våldshandling. Och till kretsen sällade sig, om också av anständigare skäl, raden av demokratier, från USA till de skandinaviska staterna. Att i detta se en manifestation av rätten är en förblindelse. FN:s skyldighet enligt sina principer är att ge trygghet och fred åt Israel.

*

Israel är vår tids stora exempel på att vad som alla utom ett fåtal besatta sett som en utopi inom några årtionden kan bli verklighet. Den judiska staten är där, och den motsvarar i sin gestaltning planerna och drömmarna. Den har mottagit hundratusenden förföljda, av världens äldsta idé sammanhållna människor, och den ger dem ett hem, en gemensam kultur, och något av trygghet. Den har av ett land i likgiltighetens och vanvårdens förfall gjort ett land i utveckling och blomstring, med nyodlingar, bevattning och industrier. Det har skett under särpräglade ekonomiska former, som förenar frihet, kollektivism och jämlikhet. Det har skett under ett statsskick, vars demokrati synes vara på en gång stabil och vital, under skickliga och hängivna ledare, i en anda av tolerans mellan religion och sekularism. Den arabiska minoriteten har fulla medborgerliga rättigheter, trots arabstaternas hot. Det är inte någon ensidigt materiell framgång som vunnits. De lärda analyserar den snabba och egenartade sociala processen och planerar för landet och mänskligheten; musik och teater tävlar med storstäderna i Västeuropa. Den rastlösa rationella aktiviteten eldas och helgas av ett patos med mystikens och religionens förvissning. Ståndaktigheten och modet förklaras av denna tradition utan motstycke. Högre har vår kultur inte nått i syntes och kraft.

Detta folk lever i ständig överhängande fara. Ett segerrikt anfall

från grannstaterna betyder inte nederlag utan förintelse. Från Tel Aviv och landets rikaste områden är det två eller tre mil till gränsen; på några dagar kan Israel utplånas. Att det inte sker måste vara en samvetssak för oss alla.

(DN 23/6 1957, *Det hotade Israel* 1957.)

Gemenhet om Israel

Vid läsning av svensk press och deltagande i privata och officiella debatter i Sverige under senare tid slår mig gång efter annan en jämförelse mellan ett starkt om också inte förhärskande drag i vår hållning till nazismen mellan maktövertagandet och krigsutbrottet och till Israel efter sexdagarskriget. Samma förljugenhet, samma vilja att komma ifrån ett ställningstagande, samma önskan att gömma sig bakom osäkerhet och okunnighet framträder i båda fallen.

Den svenska debatten under åren före andra världskriget var förvisso inte pronazistisk. De klara nazisterna var en liten och lågtstående minoritet, de allra flesta tog avstånd eller undvek i varje fall att applådera Hitler. Men år för år blev stämningen mera sval, mer avvaktande, mera benägen att referera i stället för att fördöma. Det fanns många undantag i ledande tidningar. Jag nämner här blott Torgny Segerstedt, Z Höglund och Johannes Wickman.

Att Segerstedt fick en särställning, ibland kritiserad, ibland hyllad, nu allmänt betraktad som en heder för vårt land, berodde inte på att han med större skärpa än andra analyserade läget och förutsåg vad som skulle komma. Det väsentliga var att han var ständigt upptagen av vad som skedde, att han hatade ondskan i Hitlers och nazismens gestalt med en lidelse som förkastade skepsis och tvekan. Han var ensidig sade man och den lilla anmärkningen var riktig; han var ensidig i sin besatthet och denna besatthet gällde en god och stor sak.

Med några ord skall jag stanna vid drag i debatten som nästan alla nu finner förhatliga men som då ofta ansågs vara bevis på klokhet, sinne för realiteter, förmåga till ett nyanserat bedömande. Att regeringens uttalanden var vaga, neutrala och ofta överslätande, är naturligt. En regering måste till dess kriget står för dörren, behandla till ministrar och diplomater utklädda brottslingar som kolleger och anständigt folk, det är regeringens plikt att tiga och pressens att tala i

lägen som dessa, har det sagts. Det är hos föredragshållare, skrivande resenärer och publicister som man finner glidningen och den stillsamma, ofta säkert halvt omedvetna övergången till ett förräderi mot den egna ståndpunkten.

Var Hitler och nazismen verkligen så förskräckliga? Siktade den tyska regimen till krig och erövringar, förutom möjligen några gränsrevisioner i nationalitetsprincipens anda? Hitlers *Mein Kampf* innehöll visserligen påståenden, löften och hotelser som syntes ohyggliga, han och hans adjutanter talade om kriget som nationernas ära och de tyska segrarna och det tyska väldet i framtiden som mål för hans politik. Men, förklarade initierade, man menade inte riktigt vad man sade. Propagandan var till för masskonsumtion hemma i Tyskland, den skulle stimulera efter nederlaget tjugo år tidigare, möjligen skulle den också förmå motståndarna till eftergifter i skrämselns tecken. Korrespondenter i det Tredje Riket betygade hur bra det var ordnat. Resenärer med världsrykte meddelade, att till och med koncentrationslägren var komfortabla, en av våra största banker prisade i sin årsredogörelse 1939 Hitler och Mussolini för deras välbehövliga nyordning av Europa. Att Hitler "egentligen" var en stor fredsvän betygades i rapporter och analyser även av några radikala skribenter. Då och då kom en nyhet som ingav skräck, men i vardagslag läste man om sociala förbättringar, minskad arbetslöshet och litet yviga fester hos det Tredje Rikets dignitärer.

Judefrågan kunde av de flesta ses med jämnmod. Ibland kom nyheter som väckte fasa utom hos härdade antisemiter men det var lätt att släta över, med ursäkter, och framför allt att glömma. En bok som innehöll noggranna uppgifter om de vid denna tid ännu inte till massmord drivna judeförföljelserna omnämndes knappast i den svenska pressen. Biskopar och professorer meddelade, att judarnas inflytande och uppträdande i Tyskland varit sådana att Hitler måste göra någonting; i regel tillades att han dock sannolikt gjort sig skyldig till överdrifter. Den svenska diskussionen stimulerades av den tyska rasismen; i riksdagen betonade talare av olika partier att invandringspolitiken måste skärpas och att faran för invasion av främmande och tvivelaktiga folkelement måste bemästras.

Vid de små grupper av svenskar som blev nazister eller bestämda

nazistsympatisörer under detta skede, skall jag inte stanna. Frågan är vad som låg bakom godtagandet och slöheten, varför man inte kände ursinne inför en rörelse, vars dokumenterade målsättningar var så helt i strid med svensk genomsnittsopinion. En huvudorsak är naturligtvis att det var skönt att inte bli upprörd, att inte behöva ta ställning, att inte med alltför stor oro se på framtiden. Det var behagligt både för skribenter och läsare att, som det alltid hette, se saken realistiskt, att betrakta den från olika sidor, att kunna bevara ett hälsosamt mått av den tveksamhet som förädlades genom ordet neutralitet. "Det är inte ens skuld att två träta", "man får inte se saker bara i svart och vitt"; sådana förnumstigheter var aptitliga — att se Hitler och nazismen som de var betydde hat, smärta och ångest och sådana känslor var det bäst att slippa. Sekundärt inverkade säkerligen mycket annat, inte minst en antisemitism som upphört att vara salongsmässig men fortfarande trivdes i intellektuella skräpkammare.

Mycket i de senaste årens svenska debatt om Israel och arabstaterna synes mig vara lika förnedrande. Jag tror att en överväldigande opinion snarast är proisraelisk, men styrkan i ställningstagandet har försvagats, den behagliga osäkerheten har brett ut sig och vad som omväxlande kan kallas antisionism och antisemitism har blivit en faktor att räkna med. "Jag håller på att Israel skall få existera", det hör till de mest gångbara och olustiga formerna för alibism. Man kräver inte, nobelt nog, Israels förintande och uppnår alltså ett slags mellanställning; denna lilla allmosa till det hotade Israel kan förenas med låt oss säga nittioprocentigt instämmande i arabernas påståenden och krav.

På senvåren 1967 blev det ständiga hotet mot Israel mera intensivt, terroristgrupper från de kringliggande arabstaterna var en fara inte bara i gränstrakterna. Men det viktiga var andra ting. I strid mot slutna fördrag och folkrätten spärrade Egypten Akabaviken för israeliska fartyg, man förmådde FN-trupperna att utrymma Gazaområdet och sände dit en stor del av den stridsberedda, egyptiska armén, man fick militär hjälp eller löfte om snar militär hjälp från arabstater utanför gränslinjerna; i tal efter tal förkunnade statsledarna och radion att Israel nu skulle utplånas och förintas och man betonade rentav att kriget redan börjat genom de åtgärder som vidtagits.

I detta läge slog Israel till, inte genom terrorister utan genom militär. Tre år efteråt är det inte ovanligt att höra att Israel var den skyldiga staten; motiveringarna är delvis lögnaktiga, delvis fantastiska i sitt sökande efter ursäkter för de ansvariga. Det sägs, att Nasser inte menade allvar, att han talade om det kommande kriget blott för att — liksom Hitler trettio år tidigare — pigga upp sina anhängare, att tal om förintelse, utplåning, förstörelse är arabiska fraser som inte får tas allvarligt, att Israel gott kunde reda sig även om de andra började kriget. Man bortser från omöjligheten för Israel med ett land och en befolkning som är några procent av fiendens, att hålla gränser och huvudpunkter besatta till dess motståndarna övergick från terroristkampanjer till öppet krig.

En annan antiisraelisk kampanj bygger på rapporter om tortyr av arabiska fångar. Alla anklagelser i den riktningen som jag läst om har tillbakavisats, och det är ostridigt att arabstaterna vägrat FN att göra undersökningar i dessa frågor, medan Israel i princip sagt ja. Men detta är inte det väsentliga. Det är möjligt att misshandel av araber ägt rum i Israel — det finns väl inget land där inte sådan polisbrutalitet förekommer — men det är omöjligt att förneka att de judiska minoriteterna i arabstaterna hindras att lämna landet och underkastas fängelse, tortyr och ohygglig diskriminering. Men hängningarna i Bagdad relateras som en nyhet och tycks sedan bli glömda, medan debatten om några påstådda fall av israeliska övergrepp fortsätter.

Israel begär förhandlingar med arabstaterna om fred och reglering av gränserna och flyktingfrågorna. Från arabiskt håll svaras att man inte kan erkänna, inte förhandla med, inte tänka sig en fred med Israel. Men även på denna punkt försvaras eller ursäktas arabstaternas hållning. Israel borde utan vidare lämna tillbaka sina erövringar 1967 eller åtminstone genomföra stora reträtter från dessa områden — det är en gångbar uppfattning trots att den arabiska linjen är, att man först skall få tillbaka vad man förlorade under sexdagarskriget och sedan, i ett förbättrat strategiskt läge, förbereda Israels förintande.

För många blir konsekvensen av denna propaganda att båda har rätt eller att ingen har rätt, alltså att det finns ungefär lika mycket rätt på båda sidorna. Att denna tveksamhetens, neutralitetens, likgiltighe-

tens och det billiga goda samvetets linje godtas av så många, beror sannolikt i huvudsak på samma skäl som gjorde motsvarande synpunkter för trettiofem år sedan, när det gällde Hitler och nazismen, till en betydelsefull faktor i svensk opinion. Ett speciellt skäl, som delvis också gällde det nazistiska Tyskland, är väl att möjligheterna till rapportering av saklig natur från arabstaterna är ytterligt begränsade. I Israel råder fri debatt, journalister kommer in utan svårigheter och har tillfälle att orientera sig genom samtal och undersökningar; i arabstaterna är debattfriheten förkvävd och det är mycket svårt för andra än välsinnade iakttagare att få informationer.

På sista tiden har jag läst några artiklar där kravet på återhållsamhet, försiktighet och sträng måttfullhet i alla omdömen programmatiskt förkunnas för den svenska debatten. Man närmar sig ibland det beryktade officiella slagordet från andra världskriget "en svensk tiger". Vad som händer är, säger man, inte något som man bör bli alltför upprörd över. Jag tror att många med mig tvärtom längtar efter satirer och ursinne, efter personer som är lika förbittrade, lika våldsamma och lika outtröttliga som Torgny Segerstedt. Beskedligheten just nu i en stor del av pressen hör till det otäckaste som jag upplevt i svensk debatt.

(Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 14/7 1970.)

FÖRRÄDERI

Idealister och förrädare

Den engelska författarinnan Rebecca West har skrivit en bok om förräderiet *(The meaning of treason)*, där hon skildrar rättegångarna med fascistiska, nazistiska och kommunistiska förrädare i England efter kriget. Främst analyserar hon William Joyce (lord Haw-Haw) och John Amery, som nådde rykte och vanära genom sina radioutsändningar från Tyskland; i andra planet framträder bland många andra den unge vetenskapsmannen Allan Nunn May, som sålde hemliga uppgifter om atombomben till kommunistiska agenter. Det har blivit en lysande bok, så självständig och fantasirik att läsaren alltid känner sig vinna i kunskap och klarhet, så tyglad av det sunda förnuftet att man aldrig, eller nästan aldrig, möter godtyckliga eller ur en alltför privat och speciell tankegång framsprungna spekulationer. Ofta kommer Sigurd Hoels utomordentliga roman i samma ämne *(Möte vid milstolpen)* i tankarna; de båda böckerna liknar varandra i sin förmåga att förena en förkastelsedom utan reservationer med förståelse och en orolig medkänsla.

Har då icke förrädarna varit idealister, har deras handlingar inte varit konsekvensen av en åskådning, och är de inte i så måtto att likställa med de många tyskar och italienare som stridit och propagerat mot sitt eget land och på denna grund långtifrån att bli föremål för avsky vunnit världens beundran? Är inte förräderiet bara en legal följd av misslyckandet, av de fascistiska och nazistiska idéernas nederlag? Nej, svarar Rebecca West, och motiveringen till detta nej är tyngdpunkten i hennes bok. Förrädarna var onda människor innan de blev förrädare, de var misslyckade helt oberoende av att deras förräderi misslyckades. Några var ordentliga, sparsamma och asketiska, andra vinglade sin väg till förräderiet genom bankrutter och utsvävningar, men hos dem alla fanns något gemensamt: oförmåga att finna ett nödvändigt minimum av framgång och harmoni — vare

sig socialt eller privat — och ett ur denna oförmåga härflytande hat mot människorna omkring dem, mot samhället, mot själva livet. "Det var en tillfällighet att de blev förrädare. I grunden var de gangsters. Gangsterandan är en vänskap som inte brukar sin eld att värma den inre krets som är vännernas, utan vänder den utåt, så att den med sin flamma skall förbränna resten av världen." Det är en gemenskap i det onda som uppstår, präglad av längtan att våldföra, förtrycka och förinta. Däri ligger kärnan; åskådningen, fascism, nazism eller kommunism, är blott ett skal.

Denna analys gäller, det är tydligen författarinnans mening, inte bara de grupper av förrädare varom boken närmast handlar. Naturligtvis omfattar den inte heller alla eller ens flertalet av de moderna diktaturpartiernas anhängare; de bönder som för femton år sedan stödde nazismen hoppades på högre spannmålspriser, inte på koncentrationsläger och erövringar, och de arbetare i Västeuropa som nu röstar på kommunismen väntar sig högre löner, inte slavarbete och likvidationer. Men karakteristiken gäller, enligt Rebecca West, en stor del av de människor som med alla medel, även förräderiets, strävar att föra en nazistisk, fascistisk eller kommunistisk regim — och därmed sig själva — till makten.

Många exempel kan anföras som belägg för denna tes. Att männen kring Hitler snarare bör betecknas som gangsters än som troende torde numera de flesta vara ense om; nazismen var den mest typiska av de rörelser i samtiden som kommit till makten därför att en grupp misslyckade och urspårade i en krissituation lyckats utnyttja millioners missnöje med det bestående. Inom fascismen förkroppsligade själva ledaren den gangstermentalitet som i nazismen var klarast företrädd hos några medhjälpare. Lenin och hans kamrater var säkerligen på ett helt annat sätt fängslade av en bestämd åskådning; att kommunismens andliga klimat sedan förändrats framgår av att flertalet av de ursprungliga ledarna avrättats, mördats eller förvisats. Viktigare är kanske den tydliga släktskapen mellan diktaturrörelserna i de länder där de icke nått makten. Övergång från en rörelse till en annan har varit en vanlig företeelse; i Sverige var Flygkommunisterna ett starkt inslag i nazismen under Hitlers segertid, i Frankrike spelade Doriot och hans liga samma roll, i den av Ryssland ockuperade delen av Tyskland rekryteras gamla nazister som tjänare åt

den nya regimen, i England blev några av dem som gått nazismens ärenden strax därefter aktiva medlemmar av kommunistorganisationen. Om samma brist på förankring i en åskådning talar de snabba omkastningarna i diktaturriktningarnas inbördes förhållande. År 1938 talade en typisk fransk kommunist om sina nationella och antinazistiska känslor; i augusti 1939 blev han défaitist och i juni följande år samarbetsman; efter juni 1941 förvandlades han ännu en gång och ingick i motståndsrörelsen.

Den 24 augusti 1939 sökte William Joyce — den blivande lord Haw-Haw — förlängning av sitt pass för utresa till Tyskland. Detta datum — dagen efter Hitlers avtal med Stalin — "förstör definitivt vår möjlighet att känna sympati för William Joyce", skriver Rebecca West. "Ty denne man, som under hela sitt liv som vuxen hatat kommunisterna, måste nu ha vetat att hans ledare var en opportunist och inte en profet; att han själv var anhängare av en politisk metod och inte av en religion; att det inte fanns något i den sak åt vilken han ägnat sitt liv som var av samma värde som de traditioner vilka inte begår mened, inte hädar sig själva och inte kysser sina fienders läppar."

Detta är avgörande. Kommunismen — och detsamma gällde nazismen — har upphört att vara en åskådning och förvandlats till verktyg för en stormakt. Den tro som ursprungligen förkunnades har övergivits, på alla punkter handlar ledarna i strid med de läror som rättfärdigade deras första våldsdåd; vänskap och fiendskap har, liksom allt annat, blivit taktik i stället för princip. De som med öppna ögon följer denna regims bud, som ena dagen lydaktigt försvarar vad de en annan dag lika lydaktigt angriper, visar därmed att de inte tjänar en idé, utan en herre. Och då blir ordet idealism utan mening.

(DN 30/1 1948, *Argument* 1948.)

Segerns lockelse

MORALISKT FÖRRÄDERI, såsom jag här använder ordet, i motsats till det legalt tekniska begreppet, betyder att svika sin egen tro, sin egen övertygelse, sin egen känsla. Jag kallar inte en annan människa förrädare, därför att hon handlar i strid mot vad jag anser vara rätt eller betraktar låt oss säga som mänsklighetens heligaste grundsatser. Hitler är för mig inte en förrädare i denna mening. Han var en ond människa, bestämd av en dålig karaktär, som stöddes och förstärktes av en okunnig, förvriden, om man så vill gemen idealism, men förrädare mot sin egen uppfattning var han inte; grymheten och trolösheten mot yttervärlden är en annan sak. Detsamma gäller många andra människor, vilkas åsikter och gärningar jag avskyr och vilkas domfällande säkert var befogat, Fuchs och Ezra Pound och vad de nu må heta. Det finns många fall som synes mig osäkra; jag vet inte, exempelvis, om Quisling handlade av övertygelse eller av anpassning, feghet, maktlystnad.

Detta sätt att bestämma förräderiet synes mig, mer eller mindre tydligt, var det ordinära och godtagna; det ligger i bakgrunden av all debatt i ämnet, även om det lätt blir så att det ordet begagnas endast eller främst om handlingar och personer som vi ogillar och bekämpar. Med denna definition blir förräderiet ett brott av format, ett brott som endast människor av en viss kvalitet, människor som har en hållning, som känner en lojalitet, kan begå. En engelsk diplomat som under inbördeskriget på 1640-talet tillfrågades om han stod på kungens eller parlamentets sida svarade att ett ståndpunktstagande inte var hans sak, han var endast "händelsernas ödmjuka tjänare". Han var ingen förrädare, han kunde inte bli förrädare; den totala opportunismen gör sveket i stor stil omöjligt, det finns intet jag, ingen tro att svika. Förräderiet personifieras inte av Pontius Pilatus, som i hård statsklokhet utlämnade Kristus åt massan, inte heller av överstepräs-

terna, som i maktlystnad och trosiver krävde medtävlarens undanröjande, utan av Judas, lärjungen, som älskade Kristus, förrådde honom med en kyss och hängde sig i ångest över att han i Kristus gestalt svikit sig själv.

Från denna utgångspunkt går det inte att bygga upp något slags förräderiets hierarki, att skilja mellan grader eller klasser av förräderi med hänsyn till de värden sveket gäller. Man kan lika väl i samma förtappelse förråda en nation, en religion, en politisk ideologi, en känsla för en människa, en livsåskådning. Det är på förrädarens värderingar, inte på åsikterna hos publiken, som missgärningen och dess brottslighetsgrad beror. Den som sviker sin Gud, sin kung eller sitt land kan vara lika mycket förrädare som den som sviker sin tro på människovärdet eller framsteget eller någon annan etisk ledstjärna — frågan är inte vad man sviker, utan intensiteten i den lojalitet som man bryter mot.

Förräderi i denna egentliga mening är det utan tvivel då man i tvång och skräck, såsom under tortyr eller hot om tortyr, överger sin sak, men detta okomplicerade förräderi skall jag inte stanna vid. Själv kan jag — och det gäller väl de flesta — inte känna någon förbittring mot dem som på sträckbänken eller inför bödeln avsvär allt de hållit heligt. Det är mera subtila, lömska, förrädiska former av förräderi som jag skall beröra.

Det finns skeden då värderingarna eller åsikterna spelar så ringa roll i politiken, då det personliga maktspelet är så bestämmande att man knappast kan tala om lojaliteter eller förräderier; alla blir händelsernas ödmjuka tjänare. Som exempel kan jag nämna Frankrike inför direktoriets och inför det första kejsardömets fall. På hösten 1799 stod det för alla klart att den härskande regimen var fallfärdig, man frågade sig vilken general eller vilken politiker som skulle överta konkursboet, och för militärer och byråkrater blev det naturligt och ursäktligt att mindre tänka på vilken väg som var den rätta än att söka utröna vem som skulle bli segrare och vem man därför skulle vara beredd att sluta sig till, att ge en tillfällig och prekär lojalitet. På samma sätt var det under kejsardömets sista tid och alldeles särskilt under de hundra dagarna. För Talleyrand, Fouché, Ney, Marmont och alla de andra aktörer som bytte sida en eller två eller tre gånger

var det inte fråga om självprövning och samvetsömhet, utan om att på kort sikt förutse utvecklingen och handla i dess riktning. Under sådana tider blir det gott om förrädare i mera teknisk och legal mening, men det finns knappast plats för det egentliga, stora moraliska förräderiet.

Situationer uppstår också då det är rimligt med helt skilda meningar om hur ett gemensamt värde skall skyddas och försvaras och då därför skilda linjer väljs av de ansvariga utan att någon av dem kan anklagas för svek mot detta värde. Pétain och de Gaulle var säkert lika bestämda av viljan att tjäna Frankrike; den ene valde en underkastelse som han ansåg tillfällig, den andre ett motstånd som han trodde var nödvändigt för upprättelsen. Båda dömdes i tur och ordning av den andres regim för förräderi, men båda visste att de var lojala mot samma idé och att den andre inte i moralisk mening var en förrädare, utan en man som i förvirring och högmod valt ett dåligt medel att verka för den goda saken.

Endast i tider av relativt bestämda och relativt långvariga ideologiska — religiösa eller politiska — motsättningar ställs det moraliska förräderiets problem på sin spets.

Många kristna martyrer trodde, påstås det, att på tortyren och döden omedelbart skulle följa uppvaknandet i en annan värld, den himmelska salighetens. De levde i en ideal situation för trohet, för att inte begå förräderi. De kämpade för en sak som skulle segra, deras lidanden främjade segern, och de själva fick efter några timmar i vånda en belöning mot vilken all smärta var obetydlig.

Så lätt har det inte sedan varit för troheten. Men de föreställningar som stödde de första kristna har i uttunnad form levt kvar inom kämpande åskådningar. Man har inte trott att kampen skulle ge ögonblicklig entré till paradiset, men man har trott på det rättas, på den egna sakens seger, och man har sett sin egen insats som ett bidrag till denna seger, ja, ofta har den egna troheten betraktats som en byggnadssten i en övervärldslig konstruktion av segrande rättfärdighet — "vad rätt du tänkt . . . kan ej av tiden härjas". 1800-talets stora framstegssystem var, likaväl som de religioner de imiterade och ersatte, löften om segrar, och segrar i denna värld. Liberaler, socialister, patrioter, de som inspirerats av Comte, Mill, Marx eller natio-

nalitetstankens ideologer, eldades alla av tanken att framtiden tillhörde dem — "andra skall skörda, där vi har sått".

I nutiden finns denna förvissning främst kvar i kommunismens ideologi. Det kan till och med sägas att denna ideologi efter hand koncentrerats i föreställningen att man har historien på sin sida, att utopin skall bli verklighet efter århundraden av strider, revolutioner, undertryckning, propaganda och fostran. Med denna tro blir varje åtgärd som gagnar den egna saken möjlig, lögn, våld, likvideringar och dressyr — framtiden skall ge absolution, göra alla handlingar som för ögonblicket kan synas hårda och onda till nödvändiga och därför helgade steg på mänsklighetens väg mot ljuset.

För demokraten utan tro på religiösa föreställningar, för kanske alla dem som skrivit artiklar i denna serie, finns inte samma trygghet, inte samma segervisshet. I regel har vi väl en vag tro på eller känsla av att historien gått i rätt riktning, i den riktning som vi godtar eller till och med entusiasmeras av, men vi vet att på den långa vägen har goda människor, ädla ideal, passionerade grupper av rättfärdiga förintats och förtrampats — vi vet att historien är segrarnas historia och att glömda vid vägkanten ligger otaliga hjältar och martyrer. Vi har väl även i regel en lika vag tro att även i framtiden blir framsteg, men den historiska erfarenheten och den reflekterade insikten gör det omöjligt för oss att vara säkra på den saken och, framför allt, att vara säkra på att medel — som synes oss onda, även om de ofta med fördel anlitats i historiens verkstad — skulle vara tjänliga för det byggnadsverk som återstår; för att inte tala om att vi i varje läge är osäkra om det rättfärdiga eller lämpliga i en bestämd handling.

Vår demokratiska humanism måste därför skygga för den i och för sig rimliga tanken att ändamålet helgar medlen, att väldiga operationer på lång sikt ger de åtrådda resultaten. Vi blir osäkra, försiktiga, rädda för att begå det onda för att vinna det goda, inställda på det kortfristiga som passar våra tvivel och vår medvetna oförmåga att överblicka och förutse (allt detta framställs utmärkt av Sartre i *Le diable et le bon Dieu*, en av motiveringarna för existentialismen och "valets" nödvändighet). Det är åskådningens svaghet, det kan också sägas vara åskådningens ära. Kvar står en tveksam och nästan generad tro på att vår linje skall eller åtminstone kan segra eller, som

en andra bastion för möjligheten att handla, att segern, framtiden, skall eller åtminstone kan medföra vinster för människorna.

Härigenom uppstår det dilemma som tycks mig kännetecknа vår situation och problemet om lojalitet och förräderi i denna situation. Det är svårt, eller kanske omöjligt, att strida utan någon tro på segern — eller åtminstone uppståndelsen i form av ett nytt liv eller en framtida seger efter ett tillfälligt nederlag. Att välja medel blir svårt då den sak man verkar för är just skruplernas, skepticismens, toleransens, övervägandets, mildhetens och den enskilda och omedelbara lyckans.

Från andra världskrigets värsta tid, sommaren 1940, kommer jag ihåg några samtal med en god vän från Norge, som efter den tyska ockupationen kommit till Sverige (han återvände sedan hem, satt en tid fängslad på Grini och kom tillbaka till Stockholm som flykting ett par år senare). Vi avskydde nazismen, och vi hade ingen tanke på anpassning eller avstående från kritik. Men ändå undgick vi inte alldeles segerns lockelse. Vi talade om att efter låt oss säga hundra år skulle kanske en seger för nazismen te sig tilltalande eller likgiltig från våra allmänna utgångspunkter. En rörelse som vann världet över världen måste uppmjukas och humaniseras; utan motståndare och utan fruktan frestas även brutaliteten till hygglighet. En förening och organisering av världen vore i och för sig ett gott; kanske kunde den vinnas blott genom att en makt — och vem skulle göra det utom de hårda, troende och erövringslystna? — tog ledningen. I vilja att tro på framtiden drog vi alltså — inte för oss själva, men för våra efterkommande — förskott på värdet av det ondas kanske ofrånkomliga triumf. (Att de besegrade småningom måste överges och glömmas, liksom de döda, är självfallet, och förräderiet, liksom sorgen, är därför till stor del en fråga om anständig tidsutdräkt.)

Det var intet förräderi. Men i våra resonemang fanns ett fönster mot förräderiet. Det behövdes blott förändringar i utformningen av perspektivet för att sveket skulle vara där. Vi kunde ha varit mera vissa om nazismens seger, mera benägna att tänka oss en kort frist för de goda verkningarna, mera övertygade om att det måste gå väl för världen. Så är man framme vid att i nuläget tillämpa de tröstande syner som framstegstroende skildrare ger efter femtio eller hundra

år. Man är inne i den otäcka cirkeln: enligt historiens vittnesbörd leder stora händelser på lång sikt till framsteg; nu äger stora händelser rum, alltså är framsteget på marsch — "världsanden rider". De satserna präglas av grov metafysik, men det är lätt att banta ned dem till banaliteter om att "på lång sikt är det nog inte så farligt", "de som besegrats var nog förtjänta att besegras", "framgången mildrar ondskan", "allt vad som är, är rätt", "Herrans vägar är outrannsakliga".

Vad jag kallat det tekniska förräderiet är i vår tid en fara, likaså det medlöperi som tror sig kunna tämja det onda genom anslutning och påverkan. Men den hållning som jag här berört synes mig vara den mest aktuella, mest farliga vägen till svek, till vad man kan kalla ett godsinnat, halvhjärtat och genom sina rötter i vackra tankar och förhoppningar ganska oskyldigt svek. Vi har sett det, vi ser det i många "rättfärdigas" ord och undvikande av ord. Förtrycket kan inte vara så förskräckligt, säger man, då regimen består så länge och når så vackra resultat. Balterna: 1939 höll varje svensk demokrat på deras självständighet, några år senare kunde en politisk ledare tala om att de nog inte var mogna för frihet och därför "i grunden" fallit på eget grepp. Är tiden inte inne att avskriva de av kommunismen — naturligtvis inte de av demokratiska stater — underkuvade folken; de har ju levat i slaveri så länge, vi kan ju ändå inte börja krig för att frigöra dem, historien har nog definitivt kastat dem i sitt skräprum, tiden för resning i målet är försutten. Optimismen blir ett halvt förräderi: vi måste tro på det rättas seger, och då måste väl det som segrar vara det rätta. Så förskotterar vi historiens dom i stället för att känna att vi alla hör till domarna och att utgången beror på alla och även på oss.

(DN 1/7 1961, *Från idéer till idyll* 1966.)

Att vara förrädare

I NORDISK FAMILJEBOK hänvisas under ordet "förräderi" till "högförräderi" och "landsförräderi"; förräderiet är alltså ett lagbrott, som innebär en handling mot den stat man tillhör, den institution som enligt nutida rättsordning vi främst är skyldiga vår lojalitet. Men begreppet har i det allmänna språkbruket utvidgats till att omfatta alla möjliga former av mera kvalificerad falskhet och trolöshet. Särskilt efter andra världskriget har vi fått en hel litteratur om förräderi; jag nämner särskilt Rebecca Wests och Margaret Boveris arbeten. Denna litteratur gäller förräderi i mera gammaldags strikt mening, såsom då medborgare i en stat eller medlemmar av ett folk i ord och handling tjänat en annan stat eller ett annat folk — Quisling och Kuusinen har blivit personifikationer av förräderiet — men den rör sig också om åsiktsändringar, om byten av lojaliteter över huvud. Liksom i alla konfliktsituationer har det idealistiska förräderiet försvarats och upphöjts; de som överger en stat, en rörelse eller en tro av samvetsskäl är inte förrädare utan kättare eller martyrer, trogna sin egen övertygelse. Härmed följer en tendens att döma efter ideologiska eller allmänpolitiska linjer. I den västerländska litteraturen är det vanligt att begagna det fula ordet förräderi på personer, som svikit demokratiska värderingar för att bli redskap för totalitära idéer — en lord Haw-Haw, en Ezra Pound, en Fuchs — medan de som stridit mot den i deras land härskande regimen av demokratisk hängivenhet, motståndsmännen, blir idealister. Då ekonomiska motiv spelat in, används förräderibegreppet mera tveklöst.

I en uppsats för några år sedan hävdade jag, att det moraliska förräderiet innebär "att svika sin egen tro, sin egen övertygelse, sin egen känsla". Definitionen synes mig fortfarande rimlig, även om det kanske blir svårt att från den utgångspunkten finna rejäla förrädare; jag erinrar mig att jag förgäves sökte efter ett annat riktigt tryggt exem-

pel än Judas Iskariot (och honom vet vi ju nästan ingenting om). Svårigheten beror främst därpå att "tron, övertygelsen, känslan" sällan är så klar och fast, att vi med bestämdhet kan fastställa ett förräderi mot den; hade Judas någon "tro", var "tron" så pass suddig att den utan besvär kunde lämnas å sido, var de trettio silverpengarna en belöning inte för ett ordentligt förräderi utan för slapphet, tvivel, tillfällig svaghet och likgiltighet. Man kan diskutera, om förräderi eller trolöshet i denna kvalificerade mening finns annat än i de ganska oskyldiga fall, då man avsvär sin tro eller yppar hemligheter för att undgå tortyr eller död. I detta sammanhang begagnar jag förräderibegreppet litet mera allmänt och vårdslöst, som en introduktion till några politiska och psykologiska resonemang.

Vad som kan framstå som ett förräderi — i vilken mening som helst — beror säkerligen i många fall på osäkerhet eller misstag i fråga om de medel, som skall användas för att nå ett visst syfte. Fabre-Luce har i sin nyss publicerade bok *L'histoire démaquillée* en uppsats som är upplysande i detta sammanhang. Flera av de män, som under andra världskriget arbetade på atomvapnets utformning, var tveksamma hur de borde handla. De tycks genomgående ha varit rädda för att uppfinningen direkt eller indirekt skulle falla i nazismens hand. Några av dem var oroliga för att den skulle hamna hos Sovjet eller tvärtom för att USA eller västmakterna skulle bruka den för att krossa Sovjet. Läget, sådant de såg det, gjorde det svårt för dem att bestämma sig för, om de energiskt skulle gå in för sin uppgift och hur de skulle agera i förhållande till de myndigheter och stater de hade att göra med. De riskerade att begå förräderi dels i tekniskt-legal mening, dels i den moraliska mening, som en tvungen verksamhet i tysk tjänst skulle innebära, dels slutligen i den speciella meningen, att deras handlande i den ena eller andra riktningen kunde vara till fara för åskådningar och regimer, som de anslöt sig till eller i varje fall inte ville förinta. Särskilt bakom Oppenheimers ostridigt oklara och skiftande uppträdande låg sannolikt sådana svårigheter — själva hans samvetsömhet (kombinerad med en viss ambivalens) gjorde hans hållning tvivelaktig.

I revolutionära, av snabba och starka omkastningar präglade tider blir det politiska förräderiet en nödvändighet, en akt av den enklaste självbevarelse; det är bättre att tala om vingleri än förräderi. Det klas-

siska uttrycket för denna hållning gavs av en engelsk diplomat under 1640-talets inbördeskrig, som, tillfrågad om han stod på kungens eller parlamentets sida, svarade, att ett ståndpunktstagande inte var hans sak; han var endast "händelsernas ödmjuka tjänare". Revolutionsperioderna i Frankrikes historia ger lysande exempel på denna totala " beredskap" eller beredvillighet; sannolikt finns lika goda illustrationer från maktstrider under kommunism och nazism, men dem känner vi inte så väl till. Då general Bonaparte kom till makten den 18 brumaire, då hans välde vacklade under de allierades anfall 1814 och senare 1815, då efter bataljerna på gatan de nya regimernas uppbyggnad diskuterades 1830 och 1848, då presidenten Louis Napoleon gjorde sitt "Brumaire" 1851, då Boulangers valseger hotade republiken 1889, då Pétain trädde till 1940 och de Gaulle gjorde sina återkomster 1944 och 1958 — i alla dessa fall stod politiker, prefekter, generaler tveksamma, inte, eller i regel inte, av samvetsskäl, utan av osäkerhet om vem som skulle lyckas, vilka händelser de borde tjäna, vem de skulle hälsa som ledare och herre.

Det idealtypiska fallet av sådant simpelt och oskyldigt förräderi är då Robespierre den 26 juli 1794 talade i konventet, det tal som resulterade i hans fall (visserligen förberett av skilda konspirationer). Diktatorns tal möttes länge av ovationer; medlemmarna överbjöd varandra i entusiasm, trodde sig vinna trygghet genom applåder och hyllningar, beslöt att talet skulle anslås i alla landets kommuner. Men då Robespierre efter en paus, eggad av triumfen, började tala om stämplingar mot republiken och nödvändiga utrensningar, vändes konventets glädje i skräck och avsky. Efter stunden av lugn och tillförsikt kände sig alla ånyo hotade, de såg sig själva — inom en dag enligt den nya lagstiftningen — inför giljotinen, några utrop inledde ett allmänt vrål, Robespierre hindrades att tala och måste gå ut — dagen därpå ställdes han utanför lagen och ännu en dag senare blev han avrättad. Anatole France har skildrat hur den rika ungdomen på restaurangerna jublade och hånade, då kärrorna med den störtade diktatorn och hans närmaste män körde förbi till Place de la Concorde.

Men även i detta helvete fanns det temperaturstegringar. Den kejsare, som besteg tronen tio år efter Robespierres död, var i sin samvetslöshet relativt tolerant mot andra samvetslösa; han styrde med

förutvarande och framtida förrädare kring sig och var inte alltför förvånad eller upprörd, då de efter hans nederlag agerade i enlighet med sin karaktär. Men då general Bertrand på S:t Helena en gång kallade Talleyrand förrädare, reagerade Napoleon. "Talleyrand är ingen förrädare, han lever alltid i ett tillstånd av förräderi." Medan ordinära förrädare, menade Napoleon, övergav den från makten fallne och kanske i förväg sökte ordna för sig hos den kommande segraren, var Talleyrands verksamhet byggd på total trolöshet, den bestod framför allt i att genom en blandning av förutseende och förberedelse göra karriär; ja, kanske var den förgiftad av hat mot alla som ägde makten, av längtan att förinta den högsta myndighet, som Talleyrand själv inte kunde nå. Marskalkarna och ministrarna, som övergett kejsaren, var dilettanter, bräckliga, korrupta, lystna, endast Talleyrand (och kanske Fouché) hade i förräderiet ett yrke, en kallelse.

Även den politiska verksamheten i en stabil demokrati framkallar den rörlighet i lojaliteter som står trolösheten nära. Det gäller inom en vid ram åsikter, men det gäller också personliga relationer. Den arrivism, som hör till yrket, kräver samverkan med dem, som kan gynna avancemanget, väderkorn för vilka, som går mot segrar eller nederlag, förmåga att i god tid överge den dalande stjärnan och söka den uppgåendes gunst. Några ord av ovilja eller missaktning om en aspirant på ledningen, av beundran och uppskattning för en annan, kan bli avgörande både för maktkampen inom partiet och den ambitiöse politikerns öde.

Två engelska arbeten från de senaste åren ger utmärkta illustrationer till detta tema; det ena, en biografi över lord Rosebery, behandlar utförligt Gladstones avgång från premiärministerposten 1893, det andra Lloyd Georges fall 1922. Situationen är i båda fallen: regeringschefen väntas inom kort avgå, frivilligt eller tvunget, en rad kolleger i ministären aspirerar på att bli hans efterträdare. Spelet för dessa tronkrävare är invecklat. De vill att chefen skall försvinna, men de vill inte stöta sig med honom, eftersom han kanske stannar en tid och dessutom kan påverka valet av efterträdare; antydningar i den förra riktningen görs, särskilt i fråga om den åttiofyraårige Gladstone, men de omväxlar med försäkringar om trohet och om förhoppningar att ledaren skall stanna på sin post. Uppträdandet påverkas av

skiftande stämningar och lägen, som kommer aktörerna att tro sig vara kallade till den åtrådda platsen eller tvärtom gör dem oroliga för att priset skall gå till någon av medtävlarna. Samme man kan därför ena dagen smickra Gladstone för hans goda vigör, andra dagen diskret ta upp frågan om inte hans dåliga syn och hörsel gör ett tillbakaträdande ofrånkomligt.

Situationer som dessa, nästan aldrig systematiskt och komparativt behandlade i statsvetenskapen, belyser falskheten och förräderiets problem likaväl som de handlandes karaktär. Hos några dominerar "rörligheten" och ärelystnaden, en och annan, främst lord Curzon i 1922 års fall, synes leva i ett "tillstånd av förräderi" — denna hållning har emellertid sina risker, eftersom den, mera allmänt genomskådad, skapar total misstro och därmed misslyckande. Andra lockas av intrigen och trohetsbrottet, men kan inte föra spelet riktigt hårt, vare sig av moraliska skrupler eller osäkerhet om taktiken. Åter andra ställer sig utanför, i bristande ambition eller förakt och avsky. Gladstone själv hörde — i motsats till Lloyd George — i stort sett till den sistnämnda typen. Gång efter annan gick han ut ur en regering eller avsade sig ledarskapet av princip- och sakskäl, men han lockades av makten och var inte oförmögen att se Guds vilja bakom sin längtan att styra. Då han slutligen definitivt avgick 1893, var det inte svårt att låta föraktet för det onda spelet triumfera; den devota hyllning, som ägnades honom vid det sista kabinettssammanträdet under hans ledning, besvarade han med några ord av kyla och leda, nästan av hån.

I all samvaro, från kärlek och vänskap till arbetet inom ett företag, en kommitté, ett ämbetsverk, möter liknande situationer. Känner vi någon lojalitet, vacklar vi mellan skilda lojaliteter, är vi beredda att offra en känsla av lojalitet för ett plus i självkänsla, prestige, avancemang, hur långt kan vi utan alltför starkt självväckel driva falskhet, trolöshet, förräderi?

En uppgående engelsk författare, Trevor, har i *The love department* beskrivit ett fall av på en gång primitivt och extremt långtgående förräderi. Direktören i ett bolag har en sekreterare, som han litar på och som till synes är tillgiven och beundrande. Sekreteraren vill störta direktören: han underlåter att sända av dikterade brev och för-

nekar att han tagit diktamen, han skriver breven felaktigt och påstår att han följt direktörens anvisningar, han uttalar sig med oro för styrelsemedlemmarna i företaget om direktörens sinnesbeskaffenhet, han sätter fläckar på chefens kostym för att denne skall verka ovårdad och förfallen på sammanträden.

Något så likt en mardröm har väl få av oss upplevt. Men i mindre hemska former är vi väl bekanta med saken. Förtal eller instämmande i förtal av önskan att skada eller åtminstone att gå väl ihop med omgivningen; jämkningar i åsikter och uppträdande för att lyckas; förljugen älskvärdhet mot personer, som vi är beroende av; beredskap till samverkan och konflikter av taktiska och självviska skäl. Det totala förräderiet à la Talleyrand skymtar som slutpunkten på vägen: mannen som smickrar och förtalar *bara* för att själv göra en vinst, som växlar ståndpunkt efter åhörare, som planerar sin karriär lika kallblodigt som en general sina truppers rörelser. På visst sätt kan vi i detta fall tala om lojalitet likaväl som om förräderi — lojaliteten mot sig själv är suverän.

Man har med uppenbar rätt angripit tendenserna till falsk lojalitet, till att av slapphet, feghet och lättja stå fast vid något, som man inte allvarligt håller på, inte längre håller på. Den självrannsakan och öppenhet, som därmed upphöjes, leder ofta till en "rörlighet", som tolkas som trolöshet eller förräderi av den ärliga, skenbara eller oreflekterade stabiliteten.

Här är likväl en reflexion, som ofta saknas i resonemanget, ofrånkomlig. Vi måste utgå från att mera kvalificerade människors åsikter, har och syftar att ha en viss varaktighet — saken är lika axiomatisk, eller rättare definitionsmässig, som att "avtal skall hållas". Det gäller kärlek och vänskap men också samverkan i arbete och strävanden; en viss beständighet, trofasthet, trohet är värden, utan vilka intimitet, tillgivenhet, förtroende inte kan tänkas. Lojaliteten mot en klass, en regim eller en åskådning kan i den meningen aldrig ersätta bindningen mellan enskilda människor.

(*Notiser om liv och död* 1967.)

Medlöpare

Charles Maurras

VID SLUTET AV FÖRSTA VÄRLDSKRIGET hyllades Charles Maurras, den "rena" nationalismens och monarkismens ledare, som en stor fransk patriot. Han stod icke i förgrunden på samma sätt som segerns organisatör Clemenceau eller de båda "lothringska furstarna", Barrès och Poincaré. Men Clemenceau tackade honom som avslöjare av spioneri och defaitism under kriget, Barrès kallade honom en av tidens största statsmän, och Poincaré betygade i sina memoarer att Maurras, som tidigare hetsat mot republiken, i farans stund visat sig tänka blott på Frankrike. Ett ögonblick framstod Maurras' reaktionära och revolutionära organisation, Action française, som ett värn för Frankrike mera än som en utmaning mot republiken.

Då mot slutet av andra världskriget de amerikanska trupperna befriade Sydfrankrike blev Maurras omedelbart häktad såsom anhängare av Pétain och samarbetare med tyskarna. Processen mot honom blev ett stort evenemang, med tal av lysande advokater och långa utredningar från den anklagades sida. Den 25 januari 1945 dömdes den sjuttisjuårige Maurras för samverkan med fienden till livstids fängelse. Först för kort tid sedan blev emellertid processprotokollen utgivna (*Le procès de Charles Maurras*, Editions Albin Michel). Därmed föreligger en huvudkälla för teckningen av Maurras' bana under senare år; på många punkter ställes också hans tidigare verksamhet i klarare belysning.

Charles Maurras föddes 1868 i en liten stad i Provence som son av en lägre tjänsteman med rojalistiska och konservativa åsikter. Han tänkte bli sjöofficer, men detta omöjliggjordes genom en hörselskada, som snart resulterade i total dövhet. Denna dövhet är kanske en av förutsättningarna för hans verksamhet; det rätlinjiga tänkande utifrån några få falska premisser som utmärker de stora ideologerna underlättades genom svårigheten att i samtal kommunicera med an-

dra. I tjuguårsåldern var Maurras anhängare av Boulanger, i vilken han såg en ny general Monk, som skulle störta republiken och återupprätta kungadömet. Under Dreyfusaffären vann han sina sporrar som nationalistisk skribent. Då det avslöjades att överste Henry tillverkat en rad dokument som tydde på Dreyfus' skuld stod antidreyfusarderna handfallna, men Maurras fann en utväg. Henry hade, skrev han, gjort sig skyldig till en ädel, patriotisk förfalskning; Dreyfus var skyldig, men bevisen härför var så farliga för Frankrikes säkerhet att man velat ersätta dem med andra. "Överste", skrev Maurras efter Henrys självmord, "eder förtvivlade förfalskning skall räknas till edra främsta stridsbragder."

Vid denna tid grundade Maurras föreningen och tidningen Action française såsom organ för en ny nationalistisk och nyrojalistisk rörelse. Hans dagliga tidningsartiklar, alltid burna av febril hets, hans politiska och litterära böcker, hans ursinniga angrepp mot republikanska politiker gjorde honom till en av Frankrikes mest omtalade män. Efter förra världskriget krävde han Tysklands uppdelning i ett antal småstater, under 1930-talet bekämpade han folkfronten och hyllade fascismen, han pläderade för eftergiftspolitik mot Tyskland under hänvisning till den franska krigsmaktens svaghet. Strax före det andra världskriget kröntes hans ställning i franskt kulturliv genom inval i akademin.

Men framför allt har han blivit känd för sin politiska åskådning, sin monarkism. Till stor del är denna betingad av hat mot demokratin. Ingen har mera skarpsynt än Maurras uppvisat folkstyrelsens svårigheter och svagheter. Demokratin, som lever på diskussion och partibildning, stimulerar missnöjet, motsättningarna, särintressena och den inre striden. Politikerna och deras följen glömmer vad som enar och framhäver endast vad som skiljer. I grunden är därför demokratin endast en etapp på vägen till anarki, till ett allas krig mot alla. Räddningen ligger i en hierarkisk ordning, krönt av en monark med stor, om än icke absolut makt. I dennes intresse ligger att sammanhålla folkgrupperna, att främja enigheten och helheten, ty han identifierar sig genom sin ställning med staten själv. Samtidigt skall statsmakten decentraliseras; den regionala och professionella gemenskapen skall befordras genom olika former av självstyrelse, och på denna väg skall motsättningen mellan klasserna — som är den för

sammanhållningen farliga — suddas ut. Den givne monarken är en ättling av det kungahus "som under ett tusen år styrde Frankrike"; kanske måste monarkin införas genom en våldsam kupp, men inom kort kommer en sådan regim i sin välgörande fasthet att vinna folkets förtroende. Maurras tänker sig icke monarkin såsom en krigisk och expansiv regim, tvärtom skall den innebära yttre likaväl som inre fred, sedan Frankrike väl en gång vunnit "sina naturliga gränser", dvs Rhengränsen.

Monarkismen är dock bara ett moment i Maurras' system. På alla områden begär han ordning, harmoni, en idyllisk stabilitet. Genom fasta, rationellt utformade handlingsregler skall människorna förmås att leva tillsammans utan friktion och äventyrligheter, i glädje, dygd och pliktuppfyllelse. Den stora fienden är individualismen, med dess vördnad för den enskildes känslor och den härav följande tendensen att stimulera dessa känslor, att helga det särpräglade och otuktat självständiga. Reformationen med sin respekt för den fria prövningen är en av rötterna till denna moderna villfarelse, en annan är romantiken, som förhärligar det regellösa och känslornas fria spel. Ehuru själv agnostiker anser Maurras därför katolicismen nödvändig på grund av dess fasta uppbyggnad; hans uppfattning av kyrkan som ett medel i den världsliga ordningens tjänst ledde på 1920-talet till ett påvligt fördömande av Action française. Såsom litteraturkritiker förföljer han romantikerna alltifrån Rousseau och berömmer de författare som tycks honom vara bärare av den klassiska traditionen. I sitt sätt att behandla litteratur, i sitt stränga särskiljande av det estetiskt tilltalande och det etiskt hållbara, påminner han om våra dogmatiska moralister — en Carl David af Wirsén eller en Victor Svanberg. Han har exempelvis i en glänsande essä analyserat Baudelaires tjuskraft, men slutsatsen blir att Baudelaire förkastas som en romantisk och omoralisk författare.

I detta schema ingår slutligen nationalismen. Frankrikes väl, det är parollen, alla problem måste lösas med hänsyn till Frankrike. Men denna nationalism står för Maurras icke i motsats till en känsla för mänskligheten. Ty Frankrike representerar den äkta mänskligheten, det är Atens arvtagare, vettets, klarhetens och harmonins talesman i modern tid. Eller riktigare, Frankrike har, under 1600-talet, helt fyllt denna mission och borde fortfarande göra det. Den franska egenar-

ten har sedan två hundra år i viss mån skymts bort av främmande inflytelser. Det onda började redan med Montesquieu och Voltaire, som påverkades av judiska och germanska tänkesätt. Det blomstrade med Rousseau, romantikens läromästare, som kom från det korrumperade kalvinska Genève. Det framträder hos Chateaubriand, hos Michelet, hos George Sand. Det är typiskt, skriver Maurras i sin berömda *Les amants de Venise*, att George Sand påverkat Ibsen och Tolstoj; "dessa barbarer har bara återtagit en del av sin egendom hos den franska romantiken". Överhuvud växer det ofranska, främlingarna — "mestiserna", som Maurras skriver — blir alltmera inflytelserika; Frankrike behärskas snart av nordbor, protestanter, judar och germaner. Men några trogna har funnits: Sainte-Beuve, Comte och Barrès hör till de få "som inte går på alla fyra". Maurras och Action Française skall bevara och befästa det sanna Frankrike mot barbarernas andliga invasion.

Som ideolog påminner Maurras mera om Lenin än om någon annan av samtidens politiska skolbildare. Han är alltigenom utilitarist och rationalist; han är trosviss och dogmatisk utan ett uns av osäkerhet eller inre spänning. Och icke alldeles utan rätt har han betecknats som Lenins störste motståndare. Medan hans inflytande sjönk i Frankrike, blev det av allt större betydelse på andra håll. Den italienska fascismens teorier är till stor del uppbyggda efter Maurras' mönster, med Rocco och Corradini som förmedlare. De intellektuella spanska reaktionärerna har i Maurras sett en andlig ledare. Indirekt har han säkerligen påverkat den tyska nationalsocialismen, även om tyskfienden Maurras aldrig nämns bland rörelsens inspiratörer.

Då det andra världskriget utbröt uppgav Maurras sin defaitism; hans patriotiska hållning under tiden före det franska sammanbrottet står utom tvivel. Med nederlaget inträdde ett dilemma. Maurras hatade tyskarna, de förblev för honom fienden nr 1. Men i det sönderslagna och stympade Frankrike uppstod en regim som åtminstone närmade sig den ordning för vilken Maurras kämpat i femtio år. Denna synpunkt jämte vördnaden för Pétain fällde utslaget. Maurras, som varit kritiker och hetsare under hela sitt liv, blev på sommaren 1940 språkrör för regeringen. Den 17 april 1942 skrev han: "Vi är besegrade, det får vi inte glömma. Men en gudabenådad ledare är oss född: marskalken är bland oss. Det han gör är väl gjort. Vi skall

med slutna ögon följa honom till världens ände. Marskalken förstår det vi inte kan förstå." Under Pétains ledning skulle Frankrike — liksom Preussen efter Jena — återupprättas och i fred hämta ny kraft; sedan fick man rätta sin politik efter omständigheterna.

Under processen klarlades i huvudsak Maurras' hållning under ockupationstiden. I mycket synes den gåtfull. Å ena sidan är det tydligt att Maurras icke kan betecknas som samarbetsman i egentlig mening. Han avskydde och motarbetade de typiska kollaboratörerna, en Laval, en Déat, en Doriot, en Darnand. Han vägrade att träffa tyskar och tog till skillnad från många andra tidningsmän icke emot understöd från tyskarna; i tidningen Action Française fick icke ens upptas annonser för tyska propagandaorgan som Signal. Inom sin organisation talade han om Tyskland som arvfienden och avrådde från allt samarbete med tyskarna. Å andra sidan angrep han engelsmännen och de Gaulle, fördömde maquisrörelsen och skrev om motståndsmän och politiska fiender artiklar som knappast kan tolkas annat än som angivelser. Särskilt motbjudande är att han genom att fortsätta sin antisemitiska kampanj i realiteten stödde nazismen. I sitt försvar inför domstolen hävdade Maurras att han velat förekomma inre splittring och hindra tyskarna att helt överta förvaltningen och polisväsendet. Han hade sålunda eggat den franska polisen att ingripa för att tyskarna inte skulle göra det, varnat för motståndsrörelse för att icke inbördeskrig skulle utbryta. Samarbetsmännen och tyskarna hade ofta angripit honom som hemlig anhängare av de Gaulle och England; detta visade att han inte varit förrädare.

Det är svårt att betvivla ärligheten i Maurras' motto under kriget: "Frankrike, endast Frankrike." Han trodde sig handla som patriot, förrädare i den mera egentliga och föraktliga meningen var han inte. Ingen misstänker att denne fanatiske arbetare och asket varit fal för pengar. Men som ideolog blandade han samman dikt och verklighet. Det Frankrike han arbetade för var det "sanna" Frankrike, ett drömland, som genom en underlig slump tycktes närma sig i samma mån som verklighetens Frankrike ställdes inför upplösning och ofrihet. Vichy-Frankrike blev det eländiga och tragiska förverkligandet av Maurras' förhoppningar, och mot detta Frankrike var han trogen.

(DN 16/2 1947, *Argument* 1948.)

Sven Hedin på upptäcktsfärd i Tyskland

VI LIDA INGEN BRIST på ovederhäftiga och intellektuellt lösliga reseböcker från det nya Tyskland. Doktor Hedins bok är en av de sämsta, kanske den sämsta. Blott författarens kända namn kan motivera en anmälan.

Jag skall icke stanna vid de rena reseintryck som upptaga första kapitlet och en stor del av de följande. De äro fyllda av naivt skryt, naiva skämt och naiv beundran. Intrycket blir att nationalsocialismen skapat Tysklands monumentalbyggnader, uppfört de stora maskinerna i de stora industriverken, fyllt bondgårdarna med präktiga germaner och feta svin, marknaderna med ståtliga hästar och vinbuteljerna med gamla goda årgångar; vid dr Hedins ankomst susa maskinerna, svinen grymta belåtet, hästarna kasta gnistrande blickar och flaskorna tömmas. Det förlovade landet har legat där sedan i januari 1933 och äntligen har den man kommit, som kan avnjuta det! Doktor Hedin har rest sammanlagt omkring 4 000 mil i Tyskland — en sträcka "lika lång som ekvatorn"; "det ligger både möda och arbete till grund för denna bok".

Låt oss belysa dr Hedins sätt att argumentera med ett referat av ett par punkter i hans hätska kritik av Versaillesfreden. Enligt dr Hedin plundrades Tyskland efter vapenstilleståndet "till och med på sina bikupor". Han anför siffror. Tyskarna fingo intill början av Dawesplanen överlämna till Belgien, Frankrike, Italien och Jugoslavien bland annat 180 000 hästar och 197 000 hornboskap. Tyskland blev härigenom utarmat, säger dr Hedin. Han nämner icke, att enligt konservativa beräkningar (jfr det av Mahaim utgivna arbetet *La Belgique restaurée*, 1926) tyskarna blott från Belgien under kriget bortfört 92 000 hästar och 560 000 hornboskap. Han glömmer också att tala om att det av tyskarna lämnade skadeståndet icke på långt när motsvarade kostnaderna för återuppbyggnadsarbetet i det förhärjade

Frankrike. Tyskland berövades genom freden sina kolonier. Genom utnyttjandet av deras råvaror "var Tyskland", enligt dr Hedin, "på god väg att lösa problemet om arbete och inkomst åt sitt folk". Det nämnes icke att av tyskarna omkring 0,02 procent (30 000) hade utvandrat till kolonierna och att av importen till Tyskland 0,37 procent under perioden 1904—1913 kom från de tyska kolonierna (jfr t ex Clark, *The balance-sheets of imperialism*, Columbia university press 1936). Ingenting är rimligare än att diskutera och kritisera Versaillesfreden; att använda dr Hedins metoder, dvs att suggerera läsaren med siffror och allmänna uttalanden utan stöd av jämförelser, vittnar om omdömeslöshet — för att använda ett milt ord.

Nationalsocialismen har, meddelar dr Hedin, räddat Tyskland ur ett tillstånd av politisk och moralisk upplösning. Weimardemokratien påskyndade och förvärrade det militära nederlaget, bar ensam ansvaret för freden och sökte icke efter freden att återupprätta Tyskland inför världen. Dessa uppfattningar, sedan årtionden propagerade och lika länge ihjälkritiserade, framföras utan ett spår av tvivel eller tvekan. Dr Hedin nämner icke eller vet icke att de tyska generalerna besegrats och fordrade fred, att ett nytt krig år 1919 av alla ansvariga ansågs orimligt och att de tyska statsmännen under Weimarrepubliken oavlåtligt arbetade på att vinna bättre villkor från segrarna och hade vunnit väsentliga önskemål då Hitler kom till makten. Namnet Stresemann nämnes icke i dr Hedins bok, där det sida efter sida talas om Tysklands arbete för att revidera Versailles-traktaten under de senaste åren; det är kanske det bästa beviset för bokens halt.

Behöver det sägas, att dr Hedin icke gör något försök att analysera nationalsocialismens väg till makten, att han icke nämner riksdagshusbranden, att han icke antyder den terror som härskade i Tyskland under riksdagsvalen 1933? När man läser de delar av boken, där dessa förhållanden borde klargöras, känner man skräck vid tanken att efter tre till fyra år de flesta människor glömt alla politiska händelser, till och med dem som avspeglats i tidningarnas fetstilsrubriker, och att därför på kort sikt inga förvanskningar äro för grova för att lyckas. Den nationalsocialistiska staten är enligt dr Hedin en folkstat: "Blod och jord äro det tyska folkets livskälla som ständigt förnyas . . . De sedliga principer, som gälla i staten äro verksamhet för det allmännas bästa, auktoritet nedåt och ansvar uppåt, dvs att

alla ledare i olika ställningar kräva lydnad av sina underordnade och bära ansvaret för sina handlingar inför sina överordnade." Ungefär detta får man veta om världens kanske skoningslösaste diktatur. Jo, det är sant, i koncentrationslägren har man det i det hela bra: "vad kost, logi, arbetslokaler angår kan ingen anmärkning göras . . . Vid den stora omröstningen den 29 mars 1936 erhöll Hitlers politik bland fångarna i Sachsenburgs koncentrationsläger 97 procent . . ." I Sachsenburg, meddelar dr Hedin, står icke någon andlig uppbyggelse till buds, "men i Lichtenburg, som förr varit kloster och sedan blev fängelse, predikas om söndagarna".

Enligt dr Hedin är klasskillnaden utplånad i det nya Tyskland. För nazismen är kapitalet blott en produkt av hela folkgemenskapens arbete. "Nationalsocialismen har sålunda snarare en ideell än en materiell uppfattning av nationalekonomien, och enligt Kant länder viljan och handlingen inom hushållningen till det allmännas bästa." Man förvånas kanske efter detta att höra att några hundra miljoner insamlas om året för att hjälpa de allra mest nödställda, men man förvånas sannerligen icke över att i dr Hedins arbete ej med ett ord omnämnas två förhållanden: att arbetarnas reallöner sänkts med 15 till 20 procent sedan 1933, då de redan nedpressats under krisen, att företagen som för fyra år sedan icke kunde lämna någon utdelning, nu uppvisa flera hundra miljoner i vinst. Ej heller väntar man besked om att den omskrutna vinterhjälpen i huvudsak innebär en föga progressiv extra beskattning, som det är omöjligt att undandra sig; man väntar och får till livs historier om hur regimens ledare samla in pengar och hur stor det tyska folkets offervilja blivit sedan januari 1933.

Pressen har reformerats: "Andemeningen med den stora reformen är att rensa pressen från enskilda, självviska intressen och i stället befordra pliktkänsla, sanning och ansvarsmedvetande inför hela folket." Pressen verkar numera "sober, rentvättad från svammel, sensation och förtal". Ett undantag utgör enligt ett annat kapitel i arbetet tidningen Der Stürmer, vars "råa och gemena innehåll" omtalas. Man frågar sig om dr Hedin vet att Der Stürmer är en av de mest officiella och mest spridda tidningarna i Tyskland. — Anmälaren vill, utanför all diskussion om likriktningen inom pressen, göra gällande att så gemena sensationsorgan som Der Stürmer och vissa and-

ra tidningar icke spelade någon roll inom den dagliga pressen i Weimar-republikens Tyskland.

Vetenskapen behandlas på ett liknande sätt. Dr Hedin har konstaterat att de humanistiska vetenskaperna vid högskolorna före 1933 befunno sig "i ett stadium av inre upplösning". De omdömen, som den vanlige forskaren blott efter några års arbete anser sig med tvekan kunna fälla om en vetenskapsgren inom ett land, fäller dr Hedin utan tvekan om något tjugotal vetenskapsgrenar. Även här har nationalsocialismen blivit räddaren; den har återupprättat tysk vetenskap. Trots allt verkar dr Hedin ibland en smula tveksam: "det tyska folket har däremot för närvarande ingen direkt nytta av humanistiskt vetande". Ligger det måhända så till att just den humanistiska vetenskapen under de senaste åren genomgått en förfallsperiod? I så fall blir det snart bättre: "för min del är jag övertygad att den tyska vetenskapen under den ansvarskännande och duktige riksminister Rusts hägn, och sedan utvecklingen kommit in i mera normala banor, åter skall intaga den förnäma plats den alltid ägt . . . Och den dag är kanske icke avlägsen då den tyska vetenskapen åter, fri som örnen, svävar på utbredda vingar över jorden."

Vid nationalsocialismens seger var tyska folket statt i utdöende. Hitler har höjt födelsesiffrorna. Varför tala om att den ekonomiska krisen lättats sedan 1933 och att därför nativiteten stigit i en rad länder, eller att äktenskapslånen måste medföra en snabb höjning av nativiteten, för vars varaktighet inga garantier föreligga? Mussolini har brukat hårdare medel än Hitler, men födelsetalen ha genomsnittligt aldrig varit så låga som under hans välde. Tyska folkets degeneration bekämpas enligt dr Hedin genom steriliseringslagar. Det ingår numera snart sagt i allmänbildningen att dylika steriliseringslagar kunna vara väl motiverade, men att de ur synpunkten av folkets s k degeneration äro praktiskt taget betydelselösa.

I kapitlet om judarna stämmer dr Hedin även väl in i den nationalsocialistiska propagandan. Judarna stodo i spetsen, då det gällde Tysklands självuppgivelse, utgivandet av svinaktig litteratur, innehavet av välbetalda platser m m. Som motgift till dr Hedins antisemitiska propaganda rekommenderas exempelvis docent Valentins förträffliga bok om antisemitismen. Enligt dr Hedin begingos visserligen "i den revolutionära hänförelsens hetta åren 1933 och 1934" en

del övergrepp mot judarna, men "under alla dessa obehärskade uppträden dödades blott ett fåtal judar". Den läsare, som vill få en bild av dessa "obehärskade uppträden", hänvisas till tidningsurklippen hos Strachey, *The menace of fascism*, och den på svenska utgivna publikationen *Den gula fläcken*. Sedan dr Hedin på några sidor ägnat sig åt antisemitism, använder han ungefär en sida på att berömma sig över sin delvis judiska börd. Han betonar att den judiska droppen i hans blod kanske hjälpt honom "över avgrunder" och beklagar sig tillika över att han i svenska tidningar stämplats som jude. "Det är som vanligt Israel som blir strykpojken, även om han uppträder i aldrig så blygsam gestalt."

Den läsare, som kommit så långt i dr Hedins bok är beredd på allt. Han förskräckes icke över att i de sista kapitlen, som motivera bokens namn, finna Hitler omtalad såsom Europas store fredsvän. Hitlers i tal och skrift bedrivna krigspropaganda, hela den nazistiska agitationens inriktning på kamp och heroism, antydas icke. Hitler har en gång sagt att kriget är för mannen vad födandet är för kvinnan; nazistpropagandan är fylld av chauvinism; hela det tyska folket hetsas till passionerad kampberedskap. Om detta vet dr Hedin intet.

Man kan inför dr Hedins bok anständigtvis intaga tre attityder. Den rena ironiens. En blandning av ironi och respekt inför en man, som kan säga så mycket dumheter med så påtaglig ärlighet. För min del kan jag inför en bok, skriven av en av Sveriges mest kända män, men innehållande blott ett uppkok på andra klassens nazistisk propaganda, endast känna äckel och indignation.

(Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 21/6 1937.)

Fredrik Böök och nazismen

På jakt efter alibin

I EN AV G K CHESTERTONS NOVELLER mördar en general en av sina underordnade i "No man's land", i området mellan den egna armén och fienden. För att dölja mordet kommenderar han anfall, den mördades lik blir ett av många, enligt allas mening ett av bataljens offer. Generalen lever vidare som hjälte, och först långt senare lyckas Chestertons detektiv, fader Brown, uppdaga hans skuld.

Sinnrikt skildras här en metod att skapa ett slags alibi, att på ett till synes definitivt och avgörande sätt undanröja spåren av brottet eller fria brottslingen från straff. Tekniken erinrar om den som sedan några år användes av professor Fredrik Böök för att dölja eller riktigare förinta, icke ett brott i lagens mening, men en politisk gemenhet. År 1940 hörde professor Böök till dem som uppmanade det svenska folket att godta och anpassa sig efter en tysk seger. Det i dylika fall vanliga motivet, att man bör hålla på den starkaste, försågs med en viss filosofisk utsmyckning, som tenderade att göra mannen utan åsikter och fasthet till övermänniska. Den vise höll icke, det var kärnan i resonemanget, på något bestämt, men trodde fullt och fast på att allt skedde till det bästa. "Vad som väntar oss alla, vad som väntar Sveriges folk, vad som väntar er, det vet vi inte, men låt oss gå framtiden till mötes utan ångest och utan klagan. Stormen susar i vassrören, och de böjer sina huvuden. Känner vi inte djupare än någonsin att om vi tror på mänskligheten, så måste vi tro på stormens herre, så måste vi tro att den världshistoriens stora process som tänkaren har kallat för kvalfull också är gudomlig?" Så hette det i talet vid Tegnérfesten i Lund i oktober 1940. Lika till formen dunkelt, till andemeningen klart, uttalade sig professor Böök en månad senare i *Tyskt väsen och svensk lösen:* "Vi behöver Geijers tro, att den sanna idén verkar

oemotståndligt i skeendets dunkla djup, att nornornas väv virkas i stormen."

Stormen susade och nornorna virkade, men icke på det sätt professor Böök menat. Nu jagar professor Böök alibin. Det sker icke genom att förneka innebörden i de fällda orden — det går inte. Det sker genom att söka ädla medbrottslingar. Professor Böök tror sig kunna visa att mänsklighetens store är av samma typ som han själv. Han har mobiliserat Hegel och Marx, Tegnér och Geijer, Renan (i boken om Levertin) och nu senast Turgenjev. Alla befinns vara relativister som professor Böök, anpasslingar som professor Böök. Och ännu bättre: det fina ligger just i deras relativism, i deras anpassning. I skrift efter skrift hyllar professor Böök sin attityd av år 1940 genom att hylla tänkare och diktare från skilda folk. "På det känner man igen sanningssökaren, och geniet", skriver han senast, efter att i dunkla ordalag ha framställt Turgenjev som en väsensfrände. Professor Böök vill dölja sitt moraliska självmord genom ett moraliskt massmord.

Professor Böök är lysande som stilist och kåsör, men den skarpsinniga bevisföringen är icke hans sak. Orimligheterna i hans skildring av de författare bakom vilka han söker skydd är så påtagliga att man stundom tror sig stå inför ett subtilt skämt. Hegel och Marx utmärktes icke, som professor Böök låter påskina, av den naiva framstegstro för vilken varje skeende, hur fruktansvärt det än för ögonblicket ter sig, är ett steg mot något bättre. Det för dem väsentliga och gemensamma var dels dialektiken, enligt vilken utvecklingen förlöper genom konflikter mellan motsatta krafter och deras upplösning i en ny enhet, dels föreställningen att en rad bestämda omvälvningar innebär det centrala och bärande i den världshistoriska processen. Deras personligheter präglades av en fast åskådning; intet var dem mer främmande än att begagna sin filosofi som maskering för undfallenhet inför varje förändring, inför varje segrare. Det är nästan löjligt att behöva påpeka att särskilt Marx i sin hängivenhet och sin offervilja hör till de tänkare som står typen professor Böök mest främmande.

Renan och Turgenjev representerade en helt annan åskådning och intog en helt annan attityd. De var liberaler, med 1800-talsliberalismens starka tro på individen och den andliga friheten. De saknade icke bestämda ståndpunkter i aktuella frågor eller mod att stå för

dessa ståndpunkter; det är tillräckligt att erinra om Renans brytning med kyrkan, hans kätterska analys av Jesu liv, hans kritik av både kejsardömet och republiken, om Turgenjevs arbete för livegenskapens upphävande, hans konflikt med tsarpolisen och hans nobla och okonventionella behandling av sina egna underlydande. Det är sant att både Renan och Turgenjev utvecklades i konservativ riktning. Men de stod båda fast vid sin liberala grundåskådning: Renan angreps därför av reaktionära likaväl som av den extrema vänstern, och Turgenjev kunde av Dostojevskij skildras som en löjlig mellanman, en kompromissarie mellan nihilism och absolutism. Självfallet är att deras liberala lära inneslöt tro på toleransen; hur naiv och stark denna tro var framgår av Renans berömda satser om frihetens och vetenskapens ofrånkomliga seger över fanatism och vidskepelse. Självfallet är också att de, liksom alla människor med någon vidsynthet, stundom såg alla åskådningar såsom från en viss synpunkt värdefulla, såsom likställda medborgare i en platonsk idérepublik. Med professor Böös hållning, eller riktigare brist på hållning, har denna tolerans och vidsynthet intet att skaffa. Det är bl a just de egenskaper som professor Böök visat sig sakna som gjorde Renan och Turgenjev till stora män.

Intressant är att iaktta hur professor Böök vid karakteristiken av den inställning med vilken han identifierar sig smidigt glider mellan skilda formuleringar. Än talas om objektivitet, skeptisk relativism, vetenskaplig syn — uttryckssätt som måste stämma läsaren sympatisk — än påstås förstulet att det är fråga om anpassningsförmåga, om att inse att alla har rätt eller att alla har orätt. På detta sätt skapas det halvdunkel som ensamt passar författarens avsikter.

Förvanskningen drivs ibland av professor Böök till ett slags nervös fulländning. Renan hyste aldrig, såsom det påstås, sympati för caesarismen, men väl för den liberala och konstitutionella monarkin; hans angrepp på Caliban, på massmänniskan, är icke präglat av överseende, utan främst av fruktan och ovilja. Professor Böök citerar ur Renans begravningstal över Turgenjev några satser som framhåller diktarens förmåga att förena motsatta strömningar till en harmonisk enhet; därmed skall bevisas att både Renan och Turgenjev var skeptiska relativister — alltså män som år 1940 gärna hyllat Hitler. Men avgörande ord i Renans tal glöms bort. Renan angrep "den poli-

tik av järn som hånar dem som lider" — adressen till Bismarck är uppenbar — och lovordade i Turgenjevs person "tron på det liberala framsteget". Om dessa ord citerats hade talet varit oanvändbart för professor Böös syften.

Professor Böök är icke ensam. Många svenskar — om också blott en liten minoritet av folket — stod år 1940 i moralisk beredskap inför en segrare som aldrig kom. De lever kvar i det offentliga livet, i regeringen och riksdagen, i akademierna, i ämbetsverken, vid universiteten, på redaktionerna. De har nu behov av alibin. Formerna för denna politiska alibism växlar. Man förnekar eller omtolkar vad man en gång sagt; ingen förfalskning av innebörden i det sagda är den skyldige för grov, och publiken åhör förklaringarna med generad fördragsamhet. Man berömmer entusiastiskt de rättfärdiga och tror sig därigenom bli en av dem; många tycks tro att en hyllning av Segerstedt år 1946 kan uppväga ett avståndstagande år 1940. Man angriper hätskt sina egna före detta meningsfränder — säkerligen uppriktigt, ty det är lätt att hata andra för sina egna fel. Man kryper för Ryssland liksom tidigare för Tyskland; ligger det icke något av objektivitet, av skeptisk relativism i vördnaden för framgången?

Ingen kräver att personer av denna typ, som visat sin onda vilja, men aldrig fått tillfälle att förverkliga den, blir föremål för statliga inskridanden eller ens för systematisk social ostracism. Men det må vara tillåtet att önska att dessa alibister verkade med något mindre säkerhet, gemytlighet och påpasslighet. Att de insåg att den tystnad som omger dem icke bottnar i förståelse, utan i förakt.

(DN 8/7 1946, *Argument* 1948.)

Den trägne alibisten

Professor Böök har ofta uppträtt som domare och profet. Han talar i efterhand om hur statsmännen skulle ha betett sig för att ordna allt till det bästa; kannstöperier av denna typ är ett väsentligt inslag i hans senaste bok. Han talar också ofta om hur världen egentligen är beskaffad och hur utvecklingen kommer att gestalta sig. År

1933 hyllade han Hitler som den store fredsfursten, år 1940 som den store erövraren och segraren. Han har inte haft tur i sina förutsägelser.

Dessemellan drar han sig tillbaka till en förment djupare tankesfär. Gud styr världen och ordnar allt till det bästa; vi människor skall därför ställa oss utanför och i begrundan och beundran följa hur Guds utvalda redskap, segrarna och stormakterna, ställer med mänsklighetens liv. Efter felspekulationerna kring Hitler har detta finrum helt naturligt blivit professor Böös huvudsakliga vistelseort. Som alibi för den maktdyrkan som han själv uppfattar som djupsinnig resignation söker han visa att berömda tänkare förr och nu egentligen funderat på samma sätt; tvångsrekryteringen av medbrottslingar, som drivs med förbluffande hänsynslöshet, omfattar bland andra Marx och Hegel, Tegnér och Geijer, Tocqueville och Burckhardt. Den senaste razzian har gjorts i några i sommar publicerade artiklar i Svenska Dagbladet.

Huvudtanken, framförd med en air av tung vishet, som kontrasteras mot reflexionernas trivialitet, är alldeles densamma som för femton år sedan. Inför Hitlers segrar måste den insiktsfulle begripa att det i själva verket var Gud som regisserade; så stora segrar måste betyda ett framsteg (även om endast folk av Böös klass kunde fatta det), och de stora framstegen är led i Guds världsplan. "Vi är alla vassrör som vajar hit och dit för stormen, och huvudena böjs utan åtskillnad, men vi är tänkande vassrör. Som sådana skall vi tänka ödmjukt, anställa fromma, uppbyggliga betraktelser, som det anstår ett bräckligt rö . . . Vi måste tro att den världshistoriens stora process som tänkaren kallat för kvalfull också är gudomlig." Alltså, det var moralen, inte spjärna mot Hitler, utan i stället i ödmjukhet inför skeendet hälsa honom som Guds ambassadör.

Nu är Hitler inte användbar för denna sorts djupsinne. Men hr Böök förtröttas inte. Ryssland har blivit "Europas huvudmakt". Kan vi kalla detta resultat av kriget "trösterikt och uppbyggligt? Ja, vi kan det; om vi nämligen kan ana och tro att detta faktum var den nödvändiga förutsättningen, den oumbärliga faktorn i den gudomliga försynens uppfostrings- och frälsningsplan med mänskligheten". Med nästan samma uttryckssätt — varför inte bruka alldeles samma ord? — som inför Hitler betygar hr Böök alltså på Guds vägnar att

Rysslands maktställning är i sin ordning.

Som "filosofi" är detta under all kritik. "Allt som är, är rätt": denna Popes sats är den obeskrivligt torftiga kärnan i tankegången. Som mänsklig bekännelse är saken ännu mera olustig. Hr Böök är för snabb i vändningarna; han hade fel då han gav Hitler försynens fullmakt 1940, och han borde ha lärt sig att inte så beskäftigt falla Gud i ämbetet. Då han nu, för att bruka hans egna ord, vid det mänskliga medvetandets yttersta horisontlinje anar det outsägliga och fördolda bakom den blå förlåten är realiteten helt enkelt att han än en gång är en alltför toujours betjänt bakom historiens disk, att han visar sin iver att avsäga sig förnuft och värdering inför makten.

(DN 27/8 1955.)

Förljuget martyrskap

Fil lic Per Engdahl som sedan början av 1930-talet tillhört nazismens ivrigaste och skickligaste propagandister och försvarare i vårt land har i Dagens Nyheter publicerat en artikel vars hållning och innehåll jag sökt precisera i ovanstående rubrik. I sin blandning av självömkan och aggressivt självförsvar är herr Engdahls artikel genomgående falsk; det är svårt för mig att här finna en enda mening som är riktig och anständig.

Engdahl börjar med att klaga över det hårda öde som drabbat nazistsympatisörerna i vårt land. Överdrifterna i denna framställning är påfallande och måste genomskådas av varje läsare som följt med svensk politik och svensk debatt under de senaste 40 åren. De personer som under en tid eller under hela hitlertiden lovprisade eller ursäktade nazismen, har i Sverige inte varit förföljda och avstängda på det sätt Engdahl antyder. Såvitt jag vet har inga nazister avskedats på grund av sin tro, i stor omfattning har de behandlats som respekterade medborgare och skribenter (jämför t ex Sven Hedin och Fredrik Böök).

Att kräva att anhängare av nationalsocialismen skulle välvilligt mottagas i demokratisk press och i demokratiska organisationer är för mycket begärt och ändå har denna begäran ofta blivit beviljad. Några få före detta nazister har gjort ett slags avbön, åtminstone privat; i regel är det här fråga om personer som vid mycket unga år under kort tid före det andra världskrigets utbrott hade nazistiska sympatier. En del har framställt sin anslutning till nazismen som beroende på okunnighet och oförmåga att begripa vart rörelsen som Tysklands och en stor del av Europas behärskare skulle leda.

Andra åter tolkar sin anslutning till den tidiga nazismen på ett sådant sätt att denna framstår som en demokratisk, socialradikal och humanitär rörelse. Till de senare hör Engdahl, som emellertid troget

förblev och rent av förblivit nazist. Jag skall inte här stanna vid den förljugenhet i smått som han visar då han säger sig aldrig ha varit nationalsocialist; denna terminologiska fråga vore det absurt att upptaga då Engdahl utgår från att han arbetat för de i Tyskland segrande nazistiska idéerna och under hela hitlertiden hoppades på en nazistisk seger.

Den mjuka nazism, den ädelnazism, som Engdahl i detta sammanhang förkunnat och förkunnar, var begriplig under de år då Hitler kämpade sig fram till makten och möjligen ytterligare under någon tid. Jag minns väl offentliga och privata dispyter med personer som i nazismen såg en närmast radikal folklig väckelserörelse under 1930-talets första år. Man talade om Tysklands behov av nationell återupprättelse, om Hitlers fördömande av både kapitalism och kommunism, om nazismens krav på sociala reformer. De onda drag hos nazismen som från början var så tydliga, förnekades eller förbisågs på detta håll. Till de vanliga påståendena hörde att Hitlers *Mein Kampf*, som i huvudsak klart och uppriktigt deklarerade författarens åsikter och därmed gav en bild av hur en nazistisk stat skulle handla, inte fick tas allvarligt. Hitler var i själva verket, sade man bland annat, inte antisemit och tänkte inte på några judeförföljelser; det är alltså samma argument som i dagens läge blivit gångbart i fråga om arabstaternas propaganda.

De personer som gick på denna linje var ofta lika okunniga som oskuldsfulla; då jag år 1931 läste *Mein Kampf* och därmed fick min ståndpunkt klar, mötte jag ständigt hyggligt folk som inte hade någon aning om Hitlers bok eller andra liknande skrifter och som såg nazismen vackert därför att de inte kände den. Personer av denna typ övergick i regel från beundran till avsky för nazismen, då Hitler blev diktator, då han krossade demokratin och de demokratiska partierna, då han systematiserade och med allt större brutalitet fullföljde judeförföljelsen, då han slog under sig en stor del av Europa och i de härtagna länderna införde ett förtryck, en diskrimination, en gemenhet i behandlingen av människor som för nästan alla svenskar gjorde den mjuka och vackra bilden av nazismen omöjlig.

Men Engdahl avskräcktes inte, han fortsatte sin nazistpropaganda i tal och skrift. Vad han nu gör är att söka hävda att han trodde på

nazismen av de motiv som var rimliga eller åtminstone förlåtliga låt oss säga 1932 men som var orimliga och oförlåtliga några år senare. Den politiska trosbekännelse han nu avger under hävdande av att den utgår från eller åtminstone är väl förenlig med nazismen, är i nästan alla punkter sådan att den kan godtagas av de flesta demokrater och alltså av de flesta svenskar. Vad han önskar är folkgemenskap, folkstyrelse, en nationell känsla som har respekt för andra nationer, en europeisk enhet som småningom skall utmynna i en världsfederation, en total likvidering av klasstrider och klassmotsättningar. I denna förklädnad som hos de mest lättrogna kan väcka välvilja men som endast borde utmana löjet, blir alltså nazismen en harmonisk förening av liberala och socialistiska tankegångar i folkstyrelsens och den sociala utjämningens tecken. Detta vågar Engdahl skriva år 1970 i förvissning om glömskans och okunnighetens välde.

Engdahl söker också finna stöd i en parallell med kommunismen. Som demokrat är jag lika klart antikommunistisk som antinazistisk men skillnaden mellan dessa båda rörelser är ändå så stor att fördömandet av nazismen måste få en annan skärpa och lidelse. Inte trodde socialdemokraterna efter den kommunistiska revolutionen att följden på lång sikt skulle kunna bli stalinistiskt tyranni. Men detta är väl begripligt. Studera de kommunistiska programskrifterna från årtiondet före oktoberrevolutionen och jämför dem med Hitlers och hans lakejers skrifter under årtiondet före nazismens maktövertagande: å ena sidan en stark längtan att forma ett samhälle i frihet, jämlikhet och broderskap, å den andra förbittring och hat, hat mot alla oliktänkande, mot judarna, mot folken utanför Tyskland. Och hur mycket vidrigt som än hänt i Ryssland och de ockuperade staterna under de 50 åren efter kommunismens seger, så finner man inte en så principiell och ideologisk omänsklighet som under nazismen.

Vi skall därför inte låta lura oss. Låt oss fördöma kommunism och nazism. Men låt oss reservera en särskild känsla av fördömande gentemot den hitlerska regimen. Liksom alla skällsord används ordet nazism många gånger på ett vagt sätt som vittnar om tankelättja och okunnighet. Men om man med ordet nazist menar en anhängare, en beundrare av Hitlertyskland så låt skällsordet leva kvar.

(Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 6/2 1970.)

Nazistsympatier på tronen

UNDER DET ANDRA VÄRLDSKRIGET var det inte alltid lätt att skilja på dem som trodde på en tysk seger utan att önska den och på dem som önskade en tysk seger och i det längsta också trodde på den; uppträdandet var i många fall detsamma. I fråga om kung Gustav V är saken alldeles klar. Alla publicerade aktstycken visar med tydlighet att kungen hela tiden tog det nazistiska Tysklands parti och under kriget ivrigt önskade en tysk seger. Det är inte för starkt att kalla honom nazistsympatisör. Hans gamla tyskvänlighet och hans fruktan och avsky för kommunismen var utan tvivel drivande motiv, men det väsentliga är att han gillade och gladde sig åt Hitlers politik, den nazistiska politiken. Visserligen ogillade han — kan det med säkerhet antas — extrema drag i denna politik, främst judeförföljelserna och grymheterna i vissa ockuperade länder. Men detta ogillande påverkade inte den allmänna inställningen. I hela sin hållning var kungen representativ för en stor grupp nazistsympatisörer i Sverige och för många tyskar i nazismens tjänst; de var *för* Hitler, även om de, för att använda en fras av en av det ryska tsardömets generaler, var "principiellt emot pogromer".

Dokumenten är entydiga. Erövringen av Österrike på våren 1938, detta slående bevis för Hitlers falskhet och aggressionsvilja, var för kungen "en naturlig och lycklig lösning". Det tysk-ryska avtalet i augusti 1939 prisades — trots hatet mot kommunismen — uppenbarligen därför att det möjliggjorde, eller syntes möjliggöra, ett tyskt anfall mot Polen utan rysk intervention. Under kriget stegrades, av de i Dagens Nyheter publicerade dokumenten att döma, den kungliga entusiasmen för Hitlers politik. Det kanske starkaste uttrycket kom vid den tidpunkt då Västeuropa var krossat, England dignade under den tyska bombningen och Rysslands totala besegrande syntes ligga inom räckhåll. Kungen kallade till sig en representant för tyska be-

skickningen och föredrog för honom en lyckönskan till Hitler. Han talade här om kommunistfaran och uttalade "sitt varma tack för att Führern hade beslutat sig för att utrota denna pest". Han försäkrade "att den ojämförligt största delen av hans folk delade hans åsikt i denna fråga. Hans strävande och arbete skulle alltid ha till syfte att omvända de ännu tvivlande till hans uppfattning."

Från 1942 och ännu från 1943 föreligger liknande deklarationer. Stämningen blir småningom mindre trosviss. Den helhjärtade förtröstan på tysk seger från de första krigsåren avlöses på våren 1943 av sucken "Gud give att Tyskland segrar", men ställningstagandet är lika klart som förut. Kungen förklarade "fästningen Europa" ointaglig och uttryckte sitt beklagande över de tyska förlusterna. Han gladde sig åt att general Vlassov kunnat organisera en del ryska krigsfångar i tysk tjänst. Han talade om hur han eggat Hitler och Mussolini att inskrida mot den ryska faran. Han prisade rumänernas och italienarnas insatser i kriget; hyllningen till Italien (några månader före landets kapitulation) hör till de mera egenartade uttrycken för det kungliga välsinnet.

Kungen handlade i strid mot sina parlamentariska och konstitutionella plikter, ja, i direkt strid mot grundlagen. Under en tid då svensk press och opinion uppmanades till tystnad och återhållsamhet i fredens och neutralitetens intresse, tog kungen i samtal och meddelanden öppet parti för de regeringar vilka var förhatliga för de flesta svenskar och vilkas seger skulle ha betytt demokratins undergång och främmande hegemoni i Sverige. Detta är ostridigt. Oklart är däremot vilken betydelse kungens uppträdande kan ha haft. Om han påverkade de nazistiska och fascistiska ledarna vet man inte; den auktoritet som han tillerkändes och hans ivriga ställningstagande — jämte försäkringarna om Sveriges tyskvänlighet — borde ha lett till en underskattning av den svenska motståndsviljan, men dess bättre resulterade, så vitt man vet, detta inte i några skärpningar av de tyska kraven. Inte heller är det möjligt att bestämma i vad mån kungen övade inflytande på den svenska politiken. Antagligt är att detta i viss utsträckning var fallet; abdikationshotet 1941 påverkade med all säkerhet vissa politikers hållning.

Underligare än kungens uppträdande är dock de framgångsrika försöken att efter kriget, och efter kungens död, bygga upp en

kungalegend. Politiker och ämbetsmän, som måste veta bättre, har talat och skrivit om kungens obrottsliga lojalitet mor parlamentarism och konstitutionalism, om hans insatser för Sveriges neutralitet, om hans utomordentliga skarpsynthet och klokhet i utrikespolitiska frågor. Man har fördolt, bortförklarat, ljugit — eller skall vi säga diktat? — likaväl som man i Haijbyaffären gjorde det rörande kungens privatliv. Detta ovärdiga fjäsk — för att bruka ett mycket milt ord — är än mer motbjudande än de uttalanden och handlingar som det avser att gömma eller skydda. Det vänligaste som kan sägas om de kungliga prestationerna under kriget är, efter allt att döma, att kungen under denna tid var mellan 81 och 86 år gammal.

(DN 5/11 1957.)

Vougt och Myrdal

DEN SOCIALDEMOKRATISKA PRESSEN, vars följsamhet gentemot partiledningen på ett par respekterade undantag när numera är total, klagar ofta över hetskampanjen mot vissa medlemmar av regeringen. Tydligen är det främst kritiken av statsråden Vougt och Myrdal som åsyftas. Denna kritik har varit, är och kommer efter all sannolikhet att förbli hård. Orsaken härtill är det icke svårt att förstå, säkerligen icke ens för dem som är dömda att i alla väder försvara de angripna. Det väsentliga skälet är ett för de båda ministrarna gemensamt drag: opålitlighet. Denna egenskap varieras hos hrr Vougt och Myrdal på ett intressant sätt.

Att kalla statsrådet Vougt ur någon synpunkt betydande skulle säkert även inom kretsen av partivänner te sig som ironi. Han är den typiske partigängaren, hans ambition är att springa några steg i förväg i den riktning som ledningen valt att gå. Det är det huvudintryck som ett studium av hans journalistiska verksamhet efterlämnar; i övrigt kvarstår blott ett minne av oklarhet, slapphet, allmän torftighet. Före kriget, innan regeringen bestämt tagit avstånd från folkförbundets sanktionsförfarande, hörde hr Vougt till dem som ivrigast uttalade sig för en svensk politik enligt den kollektiva säkerhetens principer. Han medverkade till och med liksom hr Åkerberg — de båda namnen finns det ofta anledning att nämna samtidigt — till Internationalens beryktade resolution av år 1938, som med sitt krav på samlat uppträdande mot de nationella diktaturernas expansionstendenser var helt oförenlig med den svenska politiken. Detta hindrade honom icke att lika ivrigt följa utrikesledningens nya paroller i fråga om folkförbundet. På några veckor förvandlades han från anhängare av kollektiv säkerhet till lika devot anhängare av den nordiska isoleringspolitiken. P A Hansson och Sandler har satt in hr Vougt på ett nytt spår, och han sprang vidare lika glatt som förut på det motsatta.

Kriget blev hr Vougts olycka. Hans ambitiösa och aktiva följsamhet drev honom för långt. Han lystrade alltför ivrigt till ledarnas paroller om välvillig neutralitet mot det Tyskland vilket han några månader tidigare så morskt attackerat. Så tillkom de artiklar som gjorde hr Vougt till en berömd man och som han själv till stor del samlat i en bok — med aningslös dristighet kallad *Ur svensk synvinkel* (1943). "Det var inte värdigt", skrev han, "att med pennan delta i den väldiga batalj vari Sveriges folk avböjt att delta med vapen." Hr Vougt följde en värdigare linje. "Då det säges att Tyskland är förutbestämt att inta en ledande ställning i ett enat Europa, är detta en sanning som här i Norden icke bestrides av någon upplyst människa" (16 aug 1941). Svenskarna hade ingen rätt "att betvivla ärligheten i den tyska ambitionen att skapa ett bättre Europa" (27 juli 1940). Att tyska soldater fick resa genom Sverige kunde inte irritera många, eftersom tågen gick på nätterna (10 juli 1940). Denna sats — men inga andra i boken? — fann hr Vougt vid artiklarnas publicering "rätt opåkallad". Det vore, framhöll hr Vougt gång efter annan, oriktigt att tvivla på den svenska demokratins möjligheter att bestå efter en tysk seger — en riktig tanke, såvida demokratin identifierades med hr Vougt. "En svensk socialdemokrat har ingen som helst anledning att avsvära det förflutna" (5 feb 1941); gäller den satsen verkligen ännu?

Det är oriktigt att betrakta hr Vougt som en f d potentiell quisling. Den onda viljan har icke funnits. Han har blott varit alltför beställsam, alltför tjänstvillig, alltför subaltern; än en gång har visslingen från ovan fått honom att springa litet för ivrigt och litet för långt. Hans ledamotskap i en svensk regering är likväl en orimlighet. Icke blott därför att ett visst mått av allmän aktning verkligen är en tillgång för ett statsråd. Utan främst därför att hela hans ställning blir skev. De ord och formuleringar som en svensk politiker måste begagna blir löjliga i hans mun. Talet om utrensning inom försvar och förvaltning förutsätter åtminstone att inte de talande själva enligt varje rimlig norm borde utrensas. Då hr Vougt nyligen yttrade sig i försvarsfrågan anklagade han dem som betonade atomvapnets oerhörda betydelse för defaitism. De flesta läsare och åhörare gjorde väl reflexionen: hur kan den mannen ha panna att tala om defaitism. Har han inte lärt sig att blott om han undviker andra än små, vardagliga, opatetiska ord är hans uppträdande uthärdligt?

Statsrådet Myrdal hör till en annan klass. Hans uppslagsrikedom och analytiska skärpa har — trots en tendens till lösa generaliseringar — kommit hans vetenskapliga insatser att bli av betydelse, icke blott för nationalekonomin, utan för samhällsforskningen i dess helhet. Hans fel som politiker är delvis desamma som hr Vougts, men de har en subtilitet och fulländning som icke saknar behag. Hr Myrdals sociala patos är obestridligt. I hans egocentriska världsbild ingår emellertid detta patos en oupplöslig förening med hans maktlystnad. Den lyckliga kärlek till sig själv i vilken han lever kommer honom att identifiera saken och den egna framgången. Den känsla av att alla medel är tillåtliga som följer härav, bildar bakgrunden till hans variant av opålitlighet.

För någon nazistkurtis under kriget kan hr Myrdal icke beskyllas, tvärtom. Visserligen skrev han underliga saker som väckt irritation i grannländerna, t ex att man måste tro på fastheten i Tysklands "högtidliga löfte att icke ingripa i Danmarks inre styrelse", även om tyskarna vann kriget. Men denna fras liksom det bestämda hävdandet av att Norden måste bli ett unionsrike förklaras av hr Myrdals benägenhet att snabbt nedskriva eller åtminstone offentligt uttala även föga genomtänkta reflexioner. I hans mera populära böcker möter man därför de mest lösliga och skiftande påståenden och prognoser. Det betänkliga ligger däri att en tydlig korrelation föreligger mellan åsikterna och den dagspolitiska situationen. Mest pinsamt verkade det måhända då hr Myrdal, som tidigare uppträtt som entusiast för västmakternas sak och kritiserat den svenska "mörkläggningspolitiken", inför samlingsregeringens fall och sin chans att bli minister hånade de svenska Englandsvännerna och förkunnade sin totala anslutning till regeringens politik.

Det är likväl icke växlingen av åsikter, även om den är betydande, som främst kännetecknar hr Myrdal. Snarare är det begäret att leka med flera skilda åsikter på en gång. Med samma värme prisar han frihandel och planhushållning, ekonomisk frihet och socialism; samtidigt som han fordrar nya ingripanden kritiserar han reglering och byråkrati. Inför företagarna framstår han närmast som det fria näringslivets apostel, inför arbetarna som socialisten framför andra; när han kommer till Göteborg klagar han till och med över centralisationen i Stockholm. Man påminnes inför dessa prestationer om

den charmanta Lulu i Wedekinds skådespel, som på en gång intog supé med tre herrar i skilda restaurangrum; genom sin livlighet och tjuskraft lyckades hon — trots det myckna springandet in och ut — göra dem alla belåtna. Tyvärr har icke hr Myrdal alldeles samma möjligheter; ett statsråds uttalanden omges med en publicitet som begränsar handlingsfriheten. Men hr Myrdal kan inlägga något av Lulus teknik i ett och samma föredrag; man förmärker blott en viss oro, dels för att entusiasterna icke skall tro att han menar allvar, dels för att de invigda skall tro att han alltför mycket menar allvar.

Hr Myrdals älskvärdhet har emellertid sina gränser. Den behärskning han ålägger sig — och som är förutsättningen för hela hans verksamhet — kan stundom bli omöjlig att upprätthålla. Han företer därför en egendomlig förening av aggressivitet och inställsamhet, av brist på takt och vilja att behaga. Det berättas om en av den tidiga arbetarrörelsens agitatorer att han efter ett fåfängt försök att tämja bångstyriga hamnarbetare slutligen utbrast: "Håll käften, djäkla busar, när man vill hjälpa er." Hr Myrdal är ej en kraftkarl som säger sådant. Men tanken måste ofta sväva bakom hans professionellt varma leende.

(DN 2/8 1946, *Argument* 1948.)

Östen Undén

En studie i grått

Då hr Undén år 1945 blev utrikesminister för andra gången hade han sedan trettio år spelat en roll i svensk politik och förvaltning. Några lysande insatser var han icke känd för, men han företrädde den något trista korrekthet som i förening med stigande ålder säkerställer en sval och allmän aktning. Under det senaste världskriget hade respekten på många håll stegrats till sympati genom de ärliga och modiga tal i vilka hr Undéns kritiserade den tyska politiken och antogs ta avstånd från svenska défaitisttendenser. Knappast någon annan man i den nya regeringen möttes med sådan av partilinjerna oberoende välvilja som utrikesministern.

Nu är situationen en annan. Man kan ha skilda meningar om hr Undéns utrikespolitik. Alldeles oberoende av dessa åsiktsbrytningar hör utrikesministern till de regeringsledamöter som definitivt blamerat sig. Icke på samma sätt som hr Vougt, naturligtvis; denne är både genom sina vinglingar och sin tomhet en personifierad blamage. Men hr Undéns olämplighet framstår som lika klarlagd, lika definitiv.

Detta beror icke heller på att den banalitet som gärna utmärker den diplomatiska verksamheten av hr Undén drivits till fulländning. Hans tal saknar inte blott varje eggande moment, utan också all pregnans, all intellektuell och språklig utsmyckning. De framförs på ett sätt som gör innehållet rättvisa; medan vissa av hans kolleger tycks fly från varje uttalad sats till den osäkra tillflyktsorten i den nästa, ger hr Undéns talekonst intrycket av att han med en ovilja som närmar sig oro övergår till varje ny passus i det noga utarbetade manuskriptet. Inte ens den makliga myndighet som i gemen är den svenske riksdagsmannens sista resurs kan denne talare prestera. Men allt

detta kan ursäktas. Många har säkerligen rent av med tacksamhet fastställt att hr Undén, i olikhet med sin socialdemokratiske föregångare, avstår från glansen och till och med från prydligheten, att han aldrig söker servera svagdricka på champagnebuteljer.

Nej, det är underligt nog omdömesfelen och blamagerna som fäller denne representant för det korrekta. Under debatten om baltemas utlämnande i november 1945 gjorde utrikesministern uttalanden som kunde tydas blott som ett försvar för Rysslands erövring av Baltikum. Han talade om den bristande "politiska mogenheten hos dessa folk", vilka "hamnade i ett fruktansvärt partiväsende, som sedan utmynnade i diktatur"; det vore bäst för dem att "acceptera det nya Ryssland och den politiska utformning som de baltiska republikerna fått såsom anslutna till Sovjetunionens republiker". Själva den sakliga framställningen var oriktig: Estland var ingen diktatur, och ingen av baltstaterna var en despoti jämförlig med det kommunistiska Ryssland. Hr Undén försvarade likväl att dessa små folk blev uppslukade. I undfallenhet mot Ryssland gick han längre än någon politiker under de mörkaste krigsåren gått i undfallenhet mot Tyskland; ingen hade dock ursäktat Polens eller Österrikes undertryckande med en hänvisning till att dessa länder inte fyllde måttet ur demokratisk synpunkt. Yttrandet — ett av de mest osmakliga som fällts i svensk politik — borde ha gjort en minister omöjlig; att så inte skedde förklaras av att défaitismen gentemot Ryssland vid denna tid dominerade en stor del av det svenska folket.

Hr Undén har fortsatt på samma linje. På sommaren 1947 inskred han mot det ryska spioneriet i Tornedalen först sedan pressen framtvingat en aktion, och även då var inskridandet halvhjärtat; typiskt är att utrikesministern ville förbjuda de svenska pressmännen att yppa att de felande ryska legationstjänstemännen anmodats att lämna Sverige. Några dagar efter denna affär höll han, liksom för att ursäkta sig i öster, det beryktade tal i vilket socialdemokratin sades stå "främmande både för borgerlig storkapitalism och kommunism"; detta avståndstagande från den amerikanska demokratin likaväl som från den ryska despotin kompletterades med ett utfall mot den västmaktsvänliga pressen, medan kommunismen i Sverige inte berördes med ett ord. Det var toner som inte hörts sedan åren 1940—1942, och då var hr Vougt försångare.

Låt oss slutligen hastigt erinra om blamagerna under detta år. I sitt utrikespolitiska tal den 4 februari diskuterade hr Undén på det mest egendomliga sätt Bevinplanen; såsom ursäkt anförde han senare att Bevins tal hållits så sent, *den 22 januari*, att talet av *den 4 februari* inte kunnat ta större hänsyn till detsamma samt att Bevintalet inte varit tillgängligt i Sverige (vederbörande engelska parlamentstryck fanns i själva verket här redan i slutet av januari). Hr Undén kunde alltså två veckor efter Bevins tal inte bedöma det, dels för att han inte läst det, dels för att han skrivit sitt eget anförande ännu tidigare! Några veckor senare yttrade utrikesministern till svenska journalister att vår politik inte påverkades av om Finland, liksom Tjeckoslovakien, bleve en rysk lydstat. Ännu något senare kom ett nytt klassiskt uttalande, i det att den rysk-finska pakten kommenterades med orden: "Därom må blott sägas att en beskyddare är en beskyddare." Lägg härtill den stora kovändningen i början av maj, då ett nordiskt försvarsförbund ställdes på dagordningen, och de senare försöken att dölja förhandlingarnas misslyckande — omtalandet på en presskonferens av västmaktshänvändelser till Sverige samtidigt med att ryktena om dylika hänvändelser officiellt dementerades — försöket att i hemlighet hålla presskonferenser utan medverkan av kommunister för att på detta sätt tillfredsställa både demokrater och halvkommunister.

Den uppräkning som här gjorts av blamager — tekniska och sakliga blamager, inte uttryck för enligt Dagens Nyheters mening farliga åsikter — är långtifrån fullständig. Men den är tillräcklig för att förklara den katastrofala förlust i anseende som hr Undén ådragit sig på begränsad tid. En person med kraft, lidelse och originalitet skulle kunnat bära dessa förlöpningar och fadäser. Denne grå excellens kan inte göra det. Medelmåttan garnerad med blamager — det är en alltför olustig kombination.

(DN 15/8 1948.)

Moral och utrikespolitik

I DEBATTERNA OM UTRIKESFRÅGOR har man från regeringshåll gång på gång under de senaste åren framfört eller antytt tanken att moraliska värderingar och ställningstaganden inte hör till saken. Ett särskilt grovt uttryck fick oviljan mot "moralism" i utrikesministerns beryktade anförande i Publicistklubben för två månader sedan; hr Undén talade om "moralism" i samma försmädliga ton som dr Goebbels för femton år sedan om "moralin" och sökte få publicisterna att förstå att kritik av statsmän och regimer från sådana utgångspunkter var ett bevis på naivitet och bristande insikt i de stora sammanhangen. Liknande synpunkter skymtade, litet mera tveksamt och oroligt, i riksdagens utrikesdebatt för tio dagar sedan. Då hr Hjalmarson framhöll betydelsen för vår inställning av uppdelningen i demokratier och diktaturer yttrade statsministern att dylikt väl kunde vara av intresse, men "hade ganska litet att göra" i en utrikespolitisk debatt; då hr Ohlin pressade utrikesministern i värderingsfrågan svarade denne med försök att motivera analyser utan värderingar, även om han knarrigt — "om det roar hr Ohlin att höra" — medgav att fria val i Östtyskland och frigörelse av Österrike tycktes honom önskvärda.

Att denna "värderingsfria" attityd är ohållbar framträder — det visade senast riksdagsdebatten — så snart problemet fixeras på allvar. Om vi inte värderar inre och yttre frihet högre än kommunistiskt tyranni blir hela vår politik meningslös. Då vi har denna bestämda värdering blir det av yttersta vikt att klarlägga hur staternas politik ter sig från den utgångspunkten, att fastställa vad demokrati och diktatur innebär, att ställa in de enskilda aktionerna i det stora och avgörande perspektivet. Att se Stalin eller Hitler värderingsfritt — det är möjligt endast för en robot, att rekommendera en sådan hållning är ett hån mot allt vi arbetar för. Det förstår naturligtvis också våra ministrar. Men yrket gör att de måste uttrycka sig med en viss återhållsamhet; det blir naturligt att förgylla denna ofrånkomliga försiktighet som statsklokhet; och så står de plötsligt där med de gamla utnötta fraserna om realism och analys utan värdering och tycks vilja säga att alla är lika goda kålsupare, att den verkligt vise avskriver alla åsikter inför världens ruskiga skådespel. På hr Undén

med hans märkliga förmåga av olust inför alla nationer är denna trumpenhetens nationaldräkt speciellt välsittande; surheten har här funnit sitt alibi, sin lilla ideologi.

Faran av hela detta sätt att agera och uttrycka sig är att realiteterna, de för vår åskådning centrala realiteterna, blir undanskymda. Det är samma fara som under kriget, då den officiella neutralismen tenderade att lamslå motståndsviljan. Ingenting är viktigare än att påminna om vad som står på spel bakom de diplomatiska intrigerna, konferenserna och propagandanumren. Demokrati och diktatur, humanitet, nazism och kommunism, det är och förblir kärnpunkterna i vår utrikesdebatt.

I svensk utrikesdebatt mellan de båda världskrigen saknas sannerligen inte värderingar och moralism; inte minst socialdemokratin har, nationellt likaväl som internationellt, ställt sig på de principiella åsikternas grundval. I debatten om inträdet i Nationernas förbund 1920 var det för nästan alla talare självfallet att den nya organisationen måste bedömas med hänsyn till dess inslag av demokrati, dess relation till de besegrade, dess förmåga att genomföra grundsatser om likställighet och internationell rättfärdighet. Sverige måste medverka, sade Branting, i sitt eget, men också i världens intresse; då en stat angrep en annan vore det Sveriges sak att bedöma om vi borde delta i sanktionerna eller ej, "huruvida vi anser att det föreligger en *moralisk* förpliktelse att här vara med eller icke". I de stora diskussionerna under de följande årtiondena var saken densamma: då det gällde vårt uppträdande i NF, vår anslutning till de skilda förslagen om säkerhetsavtal, vår medverkan vid sanktioner. Tror man att Brantings insats i Korfufrågan 1923 eller Undéns arbete för Tysklands intagande i rådet 1926 (för att inte tala om de båda herrarnas Matteottikrans) ackompanjerades av utfall mot moralism och värderingar? Nej, det var tvärtom som moralens förkämpar de svenska delegaterna vann sina framgångar.

Före och under andra världskriget blir, det är obestridligt, hållningen hos de styrande en annan. Fruktan trängde moralen åt sidan; kålsuparteorin blev en tillgång för statsklokheten; det blev korrekt att behandla hederlighet och gemenhet, självförsvar och aggression som likvärdiga inför vår dystert genomträngande blick. Men till den

svenska riksdagens heder kan sägas att attityden här inte — lika litet som inom pressen — blev dominerande. Till dem som hedern tillkommer var hr Undén, då utanför regeringen. "För vårt lands del kan det inte bli fråga om att föra det slags konjunkturpolitik som består i att man försöker ställa sig in hos den förmodade segraren för att vinna fördelar. Politiskt kan en sådan politik leda till svåra bakslag, moraliskt är den oförenlig med vårt folks samvete", heter det i ett tal den 17 december 1940. I flera anföranden brännmärkte hr Undén de tyska grymheterna i Norge; "det som vi svenskar har bevittnat av tysk framfart i Norge kommer utan tvivel att för lång tid framåt påverka även vår utrikespolitiska inställning" (30 oktober 1944).

Efter kriget har hr Undén och hans kolleger övertagit den officiella jargongen. Än varnar man mot moralism, än moraliserar man i den sant neutrala anda som måste fattas som en eftergift mot ondskan; det värsta exemplet i denna genre är utrikesministerns välsignelse av Baltikums erövring. Vare sig vi håller på alliansfrihet eller Atlantpakt, bör vi be att få slippa denna förkunnelse. Må ministrarna vara så tysta och förnumstiga och statsklokt banala som helst; de behöver inte göra en ideologi av denna yrkessjukdom.

(DN 14/3 1954.)

Mannen utan nåd

I FREDAGENS LEDANDE ARTIKEL om det ryska svaret i fråga om Raoul Wallenberg erinrade vi om att åtskillig kritik riktats mot det svenska utrikesdepartmentets behanding av saken, men tillade att "det synes inte vara möjligt att här fälla mera bestämda omdömen". Detta reserverade omdöme var förhastat. Hr Undéns kända uttalanden i interpellationssvar och intervjuer tydde visserligen på att denne minister med en viss likgiltighet och skepsis under en följd av år behandlat Wallenbergsaktionen; med god vilja kunde likväl denna hållning ses som ett uttryck för diplomatisk försiktighet eller inbillad slughet. Vad som nu framkommit i uttalanden av fru Mia Leche Löfgren och advokat Yngve Schartau tillåter inte en så välvillig tolkning.

Det visar att utrikesministern i denna affär är djupt komprometterad. Man frågar sig vilket drag i hans uppträdande som är mest pinsamt: ministerns oskicklighet eller människans hjärtlöshet.

I ett samtal med Wallenbergskommittén — vars insatser, liksom hr Rudolph Philipps arbete, inte tillräckligt uppskattats i svensk debatt, inte heller i denna tidning — i november 1947 ställde sig hr Undén avvisande, snarast hånfull, till kommitténs framställning. Redan vid denna tid förelåg en rad starka indicier på att Wallenberg hölls eller hållits fången i Ryssland, och det ryska utrikesdepartementet hade redan i januari 1945 vidgått att Wallenberg "ställts under ryskt skydd". För hr Undén var emellertid avgörande att det ryska utrikesministeriet vid senare tillfällen, särskilt genom vice utrikesminister Vysjinskij i augusti 1947, bestämt förklarade att Wallenberg icke fanns eller funnits i Ryssland och uttalade förmodan att han tillfångatagits av ungerska nazister. Hr Undén trodde på hr Vysjinskij eller låtsades tro på honom, och från den utgångspunkten ansåg han sig med överlägsenhet, för att inte säga oförskämdhet, kunna behandla de människor som — det borde han dock ha förstått — av idealitet och god vilja tagit sig an Wallenbergs sak.

Advokat Schartaus på uppteckningar omedelbart efter sammanträdet byggda redogörelse är klargörande och avgörande. Hr Undén frågade om de kommitterade trodde att Vysjinskij ljög. Framlidne generaldirektör Örne svarade att de trodde så; i dag vitsordas hans uppfattning av det ryska utrikesministeriet. Hr Undén fortsatte sin advokatyr med att fråga om de kommitterade skulle ha trott på ett svar i ett liknande fall från amerikanskt håll; då svaret blev ja, kom en irriterad fråga varför man gjorde denna skillnad. När från kommittén betonades skillnaden mellan det demokratiska USA, med dess inför offentligheten ansvariga myndigheter, och det diktaturstyrda Ryssland, sökte hr Undén vinna en tentamenstriumf — den sorts triumfer som varje professor kan fira — genom att förhöra om folkbokföringen i USA och Ryssland — en hela samtalet uppenbart ovidkommande fråga, som blott markerade tentatorns ilska och hjälplösa strävan att hävda sig.

Dessa och andra vitsordade episoder från samtalet kunde te sig komiska — med hr Undén som omedveten producent av komiken —

om saken inte vore så allvarlig, så fruktansvärd i sitt allvar. Hur skall hr Undéns beteende tolkas?

Trodde hr Undén på den ryska försäkran, ville han verkligen påstå att en förklaring från Moskva har samma halt som en förklaring från Washington? Det förefaller nästan otroligt. Hur litet de ryska utfästelserna och uppgifterna är värda var vid denna tid liksom nu känt över hela världen. Gång efter annan — inte minst i frågor av denna art — var det ryska tyranniet beslaget med grova löftesbrott och grova lögner. Om hr Undén var så fången i något slags juridisk formalism att han ansåg en förklaring från *en* utrikesminister vara lika god som en förklaring från *en annan* utrikesminister, är hans inkompetens klarlagd tydligare än hans ivrigaste motståndare drömt om.

Fällde hr Undén däremot sina uttalanden i ond tro? Ville han bara bli av med den besvärliga Wallenbergsaffären därför att den störde hans tredje ståndpunkts-politik — vid denna tid markerad i det beryktade tal där han tog avstånd i lika mån från Ryssland och USA? Den tolkningen är ännu värre. En svensk utrikesminister skulle alltså ha sökt att ge en skev belysning åt en fråga som gällde en svensk medborgares liv för att därigenom en liten smula främja sina politiska avsikter. Det är en ohederlighet, gemen inte minst därför att den ej kan insvepas eller beslöjas av tal om den *offentliga* lögnens nödvändighet.

Man kan gissa eller välja mellan dessa tolkningar. Men hur man än gissar, hur man än väljer, blir själva uppträdandet inför dessa personer lika tarvligt. Hr Undéns obehaglighet brukar älskvärt ses som sturighet, trumpenhet, i bästa fall en blyghet bakom vilken otympligheten söker skydd. Här är det svårt att tala om något bättre än hårdhet och hjärtlöshet, ett simpelt begagnande av den mäktiga ställningen inför hjälpsökande i underläge. Rädsla, osäkerhet, den förvirring som uppstår då en svarslös söker klara sig kan ha bidragit, men sådana motiveringar bör man inte vara i behov av att bruka i fråga om en utrikesminister.

(DN 11/2 1957.)

Medlöpare i Morgon-Tidningen (s)

Halvkommunismen i regeringsorganet

MORGON-TIDNINGEN BETRAKTAS och betraktar sig själv som regeringsorganet framför andra. Det är därför särskilt påfallande och anmärkningsvärt att tidningens kultursida i allt högre grad blivit ett organ för vad man måste beteckna som halvkommunistisk propaganda. Den stora del av kulturavdelningen som ägnas politik är nästan alltigenom färgad av kommunistiska sympatier. Legationsrådet Nils Lindh, fortfarande kallad Rysslandsexpert efter sin verksamhet i detta land för årtionden sedan, angriper systematiskt och med de grövsta medel västmakternas politik och böjer sig i något slags gammalmarxistisk vördnad för de ryska tyrannernas handlingar. Artur Lundkvist har i sina artiklar hyllat det kommunistiska Kina; han förenar ovederhäftighet och servilitet på ett sätt som vi i Sverige knappast haft exempel på sedan Sven Hedin kysste kejsar Vilhelms och Hitlers stövlar. Då artiklarna publiceras i bokform intygar en lika okunnig och ohämmad skribent deras sakliga vederhäftighet. På det inrikespolitiska området framträder samma tendens; den senaste förkunnaren är författaren Sivar Arnér, som i ett befängt inlägg med belåtenhet skildrar hur socialismen skall undanträngа demokratin och förklarar det stora antalet bilstölder vara "på framsidan ett steg åt socialistiskt håll"; tidningens kåsör, vars spalt tjänstgör som lönnledare för tvivelaktiga åsikter, deklarerar omedelbart sin anslutning.

Det är här inte fråga om den variation, den brytning mellan skilda meningar som är naturlig och eftersträvansvärd i en tidnings kulturdebatt. Tyngdpunkten ligger klart och ostridigt på en propaganda som indirekt och ofta direkt vänder sig mot själva demokratin. Att märka är att kritik mot de framförda åsikterna inte förekommer —

de dominerar helt enkelt denna gren av tidningens verksamhet. Hur skulle man inom den demokratiska inklusive den socialdemokratiska pressen reagera om en tidning använde sin kultursida till agitation för nazism, fascism, francoism och peronism? Man skulle med allt fog tala om halvnazism och halvfascism, och om ett brutalt utslag av hyckleri då denna tidning samtidigt vill uppträda som representant för den svenska folkstyrelsen. Regeringsorganet skall mätas med samma mått; vi bör öppet säga från att här försiggår ett dubbelspel, att de som endast läser denna tidning snarast måste påverkas i antidemokratisk riktning. Att den halvkommunistiska propagandan därjämte präglas av en nästan otrolig ovederhäftighet kan vara en ursäkt för de skribenter som framträder (de skriver säkert i god tro), men det är ingen ursäkt för tidningen.

Saken förvärras av att på ledarspalterna — som lever liksom i skymundan — inga avståndstaganden görs från kulturskribenternas på de följande spalterna framförda förkunnelse. I de ledande artiklarna finner man lovprisanden av allt vad regeringen gör och inte gör, men ingen kritik av hyllningarna till regimer som är den svenska demokratins motsatser, ja, ytterst sällan ett principiellt försvar av folkstyrelsen mot tyranniet; värderingarna av västdemokratierna är däremot helt andra än på kultursidan. En okunnig och trägen läsare måste känna sig helt förvirrad; han börjar med att läsa hur lysande hrr Erlander, Undén osv är, hur usla de svenska oppositionspartierna, främst folkpartiet, är, och sedan får han reda på att Ryssland och Kina för den riktiga politiken, att det är i sin ordning att miljoner människor där avrättas eller placeras i koncentrationsläger. Och denna tidning skall representera den svenska arbetarrörelsen med dess stolta demokratiska traditioner.

Man frågar sig hur regeringen och partiledningen ställer sig till detta. Att dessa makter har stort inflytande på Morgon-Tidningen, att tidningen ställer sig helt solidarisk med dem, får vi nästan dagligen bekräftelse på. Anser då de styrande inom partiet att det är bra med denna dosering, detta dubbelspel, att den prokommunistiska propagandan driver partiet till ökad radikalism och socialiseringsvilja och genom hetsen mot andra demokratier stärker neutralismen i Sverige? Det är svårt att säga om slappheten eller den onda viljan är

utslagsgivande. Säkert är att dubbelspelet måste avslöjas och angripas som skadligt för demokratin inom svensk socialdemokrati.

(DN 22/9 1955.)

Förföljda kulturskribenter

HALVKOMMUNISTERNA I MORGON-TIDNINGEN har fått något nytt att skriva om. För närvarande hyllar man inte det kinesiska tyranniet eller angriper den amerikanska demokratin, man klagar över Dagens Nyheter. En efter en kommer de med sina vittnesmål: de är åsiktsfrihetens martyrer, förföljda av en svensk McCarthy. Utanför den grupp av professionella kristna som inför varje kritik börjar gnälla om sin redobogenhet att lida för sin tro i katakomberna möter man knappast så ömhudade personer som dessa herrar, eljest försvarare av de rörelser som i massmord och massfängelser ser normala former för politisk verksamhet. Förevisningen är löjlig, men den är kanske mer obehaglig än löjlig.

Låt oss försöka reda upp begreppen. Är vederbörande av den åsikten att deras förkunnelse inte får kritiseras? Så illa kan det väl ändå inte vara. I den svenska pressfriheten, den moraliska likaväl som den juridiska, ingår självfallet rätt att angripa andras åsikter likaväl som att förkunna sina egna. Att skriva på regeringsorganets kultursida kan inte anses medföra immunitet för kritik med mindre man anser att just den egna tidningen, de egna åsikterna är okränkbara. Detta skydd åtnjuter de officiella skribenterna i de av våra martyrer beundrade regimerna. Men martyrerna får inte gå så långt i sin förblindelse att de anser denna ordning gälla även i vårt land.

Menar man då att det skulle vara otillåtligt att angripa en tidning som framträder som organ för ett stort demokratiskt parti därför att denna tidning oavlåtligt publicerar antidemokratiska, prokommunistiska artiklar? Denna tankegång är lika förvirrad. Ingen begär likriktning i en tidning, men alla demokrater utgår från att det systematiska spridandet av diktaturpropaganda är oförenligt med en principiell demokratisk hållning. Vad skulle man på socialdemokratiskt håll ha sagt om exempelvis Dagens Nyheter i kulturartiklar skulle ha talat om Franco eller McCarthy som gudomliga gestalter (vilket sker

om Mao i Morgon-Tidningen) i stället för att avslöja och brännmärka Franco och McCarthy? Det skulle ha sagts att vår tidning är reaktionär, hycklande och odemokratisk — och anklagelserna skulle ha varit riktiga.

Folk som inför varje kritik klagar över förföljelse i stället för att svara i sak är en ömklig trupp på polemikens slagfält. Men sådana atleter i martyrskap som herrarna på Morgon-Tidningens kultursida driver denna gamla ömkliga position till hittills okänd ytterlighet.

(DN 1/10 1955.)

TREDJE STÅNDPUNKTEN — EN ORIMLIGHET

Tredje ståndpunkten

OFTA ÄR DEN TREDJE STÅNDPUNKTEN blott en täckmantel för kommunistisk propaganda. Men den innebär utan tvivel hos sina främsta förespråkare något helt annat, ett ärligt menat försök att lösa eller kanske rättare sagt komma ifrån de fruktansvärda svårigheter och problem som pinar oss alla. Vad är då denna *egentliga* tredje ståndpunkt? En exakt definition är omöjlig, dels därför att det här är fråga om skiftande tankar, värderingar och stämningar, dels därför att ståndpunkten även hos en och samma representant innefattar oklarheter och motsägelser. Men helt allmänt kan det sägas att denna linje går ut på att inte ta politisk, kanske inte heller moralisk ståndpunkt i den stora konflikten mellan öst och väst. Därvid tänkes denna konflikt, det är av väsentlig betydelse, främst vara en konflikt mellan Amerika och Ryssland; den tredje ståndpunkten ser i regel Västeuropa som en "tredje kraft" mellan världsmakterna på båda sidorna. Praktiskt taget blir denna ståndpunkt detsamma som vad man under den senaste tiden börjat kalla neutralism. Ibland tänkes Västeuropa som en förmedlare mellan USA och Ryssland, ibland som en — i framtiden — oavhängig och stark makt, i stånd att bli skiljedomare eller åtminstone buffert mellan de tvistande och stridande jättarna, ibland betraktas ett socialistiskt och demokratiskt Västeuropa som ett slags syntes av socialismen i öster och folkstyrelsen i väster.

För att få en mera konkret bild av en av de viktigaste tankegångarna inom den tredje ståndpunktens ram kan vi ta upp några satser av Beuve Méry, som i Le Monde framträder som den franska neutralismens målsman. Beuve Méry skriver (31 januari) att den stora majoriteten i Västeuropa inte önskar någon "stalinistisk" kommunism. Men, fortsätter han, dessa människor "är på det klara med att för att undgå kommunism och frihetens förlust i Västeuropa är det nöd-

vändigt att undgå krig". Och han fortsätter med tesen att "historiskt har upprustning alltid funnit sin naturliga kulmination i krig. Kriget är oundvikligt så snart de ekonomiska och psykologiska följderna av kapprustningen blir outhärdliga. Detta betyder inte att Västeuropa inte bör ha något försvar. Men upprustning är icke i och för sig en konstruktiv politik." Slutligen uttalar han oro för att konsekvensen av den politik som nu föres skall bli ett "amerikanskt heligt krig mot den andra hälften av världen" och att de västeuropeiska regeringarna kommer att betrakta en sådan katastrof som ofrånkomlig. Det bör påpekas att en av Norges få anhängare av den tredje ståndpunkten, Jakob Friis, säger sig ord för ord kunna underskriva denna deklaration (Samtidens tredje nummer i år). Emellertid finns det säkerligen många neutralister som går ett steg längre och kommer fram till en nära nog oundviklig pacifism.

Utgår vi från denna teckning av den tredje ståndpunkten, måste de första reflexionerna bli: Vad är det för sammanhang mellan de satser som här uppställs och kravet på neutralitet i konflikten mellan väst och öst? Vad är det för positivt program för fredens bevarande som skymtar bakom framställningen, men som inte formuleras?

Främst bör dock ett mera allmänt resonemang beaktas som ofta framträder hos den tredje ståndpunktens försvarare och som antydes även av Beuve Méry. Kriget blir, säger man, så totalt ödeläggande att det till varje pris måste undvikas. Man är här vid gränsen till den rena pacifismen, om också motiveringen är en annan. Man står också nära den sats som i Frankrike formulerades som försvar för Münchenpolitiken för tolv år sedan: "Jag är hellre en levande tysk än en död fransman."

Talet om att hela vår värld skulle gå under i händelse av krig hör uppenbarligen till de uttryckssätt som är lika orimliga som suggestiva. Men att ett nytt krig kan tänkas bli ännu mera ohyggligt och förödande än de båda första världskrigen är ostridigt. Vill vi, av dessa eller andra skäl, verkligen säkra oss mot krig, finns emellertid blott en tänkbar väg: underkastelse inför hotet eller angreppet. Vi måste göra klart för oss att detta blir följden av satsen om undvikande av krig till varje pris. Vi skall inte bara vara neutrala, vi skall också vara försvarslösa, eller i varje fall inte använda vårt försvar. Konsekvensen härav skulle bli att den världsrevolution som de ryska härskarna

talar om, den världserövring som de tänker på, kunde genomföras utan svärdslag. I stället för ett fruktansvärt krig skulle vi få en fruktansvärd ockupation. Ja, säger några, det är riktigt, men en ockupation är dock mindre förstörande än ett krig; och för övrigt, efter årtionden eller århundraden kommer den ryska regimen att uppmjukas — och den uppmjukningsprocessen går fortare om segern vinnes genom motståndarnas underkastelse i stället för genom deras besegrande.

Låt oss, under avsky för denna tankegång, följa den till dess yttersta konsekvenser. Det går inte att vinna fred genom undergivenhet. Ty även om Europas folk — vilket är otroligt — skulle anamma självuppgivelsen, kommer inte Amerika, säkert inte heller England, att göra det. Och vad blir då resultatet för de folk som kapitulerar? Helt enkelt att de blir ryssar, utbildas i rysk krigstjänst, uppfostras till kamp mot de stater som inte sträckt vapen. Kapitulanten av i dag blir i morgon en väldresserad rysk knekt, som skall slåss mot dem vilkas idéer han delar eller i varje fall känner sympati för. Den utväg som här rekommenderas är inte bara gemen som tankeexperiment, utan helt enkelt en illusion.

Vad innebär då Beuve Mérys satser? Rustningarna kan föra till krig, det är sant; det är osannolikt men inte uteslutet att ett starkt Amerika angriper Ryssland. Men än sedan? Om vi inte godtar den nyss kritiserade pacifistiska synpunkten, så måste dessa risker tas. Vi kan göra allt för att motverka dem, men vi kan inte skapa ovillkorliga garantier mot dem. Vad vi däremot vet är att om vi inte upprustar, om inte Amerika är starkt, så är vårt öde fullbordat. Hur kan man som Beuve Méry säga att Västeuropa bör ha ett försvar, men samtidigt halvt om halvt ta avstånd från denna tanke genom att tala om att upprustning inte är någon konstruktiv politik och att försvaret inte får bli så starkt att det lockar försvararen att bli angripare? Det är självklart att upprustning inte är konstruktivt — att den inte skapar nya värden — men den är nödvändig för att vi skall leva. Det är självklart att försvaret inte bör bli onödigt starkt — men vi behöver sannerligen inte i dag resa det bekymret för Västeuropas räkning.

Till den tredje ståndpunkten hör också beklagandet av att upprustningen begränsar det sociala reformarbetet. Vi är alla med på den

tanken, men vad har den med saken att göra? Det sociala reformarbetet måste så långt möjligt fortgå — inte bara därför att det ökar motståndskraften mot kommunismen, utan främst därför att vi i demokratins och humanismens namn önskar det. Men låt oss inte blanda bort korten genom att beteckna dessa reformer som det viktigaste medlet att höja värnkraften. Den inre kommunismen kan och bör bekämpas genom att samhället ständigt görs bättre — men de ryska arméerna hejdas inte med socialpolitik, utan med vapen.

Redan det sagda visar hur den tredje ståndpunkten glider mellan skilda, var för sig till en viss grad tilltalande, men oförenliga och ogenomtänkta reflexioner och värderingar; konsekvenserna blir, även från anhängarnas utgångspunkter, förstörande. Det är en verklighetsflykt som här försöks, förståelig därför att den framtvingas av en spänning och en oro som vi alla delar, men förkastlig därför att *den är en verklighetsflykt.*

(DN 17/6 1951, *Tredje ståndpunkten — en orimlighet* 1951.)

Tredje ståndpunkten och USA

I DEN TREDJE STÅNDPUNKT som vägrar att ta ståndpunkt till världskonflikten ligger tendensen att betrakta denna som en konflikt mellan USA och Ryssland, med Europa, Västeuropa, som en för närvarande oskyldigt lidande tredje man, som en i framtiden medlande och dömande tredje kraft. Detta betraktelsesätt är förståeligt: i dagens situation framstår de två mäktigaste staterna som de egentliga motståndarna i det kalla kriget, och även de västeuropeiska stater som är allierade med USA söker efter måttet av sina krafter att vid skilda tillfällen bromsa den amerikanska aktiviteten.

Bristen på realism i denna syn på läget är likväl påtaglig. USA är med starka band knutet vid Europa: det består av utvandrade européer, dess härskande åskådning är en kristet färgad humanitär idealism av europeiskt ursprung — och, framför allt, Västeuropas undergång skulle medföra en ofantlig försämring av Amerikas position. Men Europa är i ännu mycket högre grad beroende av USA. För Europa gäller det livet, uppenbart och omedelbart. Tänk bort Amerika, och Västeuropa är inte längre till, det förvandlas till några nya, från Moskva styrda republiker i Sovjetunionen. Den tredje ståndpunkt som *nu* vill proklamera Europas oberoende av både väst och öst blir därför i praktiken ett försök att bana väg för den ryska erövringen. Att detta i grunden inses även av dem som står neutralismen nära framgår klarast av att just dessa personer reagerar starkt då USA synes benäget att koncentrera sina hjälpaktioner till Asien i stället för till Europa — när det gäller kan man inte blunda för insikten att Europa inte kan leva utan Amerikas stöd.

Denna insikt utesluter naturligtvis inte att de västeuropeiska staterna kan och bör öva inflytande på den amerikanska politiken, att det är en gemensam politik för västern som om möjligt bör utformas. Den utesluter inte heller förhoppningar om att ett Västeuropa, som

saneras och enas under skydd av Amerikas makt, i framtiden skall bli i stånd att värja sig utan hjälp. Det är i själva verket detta mål som den amerikanska politiken arbetar för.

Till de vaga känslor och föreställningar som ingår i den vaga neutralismen hör också en antiamerikanism med skilda motiv och traditioner som drivkrafter. Oviljan mot beroendet tar sig uttryck i ovilja mot beskyddaren, själva makten framkallar irritation, den tacksamhet som lånen och hjälpsändningarna mottas med är blandad med olust och därmed också med en nypa illvilja. Dessa alltför mänskliga känslor är det knappast lönt att kritisera; de brukar bli mindre starka och farliga om man är medveten om deras ursprung. En traditionell känsla av överlägsenhet gentemot det "unga" Amerika spelar också in; här kan konservativa och radikala neutralister mötas i högfärd och förakt. Grundvalarna för den känslan är Amerika i färd med att förstöra genom sin litterära blomstring, sina enastående insatser inom natur- och socialvetenskap, sitt arbete för folkbildning och social utjämning.

Viktigare är kritiken av Amerika från klart politisk, främst socialistisk, synpunkt. USA beskrives som efterblivet, därför att det saknar socialistiska partier av betydelse; sedan ett sekel har europeiska doktriner förkunnat att socialismen snart skall komma till USA, men i själva verket har denna riktning, efter en kort uppgångsperiod i början av detta århundrade, oavbrutet försvagats. Man talar efter marxismens mönster — med dess eleganta beundran för aristokraten och överlägsna välvilja mot proletären — om Amerika som småborgerlighetens och medelklassens fäste, om detta avskyvärda land där arbetarna inte är klassmedvetna och förbittrade.

Den som är övertygad anhängare av allmän socialisering har självfallet rätt från sina utgångspunkter: han måste betrakta Amerika med olust. Men den som inte är doktrinär socialist, utan ser det väsentliga i allmänt välstånd, social jämlikhet, medborgerlig frihet och folkstyrelse måste snarare i Amerika se ett föregångsland. Är det inte glädjande att den stora massan av arbetare känner sig som medelklass därför att de har det bra? Är det inte i den riktningen den svenska socialdemokratin arbetat och arbetar, med i det hela obestridlig framgång? Och är det inte något olidligt med dessa intellektuella,

som är förtvivlade över att arbetarna är nöjda och inte hatfulla och revolutionära?

Det finns mycket att kritsera i USA: ett slags schablon och trivialitet i umgänge och attityder som är mer utbredd och markerad än hos oss, fördomar och orättvisor mot negrerna och andra folkgrupper, de snabba politiska kastningarna, en tendens till likriktning, inte genom statens utan genom den allmänna opinionens tvång — och mycket annat som den vakna amerikanska samhällskritiken ständigt erinrar om. Men vi måste ha klart för oss att det här är fråga om sådana brister och svagheter som — på olika områden — har motsvarigheter i europeiska demokratier. Vi måste lära oss att tala om Amerikas förtjänster och fel på samma sätt som vi talar om Sveriges, Englands eller Frankrikes. Klyftan går för varje demokrat inte mellan USA och Europa, utan mellan de stater som verkar för frihet och social rättfärdighet å ena sidan, tyrannierna å den andra. Den tredje ståndpunkten eller neutralismen får fritt framföras i Amerika och Europa — den är brottslig i Ryssland och andra diktaturer — därför är den tredje ståndpunkten en orimlighet.

(DN 18/6 1951, *Tredje ståndpunkten — en orimlighet* 1951.)

Socialdemokratisk kommunistpropaganda

KULTURSIDAN I MORGON-TIDNINGEN har under några veckor snarast varit ett organ för författare och organisationer som säger sig hävda den s k tredje ståndpunkten. Mot ett stort antal inlägg från detta håll svarar blott en artikel med klar västorientering; den unge socialdemokrat som skrev den, hr Torsten Landelius, har sedermera blivit överöst av glåpord av den, lindrigt talat, minst upplyste skribenten inom det motsatta lägret. Det mest oroande är emellertid att den propaganda som här bedrives i realiteten måste betecknas som kommunistisk. Den tredje ståndpunkten innebär att man inte tar ståndpunkt, att man, enligt hr Undéns blamanta yttrande för tre år sedan, står lika främmande för kommunism och "borgerlig storkapitalism". I de aktuella fallen är det fråga om något ännu värre. Man driver agitation till förmån för kommunismen i det socialdemokratiska huvudorganet och under den demokratiska socialismens mask.

Att så är förhållandet måste för varje läsare som ett ögonblick reflekterar på saken vara uppenbart. På sin höjd tar de författare det här gäller med några allmänna ord avstånd från den kommunistiska diktaturen; i övrigt ägnas framställningen alltigenom åt kritik av USA och åt krav på en politik av isolering gentemot västern. Tydligast framträder denna tendens i hr Artur Lundkvists artiklar, inte därför att Lundkvist i sak skiljer sig från de andra, utan därför att han är en artikulerad och skicklig skribent.

Huvudtanken är att demokrati inte finns någonstans, ty demokrati förutsätter socialism (varmed författaren avser "folkets", inte "statens" ägande av produktionsmedlen, vad nu härmed kan menas). Genom denna tes blir en grundläggande, för äldre kommunistisk doktrin kännetecknande förfalskning möjlig: ingen stat har demokrati, alltså är diktaturen i öster i princip likvärdig med folkstyrelsen

i väster. De skandinaviska länderna är relativt bra, men även här finns blott "en hybridform, som inte medger mer än ett slags halvdemokrati". Kapitalismen är fienden, och kapitalism råder enligt denna otroligt missvisande terminologi i alla länder utom de kommunistiska; i dessa råder, skriver visserligen hr Lundkvist i ett sammanhang, "statskapitalism", men i övrigt utgår han från att motsättningen gäller kapitalism och kommunism, och den i förbigående givna karakteristiken av kommunismen blir därför utan reell betydelse. Principiellt blir alla katter grå, det är det första steget, det andra består i att gråheten påtalas blott i fråga om väststaterna. Med dessa två grepp är övergången från socialism till kommunistpropaganda klar.

Det är detta andra steg, som ger artiklarna deras färg. Blott några exempel. Eftersom man kallar nordsidans armé i Korea kommunisttrupper, borde den motsatta sidans kallas "kapitalisttrupper". Det socialiststyrda England skickar alltså "kapitalisttrupper" till Korea. USA påstås vilja förvandla Västeuropa till "buffertstater och satelliter"; denna beteckning används sålunda på de fria, av Amerika stödda staterna, men om de ofria ryska satellitstaterna talas inte. Amerika slåss för att göra Sydkorea till "en satellitregim"; inte ett ord om att USA drog sig tillbaka från Sydkorea eller om att Nordkorea angrep och fick hjälp av det likaledes kommunistiska Kina. USA hyser "i inget avseende några tvivel på sin egen förträfflighet"; inte ett ord om den vakna och kritiska debatten i USA, inte heller om, att all sådan debatt är förbjuden i Ryssland. Freden skall räddas genom att Västerlandet offrar sin höga levnadsstandard för de efterblivna staterna — men intet sägs om att just USA anslagit milliarder för detta ändamål och att Ryssland vägrat att medarbeta i Marshallplanen. "I Asien utvecklas det makabra skådespelet av en kapitalism med överlägsen krigsutrustning, mot vilken outsinliga människomassor vräks fram till nedslaktning." Kan man gå längre i förljugenhet? Var och en vet dock att den stat som driver fram de "outsinliga" människomassorna är det angripande Kommunist-Kina — men även detta blir på ett mystiskt sätt kapitalismens skuld.

Att en författare som skriver på detta sätt med några ord förklarar sig inte vara kommunist saknar intresse. Vad han bedriver, medvetet eller inte, är kommunistisk propaganda, och propagandan blir blott farligare därigenom att den presenteras inom socialdemokratin.

Halvkommunismen hos några av våra medelålders författare är sedan länge väl känd. Den behöver i och för sig inte oroa; ofta är den säkerligen ett uttryck för ett konservativt fasthållande vid en ungdomlig inställning, ett fasthållande som bristen på kunskap och oviljan mot att inhämta kunskap gör relativt lätt. Värre är att den socialdemokratiska ungdomsorganisationen i Stockholm i ett visserligen ytterst oklart uttalande gått på en närliggande linje. Likaså att Morgon-Tidningen på senaste tiden ger en förgrundsplats åt halvkommunismen. Att meningarna bryter sig mot varandra på en tidnings kultursida är en naturlig sak, men en rad politiska artiklar av samma tendens på denna sida tyder på en avsikt. Skall Morgon-Tidningen falla tillbaka på hr Hirdmans klassiska ord att det inte kan vara fråga om kommunistpropaganda, eftersom aktörerna är socialdemokrater?

(DN 16/6 1951, *Tredje ståndpunkten — en orimlighet* 1951.)

Tredje ståndpunkten och det inre livet

EFTER ATT HA GENOMLEVT den på första världskriget följande revolutionstiden i München skrev Rainer Maria Rilke den 6 augusti 1919 ett brev om sina inre erfarenheter. Han förstod den avsky för kriget och den vilja till nydaning som besjälade de bästa bland upprorsmännen, men han delade inte deras tro på snabba och väldiga förändringar och fann att deras entusiasm ofta utnyttjas av hämndbegäret och maktlystnaden. "Egentligen kunde ", skrev han, "den oförvillade intellektuelle (Geistige) inte stå på någon sida, varken bland de hämningslöst framstormande eller bland dem som med gamla, inte mindre orättfärdiga och omänskliga medel stred mot det utbrytande brottsliga vansinnet: framtiden var varken hos de ena eller de andra, och den intellektuelle är nu en gång förbunden med och försvuren åt *den*, inte i revolutionärens mening, som tror sig från den ena dagen till den andra kunna upprätta en fri (vad är frihet?) och lycklig (vad är lycka?) mänsklighet, men i en annan, fördragsammare mening — han förbereder i sitt hjärta dessa stilla, hemlighetsfulla, vibrerande omvandlingar, ur vilka allena förståendet och enigheten i ett mera genomlyst fjärran skall framgå." Och i fortsättningen av brevet talar han om att han längtar efter gemenskap med naturen, men efter kriget inte kan vinna den. De människor som deltagit i kriget eller levat under kriget har "dragit sig så långt tillbaka från naturens värld" — "vad har trädet, ängen, skymningen att göra med dessa osaliga, förhärjande, dödande människor?"

Detta Rilkes perspektiv av år 1919 har i skilda varianter framförts efter det andra världskriget. En av dessa varianter finner vi hos Harry Martinsons luffare i *Vägen till Klockrike*: "När världen har blivit ett organiserat kaos fullt av varandra motarbetande maskiner då blir lättja och håglöshet en betydelsesak i jämförelse . . . En sådan värld är helvetet. Den är inte värd annat än att man flyr från den, blir ohör-

sam mot den, vägrar den sin vilja, undanhåller den sin kraft." Andra författare har mera programmatiskt och systematiskt framfört denna det inre livets tredje ståndpunkt och med den sökt stödja en politisk neutralism, ett avståndstagande från alla ställningstaganden.

Det är särskilt tre tankelinjer som här knyts samman eller var för sig framstår som avgörande. En religiös, för vilken den enskildes Gudsupplevelse och vilja till rening och frälsning kräver den stillhet, den fördjupning som är oförenlig med engagemang i det yttre livet, det onda livet; man är kanske beredd att hjälpa och lindra, men inte att ta position. Nära den linjen står diktarnas krav på en isolering, tillräckligt skyddad för att möjliggöra koncentration på det väsentliga, på en verksamhet som syftar högre och längre än till löpgravar och barrikader. Och i halvt politisk utformning möter samma attityd hos riktningar som i sin avsky för staten, våldet, kollektivismen, auktoriteten närmar sig anarkismens ovillkorliga hävdande av individens primat. Hållningen uppvisar skilda grader av självfallenhet, om man så vill av radikalism. Hos den ene är den så ofrånkomlig, det inre livets välde är så oomtvistat, att man inte ens reflekterar på att diskutera och motivera, hos den andre driver problematiken till värjande av stillheten och därmed till en aktion mot handlandet. Hos alla finns det drag som Rilke så lysande antyder: man tror sig förbunden med framtiden och finner därigenom, vid någon medvetenhet, en känsla av överlägsenhet mot det som händer och görs i dag.

Dessa hållningar skall inte närmare analyseras och inte alls kritiseras. Vad som bör sägas är däremot att denna distans från den politiska handlingen intet har att göra med någon politisk ståndpunkt, inte heller med den tredje ståndpunkten. Oväridsligheten innebär att man står utanför, inte att man tar position mitt emellan; lidelsen för det inre livet leder lika litet till neutralism som till inträde i folkpartiet. Det groteska i den sammanblandning som här stundom försöks är att den gloria som omger det utomvärldsliga används som vapen eller åtminstone som sköld i den politiska striden. Man anser sig såsom det inre livets utkorade kunna angripa motståndaren inte bara som politiker, utan som representant för det onda och handlande livet. Och vid motangreppet blir man martyr och begär en fristad vid livsförnekelsens och ångestens altare med respekt och medkänsla för

det företedda eländet. Det är en taktik som säkerligen bygger mindre på spekulation än på bristande medvetenhet, men den har i svensk debatt blivit tillräckligt anlitad för att böra beaktas.

Den Jesusgestalt som skimrar för politikens förnekare skulle i våra dagar inte förkunna vare sig Atlantpakt, världsrevolution eller neutralitet. Ingen ställer heller dylika anspråk på Rilkes intellektuelle eller Martinsons luffare. Men för dem som vill utforma samhällsskicket så att det särpräglade och personliga får skydd och försvar är det inte möjligt att stanna vid denna negativism. En radikal ovärldslighet kan visserligen sägas vara oberoende av allt yttre, kan till och med stimuleras av hårdhet och tvång; det är inte svårt att tänka sig Jesus i ett koncentrationsläger, och berättelserna från dessa vittnar om att personlig storhet en och annan gång blommar i eländet.

Men i det stora hela, det kan vi väl vara överens om, är det inte så. Även det inre livet strävar till uttryck, i förkunnelse och dikt. I nutidens statstyrannier är, mer än kanske någonsin förr, dessa uttryck förbjudna, själva möjligheterna till fri meddelelse undanröjda. Rilkes intellektuelle kan i ett sådant land inte fly till dikten, Martinsons luffare kan inte protestera mot samhället genom "lättja och håglöshet"; båda blir kuggar i maskineriet, antingen som besjungare av makten eller som arbetare i slavläger. Och på längre sikt blir också den mest radikala ovärldslighet otänkbar; den meditation och det grubbel ur vilket de inre upplevelserna spirar fram bedövas av inlärandet och propagandan. Även det inre livet behöver friheten, och det är i dess namn som friheten skall försvaras.

(DN 20/6 1951, *Tredje ståndpunkten — en orimlighet* 1951.)

Fyra tal

En fast hållning (1940)

I DET STORA HELA innebär tiden 1815—1914 en utveckling fram emot utjämning. De yttre förutsättningarna härför äro lätta att konstatera. Det materiella välståndet ökas, lönerna flerdubblas även för de fattigaste arbetargrupperna, det uppstår ett välstånd, som tidigare var okänt. En långvarig fred råder, Europas befolkning ökas under detta sekel från 200 till 450 millioner, och under samma tid är antalet i krig stupade i Europa mindre än det antal, som föll i det amerikanska inbördeskriget 1861—1865, alltså i ett krig inom ett folk med mellan 30 och 40 millioner invånare. Det var en fredsepok, som ur vissa synpunkter är enastående i mänskligheten historia.

Under samma tid gingo vetenskapen och tekniken framåt. Den allmänna bildningen utvecklades. Även om denna folkbildning i sin begynnelse kunde te sig bornerad och ytlig, var den dock förutsättningen för en mera allmän, utbredd och fördjupad kulturell odling. Den folkstyrelse, som stått som väsentlig på den tidigare liberalismens program, realiserades i land efter land, och även i de länder, där man ställde sig som motståndare mot dess införande, skedde detta på grund av skäl, som kunde sägas vara tillfälliga: man ansåg folket inte vara moget för självstyrelse. Man utgick från att i en tid, då allmännare bildning vunnits, då över huvud taget samhället lyfts till en högre nivå, då skulle den av medborgerlig frihet och folkstyrelse präglade regim, som allmänt önskades, också kunna realiseras.

Det kan därför sägas, att under detta århundrade uppstod en ny värdegemenskap. Den värdegemenskap, som förelegat i religionens hägn under föregående århundraden, bröts sönder genom de idéer, som kulminerade i franska revolutionen. En period av ideologiska och politiska strider utbröt. Denna period övergick så småningom i

ett skede av fredlig sammanlevnad och materiell och andlig utveckling, och vi komma fram till en ny tid av allmän värdegemenskap. För några årtionden sedan utmärktes alla de västerländska staterna av att samma värderingar på några väsentliga punkter förelågo inom inflytelserika och betydande folkgrupper. Inte alltid blevo dessa värderingar bestämmande för handlandet. Nu som i alla tider, i alla situationer, kunna vi naturligtvis konstatera, att det finns en motsättning mellan de ideal, som propageras, och de handlingar, som utföras. Men det väsentliga var, att man i det hela bekände sig till samma tro. Det var en tro, som kan sägas innebära en modifierad, en från sina mest påtagliga överdrifter frigjord liberalism. Man tänkte sig fortfarande allmänt ett mänskligt framsteg under förnuftets hägn. Teknikens utveckling och Darwins biologiska teorier, som snabbt slogo igenom, tycktes bekräfta denna tro. Man tänkte sig, att den mänskliga samlevnaden skulle ordnas i toleransens hägn. Man utgick från att de motsättningar, som förelågo, skulle kunna avvecklas utan öppna och hårda konflikter. Och denna tolerans innebar, väl att märka, att de politiska riktningarna i allt högre grad och allt mera medvetet utgingo från att de inte utan vidare kunde genomföra sina egna mål. Enligt Rousseaus tanke, en av de linjer som varit viktiga i demokratins historia, föreligger ju i varje samhälle en allmän vilja, som kan konstateras genom majoritetsbeslut och som måste bli bestämmande. Denna tanke på majoritetsstyret försvagas under denna period av fredlig samlevnad, man kommer över till att även de demokratiska riktningarna erkänna, att folkmajoriteten vid sina beslut måste ta hänsyn till minoriteterna, att toleransen måste innebära, att man sätter en gräns för förverkligandet av sina egna önskningar.

Vi ha ett exempel av betydelse i vårt eget land, där vi kunna se, hur den svenska socialdemokratin på punkt efter punkt har vikit tillbaka från sina tidigare linjer just ur den synpunkten, att i själva verket ingen reform är av verkligt värde, ingen reform kan bli för framtiden betydelsefull, om den inte godtas även av grupper, som ställa sig kritiska, som från början äro tveksamma men så småningom kunna övertygas. Man tänker sig till och med, att stora sociala omvälvningar inte få företagas, därför att sådana innebära, att människornas möjligheter att bestämma sig i en viss riktning förändras; om man tar bort ett socialt system och ersätter det med ett annat, så får man i

själva verket andra människor. Man utgår från att varje reform måste ha en så moderat karaktär, att det fortfarande finnes möjligheter för minoriteten att förvandlas till majoritet.

I den värdegemenskap, varom jag nu talar, framstår individens lycka och frihet såsom mål för staten. Man föreställer sig i allmänhet, i anslutning till den gamla liberalismen, att de olika grupperna, de olika individerna så att säga utan vidare ha vissa rationella intressen, som de vilja göra gällande. Man vill därför så litet som möjligt påtrycka grupperna sin vilja. Det skall föreligga en fri utveckling. Därigenom, föreställer man sig, komma de olika folkgruppernas egentliga tankar fram. Samtidigt bli de nationella värdeföreställningarna alltmera omfattade, grupper, som i början ställde sig kritiska eller skeptiska till dem, börja godta dem.

Denna nya värdegemenskap vanns framför allt kanske under tiden före det första världskriget, men den har i många stater blomstrat även senare. Det är ingen förhävelse, då det säges, att vår svenska stat hör till de förnämsta exemplen på att en demokrati kan på det sättet leda fram till en fri enhet av olika medborgargrupper, kan leda fram till en avspänning så betydande, att det hela tiden för de flesta är medvetet, att de skiljande momenten äro oväsentliga i jämförelse med de enande.

Men i alla stater har utvecklingen icke gått denna väg. Vi kunna se, hur det under senare tid har uppstått en ny väldig ideologisk brytning i västerlandet, av orsaker som jag inte här skall ingå på. Idéer ha framträtt, som på mycket centrala punkter ställa sig kritiska mot den värdegemenskap, mot den grupp av ideal, som har sammanknutit västerlandet tidigare. Det är svårt för en person, som är motståndare till dessa ideologier, dessa totalitära ideologier från de senaste årtiondena, att med tillbörlig objektivitet beskriva dem. Jag skall bara beröra några få punkter.

Man utgår från att det föreligger en kollektivitet, vare sig denna har klassens eller rasens eller den av en idé sammansvetsade elitens kännetecken, vars syften det gäller att tillgodose. Man förutsätter att de enskilda människorna väsentligen skola användas som medel i denna kollektivitets tjänst. Den enskilda människans frihet, sådan vi känna den i de liberala staterna, för att ta detta allmänna uttryck, anses föraktlig, anses förstöra denna tvungna kollektivitets möjlig-

heter, och man utgår från att begränsningarna eller undertryckningen av dessa friheter skall bli så fullständig, att medborgaren inte bara underlåter att opponera utan också med hänförelse och entusiasm omfattar de föreställningar, som äro de för kollektivitetens styrelse utmärkande. Med denna kollektivitetstanke följer med nödvändighet en uppdelning i nationer eller stater i olika klasser. Det finns ett danskt ordstäv, som säger: vi äro inte ringare, därför att vi äro färre. Det är ett liberalt uttryck i denna mening. Enligt totalitär ideologi kan en sådan tankegång inte försvaras. Man är just ringare, därför att man är färre. Ju färre man är, desto ringare är man, och en stor kollektivitet kan därför utan respekt, utan tolerans förkväva de minoriteter, som ställa sig i dess väg.

Bakom denna tanke ligger en föreställning, som tidigare kanske klarast framträtt i vissa varianter av marxismen, nämligen tanken på att människorna kunna förvandlas. Jag nämnde nyss, att det varit något väsentligt för tidigare värdegemenskap, att människorna antas ha på något sätt naturliga intressen, inställningar, åsikter, och att dessa böra respekteras och i själva verket ha en fasthet, som påkallar respekt. Enligt den totalitära föreställningen kunna människorna förvandlas i en långt högre grad än man tidigare tänkt sig, och framför andra gäller tanken, att man genom våld kan skapa samtycke. "Forza e concensu", våld och samtycke, är en princip, som framhävts särskilt under senare år av Mussolini och som är avgörande för förståendet av hela denna tankegång. Det är våld och samtycke, som behövs, men våldet skapar samtycke. Genom våldet vinner man om inte genast så efter ett par årtionden samtycke. Man blir därför, även om man börjar i skydd eller med hjälp bara av en liten minoritet, inom en begränsad tid legitimerad och kan åberopa sig på de demokratiska föreställningar, som man från början förklarat sig förakta och avvisa.

Med dessa linjer följer mycket annat. Det följer ett förakt för hela den toleransprincip, som utmärkt den gamla värdegemenskapen. Det följer ett förakt för hela den debatt, som utgår från att man genom rationella överväganden skall komma till för alla godtagbara resultat. Det följer ett förakt för den allmänna humanitetsföreställningen, som är ett slags utslag av toleransprincipen i vidare mening.

Jag skall inte ingå på någon närmare diskussion av dessa läror. Jag

vill bara betona, att desamma — det bör erkännas även från det håll, där man ställer sig avvisande till dem — på många punkter ha gett oss perspektiv och insikter, som vi tidigare inte ägde. Tanken på det förnuftiga övervägandets betydelse, på debattens värde, på omöjligheten att förvandla människorna, som varit så stark tidigare, ha vi måst modifiera. Man måste, hur man än ställer sig, erkänna, att här öppnats nya perspektiv.

Vad jag vill betona i detta sammanhang, när jag nu tillåter mig att sluta mitt anförande med några mera personliga anmärkningar, är, att det förefaller mig vara en plikt för oss alla att söka pröva de olika läror, som här framställas, att försöka göra det utan fruktan, att försöka nå en ståndpunkt, som vi kunna säga stå i överensstämmelse med våra egna hedersbegrepp.

Fichte sade, när han diskuterade den materialistiska och den idealistiska filosofins möjligheter, att ingendera linjen i själva verket kan vetenskapligt motiveras. Den filosofi man väljer blir beroende på den människa man är. Jag skulle vilja framföra den tanken, att vi bör göra klart för oss, vilka människor vi äro, vilken åskådning som tilltalar oss, vilken kombination av föreställningar från olika håll som vi kunna förkunna, som vi kunna tro på utan uppgivande av vår heder.

Det saknas emellertid inte försök att anvisa vägar, som göra denna fria prövning, själva denna vilja att nå klarhet, överflödig eller meningslös. Jag skall ett ögonblick stanna vid en sådan väg, som för närvarande i vårt land synes äga en viss popularitet, och som representant för den skall jag ta den framstående humanist, som för några dagar sedan vid Tegnérfesten i Lund talade till den akademiska ungdomen, professor Fredrik Böök.

"Vi äro alla vassrör, som vaja hit och dit för stormen, och huvudena böjas utan åtskillnad", säger han "men vi äro tänkande vassrör. Som sådana skola vi tänka ödmjukt, anställa fromma, uppbyggliga betraktelser, som det anstår ett bräckligt rö." Hans linje är ödmjuk, och han låter Tegnér bli dess talesman. Några citat av Tegnér från den tid, då denne trodde sina ideal vara på väg till seger, användas för att visa, att Tegnér i själva verket trodde på den historiska utvecklingens förnuftighet och i segraren såg framtidens utvalde. Tegnér blir en anhängare av den för Hegel och Marx gemensamma his-

toriefilosof, som söker tolka varje inträffad förändring som ett framsteg, som, för att använda ett ord av Hegel, söker se förnuftets ros i samtidens kors. "Det vetande, som är sant, är det, som förändrar världen", säger Böök. Han underförstår här, att det, som förändrar världen, är sant. Ty han fortsätter: "Känna vi inte djupare än någonsin, att om vi tro på stormens herre, så måste vi tro, att den världshistoriens stora process, som tänkarna kallat för kvalfull, också är gudomlig."

Meningen kan inte vara mer än en enda. Allt sker till det bästa. Den som segrar har rätt. Gud är ständigt med de starkaste bataljonerna. Jag kan inte här ingå på de många omskrivningar, i vilka denna tanke framföres, eller de till intet förbindande reservationer, som pryda den. Det är tillräckligt att stanna vid huvudsaken. Vår tröst i denna tid skall bli den tanke, som Pope för mer än tvåhundra år sedan uttryckte klarare och enklare än någon förr eller senare kunnat det: "Whatever is, is right." Makt är rätt. Varje segrare är försynens eller ödets man. Hell segraren, ve de besegrade! För oss svenskar är direktivet klart. Svårigheter kunna uppstå blott under den tid, då striden synes oavgjord. Med segern kommer lösningen, vem som än segrar. Om östern, västern eller södern segrar är för oss likgiltigt. Vi skola mottaga varje segrare med samma ödmjukhet, och ödmjukhet innebär, väl att märka, inte endast politiska eftergifter, framtvungna av ett litet folk. Den innebär, att vi skola hylla segraren som den utvalde, att vi i österländsk underkastelse skola förklara, att den, som har den största luftflottan, de flesta kanonerna och regementena, han är vår herre i anda och sanning.

Har Tegnér, den man som många av oss betrakta som det svenska geniet framför andra, velat ge oss detta råd? Nej, det är en förfalskad Tegnér man bjuder oss. Professor Böök skrev själv för tjugu år sedan om "det ridderliga draget i Tegnérs natur", om att Tegnér hade "den födde oppositionsmannens benägenhet att försvara de synpunkter, som voro impopulära, och vända sig mot den härskande opinionen". Under de omvälvningar, som övergingo Europa i början av 1800-talet, trodde han på de idéer, som förtrampades. Vid 35 års ålder, vid jubelfesttalet 1817, då den franska revolutionens idéer undertryckts och den heliga alliansen upprättats, skrev han: "Vad är det folken fordra i norr och söder? De fordra endast vad statens natur

självmant kräver, såvida den skall vara en bildningsanstalt för mänskligheten och inte en negerplantage med millioner slavar och en enda herre med sina underfogdar. De fordra att själva få stifta de lagar, de skola lyda, att själva få bestämma de bördor de skola draga. De fordra ansvar även från de härskandes sida. De fordra yttrandefriheten så fri och oförkränkt som ordningen och landets säkerhet kunna medgiva, emedan den är frihetens andedräkt, emedan var och en som onödigt inskränker den skär tungan ur statens mun och förråder, att han, likt orientens tyranner, vill betjänas endast av stumma slavar." Detta är klara ord! Även hos den åldrande, konservative Tegnér saknas varje uttryck för tillbedjan av makten såsom sådan. Låt oss inte förnedra oss själva genom att indikta servilitet till och med hos våra ärorika döda.

Är då den tanke, som här framförts, sann? Är det skeende, som för samtiden synes fyllt av meningslösa lidanden, ur en högre synpunkt endast ett steg framåt? Äro i grunden Attilas skövlingar, inkvisitionens tortyr, slagfältens offer, olyckornas stympade, ur denna högre synpunkt lika nödvändiga, lika värdefulla som forskningens flit, hemmets lycka, det fredliga arbetet? Ingen vill påstå det. Vad de historiefilosofer mena, som söka tolka händelserna som nödvändiga milstolpar på vägen till ett stort mål, är, att vissa bestämda världshistoriska omvälvningar måste tydas på detta sätt. Den som före omvälvningen, före händelsen påstår, att hur än omvälvningen eller händelsen blir beskaffad, skall den hälsas med glädje, förkunnar blott sin vilja till underkastelse inför makten. Låt oss respektera en naturlig fruktan, men låt den inte maskera sig som historiefilosofi. Skräck och vishet höra icke samman.

Man har talat om att vetenskapen i dagens politiska strider skall stanna i sitt elfenbenstorn för att i kylig avskildhet följa sin kallelse att tjäna forskningen och förnuftet. Det ligger något naturligt och riktigt i denna tanke. Man vill inte, att de, som måste vara fyllda av sanningens passion, skola inblandas i vardagens tvister, skola tvingas till kortfristiga synpunkter och värderingar av andra klass. Liksom munkarna i en tid, för vilken världen utanför vår egen var den starkaste verklighet, symboliserade likgiltighet för det jordiska, skola de intellektuella i en värld, som hyllar det rationella framsteget, präglas av det väsentliga i sin kallelse. Men en vetenskap, som är

stum, då de värden, den är satt att försvara, angripas, fyller inte sin uppgift. En vetenskap, som vill förvandla elfenbenstornet till en väderkvarn, vars rörelseriktning bestämmes av stormen utanför, har förrått sin egen sak. Den trygghet vi ha rätt att kräva är inte den, som alltid står underkastelsen till buds. Den är frihetens trygghet.

Vad jag vill kalla den religiösa linjen innebär, inte en utväg i den mening, som jag nyss angivit, men den ger sanktion åt valet och en belöning åt den väljande, som vi andra inte kunna göra anspråk på. Den troende anser sig veta, att det rätta segrar, om också icke i denna värld så i en kommande. Den goda handlingen, offret, det självpåtagna och ädelt burna lidandet värderas av en makt, starkare än världens samlade arméer. Varje ädel handling ingår i ett arv, som icke rost och mal kunna förstöra. Vår främste representant för den religiösa liberalismen har i ord uttryckt denna tanke så:

> "Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill,
> vad skönt du drömt kan ej av tiden härjas.
> Det är en skörd, som undan honom bärgas,
> ty den hör evighetens rike till."

Ingen vill angripa eller nedsätta denna tanke. Den har gett mänskligheten tillskott av ståndaktighet och mod, som alla uppskatta. Men för många av oss är tanken främmande. Vi tror inte på någon gud, som belönar uppoffringen, inte heller på att de tankar, som vi finna goda, komma att likt ädelstenar samlas i någon dold skattkammare, inte ens på att historien kommer att företa en resning i alla de mål, där samtiden från våra utgångspunkter dömt fel. Vi tro, att historien är segrarnas historia.

Jag tror likväl, att även för oss en fast hållning utifrån en vald ståndpunkt är möjlig. Vi stödjas av en stark nationell tradition, på vars framtid vi förtrösta. Vi stödjas av en intellektuell och moralisk tradition, vars personliga betydelse ingen skepsis kan utplåna. Då jag talar om vårt mål och vår hållning, är det likväl inte som en person i lugn självförtröstan utan som en kamrat bland kamrater i en svår tid. Men det är i denna mening, i denna riktning, som jag tillönskar er, unga svenska studenter, att övervinna världen.

(Slutet av tal 15/10 1940 till studenterna vid Stockholms högskola, i huvudsak återgivet efter stenogram, *Idékritik* 1941.)

Den nya terrorn (1948)

KÄNN DIG SJÄLV!Var dig själv! Det är två uppmaningar som riktats till oss sedan årtusenden, och deras prestige är betydande. Ett ögonblicks reflexion visar visserligen att dessa slagord, liksom de flesta andra, inte är alldeles entydiga. Sökandet efter självkännedom är en verksamhet som förändrar den gestalt vi söker fånga; snart jagar vi, såsom Valérys Monsieur Teste, med en ficklampa på allt trängre och mörkare gångstigar. Men om jag väljer den anspråkslösare formuleringen: "Nå en ståndpunkt! Arbeta för denna ståndpunkt!" möter knappast samma svårigheter. Jag skall söka tillämpa den tanken på dagens politiska situation.

Taktiken, tendensen att begagna så effektiva medel som möjligt för att uppnå de högre syften vilka betraktas som mål, har alltid i viss mån förvanskat det politiska ställningstagandet. Man gör något eller säger något som i och för sig inte är ett riktigt uttryck för övertygelsen, i avsikt att vinna en mera väsentlig sak, men denna taktiska synpunkt har säkerligen hos oss spelat en större och mera förvirrande roll under de senaste årtiondena, särskilt sedan nazismens maktinträde 1933, än förut under hela den tid då en politisk debatt funnits i vårt land. I stort sett avskydde det svenska folket nazismen, och denna avsky ökades med Hitlerregimens expansion före kriget och under de första krigsåren. I takt med avskyn stegrades emellertid också fruktan för nazisterna, och därmed också fruktan att ge uttryck åt sin ovilja. Neutralitetspolitiken ansågs nödvändiggöra en hållning som skulle övertyga den potentielle angriparen om att vi även i vårt inre var likgiltiga eller åtminstone föga starkt engagerade.

En rad av våra ledande politiker gick med energi till detta värv. De fördömde hela kriget och betecknade de krigförande som galningar, som om svenskarna varit det enda förnuftiga folket i världen och som om icke vår framtida existens som nation var beroende av den

ena partens seger. De förklarade att krigets utgång var av ringa eller ingen betydelse för oss — samtidigt som rapporterna inlöpte om grymheterna i Polen, i Norge, i Frankrike. Det förekom till och med att ministertal i pressen spreds i förfalskade, défaitistiska versioner, vilka talaren själv inför sin svenska publik icke vågat använda. Möjligheterna att inskrida mot böcker och tidningar utnyttjades mot dem som gav uttryck åt svenska värderingar, men icke mot dem vilkas verksamhet var ett hot för oberoendet och självstyrelsen. Det kunde stundom synas tveksamt om här förelåg en medveten tävlan i slughet eller en omedveten tävlan i ohederlighet. Den taktiska, den diplomatiska attityden triumferade hos de härskande så totalt att det syntes osäkert om den verkligen var blott taktisk och diplomatisk.

Denna officiella inställning började påverka även de enskilda, dem som i statsmannatal kallas personer utan ansvar. Någon gång under de mörka åren 1940—42, då engelsmännen vunnit en framgång — kanske "Bismarck" hade sänkts eller italienarna för andra gången flydde över Tripolis öknar — träffade jag på gatan en gammal bekant, om vars liberala uppfattning jag inte kunde hysa något tvivel. Då jag sade några ord om "att just nu går ju kriget bra" fick jag till min förvåning svaret: "Jag vet inte riktigt vad du menar, jag ser kriget uteslutande ur rent svensk synpunkt." Mannen hade redan börjat tala som om han vore utrikesminister. "Den svenska ståndpunkten", det var som bekant den hoprullade igelkottens — men igelkotten gömmer i denna situation även ögonen, han är beväpnad men också blind.

Min avsikt är här inte att diskutera den svenska politiken under krigsåren. Inte heller att förneka att ministrar i sina uttalanden måste iaktta större återhållsamhet, för att stanna vid det klassiska ordet, än privatpersoner. Vad jag vill hävda är att den taktiska synpunkten under dessa år blev för bestämmande, att klyftan mellan de ord man uttalade och de åsikter man hyste — eller åtminstone privat eller efteråt sade sig hysa — blev för stor, att denna officiella listighet påverkade menige man och hotade att försvaga klarheten och motståndsviljan, att därmed följde en blandning av moralisk olust och godtagande av det omoraliska, som var onödigt markerad även med hänsyn tagen till att det gällde ett folk som stod utanför en för dess egen framtid avgörande strid. Under åren efter kriget har i Sverige,

liksom — efter vad man sagt mig — i vissa andra under kriget neutrala länder, den en gång inhämtade rutinen fortfarande praktiserats; en försiktighet, en rädsla att säga ifrån, som av utövarna förnummits som finess och diplomati, har färgat den utrikespolitiska debatten, och på många håll, särskilt det officiella, tycks man ha sett sitt ideal i ett folk av legationssekreterare. Dessa tendenser har varit desto farligare som den nu föreliggande situationen icke kännetecknas av en extrem fara som antingen snabbt måste bli realitet eller gå förbi, utan av en spänning som kan tänkas förbli under många år eller till och med under årtionden. Risken att vad som uppfattas som taktik skall bli karaktär, att diskretionen småningom skall utmynna i bristande förmåga att ta ställning, är nu en helt annan än under krigsåren, då man kunde räkna med fortvaron av en bunden indignation, när som helst möjlig att frigöra. Under de senaste månaderna har visserligen klarare linjer framträtt, men dimman, möjligheten, halvheten från en lång tid av behärskning och förkonstling kvarstår; det är tillräckligt, för att konstatera detta, att läsa de officiella talen och den officiösa pressen.

Frågan om ståndpunktstagande och ståndpunktsdeklaration måste också ses mot bakgrunden av de rörelser vilka under senare tid stått i centrum av oron och intresset.

De åskådningar som sedan årtionden spritt skräck och krig är i viktiga punkter likartade. De tror alla på att det goda uppnås med onda medel. Även Hitler och Mussolini såg vid horisonten en idyll, om också så reglementerad att den för många framstod som ett fängelse. Gemensam för dem alla är tanken att mänskligheten efter ett skede av konflikter, våld och förnedring skall nå, inte precis paradiset, men ett definitivt liv av fred, ordning, lugn och välstånd. Klarast, och utifrån de mest anständiga premisserna, har denna linje utförts i den kommunistiska regim som nu, ett ständigt större och svartare moln, hotar Europa och världen. Man erkänner, man bekänner med glädje att en lång period av förtryck, hårdhet, hierarki är nödvändig för att en gång friheten skall blomma. Lyckan skymtar som belöningen för svårigheterna, lidandet och till och med den frivilligt, som ett provisorium, godtagna ondskan. Den drömmen, första gången skildrad i Dostojevskijs *Onda andar*, har åttio år senare blivit en mardröm för oss alla.

Varför en mardröm? Låt mig föra bevisningen i olika etapper. Det enklaste och kanske mest avgörande svaret är att vi vägrar att låta oss själva och några generationer efter oss bli ett slags råmaterial i historiens verkstad. Vi vill inte bli drängar, ondsinta drängar, och vi vill inte göra våra barn till drängar, därför att en gång i en framtid lyckliga människor skall befolka världen. *Livet gäller oss.* Varför skall vi och generationerna kring oss gå i mörker för att en gång ljuset skall komma?

Men den synpunkten är i grunden sekundär. Det viktiga är att vi inte tror på den förvandling som de totalitära åskådningarna talar om. Vi tror inte på den romantiska dialektik enligt vilken friheten en gång skall bryta fram ur förtryck och underkastelse. Friheten är inte en explosion med tvånget och terrorn som dynamit, utan en mognad frukt av toleransen och sammanlevnaden under skyddet av lagar som siktar till individens frigörelse och säkerhet. Genom ofriheten förbereder man inte friheten, tvärtom. Man fostrar härskare som i varje impuls till självständighet och personligt ansvar ser ett hot mot sitt välde. Man fostrar behärskade, vilkas enda förhoppning blir att genom en orolig och välsinnad lydnad göra sig förtjänta av en subaltern existens. Friheten vid horisonten försvinner, kvar står tvånget, bugningarna, hårdheten och ångesten. En enskild människa kan inte förverkliga tanken att genom ett tomt och disciplinerat liv köpa sig frihet på ålderdomen. Ett folk eller en mänsklighet kan det än mindre. Vad man lockar oss med är en framtid av frihet, vad man omedelbart vill ge oss är en samtid av andligt elände; följer vi lockelsen, får vi eländet, men våra efterkommande får aldrig friheten.

Att denna insikt har vunnit plats även hos de totalitära lärornas förkunnare visar den omläggning av propagandan för dessa läror som alla kunnat iaktta. Kommunisterna, liksom förut nazisterna och fascisterna, har djärvheten att påstå att redan den regim som ursprungligen ursäktades som ett provisorium innefattar de värden som från början tillskrevs fulländningen. Man påstår att en ordning enligt vilken politikens riktlinjer från dag till dag omläggs av en diktator, enligt vilken vad som en dag är heligt den andra är förkastligt och förrädiskt, enligt vilken varje uttalande måste vara en lovsång till de maktägande, enligt vilken politiska partier, offentliga debatter, privata samtal av kritisk natur, ja, till och med strejker och krav på att

personligen få bestämma sina arbetsuppgifter är förbjudna — man påstår att denna ordning ger den sanna friheten.

Man går längre. Rousseaus absurda tanke att fången är fri blott han sitter fängslad enligt lagen förkunnas med allvar och anspråk på djupsinne; koncentrationslägrens offer och millionerna av slavarbetare är fria, ty det är i frihetens namn de pinas. Jämlikhet råder, trots de väldigaste skillnader i inkomst och social ställning, ty det är, säger man, i statens, det allmännas intresse som olikheterna genomförs. Så säger man i diktaturerna, och man finner eftersägare även hos oss. För tio år sedan lyssnade vi till resenärerna från Tyskland, respektfulla, tacksamma, ibland lugnt självsäkra, ibland litet tveksamma — hur mycket var man själv bedragen och hur långt kunde man bedra andra? — och senast för ett år sedan hörde vi en grupp i Ryssland kringfraktade resenärer berätta om allt utom om skräcken. Just nu är marknaden för dessa skämt dålig; må den förbli det.

Det är därför en metod att bortförklara och försköna då man sedan årtionden talar om strid mellan ideologier. Vad som utmärker de totalitära regimerna är icke främst åskådningen — den är knappast mer än en fana och ett lockbete — utan den av alla hänsyn obundna, till system upphöjda maktutövningen. Om denna maktutövning sker i fascismens eller kommunismens namn är likgiltigt. Den utgör ingen ideologi; när började vi kalla omänskligheten, tortyren, likvideringen för ideologi? Typiskt är att detta fördunklande tal om en strid mellan ideolgier föres endast i situationer då det politiska läget är ovisst, då man är rädd att det onda skall segra; ordet ideologi är en formel för anpassning som står mittemellan oberoendet och knäfallet, det är en artighet mot de farliga. Vem talade om ideologi då på en gång de nazistiska grymheterna var avslöjade och nazismens makt undergrävd? Vem vågade då säga att norrmän och danskar var invecklade i en ideologisk kamp; var och en visste att de stred mot bödelsdrängar och fångvaktare, inte mot en ideologi. Låt oss inte smutsa ner ord som religion och ideologi genom att använda dem då pinade människor och förtryckta folk strider för sin rätt att leva.

Att de totalitära regimerna trots allt kan vinna anhängare bland de fria folken är icke svårt att förstå. Ett agitationsvapen, särskilt för kommunismen, är den ursprungliga åskådningen, i praktiken sedan länge övergiven i hemlandet och nu användbar blott som exportarti-

kel. Men viktigare är andra faktorer. Man utnyttjar alla skäl till missnöje, begagnar inför varje samhällsgrupp de argument som passar den, för en i ordets mest egentliga mening ohämmad propaganda; kom ihåg att Hitler nådde makten inte genom att tala om krig, utan genom att utlova högre tullar åt bönderna, större trygghet åt arbetarna och minskad socialpolitik åt företagarna och att Lenins vallöften var jord och fred, inte socialisering och diktatur. Lögn och politik är begrepp som aldrig varit varandra främmande, men först de totalitära riktningarna har uppfunnit vad man kan kalla den totala lögnen, den lögn som kallar slaveri frihet och despoti folkstyrelse och som brukas på alla områden, i alla doser, mot alla grupper. Dessa metoder är möjliga därför att rörelsen, om den en gång vinner väldet, icke riskerar ansvar och redovisning. Då nedslås allt motstånd, och de som vågar påminna om givna löften ställs inför exekutionsplutonerna eller skickas till slavlägren.

Dag efter dag kan vi fastställa att denna taktik till en viss grad är effektiv. Tag de totalitära regimernas grymheter. Före kriget och i början av kriget mötte vi ständigt människor som vägrade att tro på den nazistiska terrorn; de talade om att inga bevis fanns, att uppgifterna var motstridiga, som om man kunnat vänta att den nazistiska statsledningen skulle givit officiella rapporter om tortyren. Men nazismens nederlag minskade frekvensen av dylika uttalanden; det var lätt att tro på den besegrades ondska. I dag möter samma skepsis beträffande kommunismens teknik, man vill inte tro på Buchenwald 1948, liksom man inte trodde på Buchenwald 1940; endast 1944—45 var det alldeles tryggt att tro på Buchenwald. Märk väl att de människor som i dylika fall har så svårt att tro ofta är hederliga och ömsinta, ur stånd att själva tänka sig som verktyg för grymheten. Men märk också att dessa människor, som visar en nästan pedantisk kritik, en mer än vetenskaplig kräsenhet inför icke helt bestyrkta skildringar, ofta är desamma som vägrar att skaffa sig den säkra kunskap de erbjudes, som aldrig läste en bok om Hitlers judeförföljelser och aldrig läser en bok om Stalins slavläger. De är icke lögnare, men de lever och vill leva i dunkel, de känner sig dragna till en hälsosam okunnighet.

— — —

Allt börjar med mystik och slutar med politik, skrev för fyrtio år sedan Charles Péguy, som, på en gång kristen, radikal republikan och patriot, blivit ett av det moderna Frankrikes stora namn. Vad han närmast tänkte på var Dreyfusaffären, hur den började som en strid mellan principer, förd med logikens och moralens vapen, hur den slutade som en tävlan mellan partier och politiska pretendenter, med de en gång väckta passionerna som medel i kampen om makten. Mystiken, det är i denna sats de stora och nobla drömmarna, politiken, det är de intriger och agitationer genom vilka kanske dessa drömmar delvis förverkligas, men under vilkas inflytande de också förvanskas och förbleknar. Vad man vill önska i svenskt samhällsliv och främst av den svenska ungdomen är mer av mystik i denna mening, en starkare och mera medveten vilja till stora insatser, en känsla av hänförelse inför värden som nu blott respekteras.

Här finns en skillnad mellan oss och de folk som deltagit i kriget och varit underkastade ockupation. Dessa folk vet vad det främmande väldet betyder, vad förtryck, våld, grymheter innebär. Men därför har också för dem begrepp som självstyrelse och frihet, vilka blir torra och slitna då de aldrig hotas, fått djupare verklighet och ny friskhet. Framför allt har de, som en eggelse och en säkerhet, bland sig människor av alla åldrar, yrken och samhällsgrupper som genom handlingar och besegrade lidanden visat sin tro och sin moraliska storhet. De vet att många skeptiker, likgiltiga och egoister i avgörande situationer förvandlades till hjältar, med en problemlös förvissning om värdet av ting som förut analyserats sönder och betraktats som tomma fraser och döda doktriner, med förmåga att möta tortyren och döden som underlägsna motståndare. De känner sig i de återvändande från Buchenwald, Sachsenhausen och Grini besitta bevis på att godheten och uppoffringen är stormakter, och de drar härav, med en logik som är mera passionerad än bindande, slutsatsen att dessa makter måste segra.

Det svenska folket, som besparats så många olyckor, har gått miste om dessa moderna helgon, om denna inspiration. Men det finns ingen anledning att betvivla att hos oss finns lika mycket av bunden tro och handlingsvilja som hos de folk vilkas öden vi följt med vördnad och medkänsla. Vad de tänkt, känt och uträttat har hjälpt och stärkt även oss, trots att vi inte alltid är villiga att förstå och erkänna det. En

man som Överland har sannolikt, i väsentlig mening och på lång sikt, betytt mer i nordisk politik under åren efter kriget än någon politiker eller officiell person. Låt mig sluta med en hyllning till dessa människor, som på ett helt annat sätt än vi själva gjort och räknar med att få göra, tagit ståndpunkt och tagit konsekvenserna av sin ståndpunkt.

(Utdrag ur tal vid vårfesten i Uppsala 15/5 1948, DN 16/5 och 17/5 1948, *Argument* 1948.)

Boningar i förnekelsens hus (1954)

EN ANGREPPSPUNKT MOT VÅR TID är att vi inte tror. Stjärnorna har tagits ned från himlen, som en fransk radikal belåtet förklarade för femtio år sedan; den tro på sanktioner för jordens liv som eldat, tröstat och givit trygghet är försvunnen, säger de kristna. Därför har vi blivit tomma och grymma och hyllar falska profeter. En lysande katolsk samhällkritiker, Donat O'Donnell, har skildrat den mänsklighet som skall leva då Gud är död.

"Den nya statens medborgare uppmuntras att se på arbetaren i koncentrationslägret inte med kärlek eller med dess dåliga ersättning medlidande, inte ens med hat, utan med total likgiltighet. De starka kommer att utnyttja de svaga effektivt och utan oro, ty, eftersom alla har samma möjligheter, vad har de svaga att klaga över? Komplicerade sinnestillstånd blir utomordentligt sällsynta. Den moraliska atmosfären blir kall och klar, och föremålen kommer att te sig helt annorlunda än vad de tycks vara i den egendomliga solnedgång som är kristendomens sista år."

Det är anklagande förutsägelser som möter överallt, i våldsam lidelse hos dem som i personlig skräck ser framför sig en värld utan helgade värden, i obesvärad affärslystnad hos dem som hoppas att Gud, liksom mjölkpriser och skattereformer, är värd tio tusen röster vid ett val.

Det vore simpelt att i denna alltför utbredda, aggressiva pragmatism se något för de religiösa utmärkande. De verkligt troende ser inte i Jesus eller Gud något matnyttigt, för tiden eller evigheten, utan gestalter som kommer dem att brinna av kärlek och längtan till efterföljelse. Men mot den tankegång jag skisserat finns sannerligen mycket att invända. Med den kristne historikern Butterfield kan vi

svara att ett värre pinande av andra än i striderna mellan de kristna inte förekommit ens i vår tid. Vi kan med samma stöd påminna om att det är den världsliga humanismen som förmildrat statens handlande och människors seder. Så i detalj, så samvetsgrant och ivrigt har sällan olyckliga, sjuka och gamla människors lott debatterats som i vår tids sekulariserade svenska samhälle. Det är fåfängt att söka drabba de demokratiska samhällena med de beskyllningar som hämtats ur kampen mot nazism och kommunism. Vi kan peka på att både troende och icke-troende kämpar mot vad vi ser som det onda, att både troende och icke-troende förtryckt, torterat och böjt sig för de härskandes onda bud.

Dock, de väsentliga problemen står kvar. Vi som inte tror kan säga att det är omöjligt att konstruera en Gud som inte är antingen ointressant eller orimlig. De som tror kan säga att vi inte vet hur en värld som under lång tid självklart, obekymrat, levt utan sanktionerade värden skall bli beskaffad. Det synes mig svårt att komma från att för de flesta står här sanningen mot nyttotron.

Men även i förnekelsens hus finns många boningar. Vår litteratur, vår poesi är full av övergångar, av symboler med osäker täckning, av fantasier på gränsen. Ofta finns tillfälle att här tala om en slapphet i tänkandet, som anständigtvis låter sig presenteras blott i bunden form. Ofta kan det vara frestande att erinra om det franska ordet att i klart vatten ser man botten nära, i grumligt vatten blir djupet omätligt. Likaväl är det här rimligt att tala om subtilitet och en insikt som spränger klarhetens ram.

Vår tid är kollektivismens, massmänniskans, nivelleringens, likriktningens, ofrihetens. Det är ett fördömande som sedan årtionden upprepats i otaliga variationer. En rad författare — Huxley, Orwell, Karin Boye, Kafka — har skildrat det samhälle som hotar, ett samhälle med människor som kämpar hopplöst mot helheten, som slår knogarna blodiga på ämbetsdörrarna, som förgäves söker sig fram till det Slott, det drömslott där makten och rättfärdigheten väntar, som i resignation, feghet, lydaktighet och karriärism görs om till statens ödmjuka tjänare. En rad politiska tänkare har eggat till kamp mot denna framväxande stat — en gudsstat, inte därför att staten följer Guds vilja utan därför att den ersätter Gud — de har sagt den redan vara förverkligad eller har förklarat den oundviklig. Redan för

sextio år sedan skrev Herbert Spencer att kollektivismens slutliga resultat "skulle bli ett samhälle som det gamla Peru . . . där massan av folket, uppdelad i avdelningar om 10, 50, 100, 500 och 1 000, styrda av tjänstemän av motsvarande grad och bundna vid sina respektive distrikt, övervakades i sitt privata liv likaväl som i sitt arbete och hopplöst trälade för att upprätthålla den härskande organisationen".

Inför de totalitära systemen verkar bilder som dessa snarare milda än överdrivna. Den utveckling som kollektivismens vedersakare tror sig kunna fastställa eller förutsäga gäller emellertid alla stater, demokratin — som därmed mister sitt innehåll — likaväl som diktaturen. Såtillvida tror jag oron är befogad som det vid ett visst mått av socialisering eller statsplanering blir omöjligt, även med bästa vilja, att bevara ens den politiska friheten. Hur en fri press — en press ledd av personer som är oberoende gentemot stat, organisationer och företagare — skall kunna bevaras om staten övertar produktionsmedlen tycks mig vara en olöslig gåta; detta blott som exempel, men den fria pressen har ända sedan den moderna folkstyrelsens framträdande betraktats som dess fundament framför andra. Det är därför nödvändigt att vid allt statsingripande tänka på den gräns utöver vilken styrelsens makt blir ett intrång i den enskildes frihet.

Men lika viktigt är att fastslå de enorma överdrifterna i de konservativ-liberala ideologernas angrepp och det godtyckliga i de skräckinjagande prognoserna. Ofta talar man som om 1800-talet utifrån enhetliga värderingar vore det stora framstegsskedet i fråga om inre samhällelig utveckling, medan vår tid innebär en regress. Det är tvärtom under de senaste årtiondena som de avgörande reformerna hän emot likställighet, trygghet och ömsesidigt bistånd genomförts.

Tag myten om massmänniskan, efter Ortega y Gasset spridd i samtidens debatt. Förr i tiden, det är tankegången, skulle människorna ha haft självständiga åsikter, ha varit särpräglade och autonoma; nu är de en massa, utan individualiteter, som tänker i flock och handlar i flock.

Vad som gör en sådan konstruktion möjlig är att man i ena fallet tänker på några tusen ekonomiskt oberoende intellektuella, i det andra på de väldiga grupper som i våra dagar är aktiva i samhällslivet. Att den stora massan för låt oss säga hundra år sedan hade mindre kunskap, var mera behärskad av den oreflekterade traditionen, hade

ofantligt mycket svagare förutsättningar för resonemang och ställningstagande, det glömmer man och tycks vilja glömma.

Eller tag föreställningen om stigande ofrihet, om hur bunden den enskilde blivit genom vad som skett under den tid vi äldre kan överblicka. Här har perspektivet på alldeles samma sätt förvanskats. En rik man var sannolikt friare i Sverige, England eller Amerika vid seklets början än vid dess mitt. Han var inte som företagare hämmad av regler och socialpolitiska föreskrifter, hans förfoganderätt över det ägda var nära nog absolut, han kände sig som martyr då skatten ökades från 4 till 5 procent av inkomsten. För det stora flertalet har friheten blivit större genom det ökade välståndet först och främst — vilket inte är statens förtjänst — men också genom alla reformer inom politik, socialvård och undervisning. Det finns längre fritid, större frihet i valet av utbildning och yrke, större frihet till politisk verksamhet, den större valfrihet över huvud som den högre standarden ger.

Det som nu främst oroar människorna är inte konflikten mellan tro och otro eller mellan de sociala grupperna; religionskrigen är förbleknade minnen, och klasskampen har i de lyckosamma demokratierna degraderats till en paroll som på sin höjd kan användas i festernas yra. Själva världens uppdelning är det stora hotet för framtiden, eller riktigare, att den fria världen hotas av tyranniet.

Hur detta hot är beskaffat har aldrig bättre klarlagts än då den ryska tidningen Pravda för ett par år sedan betecknade Stalin som "Själarnas ingenjör". Mussolinis och Hitlers ideologiska betjänter var fyndiga, men de nådde aldrig ända fram till en så perfekt precision. Själarnas ingenjör, det är härskaren som genom våld och propaganda formar folket efter sin vilja. Människornas djupaste tro skall helt enkelt gälla det outgrundliga, det växlande som ledaren representerar, den skall gälla själva makten. Så har framstegsteorins tanke på en fulländning av den jordiska tillvaron under uppgivande av den himmelska utopin slagit om i en överflyttning av det gudomligas attribut från himlen till jorden. Och medan skeptikerna kunde betvivla den himmelske gudens förmåga att ingripa, kan ingen betvivla den jordiske gudens kraft; han kan sannerligen inom det väldiga område som är hans slå med blindhet, förgöra amalekiterna och förinta So-

dom och Gomorra. Så skall då mänskligheten, den kommunistiska mänskligheten, äntligen nå *tron*, den oskärade och tveklösa som aldrig hört tvivlets viskningar eller förnekelsens protester. Det skall bli frid i själarna, även om det inte blir frid på jorden. Förr bjöds från detta håll åtminstone ett slags sekulär etik, som utlovade lyckans vinnande med ondskans medel: pina och döda, så blir det bra om hundra år! Nu är det den totala underkastelsen, den totala förnedringen, som förkunnas som frälsningens väg, som den redan vunna frälsningen.

Någon avspänning eller uppgörelse skymtar inte. Politikerna reser, talar och konfererar, problemen står kvar. Genom de nya vapnen har en ny fruktan drabbat människorna. För första gången i historien är det inte religiösa fantaster utan tekniker som talar om möjligheten av jordens snara undergång. Vi bör inte överskatta dessa risker: det är tänkbart att vapnens ohygglighet kommer att avvärja kriget, att ett atomkrig, om det nu skulle komma, inte blir mera ödeläggande än många äldre krig med primitivare vapen, att efter ett skede av kallt krig småningom skall växa fram en varaktig fred och en världsorganisation som garanterar freden. För den som, om också på avstånd, levat med i händelserna mellan 1933 och 1942, som upplevt känslan av skymning och ständigt närmare katastrof under dessa år, är det kanske lättare än för er att bevara en grad av optimism även i dagens läge. Men så mycket är klart att det enande av världen efter skräcken som vi hoppades på och nästan trodde på för tio år sedan inte blir era studentårs signatur — för er, liksom för så många tidigare generationer, blir den yttre spänningen ett inslag i ert sätt att tänka och känna.

Det är några saker jag gärna vill sluta med att tillönska er: ett fasthållande och utvecklande av den förnuftsmässiga hållning som är studiernas och forskningens förutsättning, ett avvisande av antiintellektualismen med de lockelser den erbjuder trättheten, förtvivlan och den andliga fattigdomen. Ett fasthållande också vid den demokratiska humanismens värden. Därmed menar jag inte bara att tyranniet skall fördömas och att de skurkar som smyger fram i skumrasket för att förstöra demokratin inifrån skall bekämpas — de personifieras av senator McCarthy — utan också och framför allt att den

obundna och heta debatten inom de fria staterna skall fortsätta. Det får inte bli någon beskedlig sammanhållning bakom den stora fronten; det skulle innebära att vår livsstil undergrävts av motståndarna. Denna vaksamhet, som är frihetens pris, kan i vår tid mer än förr förenas med förhoppningar. Ty vi måste komma ihåg att om motsättningarna i världen är stora, så är det pris som väntar vid deras övervinnande större än någonsin: aldrig har mänskligheten haft liknande utsikter att nå ett besittningstagande av jordens möjligheter.

Detta innebär inte någon rekommendation av spänningsromantik, beredskapsanda och anspänd aktivitet. Och en sådan rekommendation vore förvisso meningslös. Det är alltid olustigt att hänvisa till sin egen och sina vänners erfarenhet; det är som att åberopa ett hemligt vittne som inte kan inkallas och förhöras. Men jag tvivlar enligt denna erfarenhet inte på att ett starkt intresse för världens händelser är förenligt med, ja, hos de flesta är ofrånkomligt förenat med förmåga av inre, mera personliga upplevelser. Ni bär alla på frågor, känslor och tankar som kan göra den yttre världen avlägsen och besegrad: kärlek, vänskap, arbetsglädje och lust att tränga fram till nya insikter, längtan och oro och infall. Det är ändå mest i detta ni lever och kommer att leva. Och därför är det, trots att vi lever i vätebombens första år, med tillförsikt jag ber er hälsa vårens ankomst.

(Slutet av vårtal till Stockholms studenter 1/5 1954, *På krigsstigen* 1958.)

Det krossade Ungern (1956)

GE OSS INTE ORD UTAN VAPEN. Det är en tanke som ständigt kommer fram i skildringarna från det hoppfulla, kämpande och slutligen krossade Ungern. Vi har inte gjort så, vi har sänt ord, många ord, litet pengar, men inga vapen. Varför? Vi känner alla motiven, och vi anser väl nästan alla att dessa motiv är starka och avgörande, men vi måste redovisa dem, vi måste värja oss mot de tysta anklagelser som under dessa dagar kommit från hundratusentals lidande och stridande människor, vilkas sak vi tror på, vilkas sak vi nästan betraktar som vår egen sak, men vilkas vädjanden vi inte hörsammar.

Nationella och demokratiska uppror var möjliga ännu för hundra, ja för femtio år sedan. Enskilda människor med enkla vapen, borgare, studenter, arbetare, kunde hota eller till och med slå ned en förhatlig regim. Sedan dess har staten blivit starkare, starkast är den i det moderna tyranniet, vare sig det kallas nazistiskt eller kommunistiskt, där människorna blir redskap för en statsledning utan hämningar, där byråkratin, polisen och militären, organisationerna, partierna och tidningarna blott är de medel med vilka ledningen tryggar och utvidgar sitt välde. Vapnen i statens hand har fått en överväldigande kraft. Mot stridsvagnarna och bomberna från luften skyddar inga barrikader. Det har blivit lättare att kväva friheten, att komma de undertryckta och förpinade till hjälp har blivit svårare än förr. Krig förs ännu men blott under den tänkta förutsättningen att de kan lokaliseras.

Upproret i Ungern var inte av denna art. Hjälp till Ungern utifrån kunde inte tänkas utan överväldigande risk för ett världskrig, och inför denna risk ryggar varje folk, varje människa, som står utanför förtryckets och grymhetens samhällen, tillbaka. Vi kan inte, såsom den nationella och demokratiska frihetskänslan kunde göra 1848,

1914 och till en viss grad ännu 1939, önska ett krig för att frigöra de fångna folken. I allt detta ligger vår tids största politiska dilemma. Om det kan lösas, när det kan bli löst, vet vi ingenting om. Vi kan bara slå fast att vi står inför detta dilemma och att endast folkens samlande under en hela världen omfattande styrelse en gång i framtiden kanske kommer att lösa det.

Vi kan ge ord. Det är inte mycket, det är inte vad man närmast begär av oss, men det är något. "De har makten, jag har ordet, jag har ordet i min makt." De orden av Strindberg är ännu inte föråldrade, världen vore ännu mera mörk och tung om en kämpande och döende frihetsrörelse möttes endast med tystnad och likgiltighet runt omkring, om inte de förföljda, fångarna och flyktingarna kände förvissning om att vi i de fria folken tänker på dem, åtminstone i medlidandets avkylda form lider med dem, beundrar dem och hoppas för dem. Men det är inte bara för deras räkning vi talar. Vi talar för vår egen, därför att de, denna gång förgäves, verkat för ting som vi har gemensamma.

De studentorganisationer som anordnat detta möte bevisar att i denna sak den svenska demokratin är enig. Dessa organisationer företräder de stora åskådningar som en gång i het konflikt och nu i samarbete och lugn tävlan behärskar vårt lands politiska liv. Var och en av dessa åskådningar kan i dagens läge säga sig representera en tradition och en inriktning som kräver att de betygar den ungerska frihetsrörelsen sin medkänsla, sin solidaritet. Konservatismen har mer än någon annan riktning i vårt land appellerat till den nationella känslan, sett nationens frihet och självständighet som det omistliga värdet; det är för sitt nationella oberoende som Ungern kämpar. Liberalismens stora paroll har varit folkstyrelsen och den fria tanken; de idéerna är också det stridande Ungerns. Socialdemokratin har med större kraft än andra åskådningar verkat för utjämning och social rättfärdighet; den vet att det är dessa värden som nu i socialismens helgade namn förtrampas av de ryska arméerna.

Men viktigare än detta är att vi alla inom alla demokratiska partier och riktningar är ense om frihetens primat. Det är friheten i alla former som nu krossas i Ungern efter några dagar av bedrägligt hopp om att den skulle återvinnas. Den nationella friheten, den politiska friheten, den sociala friheten. Det säges ofta och med rätta att alla

friheter är begränsade, att någon ovillkorlig frihet inte finns, och ofta har med sådana relativistiska motiveringar frihetstanken undergrävts och friheten förintats. Vi har nu ännu en gång sett hur stor skillnaden är mellan frihet och ofrihet, vilken stor sak som friheten är. Bevisen har strömmat till oss om hur de människor som under en kort tid trodde sig leva i gryningen av en ny frihet gladde sig åt den, kände sig lyckliga över att få leva i ett fritt land, över att få tala fritt, arbeta fritt, rösta fritt. Dessa människor har påmint oss om hur eftersträvansvärda, hur storslagna de ting är som vi är benägna att betrakta som självklara, tryggade och nästan likgiltiga.

Glädjen är slut, förhoppningarna är förintade. Den ryska armén har gått fram över Ungern; vad som nu sker, vad som återstår är att människor avrättas, sänds till slavläger, ånyo infogas som lydiga verktyg i statsmekanismen, flyr över gränserna i ångest. Vi har inte skäl att hata de människor som slår ned friheten, skjuter frihetsmännen, driver de besegrade till fängelse eller landsflykt. De är redskap, i regel okunniga och vilseledda, formade och hetsade av en statsledning som de inte kan nå, inte påverka, som är hård och avlägsen. Men vi kan hata den regim som i de enskilda människornas totala dressyr ser fulländningen, som tvingar dessa människor att pina, undertrycka och döda dem som längtar efter frihet. Vi kan avsky härskarna i denna regim; i en sådan regim blir härskarna onda människor. Vi kan känna vördnad och medkänsla mot dem som nu offrat sig och offrar sig i tro på idéer som vi själva under så mycket mindre svårigheter, utan alla risker, vill verka för. Vi kan ge litet mer än ord, vi kan också ge löften. Det gäller särskilt er som är unga och har årtionden av arbete och insatser framför er. Ni kan komma ihåg dessa dagar och tänka på dem i framtiden; den tanken bör hjälpa er att arbeta för ett fritt Sverige, för en fri värld, för frihet människorna emellan, för fördragsamhet och godhet mot dem ni möter i livet.

(Tal till Stockholms studenter 6/11 1956, *Mitt liv*, del 4, 1964.)

TINGSTEN, HERBERT L G,

f d professor, Roquebrune, född i Järfälla, Stockholms län, 17/3 1896 av gatudirektör Karl Tingsten och Elin Bergenstjerna. Fil lic 1919, jur kand -20, fil dr -23, sekreterare i riksdagens konstitutionsutskott -20—22, -25—27, -30, biträdande sekreterare i folkomröstningskommissionen -20—23, attaché UD -23—34, docent i statskunskap Uppsala -24, professor vid Stockholms högskola -35—46, chefredaktör för Dagens Nyheter -46—59, medarbetare i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning sedan -64.

Utgivna skrifter:
Folkomröstningsinstitutet i USA (1923), *Konstitutionella fullmäktigelagar i modern parlamentarism* (1926), *Studier över konstitutionsutskottets dechargeförfarande* (1928), *Studier rörande ministerstyre* (1928), *Amerikansk demokrati* (1929), *Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget (1930)*, *Från parlamentarism till diktatur* (1930), *Demokratiens seger och kris (Vår egen tids historia* 1933), *Utskottsväsendet* (1935), *Utredning rörande dagordningsinstitutet* (1935), *Den nationella diktaturen* (1936), *Political behaviour* (1937), *Svensk politisk uppslagsbok* (tills med G Dahlberg 1937), *De konservativa idéerna* (1939), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 1—2* (1941), *Idékritik* (1941), *Samtidens förbundsstater* (1942), *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen* (1944), *Demokratiens problem* (1945), *Argument* (1948), *Problem i USA*, (1948), *Revolutionernas arvtagare* (1950), *Västtysklands problem* (1950), *Tredje ståndpunkten — en orimlighet* (1951), *Idéer och genier* (1953), *Problemet Sydafrika* (1954), *Japan* (1956), *Det hotade Israel* (1957), *På krigsstigen* (1958), *På marknadstorget* (1958), *Mitt liv* (1961, -62, -63, -64), *Viktoria och viktorianerna* (1965), *Från idéer till idyll* (1966), *När Churchill grep makten* (1966), *Strid kring idyllen* (1966), *Notiser om liv och död* (1967), *Dagbok från Amerika* (1968), *Gud och fosterlandet* (1969), *Min politiska horisont* (1969), *När skymningen faller på* (1970), *Sällskap för mina tankar* (1971), *Flyktförsök* (1972).

Gift 1926 med Gerd Dahlin, född 1898, dotter till statsinspektör Emil Dahlin och Jenny Magnusson.

(Ur *Vem är det?* 1973.)

Herbert Tingsten avled den 26 december 1973.

Herbert Tingsten (1896—1973) blev docent i statskunskap i Uppsala 1924 och professor vid Stockholms Högskola 1935—46. Han var sekreterare i riksdagens konstitutionsutskott under flera år på 20-talet och attaché i UD 1923—24. Tingsten var chefredaktör i Dagens Nyheter 1946—59 och medarbetare i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning från 1964 fram till sin död.

Herbert Tingsten gav ut ett 50-tal böcker, däribland:

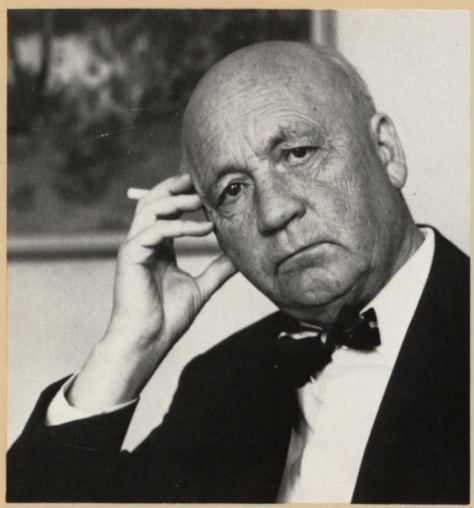
Folkomröstningsinstitutet i USA (doktorsavhandling 1923)
Amerikansk demokrati (1929)
Från parlamentarism till diktatur (1930)
Demokratins seger och kris (1933)
Den nationella diktaturen (1936)
Political behaviour (1937)
De konservativa idéerna (1939)
Den svenska socialdemokratins idéutveckling (1—2, 1941)
Idékritik (1941)
Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen (1944)
Demokratins problem (1945)
Argument (1948)
Problem i USA (1948)
Revolutionernas arvtagare (1950)
Idéer och genier (1953)
Problemet Sydafrika (1954)
Det hotade Israel (1957)
På krigsstigen (1958)
På marknadstorget (1958)
Mitt liv (1—4, 1961—64)
Från idéer till idyll (1966)
När Churchill grep makten (1966)
Notiser om liv och död (1967)
Gud och fosterlandet 1969
När skymningen faller på (1970)
Flyktförsök (1972)

HERBERT TINGSTEN.

Demokratins fiender var också Tingstens. I över 40 år analyserade han de idéer och regimer som krävde att människorna skulle underkasta sig våld och överhet. Kampen mot nazism och kommunism kom mer än något annat att dominera Herbert Tingstens arbete.

I kraft av sin lärdom, stilistiska briljans och lidelse blev han 1900-talets främste publicist i Sverige. Som chefredaktör för Dagens Nyheter (1946—59) höjde han landets politiska journalistik till nivåer där den annars aldrig har befunnit sig. Tingstens ständiga varningar för Sovjetimperiet blev hans mest envisa och passionerade kampanj.

I *Tyranniet begär förtroende* har Per Ahlmark samlat ett antal artiklar och tal av Herbert Tingsten. De handlar alla om diktaturerna. Hitlers och Stalins välden står i centrum. Men Tingsten belyser också terrorn i apartheid,

Franco-Spanien, Kina, arabvärldens krigshets och Joe McCarthys antikommunistiska propaganda i USA.

Boken innebär en återkomst för texter som är klassiker i svensk presshistoria. De ”förenar lätthet med energi”, skriver Ahlmark i sin inledning, det är svårt att inte ”gripas av denna vilja till klarhet, strävan att föra kunskaper vidare, oron inför hoten, moralen, det glada ursinnet i polemiken, civilkuraget”.

ISBN 91-7568-029-7

9 789175 680293

RATIO